

 Åpen tilgang



**Marte Mangset, Arnfinn H. Midtbøen,
Kjersti Thorbjørnsrud (red.)**

Ytringsfrihet i en ny offentlighet

Marte Mangset, Arnfinn H. Midtbøen og Kjersti Thorbjørnsrud (red.)

Ytringsfrihet i en ny offentlighet

Grensene for debatt og rommet for kunnskap

Universitetsforlaget

Redaksjonelt arbeid, utvalg og introduksjon © Marte Mangset, Arnfinn H. Midtbøen og Kjersti Thorbjørnsrud 2022.

Hvert enkelt kapittel © den respektive forfatter 2022.

Boken ble første gang utgitt i 2022 på Universitetsforlaget.

Materialet i denne publikasjonen omfattes av åndsverksloven og er utgitt med åpen tilgang under Creative Commons-lisensen CC BY 4.0.

Denne lisensen gir tillatelse til å kopiere, distribuere eller spre materialet i hvilket som helst medium eller format, og til å mikse, endre eller bygge videre på materialet til et hvilket som helst formål, inkludert kommersielle. Disse frihetene gis med følgende forbehold: Du må oppgi korrekt kreditering, oppgi en lenke til lisensen, og indikere om endringer er blitt gjort. Du kan gjøre dette på enhver rimelig måte, men uten at det kan forstås slik at lisensgiver bifaller deg eller din bruk av materialet. Du kan ikke gjøre bruk av juridiske betingelser eller teknologiske tiltak som lovmessig hindrer andre i å gjøre noe som lisensen tillater.

NB: Lisensen gir deg ikke nødvendigvis alle de tillatelser som er nødvendig for din tiltenkte bruk. For eksempel kan andre rettigheter, som reklame-, personvern- eller ideelle rettigheter, sette begrensninger på hvordan du kan bruke materialet.

Den komplette lisensteksten kan leses på <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legal-code.no>.

Boken er utgitt med støtte fra Fritt Ord.

ISBN trykt utgave: 978-82-15-05100-0

ISBN elektronisk utgave: 978-82-15-05101-7

DOI: 10.18261/9788215051017-2022

Henvendelser om denne utgivelsen kan rettes til:
post@universitetsforlaget.no

www.universitetsforlaget.no

Omslag: Universitetsforlaget

Sats: Tekstflyt AS

Innhold

Forord	9
1. Ytringsfrihet i Norge: debattens grenser og rommet for kunnskap	11
<i>Marte Mangset, Arnfinn H. Midtbøen og Kjersti Thorbjørnsrud</i>	
Utgangspunkt	12
Ytringsfrihet og offentlighet – sosiologiske perspektiver	15
Offentlighetens infrastruktur	19
Ytringsfrihet i akademia	22
En note om datagrunnlag og metode	25
Bokens oppbygning og bidrag	26
Avslutning	29
Referanser	31
2. Holdninger til ytringsfrihet i Norge: et nytt kart og kompass	33
<i>Dag Wollebæk, Kjersti Thorbjørnsrud og Kari Steen-Johnsen</i>	
Gamle og nye skillelinjer i synet på ytringsfrihet	35
Fra to dimensjoner til fire posisjoner	38
Hvordan vi måler dimensjonene	40
Hva vår analyse kan si noe om	41
De fire posisjonene og trusler mot ytringsfrihet og samfunnsdebatt	42
Hvordan henger synet på ytringsfriheten sammen med demografiske kjennetegn?	47
Hvordan henger synet på ytringsfriheten sammen med politiske preferanser?	49
Avslutning	53
Referanser	55
3. En endret offentlighet? Holdninger til og erfaringer med ytringsfrihet i 2013–2020	57
<i>Kari Steen-Johnsen, Audun Fladmoe og Gard Løken Frøvoll</i>	
De siste tiårenes ytringsfrihetsdebatter	58
Stabil støtte til ytringsfriheten som prinsipp, men økende varsomhet for krenkelse av minoriteter	60
Mange er forsiktige med offentlige ytringer, men det er ingen gjennomgående tendens til mer selvbegrensning	65
Flere har observert ubehagelige kommentarer og trusler	68
Avslutning	71
Referanser	74

4. Hvem deltar i den nye offentligheten? Aktive nettdebattanter og deres holdninger	76
<i>Audun Fladmoe, Kari Steen-Johnsen og Bernard Enjolras</i>	
Politisk polarisering og offentlig debatt	78
Hvordan studere aktive nettdebattanter?	79
Hvem er de aktive nettdebattantene i Norge?	80
Hvor står de aktive nettdebattantene politisk?	83
Hva mener de aktive nettdebattantene om ideologiske stridsspørsmål? ...	85
En polarisert og intens ytringsfrihetsdebatt?	87
Avslutning	91
Referanser	93
5. Kampen i gråsonene av debatten: en studie av deltakere i opphetede og aggressive nettdebatter	95
<i>Marjan Nadim og Kjersti Thorbjørnsrud</i>	
Grenseoverskridende nettatferd	97
Hvorfor kommunikasjon på nettet ofte blir opphetet og aggressiv	98
Om debattantene i studien	101
Debattantenes prosjekter inn i nettdebattene	102
Hvordan legitimerer debattantene grenseoverskridende innlegg?	106
Ulike former for grenseoverskridelser	108
Avslutning	109
Referanser	112
6. Tillit til mediene. Falske nyheter og partiske journalister?	113
<i>Hallvard Moe, Audun Fladmoe, Kjersti Thorbjørnsrud og Ulrik Finstad</i>	
Tillit, informasjonsfrihet og kritisk sannhetssøken	116
Falske nyheter: et lite problem for mange, et stort problem for noen	118
Høyere tillit til mediene generelt, og aller mest til de mediene vi bruker selv	121
Høyere tillit til journalisters upartiskhet, men stadig er mange skeptiske ..	126
Avslutning	130
Referanser	131
7. Forskere i offentligheten: Hva motiverer dem, og hva frykter de?	134
<i>Marte Mangset, Arnfinn H. Midtbøen, Kjersti Thorbjørnsrud og Dag Wollebæk</i>	
Samfunnsoppdrag og grenser for formidling	136
Forskningsformidling: hvor, hvor ofte – og hvorfor ikke?	137
Forskere på kontroversielle felt – fortellinger om formidlingsbarrierer og -insentiver	140
Avslutning	151
Referanser	153

8. Politisk meningsmangfold og ytringsfrihet i akademien 155

Johannes Due Enstad og Kjersti Thorbjørnsrud

Perspektiver på forskerroller, politisk homogenitet, blindsoner og dogmatisme	157
Resultater av spørreundersøkelsen: politisk orientering, syn på meningsmangfold og ytringsrom	161
Hva forteller migrasjons- og kjønnsforskerne?	165
Oppfattes politisk homogenitet som et problem, og i så fall på hvilke måter?	168
Avslutning	176
Referanser	177

9. Finansieringssystemer og faglige «stammekriger»: en trussel mot ytringsfrihet i akademien? 180

Marte Mangset, Arnfinn H. Midtbøen og Dag Wollebæk

Akademiske stammer og territorier	182
Konfliktfylt kjønnsforskning – en styrke eller svakhet for ytringsklimaet? ..	186
Fra steile fronter til respektert mangfold i innvandringsforskningen?	191
Klimaforskning – et felles paradigme og håndterlige konflikter?	195
Skiller innvandrings-, kjønns- og klimafeltene seg ut?	198
Avslutning	201
Referanser	203

Appendiks: Data og metode 204

Om prosjektet	204
Befolkningsundersøkelsen og aktive nettdebattanter	206
Akademia-undersøkelsen: forskerne i offentligheten	209
Kvalitative data	212
Om måling av politiske holdninger i representative befolkningsundersøkelser	215
Tabeller og figurer, kapittel 2	217
Tabeller og figurer, kapittel 3	220
Tabeller og figurer, kapittel 4	224
Tabeller og figurer, kapittel 6	229
Tabeller og figurer, kapittel 7	233
Tabeller og figurer, kapittel 8	235
Referanser	236

Forfattere 237

Forord

Denne boken er sluttproduktet av flere års utforskning av status for ytringsfriheten i Norge. Boken har blitt til i en periode der ytringsfriheten stadig har vært på dagsorden. Debattene er preget av sterke meninger, som gjerne står steilt imot hverandre, om hvordan ytringsfriheten bør forstås og beskyttes i en digitalisert offentlighet med høy puls og u(v)ant rekkevidde.

Ikke mindre enn to offentlige ytringsfrihetsutvalg har blitt satt ned i løpet av perioden denne boken har vært under arbeid. Vi håper begge utvalg vil ha nytte av boken. Ikke minst håper vi at vi ved å gå empirisk til verks kan bidra med ny innsikt om at det er en bred oppslutning om ytringsfrihetens prinsipper i Norge, samtidig som ulike grupper har ganske ulike erfaringer og oppfatninger når det gjelder muligheten til å ytre seg fritt i praksis, og hvordan det står til med tilgangen til troverdig informasjon med ulike perspektiver.

Boken er siste tilskudd til en rekke tidligere utgivelser om ytringsfrihet og offentlighet i perioden 2013–2021, via prosjekter der Fritt Ord har vært oppdragsgiver. I boken tar vi med oss innsikter fra disse arbeidene, men bygger i hovedsak på det tredje forskningsprosjektet på oppdrag fra Fritt Ord. Denne gangen har vi gjentatt og videreutviklet befolkningsundersøkelsen og i tillegg satt et nytt søkelys på informasjonsfrihet og rommet for kunnskap gjennom studier av et endret medielandskap og forskeres rolle og erfaringer. Med utgangspunkt i ny empiri om den norske befolkningens opplevelser av og syn på ytringsfrihet, samt unike data om ytringsfrihet i akademisk, gir boken et aktuelt og nyansert bilde av hvordan ytringskulturen og ulike normer og grenser for offentlige ytringer er i bevegelse.

Vi ønsker å takke alle dem som har bidratt med støtte, kunnskap og kommentarer – gjerne kritiske – underveis i dette arbeidet. Først og fremst vil vi takke Fritt Ord for initiativ og økonomisk støtte til både dette nyeste og de foregående forskningsprosjektene. En spesiell takk til Bente Roalsvig for et fruktbart, alltid engasjerende og effektivt samarbeid.

I en tidlig fase av forskningsprosjektet hadde vi stor glede og nytte av en egen ekspertgruppe som drøftet begrepet ytringsfrihet fra ulike vinkler med oss, kommenterte forskningsdesign og innledet om sine perspektiver på offentlighet og ytringsfrihet. En stor takk til Mohammed Abdi, Mette Andersson, Cathrine Holst, Kjetil Jakobsen, Nazneen Kahn-Østrem, Helge Rønning, Helge Svare, Sylo Taraku, Asle Toje og Jon Wessel-Aas.

Et av hovedpoengene med denne boken har vært å bidra til debatten om ytringsfrihet med utgangspunkt i ny empiri, og særlig arbeidet med innhenting, bearbeiding og analyse av nye data om forskeres holdninger og erfaringer har vært et krevende og inspirerende nybrotsarbeid. For å få til en slik studie har vi samarbeidet med Forskerforbundet, Norsk Tjenestemannslag og Den norske legeforening: Tusen takk for støtte og innspill!

Studien ville ikke blitt noe av uten at alle respondentene som har deltatt, både i befolkningen og blant norske forskere, hadde satt av tid til å fylle ut spørreskjema. Stor takk til dem. Vi retter også en særskilt takk til de forskerne som har stilt opp til intervju i en ellers hektisk arbeidshverdag – og det midt i koronapandemiens særegne utfordringer.

I arbeidet med å behandle og analysere dataene har vi videre fått helt nødvendig hjelp av våre høyt kvalifiserte vitenskapelige assistenter. Tusen takk til Ulrik Finstad, Andrea Csaszni Rygh og Gard Løken Frøvoll for hjelp til smått og stort gjennom store deler av prosjektperioden, og til Amanda Tallis og Julie Brevik Kolstad for jobben med å transkribere intervjuer.

To anonyme fagfeller har lest og kommentert alle kapitler grundig. Tusen takk til dem for innsiktsfulle poenger og merknader som vi håper og tror har bidratt til å styrke boken i en siste runde. Stor takk også til Henning Finseraas og Silje Marie Tellmann for gjennomlesning og nyttige kommentarer til to av bokens kapitler i sluttspurten.

Tusen takk til våre redaktører i Universitetsforlaget, Pål Halvorsen og Heidi Norland, som har gitt tekstene i denne boken et tiltrengt og profesjonelt utenfra-blikk – på både form og innhold. Pål og Heidi har gjennom grundige kommentarer og gode tips lært oss mye om forskningsformidling, og vi håper boken bærer preg av det.

All hjelp til tross, sluttproduktet er selvsagt vårt ansvar og resultatet av et kollektivt forskerarbeid der samtlige forfattere har bidratt til at boken har blitt en sammenhengende fortelling om ytringsfrihetens vilkår i Norge. En stor innsats fra alle, preget av engasjerende diskusjoner og kritiske og konstruktive innspill til hverandres arbeider, har gjort dette til et morsomt og takknemlig lagarbeid.

Oslo, januar 2022

Marte Mangset, Arnfinn H. Midtbøen & Kjersti Thorbjørnsrud

1. Ytringsfrihet i Norge: debattens grenser og rommet for kunnskap

Marte Mangset, Arnfinn H. Midtbøen og Kjersti Thorbjørnsrud

Hva er den største trusselen mot ytringsfriheten i Norge i dag? Noen svarer «sjikaner og hets», «hat», «rasistiske og krenkende holdninger» og «at alt er lov å si, uten at det får konsekvenser». Andre mener at problemet er «sosial kontroll», «politisk korrekthet», «frykten for å bli stemplet som rasist» eller «cancel culture».

Disse virkelighetsbeskrivelsene er fascinerende forskjellige. De stiller to motsatte diagnoser om ytringsfrihetens vilkår i Norge, der den ene handler om at rommet til å ytre seg er for trangt, den andre at en grenseløs debatt gir skadelige ytringer fritt spillerom. Vi kjenner synspunktene fra de mange høylytte offentlige debattene om ytringsfrihetens grenser, ytringsrom og ytringskultur som vi daglig kan observere på sosiale medier og i nyhetsmediene.¹ Og vi kjenner dem fra akademiske diskusjoner, der noen hevder at debatter om ytringsfrihet bidrar til å legitimere rasisme og andre former for undertrykkelse,² mens andre mener at det er *stemplingen* av meningsmotstandere som rasister eller undertrykkere som forringer mangfoldet i den offentlige samtalen.³

Sitatene over kommer fra vår befolkningsrepresentative spørreundersøkelse om ytringsfrihet og informasjonsfrihet. Diametralt ulike synspunkter på ytringsfrihet og erfaringer med offentlig debatt kommer også fram i våre intervjuer med norske forskere, viktige kunnskapsleverandører til den offentlige samtalen. Hvordan kan virkeligheten oppfattes så forskjellig? Og er disse ytterpunktene så utbredt at befolkningen kan sies å være polarisert i oppfatningen om ytringsfrihet og offentlighet, eller får ytterpunktene bare mest oppmerksomhet?

I denne boken undersøker vi empirisk om disse to motpolene har gjenklang i den norske befolkningen. Vi utforsker hvilke grenser folk trekker for hva man kan

1 Se f.eks. <https://m24.no/andreas-c-halse-debatt-kvinner/kvinner-og-minoriteter-hetses-ut-av-debatten-sosiale-medier-har-mye-av-skylda-hvor-mange-viktige-stemmer-gar-vi-glipp-av/179450> og <https://www.minervanett.no/debattkultur-woke/om-kanselleringskulturen/363052>

2 F.eks. Titley, *Is Free Speech Racist?* (Cambridge: Polity Press, 2020).

3 F.eks. Williams, *Academic Freedom in an Age of Conformity* (New York: Palgrave Macmillan, 2016).

si, hevde og mene offentlig, om slike grensedragninger har endret seg over tid, og om alder, kjønn, utdanning og politisk ståsted spiller en rolle i å forme folks oppfatninger. Vi undersøker også kunnskapens vilkår i en offentlighet preget av et nytt digitalisert og globalt medielandskap via analyser av befolkningens vurdering av og tillit til den informasjonen de har tilgang til via ulike medier. Og vi setter fokus på ytringsfrihetens vilkår slik den oppleves av produsenter av *ny* kunnskap, det vil si forskere i akademien.

Til sammen tegner bokens kapitler et nyansert bilde av vilkårene for ytringsfrihet og offentlig deltakelse i befolkningen og blant forskere, av hvordan synet på ytringsfrihet henger sammen med demografiske kjennetegn og politiske holdninger, og av hva slags konsekvenser erfaringer med og oppfatninger om ytringsfrihet har for deltakelse i det offentlige rom. Med utgangspunkt i grundige analyser av fersk empiri er det vårt håp at boken kan bidra med kunnskap som øker forståelse, innsikt og ikke minst interesse for å ha en dialog – på tvers av posisjoner og motpoler – om ytringsfrihetens status i en ny offentlighet.

UTGANGSPUNKT

Norges grunnlov slår fast at en vidtgående ytringsfrihet er forutsetningen for individets frie meningsdanning, sannhetssøking og demokrati. Men en grunnlovsbestemmelse er i seg selv ingen garantist for personlig frihet, en opplyst offentlig samtale og et bærekraftig demokrati. Blant de store utfordringene som trekkes opp i dagens ytringsfrihetsdebatter, er en polarisert offentlighet, en økning i hatefulle ytringer og en hissig mobbedynamikk på sosiale medier som rammer utsatte grupper. Ikke minst er det en økende uro knyttet til ytringsfriheten som premiss for sannhetssøking og åpen diskusjon. Internasjonalt – men også i Norge – er det i ferd med å vokse fram en fundamental mistillit til informasjon som formidles via en globalisert medieteknologi. Det stilles jevnlig spørsmål om vi kan stole på forskere og eksperter. Og det er en voksende bekymring for at et «ideenes frie marked» ikke fungerer som grunnlag for en opplyst og kritisk offentlighet.

Denne boken bygger videre på to foregående forskningsprosjekter om status for ytringsfriheten i Norge. I den første runden gjennomførte vi blant annet en bred befolkningsundersøkelse om holdninger til ytringsfrihet og erfaringer med offentlig deltakelse, samt undersøkelser blant kunstnere, journalister og redaktører og blant personer med innvandrerbakgrunn.⁴ I den andre runden gjentok vi befolk-

4 Enjolras mfl., red., *Status for ytringsfriheten i Norge*. (Oslo: Fritt Ord, Institutt for samfunnsforskning, Fafo og Institutt for medier og kommunikasjon, UiO, 2014).

ningsundersøkelsen og supplerte med kvalitative studier av journalister og redaktører, ungdomspolitikere, innvandringskritikere og etniske og religiøse minoriteter.⁵ Denne boken bygger på tredje runde av befolkningsundersøkelsen, og vi setter nå i tillegg søkelyset på informasjonsfrihet og rommet for kunnskap gjennom studier av et endret medielandskap og forskeres rolle og erfaringer.

Ett viktig spørsmål vi reiser i denne boken, er om forestillingen om en offentlighet i krise gjenspeiler endrede holdninger til ytringsfrihet i befolkningen over tid. For å fange inn mulige endringer bygger vi videre på våre tidligere studier fra 2013 og 2015 av hvor folk trekker grensene for ytringsfriheten i spennet mellom friheten til å ytre seg og retten til vern mot hat og trakassering. Å undersøke holdninger, praksis og erfaringer over tid er avgjørende for å kunne sette utfordringer for ytringsfriheten i perspektiv. Trekker folk snevrere grenser for ytringsfriheten nå, trekker de andre typer grenser – eller er opinionen, i tråd med bekymringer for økende polarisering i samfunnet, mer delt enn før i sitt syn på ytringsfriheten?

Et annet viktig spørsmål dreier seg om vilkårene for perspektivmangfold i produksjon, formidling og tilgang til kunnskap i den norske offentligheten. Pålitelig kunnskap basert på kritisk sannhetssøken er avgjørende for utøvelsen av ytringsfrihet. Men påliteligheten til både innhold og avsendere utfordres i en digital offentlighet. Hvis den informasjonen man har tilgang til, oppfattes som skjev og unyansert; hvis et budskaps avsender, intensjon og sannhetsgehalt forblir uklar; og hvis det å formidle kontroversiell kunnskap oppleves som for belastende og risikofylt, utfordres grunnleggende aspekter ved ytringsfriheten. Dette er utfordringer som går til kjernen av Grunnlovens § 100 om at forholdene skal legges til rette for en åpen og opplyst offentlig samtale. I boken belyses utfordringene knyttet til produksjon, formidling og tilgjengelighet av et bredt spekter av kunnskap i en ny medieoffentlighet via et borgerperspektiv, et medieperspektiv og et perspektiv på akademias rolle.

Gjennom våre tidligere studier har vi tatt utgangspunkt i store og raske samfunnsendringer – teknologiske, kulturelle og politiske – og undersøkt hvordan vilkårene for ytringsfriheten har endret seg i takt med disse endringsprosessene.⁶ Så også denne gangen. Debattene om hets, hat og hvordan man kan eller bør begrense rasistiske ytringer, er for det første et uttrykk for en gradvis endring i synet på hva som utgjør en skadelig ytring. Mens skadebegrepet tidligere dreide seg om fysiske konsekvenser, som oppfordring til vold, er forståelsen i dag utvidet til å handle om krenkelser av individets menneskeverd, der visse typer ytringer defineres som ska-

5 Midtbøen mfl., red., *Boundary Struggles*. (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017).

6 I denne bokens kapittel 3 redegjøres det mer i detalj for hvordan våre tidligere studier har knyttet an til slike utviklingstrekk, både nasjonalt og internasjonalt.

delige i seg selv. Slik har fokus gradvis flyttet seg fra begrunnelsen for ytringsfrihet som et vern mot statlig sensur og innblanding fra myndighetsinstitusjoner til behovet for å beskytte minoritetsgrupper mot hatefulle ytringer.⁷ Men disse endringene har ikke stått uimotsagt. Kritikere mener at skillet mellom tale og handling er grunnleggende, og at selv de mest forkastelige ytringer best bekjempes med motargumenter. Enkelte hevder dessuten at selve ideen om skadelige ytringer i praksis hindrer fri diskusjon.⁸

Debattene om ytringsfrihet og hvorvidt rommet for ytringer og informasjon har blitt grenseløst eller tvert om preget av sosial kontroll og selvensur, er for det andre et uttrykk for at ny medieteknologi har revolusjonert måten vi snakker med hverandre på, hvem som slipper til, og hva som er premissene for offentlige ytringer. Slik nyskapende teknologi i tidligere tider har endret makten til å kontrollere hvem som får ta del i den offentlige samtalen, og hvilke ideer som dominerer, har de siste tiårenes digitale medieteknologi fundamentalt endret tilgangen til og spredningen av informasjon og meningsytringer. Og slik nye medier tidligere, fra trykkekunsten til levende bilder, ga nye verktøy for å opplyse, og overbevise, men også til å fordreie og manipulere, preges også dagens offentlighet av en økende tvil knyttet til ytringers grunnlag og hensikter.⁹ Det nye medielandskapet sår tvil om hvorvidt «markedsplassen for ideer» som ytringsfriheten skal garantere, fungerer etter hensikten.

For det tredje har vi de senere årene sett en økt oppmerksomhet om akademias rolle. Den akademiske friheten – forskeres mulighet til fritt å utforske, komme fram til og formidle ny kunnskap – er tett knyttet til ytringsfrihet, men friheten kan utfordres av både reformer knyttet til målstyring og tellekanter og av lojalitets- og konformitetspress.¹⁰ Deler av academia har dessuten vist seg å være viktige premissleverandører for nye måter å forstå ytringsfrihet på. Fokuset på at ytringer kan forvolde minoriteter skade, er i de senere tiårene knyttet til en form for politisk mobilisering som har hatt universiteter og studentmiljøer som en viktig base, i første rekke i en amerikansk kontekst. Hva er situasjonen i Norge? Hvor opplever norske forskere at grensene går for hva de kan ytre seg om i offentligheten, og hvordan erfarer de ytringsrommet internt i academia?

7 Bleich, *The Freedom to Be Racist?* (Oxford: Oxford University Press, 2011); Waldron, *The Harm in Hate Speech*. (Cambridge: Harvard University Press, 2012).

8 Strossen, *Hate*. (New York: Oxford University Press, 2018); Rauch, *Kindly Inquisitors*. (Chicago og London: University of Chicago Press, 2013).

9 Jacobsen, *Etter Charlie Hebdo*. (Oslo: Forlaget Press, 2016).

10 Se f.eks. Tjora, red., *Universitetskamp*. (Oslo: Spartacus forlag, 2019); Thue mfl., *Et ytringsklima under press?* (Oslo: Senter for profesjonsstudier, OsloMet, 2021).

YTRINGSFRIHET OG OFFENTLIGHET – SOSIOLOGISKE PERSPEKTIVER

Juristen Anine Kierulf definerer ytringsfrihet som «friheten til å gi uttrykk for det du mener».¹¹ I liberale rettsstater som den norske har ytringsfriheten en sterk juridisk beskyttelse. Ytringsfrihetens kanskje viktigste funksjon er å verne om og tilrettelegge for en aktiv og kritisk offentlighet – selve grunnlaget for demokratiet. Slik sett bygger den juridiske forståelsen av ytringsfrihet på en habermasiansk forståelse av offentligheten, som vektlegger sannhetssøken, bygger på utveksling av rasjonelle argumenter og er åpen for kritisk meningsbrytning. Når ytringsfriheten må vike for andre hensyn, skal disse i utgangspunktet være klart avgrensede og begrunnet i at ytringsfriheten i seg selv er tjent med at visse typer utsagn er straffbare. Dette er for eksempel prinsippet bak ulike former for hatlovgivning, som forbyr diskriminerende eller hatefulle ytringer knyttet til individers eller gruppers hudfarge, etnisitet, religion, livssyn, funksjonsevne, seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk.

Men ytringsfrihet handler ikke bare om juss, som Kierulf også påpeker. Selv i en liberal rettsorden som den norske kan ikke ytringsfrihetens vilkår beskrives uttømmende gjennom regler for rettslig vern og statlig sensur. Lovverket definerer ikke hvilke budskap som er sanne og troverdige, eller hva som er løgn eller desinformasjon. Dessuten er hva som overlates til sosiale normer, og hva som blir gjenstand for lovgivning, i kontinuerlig endring. Jussen knyttet til ytringsfrihet er i stadig bevegelse og uttrykk for endringer i politikk og samfunnsliv.¹² For eksempel har paragrafene knyttet til hatlovgivning blitt endret de senere år, der hatefulle ytringer knyttet til funksjonsnedsettelse og kjønnsuttrykk nylig har kommet inn og blitt rettslig regulert. Samtidig er det ikke veldig lenge siden at blasfemiparagrafen ble fjernet, og at forbudet mot flaggbrenning ble opphevet.

Også den juridiske *praksisen* endres over tid: Lovgivningen knyttet til hva som utgjør en hatefull ytring, kan vanskelig skilles fra juridisk skjønn og fortolkning. For eksempel ble en kvinne i 2020 dømt av Høyesterett til ubetinget fengsel for å ha skrevet en hatefull Facebook-kommentar rettet mot samfunnsdebattant Sumaya Jirde Ali. Slik fastsettes en norm for senere domsavsigelser. Endringene i lovverket og lovens bruk i praksis kan dermed ikke sees atskilt fra den løpende samfunnsdebatten om hvilke normer som skal gjelde i offentligheten. Dette samspillet mellom juss, politikk og endrede sosiale og kulturelle normer blir tydelig

11 Kierulf, *Hva er ytringsfrihet*. (Oslo: Universitetsforlaget, 2021), 12.

12 Østrem, *Hatefulle ytringer*. (Oslo: Cappelen Damm, 2021).

hvis vi løfter blikket og sammenligner med lovgivningen i andre liberale demokratier enn det norske. Ulike land har valgt forskjellige løsninger – som følge av ulike historiske erfaringer og ulik politisk kultur.¹³

Når det kommer til stykket, er det likevel ikke lovparagrafer som avgjør hvem som slipper til i den offentlige debatten. Den formelle *retten* til å ytre seg følges ikke nødvendigvis av en opplevd *mulighet* til å delta. Tilbaketrekning fra offentligheten som følge av hets og sjikane, eller selvsensur som følge av moralsk stigmatisering, er sosiale mekanismer som regulerer deltakelsen i det offentlige rom.¹⁴ Å studere hvordan slike mekanismer virker, ligger i kjernen av det vi her kaller en *sosiologisk tilnærming til ytringsfrihet*. Til grunn for denne tilnærmingen ligger et syn på offentligheten som et rom preget like mye av konflikt, maktkamp og uformelle normer for hva man kan si, og hvem som får delta, som av juridiske spilleregler.¹⁵

En sosiologisk tilnærming til ytringsfrihet er nært knyttet til begreper som erfart *ytringsrom* der sosiale normer til sammen danner en *ytringskultur*. Det er imidlertid viktig å understreke at denne måten å forstå ytringsfrihet på ikke betyr at vi utvider spørsmålet til å gjelde enhver form for uenighet, polarisering eller konflikt som oppleves ubehagelig. Ytringsfrihet slik vi definerer begrepet her, kommer først i spill idet et argument defineres som *uønsket* i den offentlige sfæren, som noe man ikke ønsker at skal ytres i det hele tatt, og der avsenderen ikke anerkjennes som en legitim samtalepartner. Implikasjonen er dermed at avsender og/eller ytring fjernes eller stenges ute – ved sosiale sanksjoner og/eller via lov.

Hvordan en slik utstøting foregår, kan illustreres gjennom innsikter fra medieviteren Daniel C. Hallin¹⁶ og sosiologen Jeffrey Alexander,¹⁷ som på ulikt vis har studert offentlighetens virkemåte. Hallin forestiller seg den offentlige sfæren som et stort og fritt rom for ulike synspunkter og debatt, kun avgrenset av en kjerne av ubestridbare, beskyttede verdier innerst og en yttergrense som markerer det grenseoverskridende og tabubelagte, lengst ut. Utenfor yttergrensen finner vi de aktørene og de ytringene som til enhver tid defineres som illegitime. Grensen kan imidlertid være mer eller mindre tydelig – absolutt eller porøs. Det vil også være kamper om akkurat hvor grensen går, om hvilke synspunkter som er akseptable, og hvilke aktører som er legitime i rommet for offentlig debatt.

13 Bleich, *The Freedom to Be Racist?*

14 Midtbøen mfl., *Boundary Struggles*.

15 Se Midtbøen mfl., «Boundary-Making in the Public Sphere: Contestations of Free Speech» og Enjolras, «Boundary Work in the Public Sphere.» Begge kapitler i Midtbøen mfl., *Boundary Struggles*.

16 Hallin, *We Keep America on Top of the World*. (London: Routledge, 1994).

17 Alexander, *The Civil Sphere*. (Oxford: Oxford University Press, 2006).

Alexander¹⁸ argumenterer for at liberale demokratier bygger på en lang historie der ideer og dokumenter i form av konstitusjoner, internasjonale konvensjoner og nøkkelverk innen filosofi og etikk meisler ut hva som utgjør en kjerne av universelle verdier og grunnleggende normer – deriblant erklæringer om alle menneskers grunnleggende friheter og ukrenkelige rettigheter. Samtidig vil det alltid – i ulik grad og i ulike epoker – pågå en strid rundt hva den indre kjernen skal romme, og hvordan den skal utvides eller strammes inn. Man skal ikke langt tilbake i historien for å se at kamper som i dag virker fjerne og arkaiske, bidro til grunnleggende endringer knyttet til nye gruppers inkludering i den universelle og vernede kjernen for menneskeverd – det være seg formell likebehandling av ulike etniske grupper, likestilling mellom kjønnene eller anerkjennelsen av seksuelle minoriteters rettigheter. Når slike endringer skjer, typisk som resultater av omfattende rettighetskamper, vil også yttergrensene som definerer hvilke ytringer som utgjør illegitime avvik og tabuer, bli mer porøse og endres, enten de har vært regulert av lov eller gjennom sosial ekskludering og stigmatisering.

Med vår forståelse av ytringsfrihetsbegrepet til grunn kan altså den offentlige sfæren sies å eksistere i det store mellomrommet mellom en indre kjerne og en ytre grense. I denne sfæren brytes argumenter mot hverandre, og det er argumentasjon, ikke ekskludering, som er det grunnleggende prinsippet.¹⁹ Dette er altså rommet der ytringsfriheten i all hovedsak gjelder, eller skal gjelde. Men det er likevel ikke gitt at diskusjoner i den offentlige sfæren har en form som tilfredsstiller idealene i det *drøftende* eller *deliberative demokratiet*.²⁰ En bærende idé for teoretikere som Jürgen Habermas, Hannah Arendt og John Rawls er at offentligheten skal bygges rundt en rasjonell argumentasjon, der deltakerne er i stand til å se vekk fra sine særinteresser, og der oppslutning om det beste argumentet og ideen om en offentlig fornuft (*public reason*) gjør det mulig å oppnå enighet om den beste løsningen.²¹ Andre teoretikere er mer kritiske til idealet om rasjonelt fundert enighet, dels fordi de mener det er uoppnåelig i praksis, dels fordi de mener at en representativ demokratisk debatt i sin natur handler om at særinteresser kjemper mot hverandre. Offentligheten er, slik blant andre den politiske filosofen Seyla Benhabib²²

18 Alexander, *The Civil Sphere*.

19 Rauch, *The Constitution of Knowledge*. (New York: The Brookings Institute Press, 2021).

20 Ferree mfl., «Four Models of the Public Sphere in Modern Democracies.» *Theory and Society* 31, no. 3 (2002): 289–324.

21 Calhoun, «Facets of the Public Sphere: Dewey, Arendt, Habermas,» I *Institutional Change in the Public Sphere*, redigert av Engelstad mfl., Berlin: De Gruyter, 2017.

22 Benhabib, «The Embattled Public Sphere: Hannah Arendt, Juergen Habermas and Beyond.» *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, no. 90 (1997): 1–24.

ser det, dermed ikke bare et rom for rasjonell meningsutveksling, men også en arena for å utfordre skjulte hierarkier, maktmisbruk og dominans.

Også den politiske teoretikeren Chantal Mouffe mener at offentligheten er grunnleggende preget av motstridende interesser, maktkamp og konflikt.²³ Fordi politikk, slik Mouffe ser det, bygger på grunnleggende motsetningsforhold mellom ulike særinteresser, kollektive identiteter og kamp om makt og innflytelse, er det fåfengt å ha universell enighet som mål. Skarp uenighet er ikke bare uunngåelig, men også nødvendig og grunnleggende *positivt* i en velfungerende demokratisk offentlighet. Som Mouffe selv uttrykker det: «Confrontation is the very condition of a vibrant democracy.»²⁴ Men også for henne må offentligheten hvile på noen grunnregler, som respekt for retten til uenighet og motargumentasjon. Dette offentlighetsrommet er det Mouffe kaller *agonistisk*, der man kjemper om (definisjons)makten innenfor regulerte prosedyrer eller spilleregler som alle involverte aksepterer som legitime. Alternativet til en slik «konfliktfylt konsensus» der meningsmotstandere er enige om å være uenige, er ifølge Mouffe *antagonismen*. Når et offentlig ordskifte beveger seg fra agonisme til antagonisme, forandrer også maktkampen karakter – fra en kamp om hegemoni blant opponenter til en kamp om overlevelse i en offentlighet der man enten er venn eller fiende – innenfor eller utenfor.

Skillet mellom agonisme og antagonisme bidrar til å sette ord på situasjoner der meningsmotstanderes enighet om være uenige – det religionssosiologen Lars Laird Iversen har kalt «uenighetsfellesskap»²⁵ – transformeres til en venn/fienderetorikk. Alexander²⁶ knytter dette direkte til en binær eller tosidig kamp om inklusjon og eksklusjon, der de fleste kjemper for å bli definert på «rett side» av det gode, det rasjonelle og det sanne, og motsatt vil forsøke å definere den andre, fienden, som ond, umoralsk, irrasjonell og farlig for det fellesskapet som en felles offentlighet utgjør. Slik kan agonisme slå over i fiendtlig antagonisme, der ideologisk og politisk polarisering – uenighet om verdisyn og politiske veivalg – slår over i *affektiv polarisering*,²⁷ der meningsmotstandere i økende grad oppfattes som grunnleggende umoralske eller truende. Da er man i en situasjon der også ytringsfriheten kommer i spill fordi motparten ikke anerkjennes som en verdig deltaker med legitime synspunkter.

23 Mouffe, *On the Political*. (London og New York: Routledge, 2005); Mouffe. *Agonistics: Thinking the World Politically*. (New York: Verso, 2013).

24 Mouffe, *Agonistics*, s. 7.

25 Iversen, *Uenighetsfellesskap*. (Oslo: Universitetsforlaget, 2014).

26 Alexander, *The Civil Sphere*.

27 Iyengar mfl., «The Origins and Consequences of Affective Polarization in the United States.» *Annual Review of Political Science* 22, no. 1 (2019): 129–46.

Det er viktig å presisere at ideer og sosiale bevegelser som i sin samtid ble sett på som illegitime, truende og samfunnsnedbrytende, og dermed holdt utenfor uenighetsfellesskapet, i ettertid har blitt inkludert som selvsagte samtalepartnere i offentligheten. Det har gjerne skjedd *etter* at de har sprengt grensene for det avvikende og uønskede og kjempet seg til en plass i den offentlige sfæren. Kvinne- og borgerrettighetsbevegelsene er nærliggende eksempler her. Ideer og grupper kan altså befinne seg helt utenfor eller i den gråsonen der kampen om anerkjennelse og inkludering foregår. Med filosofen Nancy Fraser²⁸ kan man beskrive dem som marginaliserte subkulturer, som gradvis bygger seg opp til å bli «motoffentligheter». Etter hvert vil noen av dem ta steget inn i det fellesskapet som en bredere offentlighet utgjør, og deres grunnleggende rettigheter blir en del av den beskyttede kjernen av vernede verdier. Hvilke ideer og grupper som ender opp med å ta slike steg, er imidlertid vanskelig å forutse. Spørsmålet er dessuten om kamper for anerkjennelse – det være seg av identitet eller synspunkter – som i dag finner sted innenfor en digitalisert og global medievirkelighet, vil resultere i enighet om et nytt utvidet fellesskap eller snarere i splittelse og konflikt også på lengre sikt.

OFFENTLIGHETENS INFRASTRUKTUR

Vi har hittil befattet oss med en grunnleggende og ganske abstrakt forståelse av offentligheten og dens grenser og dynamikk, der vi forestiller oss offentligheten som et rom avgrenset av en indre og ytre grense. Det kan imidlertid også være fruktbart å betrakte offentligheten ikke bare som én integrert sfære, men også som ulike deloffentligheter eller felt som eksisterer side om side, som til dels kommuniserer internt, til dels på tvers. Engelstad og kolleger opererer for eksempel med en idé om offentligheten som en konstellasjon bestående av ulike arenaer for meningsutveksling.²⁹ Mediene, akademien, kunst- og kulturfeltet og sivile og religiøse organisasjoner har for eksempel alle sine atskilte sfærer med egne former og flater for kommunikasjon, men som også kommuniserer seg imellom i det bredere rommet for offentlig debatt. De nettverkene og kanalene som formidler og sprer informasjon og argumentasjon innad i ulike deloffentligheter og mellom dem, ut til en allmenn offentlighet, er det vi gjerne omtaler som offentlighetens *infrastruktur*.

28 Fraser, «Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy.» I *Habermas and the Public Sphere*, redigert av Calhoun, 109–42. (Cambridge, MA: MIT Press, 1992).

29 Engelstad mfl., «Introduction: The Public Sphere in Change. Institutional Perspectives on Neo-Corporatist Society.» I *Institutional Change in the Public Sphere*, redigert av Engelstad mfl. (Berlin: De Gruyter, 2017).

Offentlighetens infrastruktur består slik av en rekke aktører og institusjoner som preger det store rommet for kunnskapsdannelse, formidling og debatt. Nøkkelinstitusjoner og -profesjoner er de som på ulikt vis skaper og formidler ny kunnskap og gir perspektiver på virkeligheten, som medieinstitusjoner og akademia.

Historisk har staters forsøk på å kontrollere og styre hva folk tenker, blitt vurdert som hovedtrusselen mot ytringsfriheten. Grunnloven definerer derfor et konstitusjonelt vern mot statlig sensur, der individer, institusjoner og samfunnsfelt – eller deloffentligheter – er sikret uavhengighet fra statlig innblanding. Vernet mot statlig innblanding gjenspeiles blant annet i prinsippene om journalistisk uavhengighet og kunstnerisk og akademisk frihet, der aktører på disse feltene selv definerer sine etiske prinsipper og profesjonelle normer, samtidig som de forholder seg til kjørereglene i den større offentligheten. Denne formen for selvregulering begrunnes i at både akademia og presse har pålagt seg et spesielt samfunnsansvar knyttet til å formidle etablert og ny kunnskap (akademia) og løpende nyheter og debatt (nyhetsmediene), basert på vitenskapelige prinsipper og profesjonelle normer.³⁰

En fri og mangfoldig offentlighet skal altså bygges på statlig ikke-innblanding og uavhengighet. Grunnloven i Norge gir imidlertid staten en aktiv rolle knyttet til å *legge til rette for* at borgerne har tilgang til et mangfold av ytringer og informasjon. I Grunnlovens § 100 slås det fast at staten har et særlig ansvar for sikre borgernes informasjonsfrihet ved å tilrettelegge for en god infrastruktur for ytringsfrihet, deliberasjon og sannhetssøken.³¹ Staten har altså ikke bare et ansvar for selv ikke å blande seg inn i og begrense debatter i ulike deloffentligheter; den har også et ansvar for at andre aktører – basert på markedskrefter eller andre former for dominans – ikke får dominere offentlighetens infrastruktur på en ensidig måte som begrenser ytringsrommet, mangfoldet og informasjonsfriheten. Prinsippet om en infrastruktur som legger til rette for informasjonsfrihet, utgjør grunnlaget for at Norge har en kultur- og mediepolitikk der målet er å sikre mangfold i informasjonskilder via ulike former for støtteordninger til aviser, tidsskrifter, bokinnkjøp til biblioteker og en offentlig kringkasting.³²

I dag, som i tidligere tider, har det oppstått tvil og uro rundt hvordan denne infrastrukturen fungerer. Ny medieteknologi og nye forretningsmodeller har revolusjonert både hvordan vi kommuniserer med hverandre, og tilgangen vi har til informasjon på en måte som få kunne ha forestilt seg for noen tiår tilbake. Endringen av medielandskapet som først internett i seg selv og senere sosiale medier

30 Jakobsen, *Etter Charlie Hebdo*.

31 NOU 1999: 27, «Ytringsfrihed bør finde Sted.» Forslag til ny Grunnlov § 100. (Oslo: Justis- og politidepartementet, 1999).

32 Moe mfl., *Informerte borgere?* (Oslo: Universitetsforlaget, 2019).

og smarttelefoner har brakt med seg, innebar en enorm demokratisering av offentlig debatt. Med ny teknologi og nye plattformer fikk individer og grupper muligheter til å uttrykke sin mening uten at tradisjonelle autoriteter, som journalister eller redaktører, kontrollerte tilgangen til massekommunikasjon. Slik ga det nye medielandskapet en ny infrastruktur for ytringsfrihet og for informasjonsfrihet for befolkningen.

Men der optimismen på begynnelsen av 2000-tallet var knyttet til alle mulighetene den nye medieteknologien ga, har bekymringen vokst i takt med erkjennelsen av at dette er informasjonsnettverk som ikke bare tilrettelegger for informasjonsutveksling og uenighetsfellesskap. Disse nettverkene er bygget opp slik at de budskapene som vekker sterkest reaksjoner og affekt, sprer seg raskest – med nettmobber som forfølger enkeltindivider på sosiale medier, hets og hat mot sårbare minoritetsgrupper og kalkulert desinformasjon og manipulering av sannheten som resultat. Ikke minst er selve spillereglene – det vil si algoritmene – utilgjengelige og skjult for den enkelte deltaker. De nye medieplattformene styres av globale økonomiske aktører som tilbyr en kommunikasjonsstruktur der folk får delta «gratis» mot at selskapene tapper og lagrer informasjon om dem, som selges, slik at kommersielle aktører kan få personlig skreddersydd reklame og markedsføring.

Dette er en infrastruktur for informasjon som har satt grupper og politiske fløyer opp mot hverandre og brakt det vi tidligere har omtalt som affektiv polarisering, til uante nivåer i et land som USA. Ifølge forfatteren og journalisten Jonathan Rauch har den nye infrastrukturen også rystet samfunnets grunnleggende *kunnskapsinstitusjoner* i grunnvollene.³³ Med kunnskapsinstitusjoner menes alle sentrale institusjoner som har som ideal å beskrive virkeligheten sannferdig, som journalistikken og academia, men også rettsvesen og offentlig byråkrati. Rauch mener ikke at disse institusjonene alltid er sannhetssøkende i praksis. Poenget er at til tross for svakheter og mangler har etablerte kunnskapsinstitusjoner forpliktet seg til å følge en norm om å gi troverdige framstillinger av virkeligheten. Og her ligger utfordringen med sosiale medieplattformer og søkemotorer, som utgjør en viktig del av den nye infrastrukturen for informasjon: De er *ikke* basert på dette regulative idealet. Tvert imot er de bygget opp for å spre budskap der troverdighet ikke er en faktor som styrer spredning, og der trafikksystemet fremmer affekt framfor deliberasjon og moderasjon. Ifølge Rauch behøves derfor en ny informasjonsinfrastruktur som *vipper* mot sannferdighet. Det sannhetssøkende idealet er grunnlaget for konstruktiv kritikk av de eksisterende tradisjonelle institusjonene, som for eksempel de etablerte profesjonelle nyhetsmediene: Gitt at de også skal

33 Rauch, *The Constitution of Knowledge*.

tjene penger, underholde og nå et publikum, tilbyr de perspektiver som er representative, og virkelighetsbeskrivelser som er troverdige nok? Ellers sagt på en annen måte: Er de publikums tillit verdig?

I denne boken skal vi se nærmere på hvordan den norske befolkningen forholder seg til et nytt medielandskap og til de maktstrukturene som styrer informasjonsfriheten og ytringsfriheten. Er den norske befolkningen aksepterende, på vakt eller resignert i møte med algoritmenes makt over informasjonsflyten? Vi skal også se nærmere på hvordan befolkningen forholder seg til tradisjonelle medier og deres portvoktere: Har befolkningen tillit til journalister og redaktører? Aviser, radio og TV er fortsatt sentrale infrastrukturer for informasjonsfrihet og ytringsfrihet, og befolkningens opplevelse av hvorvidt de kan stole på det som ytres der, og hvorvidt hele spekteret av meninger slipper til, er sentralt for det bildet av ytringsfrihet som befolkningen har. Hittil har vi visst lite om hva som kjennetegner holdninger til og erfaringer av ytringsrommet på sosiale medier blant dem som deltar i sterkest grad i debatter der. I denne boken skal vi også se nærmere på denne gruppen, som på mange måter preger inntrykket av den offentlige debatten i dag.

YTRINGSFRIHET I AKADEMIA

Det nye medielandskapet gir altså ikke bare nye muligheter for uredigert meningsutveksling, det har også hatt innvirkning på statusen til sannhet, fakta og kunnskap i offentligheten. Nye stemmer og nye nettverk av informasjon har fått mulighet til å rokke ved etablerte sannheter og ved tradisjonelle forvaltere av kunnskap. Dette gjelder tradisjonelle redaksjonelle medier, men også ekspertkunnskap og forskning. I denne boken ser vi derfor ikke bare på hvordan den norske befolkningen oppfatter grensene for ytringsfrihet og opplever det nye medielandskapet, vi ser også nærmere på akademia som et spesifikt felt for kunnskapsproduksjon, og på forskeres opplevelse av betingelsene for kunnskapsformidling og perspektivmangfold.

Ved å ta et dypdykk i akademia forsøker vi å se på ytringsfrihet og informasjonsfrihet i sammenheng: Når man skal diskutere et sosialt, kulturelt eller politisk spørsmål i offentligheten, er det av stor betydning om debattantene har tilgang til kunnskap om saksfeltet. For at befolkningen skal ha tilgang på kunnskap, og da helst et bredt spekter av kunnskap, må forskerne ha rom til å produsere og formidle kunnskap relativt fritt. Dersom kunnskapsproduksjon og formidling i for stor grad styres av myndighetenes politiske ønsker eller markedsmekanismer, av politiske eller faglige trender, eller av frykt for represalier eller latterliggjøring, kan relevant kunnskap, bredde i kunnskapstyper og motekspertise hindres i å nå befolkningen,

beslutningstakere eller de gruppene som kunne trenge den. Informasjonsfrihet og forskernes ytringsfrihet henger altså sammen. Derfor er det relevant å spørre: Hva er betingelsene for perspektivmangfold i forskernes produksjon og formidling av kunnskap i Norge i dag?

Prinsipielt og juridisk står ytringsfriheten spesielt sterkt innen akademia.³⁴ Den lovfestede akademiske friheten skal sikre at forskere fritt kan søke kunnskap og få sine resultater vurdert ut ifra faglige og vitenskapelige kriterier. Den akademiske friheten gir dessuten forskere frihet til å kritisere administrative forhold på egen arbeidsplass.³⁵ Og forskere skal fritt kunne formidle kunnskap i undervisning, i ulike faglige fora samt til medier og allmennhet.

Den akademiske friheten er dessuten tett knyttet til en av ytringsfrihetens begrunnelser, nemlig sannhetssøken: Det er bare gjennom en fordomsfri og åpen brytning mellom konkurrerende perspektiver og ideer at sannhetssøken kan drives godt. Dermed er det også en tradisjon for å hevde at det skal være særskilt høyt under taket for kontroversielle tanker og ideer innen akademia. Spørsmålet er likevel hvor romslig og mangfoldig ytringsrommet i akademia oppleves fra innsiden. Slik ytringsfrihet og ytringsrom generelt reguleres og begrenses av en rekke andre normer og mekanismer enn de juridiske, er de praktiske vilkårene for forskernes ytringsfrihet avhengig av en rekke ikke-juridiske grenseoppganger og normer. Også i akademia kan det frie ord være utsatt for ulike former for press og gruppedynamikker, det være seg gjennom tendenser til faglige skylapper, konsensusorientering, institusjonelle belønningsstrukturer og insentiver eller frykt for negative konsekvenser av å delta i polarisert offentlig debatt.³⁶ Akademiske institusjoner skal i prinsippet være bygget opp for å motvirke tendenser til gruppetenkning og lojalitetspress. I denne boken studerer vi hvordan denne takhøyden er ivarettet, eller om rommet begrenses på måter som hindrer fri faglig og vitenskapelig utforskning og formidling. Dette angår både forskningens kvalitet og publikums tillit til vitenskapelig fundert kunnskap.

Blant spørsmålene vi reiser, er om de institusjonelle rammene for kunnskapsproduksjon og -formidling bidrar til at forskere oppfyller sitt samfunnsoppdrag med å levere kunnskap til den offentlige debatten. Videre spør vi om det vi kan kalle *politisert forskning*, og ikke minst *ensidig* politisert forskning, er en utfordring for kunnskapsmangfoldet i norsk offentlighet. Det har i senere år vokst fram en bekymring internasjonalt for at særlig samfunnsvitenskapelig og humanistisk fag-

34 Strømme, *Ytringsfrihet i akademia*. ISF-rapport 2020:14. (Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 2020).

35 Strømme, *Ytringsfrihet i akademia*.

36 Thue mfl., *Et ytringsklima under press?*

kunnskap er preget av forskere som står svært nær hverandre i sine grunnleggende verdier og politiske orientering. Noen studier hevder at hvilke politiske holdninger en forsker har, får konsekvenser for hvilke problemstillinger som ansees relevante, hvordan man undersøker dem, hvilke konklusjoner man trekker, og hvordan funn publiseres og spres.³⁷ Dersom forskere på bestemte fagfelt har en tendens til å inneha de samme politiske holdningene, kan dette innebære en ensidighet eller skjevhet i hvilke problemstillinger og perspektiver som får fokus og undersøkes.

Det er imidlertid ikke gitt hvor skillelinjene mellom fag og politikk skal trekkes. I Max Webers klassiske tekst om vitenskapen som et kall³⁸ løfter han fram betydningen av å holde empiriske analyser av faktiske forhold klart atskilt fra politiske eller normative vurderinger av hvordan ting bør være. En slik «puristposisjon»³⁹ er imidlertid bare én av flere tenkelige forskerroller. Som sosiologen Michael Burawoy har påpekt, vil noen velge seg en «profesjonell» forskerrolle med fokus på fagintern diskusjon og avstand til politiske spørsmål, andre vil være mer opptatt av forskningens samfunnsrelevans, mens andre igjen vil ta en eksplisitt maktkritisk eller politikkrelevant posisjon.⁴⁰ Skillet mellom fag og politikk er dessuten vanskelig å trekke i praksis, slik studier av vitenskapelig produksjon gjerne viser.⁴¹ Det at myndighetene ønsker å finansiere forskning som belyser bestemte politiske utfordringer, er bare ett eksempel blant mange på hvordan politikk virker inn på forskningsproduksjonen. I hvilken grad befolkningen har tilgang på kunnskap som er preget av politisk orientering, handler altså om mer enn hva slags parti den enkelte forsker stemmer på, og hvordan det påvirker forskerens resultater.

Videre kan en rekke andre sosiale mekanismer innad i academia, som handler om kamper om hva som er de gode teoretiske, metodiske og tematiske tilnærminger til ulike spørsmål, også bidra til å begrense mangfoldet av perspektiver i kunnskapsproduksjon og -formidling. Kamper mellom ulike faglige tilnærminger, det vi i kapittel 9 i denne boken kaller akademiske «stammekriger»,⁴² preger både akademiske institusjonelle strukturer og uformell samhandling i forskeres hverdag. Disse feidene kan være fruktbare, «agonistiske» brytninger av ideer som fører fag-

37 Se f.eks. Duarte mfl., «Political Diversity Will Improve Social Psychological Science.» *Behavioral and Brain Sciences* 38 (2015); Gross og Fosse, «Why Are Professors Liberal?» *Theory and Society* 41, no. 2 (2012): 127–68; Haidt. *The Righteous Mind*. (New York: Vintage Books, 2012).

38 Weber, «Science as Vocation.» *Daedalus* 87, no. 1 (1958 [1917]): 111–34.

39 Jf. Andersson, *Kampen om vitenskapeligheten*. (Oslo: Universitetsforlaget, 2018).

40 Burawoy, «For Public Sociology.» *American Sociological Review* 70 (2005): 4–28.

41 Feks. Jasanoff, red., *States of knowledge*. (London: Routledge, 2004); Gibbons mfl., *The new production of knowledge*. (London: Sage, 1994).

42 Becher og Trowler, *Academic Tribes and Territories*. (Buckingham: Open University Press, 2001).

utviklingen videre, for å bruke Mouffes begrep.⁴³ Men dersom feidene blir fiendtlige eller «antagonistiske», kan de føre til at enkelte temaer eller perspektiver underbelyses fordi forskerne ikke orker belastningen det er å jobbe med dem, eller fordi finansieringsstrukturer stopper disse fra å gjennomføres.

Vi er altså opptatt av betingelsene for sannhetssøking, perspektivmangfold og formidling i produksjon og formidling av forskning. Dette er viktig blant annet fordi disse betingelsene danner grunnlaget for hva slags tilgang befolkningen har på kunnskap, og dermed hvilket grunnlag de har for å danne seg en mening og delta i demokratiet. Som i vår tilnærming til ytringsfrihet i den bredere offentligheten er vi også når det gjelder akademia, opptatt av ytringsfrihet i vid forstand. Det innebærer at vi kartlegger barrierer mot formidling av forskning slik forskerne selv opplever det, og at vi ser nærmere på uenighet og kamper om hvilke forskerroller som er legitime, og hvor forskere trekker grensen mellom forskning og politikk.

EN NOTE OM DATAGRUNNLAG OG METODE

Analysene i denne boken bygger på flere ulike datakilder.⁴⁴ Den første kilden er en representativ befolkningsundersøkelse gjennomført høsten 2020 der deler av utvalget består av de samme individene som i tilsvarende undersøkelser gjennomført i 2013 og 2015. I 2020-runden ble alle respondentene som deltok i de to tidligere rundene av undersøkelsen, invitert til å delta. I tillegg er det trukket nye respondenter som til sammen gir et nettoutvalg på 2000 respondenter, som er representativt på kjønn, alder og utdanning. Det endelige utvalget består da av et befolkningsrepresentativt utvalg, inkludert et mindre panelutvalg.

Den andre datakilden er en spørreundersøkelse blant vitenskapelig ansatte ved norske universiteter og høyskoler, universitetssykehus og forskningsinstitutter. Spørreskjemaet ble sendt til medlemmer av Forskerforbundet, Norsk Tjenestemannslag (NTL) og tre underforeninger av Den norske legeforening. Det endelige utvalget som analyseres, er 1512 forskere med minimum 20 prosent forskningsstilling. Resultatene som presenteres, er ikke statistisk representative for alle forskere i Norge, da undersøkelsen kun omfatter forskere som er medlem av en fagforening, og forskere fra noen fagområder har deltatt mer enn andre. Blant dem som har svart på undersøkelsen, er fordelingen av kvinner og menn ganske

43 Mouffe, *Agonistics*.

44 Se metodeappendikset for en detaljert beskrivelse av de ulike datakildene. Her gis kun en kort oppsummering av hovedtrekkene.

lik sammensetningen i akademien i Norge. Fordelingen av forskere mellom fagområder og institusjonstyper er litt ulik den i forskerbefolkningen generelt, med en overrepresentasjon av medisinerne. Siden totaltallene i undersøkelsen derfor ikke gir et dekkende bilde av hva forskere i Norge generelt mener, vektlegger vi variasjoner i holdninger og erfaringer mellom ansatte innenfor ulike fagdisipliner og fagområder.

Den tredje datakilden består av kvalitative dybdeintervjuer med forskere knyttet til klima-, innvandrings- og kjønnsforskning. De tre forskningsfeltene er valgt ut med sikte på å utforske erfaringer og refleksjoner hos forskere som jobber med problemstillinger som ofte får oppmerksomhet i mediene, og som er knyttet til omstridt tematikk. Dette gjorde vi for å undersøke hvordan forskere opplever det å forholde seg til offentligheten når det de forsker på, kan oppfattes som kontroversielt. Utvalget av forskere er basert på et mål om å oppnå variasjon innen hvert felt, både når det gjelder kjønn, institusjonstilknytning, alder og faglig og metodisk posisjon. Vi la også vekt på å ha med både forskere som er mye ut i offentligheten og med bred medieerfaring, og forskere som er mer tilbaketrunkne med tanke på offentlig deltakelse.

De tre datakildene gir ulik informasjon om holdninger til ytringsfrihet og offentlig deltakelse i befolkningen generelt og blant forskere i Norge. Til sammen tegnes et bredt bilde av både grensene for debatt og rommet for kunnskap i den nye offentligheten.

BOKENS OPPBYGNING OG BIDRAG

Boken består av ni kapitler, inkludert denne introduksjonen. I kapittel 2 tar Dag Wollebæk, Kjersti Thorbjørnsrud og Kari Steen-Johnsen utgangspunkt i de to motpolene i synet på ytringsfrihetens vilkår i Norge som ble skissert innledningsvis i dette kapitlet. Ut fra ulike oppfatninger av ytringers skadepotensial og i hvilken grad ytringsrommet er begrenset, identifiserer de fire nye posisjoner: en restriktiv posisjon, en klassisk liberalistisk posisjon, en motkulturell liberalistisk posisjon og en resignert posisjon. Kapitlet bidrar med et nytt veikart til hvordan ulike grupper ser på sentrale spørsmål knyttet til ytringsfrihet. Analysene tyder på at en ny politisk skillelinje kan ha oppstått i Norge, preget av at grupper som identifiserer seg til venstre politisk, i særlig grad kvinner, inntar en restriktiv posisjon der de vektlegger ytringers skadepotensial. Motsatt preges en motkulturell liberalistisk posisjon av velgere til høyre, med et tyngdepunkt blant Fremskrittsparti-velgere; her oppfattes ytringsrommet som for trangt og informasjonstilfanget som for snevert, mens ytringers skadepotensial tillegges mindre vekt.

I kapittel 3 undersøker Kari Steen-Johnsen, Audun Fladmoe og Gard Løken Frøvoll hvordan befolkningens syn på ytringsfrihet har endret seg siden vi gjennomførte vår første studie av status for ytringsfriheten i Norge. Analysene bygger på befolkningsrepresentative spørreundersøkelser gjennomført i 2013, 2015 og 2020, et datagrunnlag som gir anledning til å vurdere endring og stabilitet i holdninger til og erfaringer med ytringsfrihet, i en periode der offentlig debatt indikerer at det skjer sterke brytninger og endringer. I hovedsak tegner forfatterne et bilde av stabilitet, der befolkningens holdninger til hva man kan si, og hvilke sanksjoner som er rimelige når noen trår over grensen, i liten grad endret seg over tid. Imidlertid finner de også tendenser til en utvikling der sensitiviteten for rasisme og for ulike typer krenkelser av ulike minoritetsgrupper øker, særlig blant unge, kvinner og velgere på venstresiden. Slik viser kapitlet at det er tegn til at synet på ytringsfrihet er blitt mer politisert de senere år, der avstanden mellom venstre og høyre, kvinner og menn i synet på ytringsfrihetens vilkår og grenser har økt noe.

I kapittel 4 og 5 ser forfatterne nærmere på deltakere i debatter i sosiale medier. Audun Fladmoe, Kari Steen-Johnsen og Bernard Enjolras zoomer i kapittel 4 inn på et lite mindretall i offentlig debatt – de spesielt aktive nettdebattantene – og undersøker hvordan de skiller seg fra den øvrige befolkningen når det gjelder sosiale kjennetegn og politiske holdninger. Nettdebatter framstår ofte som «harde», med polariserte fronter og preg av ekkokamre. Spørsmålet om hvem det er som deltar, og om de skiller seg fra resten av befolkningen når det gjelder politisk ståsted og syn på ytringsfriheten, er derfor viktig. Forfatterne finner blant annet at personer på de politiske ytterfløyene, og særlig FrP-velgere, er overrepresentert blant de mest aktive nettdebattantene. De aktive skiller seg også ideologisk fra dem som ikke uttrykker meningene sine på internett, ved at de i snitt er noe mer innvandringskritiske, noe mindre opptatt av klima og miljøvern og i større grad vektlegger tradisjonelle verdier. Analysene tyder dermed på at ytterposisjonene, enten det handler om innvandringspolitikk, klimapolitikk eller andre politikkkfelt, får en større plass i nettdebatten enn i andre demokratiske fora.

I kapittel 5 tar Marjan Nadim og Kjersti Thorbjørnsrud et dypdykk i gråsonene i den offentlige debatten gjennom en analyse av kvalitative intervjuer med personer som selv deltar i opphetede, aggressive debatter på nett, og hvordan disse debattantene begrunner og legitimerer sine innlegg. Debattantene i studien har til felles at de opplever seg som motstemmer til en konsensuspreget debatt, og de forstår grenseoverskridende innlegg som et resultat av sinne og frustrasjon over å ikke bli hørt. Debattantene forklarer til dels sin egen debattstil med at de svarer på andres angrep eller senker seg ned til de andres nivå. Dette gir ny innsikt i dyna-

mikkene som oppstår i aggressive nettdebatter, hvordan debatter eskalerer, og hvordan grensene for akseptable ytringer utfordres og flyttes.

I kapittel 6 vender Hallvard Moe, Audun Fladmoe, Kjersti Thorbjørnsrud og Ulrik Finstad blikket mot infrastrukturen for ytringsfrihet – den som skal gi oss borgere tilgang til pålitelig informasjon som behøves for å kunne gjøre seg opp en mening og delta i demokratiet. Tematikken studeres gjennom å undersøke utviklingen i tillit til mediene generelt, samt gjennom analyser av befolkningens bekymring for såkalte falske nyheter og oppfatning av om journalister tilbyr upartisk informasjon uavhengig av egne politiske synspunkter. Analysene peker i ulike retninger. På den siden viser analysene at folk i liten grad er bekymret for falske nyheter. Den generelle tilliten til mediene har dessuten økt de seneste årene. På den annen side finner forfatterne også her et skille mellom et høyreorientert versus et venstreorientert publikum, der særlig FrP-velgere og det å være høyreorientert i økonomiske spørsmål, ha en kritisk holdning til innvandring og det å identifisere seg med tradisjonelle verdier er forbundet med at man ser falske nyheter som et problem og har lavere tillit til mediene enn andre. Resultatene tyder på at det under et oppløftende svar på hvordan det står til med nordmenns tillit til informasjonsinfrastrukturen, ligger dypere konfliktlinjer det er verdt å være oppmerksom på.

I kapittel 7, 8 og 9 undersøker forfatterne hvilke forhold som gjør at forskere begrenser sin formidling i offentligheten, samt hvordan politiske, institusjonelle og faglige forhold setter rammer for perspektivmangfold i akademien. Ved å kombinere surveydata blant forskere i Norge med kvalitative intervjuer med innvandrings-, kjønns- og klimaforskere ser Marte Mangset, Arnfinn H. Midtbøen, Kjersti Thorbjørnsrud og Dag Wollebæk i kapittel 7 på hvilke faktorer som begrenser forskeres formidling av kunnskap til en bredere offentlighet. Forfatterne ser særlig på hvordan forskere på de tre nevnte forskningsfeltene selv opplever mulighetene for og begrensningene av kunnskapsformidling til offentligheten. Analysene viser at nær halvparten av forskerne i surveyutvalget forteller at de har begrenset seg i formidlingen av egen forskning. Dette er spesielt utbredt blant samfunnsvitenskapelige forskere og gjelder i særlig grad dem som jobber med innvandringsrelaterte spørsmål, kjønn og likestilling. Samtidig viser både surveyundersøkelsen og de kvalitative intervjuene at det er mange ulike grunner til at forskere begrenser seg: Det kan dreie seg om at formidling tar tid og gir liten uttelling i det akademiske systemet, en skepsis til mediedynamikken og til å bli fanget i et spill der budskapet spisses inn i en polarisert debatt, frykt for hets og sjikane eller en opplevelse av personangrep fra kolleger og manglende støtte fra arbeidsgiver. Intervjuene tyder på at forskere er ekstra forsiktige når temaet er politisk kontroversielt og dreier seg om sårbare minoritetsgrupper.

Kapittel 8 bygger på det samme datamaterialet og diskuterer betydningen av politisk og ideologisk homogenitet blant forskere for tendenser til gruppetenkning, blindsoner og moralske fellesskap basert på en grunnleggende venstreorientert orientering. Basert på surveydata undersøker Johannes Due Enstad og Kjersti Thorbjørnsrud forskernes politiske orientering og i hvilken grad denne skiller seg fra befolkningen ellers. Videre undersøker de hvordan forskerne opplever rommet for politisk mangfold i academia. Basert på det kvalitative datamaterialet fra to forskningsfelt – kjønn og likestilling og innvandring – undersøkes videre hvordan forskerne selv håndterer forholdet mellom fag og politikk. Analysene viser at selv om et flertall blant forskerne ikke ser manglende politisk meningsmangfold i academia som et problem, er det en betydelig andel som gjør det, og andelen er høyest blant samfunnsvitere og humanister – der den politiske homogeniteten er sterkest. Forskerne som er intervjuet, peker på både vitenskapelige og sosiale konsekvenser av slik politisk homogenitet. Vitenskapelig sett dreier det seg om en bekymring over at sentrale spørsmål ikke blir stilt og utforsket fordi de ikke oppfattes som relevante. Sosialt sett dreier det seg om en opplevd risiko for å bli utstøtt av fellesskapet dersom man gir uttrykk for oppfatninger som går på tvers av rådende ideologiske normer.

I kapittel 9 undersøker Marte Mangset, Arnfinn H. Midtbøen og Dag Wollebæk betydningen av andre interne forhold i academia for ytringsrommet og for rommet for fri faglig utforskning. Både i spørreundersøkelsen og i de kvalitative intervjuene med kjønns-, innvandrings- og klimaforskere gir forskerne klart uttrykk for at finansieringsstrukturene er det som først og fremst hindrer dem i å realisere sine forskningsideer. Samtidig viser analysen av de kvalitative intervjuene at en rekke «stammekriger» mellom ulike faglige undergrupper i hvert forskningsfelt, og de institusjonelle strukturene som opprettholder disse, også bidrar til å skape et krevende ytringsklima – særlig på noen politisk betente felt hvor fag og politikk kobles sammen. Analysen tyder på at diskusjoner og kritikk forskere imellom, hvilken form de tar, og hvilke institusjonelle strukturer de bygger på, er underkommuniserte, men viktige forhold som påvirker opplevelsen av ytringsfrihet og rommet for perspektivmangfold i academia.

AVSLUTNING

Vi startet dette introduksjonskapitlet med å peke på to motpoler i synet på ytringsfrihetens vilkår i Norge i dag – at ytringsrommet er for trangt og begrensende, eller snarere for åpent, slik at skadelige ytringer får florere. Disse motpolene vil leserne møte igjen, i ulike former, i mange av kapitlene i denne boken. Årsaken er at de

representerer et omdreiningspunkt for mange av dagens offentlige debatter om ytringsfrihet, og at vi gjenfinner dem som sentrale skillelinjer i befolkningens syn på ytringsfrihet i Norge i dag.

En sentral målsetting med boken er å ta bekymringene for ytringsfrihetens vilkår på alvor, via grundige empiriske undersøkelser av betingelsene for offentlig deltakelse i den norske befolkningen og blant norske forskere. Ved å bygge videre på våre tidligere studier fra 2013 og 2015 har vi kunnet undersøke endringer i befolkningens syn på ytringsfrihet over tid. Gjennom et eget datasett om særlig aktive nettdebattanter, samt intervjuer med debattanter som deltar i opphetede og kontroversielle nettdebatter, bidrar vi med ny innsikt om grupper som setter et særlig preg på offentlig (nett)debatt. Og gjennom en helt ny spørreundersøkelse blant norske forskere og kvalitative dybdeintervjuer med forskere på områder som får et særlig søkelys i offentligheten, har vi hatt anledning til å analysere hvordan forholdene er for kunnskapsproduksjon og formidling i norsk academia. Dette gir empirisk surstoff til debatter som ofte ikke forholder seg til systematiske empiriske studier, eller som bygger på situasjonen i USA, Storbritannia og andre land der utfordringene kan være annerledes enn i Norge.

Med utgangspunkt i disse nye dataene, og vår sosiologiske tilnærming til ytringsfrihet, kan vi peke på trekk ved ytringsfrihetens vilkår i Norge i dag og risse opp grensene for debatt og rommet for kunnskap i en ny offentlighet. Det er høy stabilitet i befolkningens oppslutning om ytringsfrihetens grunnideer, men det er likevel en økende sensitivitet for krenkelser og en økende avstand mellom høyre- og venstresiden, og mellom menn og kvinner. Tilliten til norske medier har økt generelt i befolkningen, men samtidig har særlig velgere på høyresiden mindre tiltit til at de tilbys balansert informasjon. Disse funnene kan sees i sammenheng med at nettopp de som befinner seg langt til høyre politisk, også er overrepresentert blant de særlig aktive nettdebattantene. Det er kanskje ikke overraskende at også i Norge ligger forskerne politisk til venstre for befolkningen, og at forskere som tilhører et ideologisk mindretall, opplever rommet for meningsmangfold i academia som trangt. Samtidig finner vi at det også er andre faktorer enn politisk ståsted som virker inn på forskeres formidling og opplevelse av ytringsfrihet, som en skepsis til tabloide medieoppslag, finansieringsstrukturer og faglige «stamme-kriger» forskere imellom.

Vi finner altså nye svar, nyanser og dybde på tvers av de mange polariserte og hissige debattene om ytringsfrihet i dagens Norge. Samtidig dokumenterer boken at ulike syn på spørsmål knyttet til ytringsfrihet og informasjonsfrihet utgjør en gryende politisk konfliktlinje, der befolkningen grupperer seg på nye og kanskje uventede måter i synet på hva trusselen mot ytringsfriheten består i.

REFERANSER

- Alexander, Jeffrey C. *The Civil Sphere*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Andersson, Mette. *Kampen om vitenskapeligheten: Forskningskommunikasjon i et politisk betent felt*. Oslo: Universitetsforlaget, 2018. <https://doi.org/10.18261/9788215030036-2018>.
- Becher, Tony og Paul Trowler. *Academic Tribes and Territories: Intellectual Enquiry and the Cultures of Disciplines*. Buckingham: Open University Press, 2001.
- Benhabib, Seyla. «The Embattled Public Sphere: Hannah Arendt, Juergen Habermas and Beyond.» *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, no. 90 (1997): 1–24.
- Burawoy, Michael. «For Public Sociology.» *American Sociological Review* 70 (2005): 4–28.
- Calhoun, Craig. «Facets of the Public Sphere: Dewey, Arendt, Habermas.» I *Institutional Change in the Public Sphere: Views on the Nordic Model*, redigert av Fredrik Engelstad, Håkon Larsen, Jon Rogstad og Kari Steen-Johnsen. Berlin: De Gruyter, 2017.
- Duarte, José L., Jarret T. Crawford, Charlotta Stern, Jonathan Haidt, Lee Jussim og Philip E. Tetlock. «Political Diversity Will Improve Social Psychological Science.» *Behavioral and Brain Sciences* 38 (2015): e130. <https://doi.org/10.1017/S0140525X14000430>
- Engelstad, Fredrik, Håkon Larsen, Jon Rogstad og Kari Steen-Johnsen. «Introduction: The Public Sphere in Change. Institutional Perspectives on Neo-Corporatist Society.» I *Institutional Change in the Public Sphere: Views on the Nordic Model*, redigert av Fredrik Engelstad, Håkon Larsen, Jon Rogstad og Kari Steen-Johnsen. Berlin: De Gruyter, 2017.
- Enjolras, Bernard, Terje Rasmussen og Kari Steen-Johnsen (red.). *Status for ytringsfriheten i Norge. Hovedrapport fra prosjektet*. Oslo: Fritt Ord, Institutt for samfunnsforskning, Fafo og Institutt for medier og kommunikasjon, UiO, 2014.
- Enjolras, Bernard. «Boundary Work in the Public Sphere.» I *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere*, redigert av Arnfinn H. Midtbøen, Kari Steen-Johnsen og Kjersti Thorbjørnsrud. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017.
- Ferree, Myra Marx, William A. Gamson, Jürgen Gerhards og Dieter Rucht. «Four Models of the Public Sphere in Modern Democracies.» *Theory and Society* 31, no. 3 (2002): 289–324.
- Fraser, Nancy. «Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy.» I *Habermas and the Public Sphere*, redigert av Craig Calhoun, 109–42. Cambridge, MA: MIT Press, 1992.
- Gibbons, Michael, Camille Limoges, Helga Nowotny, Simon Schwartzman, Peter Scott og Martin Trow. *The New Production of Knowledge: The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. London: Sage, 1994.
- Gross, Neil og Ethan Fosse. «Why Are Professors Liberal?» *Theory and Society* 41, no. 2 (2012/03/01 2012): 127–68. <https://doi.org/10.1007/s11186-012-9163-y>
- Haidt, Jonathan. *The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion*. New York: Vintage Books, 2012.
- Hallin, Daniel. *We Keep America on Top of the World: Television Journalism and the Public Sphere*. London: Routledge, 1994.
- Iyengar, Shanto, Yphtach Elkies, Matthew Levendusky, Neil Malhotra og Sean J. Westwood. «The Origins and Consequences of Affective Polarization in the United States.» *Annual Review of Political Science* 22, no. 1 (2019): 129–46. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-051117-073034>.
- Iversen, Lars Laird. *Uenighetsfelleskap: Blikk på demokratisk samhandling*. Oslo: Universitetsforlaget, 2014.
- Jacobsen, Kjetil. *Etter Charlie Hebdo. Ytringsfrihetens krise i historisk lys*. Oslo: Forlaget Press, 2016.

- Jasanoff, Sheila (red.). *States of knowledge: The Co-production of Science and the Social Order*. London: Routledge, 2004.
- Kierulf, Anine. *Hva er ytringsfrihet*. Oslo: Universitetsforlaget, 2021.
- Midtbøen, Arnfinn H., Kari Steen-Johnsen og Kjersti Thorbjørnsrud (red.). *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017.
- Midtbøen, Arnfinn H., Kari Steen-Johnsen og Kjersti Thorbjørnsrud. «Boundary-Making in the Public Sphere: Contestations of Free Speech.» I *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere*, redigert av Arnfinn H. Midtbøen, Kari Steen-Johnsen og Kjersti Thorbjørnsrud. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017.
- Moe, Hallvard, Jan Fredrik Hovden, Brita Ytre-Arne, Tine Ustad Figenschou, Torgeir Uberg Nærland, Hilde Sakariassen og Kjersti Thorbjørnsrud. *Informerte borgere? Offentlig tilknytning, mediebruk og demokrati*. Oslo: Universitetsforlaget, 2019.
- Mouffe, Chantal. *On the Political*. London og New York: Routledge, 2005.
- Mouffe, Chantal. *Agonistics: Thinking the World Politically*. New York: Verso, 2013.
- NOU 1999: 27. «Ytringsfrihet bør finde Sted.» Forslag til ny Grunnlov § 100. Oslo: Justis- og politidepartementet.
- Rauch, Jonathan. *Kindly Inquisitors: The New Attacks on Free Thought*. Chicago og London: University of Chicago Press, 2013.
- Rauch, Jonathan. *The Constitution of Knowledge: A Defense of Truth*. New York: The Brookings Institute Press, 2021.
- Strossen, Nadine. *Hate: Why We Should Resist It with Free Speech, Not Censorship*. New York: Oxford University Press, 2018.
- Strømme, Vidar. *Ytringsfrihet i akademien*. ISF-rapport 2020:14. Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 2020.
- Thue, Fredrik, Agnete Vabø, Jan Messel, Øyunn Syrstad Høydal og Andreas Eriksen. *Et ytringsklima under press? Akademisk frihet og ytringsfrihet i en brytningstid*. Rapport. Oslo: Senter for profesjonsstudier, OsloMet, 2021.
- Titely, G. *Is Free Speech Racist?* Cambridge: Polity Press, 2020.
- Tjora, Aksel (red.). *Universitetskamp*. Oslo: Spartacus forlag, 2019.
- Waldron, Jeremy. *The Harm in Hate Speech*. Cambridge: Harvard University Press, 2012.
- Weber, Max. «Science as Vocation.» *Daedalus* 87, no. 1 (1958 [1917]): 111–34.
- Østrem, Olav. *Hatefulle ytringer. Lov og rett i krenkingens tid*. Oslo: Cappelen Damm, 2021.

2. Holdninger til ytringsfrihet i Norge: et nytt kart og kompass

Dag Wollebæk, Kjersti Thorbjørnsrud og Kari Steen-Johnsen

Sammendrag Er pennen like skadelig som sverdet, eller går det et klart skille mellom ord og handling? Kan man ikke lenger ytre kontroversielle meninger i Norge, eller er problemet snarere at debatten flommer over av hat og hets? Hvordan man svarer på disse spørsmålene, er et uttrykk for hvor man mener at «skoen trykker» når det gjelder ytringsfrihetens kår i Norge i dag. Her undersøker vi slike oppfatninger nærmere. Basert på holdninger til to sentrale konfliktlinjer i synet på ytringsfrihet, ytringers skadepotensial og begrensninger i ytringsrom identifiserer vi fire posisjoner: en restriktiv, en klassisk ytringsliberalistisk, en motkulturell ytringsliberalistisk og en resignert posisjon. Hvilken posisjon man inntar, henger sammen med både demografiske kjennetegn og politiske oppfatninger. Slik utvikler vi et nytt kart og kompass til folks holdninger til ytringsfrihet, som gir nye innsikter i de konfliktlinjene som preger ytringsfrihetsdebatten.

Nøkkelord ytringsfrihet | politiske skillelinjer | opinionsklima | ytringsrom | skadelige ytringer

Når man betrakter debatten om ytringsfrihet i Norge, kan det synes som om det er voksende uro og strid rundt hvilke prinsipper som skal gjelde for regulering av offentlige ytringer. I kjernen ligger spørsmålet om hvilke verdier som skal regnes som vernede og uangripelige, og hvor grensen går – og gråsonene oppstår – for hva man kan være uenige om.¹

En vanlig diagnose som ofte løftes fram, er at hat, hets og sjikane i den offentlige debatten forekommer hyppigere og spres raskere og videre enn før, mye takket være sosiale medier. Disse plattformene oppfattes av noen som en «sump av hat og forakt».² En motsatt diagnose er at rammene for hva man kan si, har blitt for trange. Når ideer og ytringer med vilje og feilaktig defineres som undertrykkende,

¹ Se kapittel 1 for teoretisk drøfting av spørsmålet om juridisk og sosial grensdragning.

² Sveen, «Hvorfor er det så viktig å kneble kvinner?» *Aftenposten*, <https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/OazA/hvorfor-er-det-saa-viktig-aa-kneble-kvinner>.

rasistiske eller menneskefiendtlige, fører dette til selvsensur, slik at grupper og synspunkter stilner.

Slik framstilles gjerne ytterpunktene i debatter om ytringsfrihet. Men hva skjer når vi tar steget fra den ofte opphetede debatten i medier og politikk til å undersøke fakta på bakken via representative spørreundersøkelser? Vi har tatt utgangspunkt i to grunnleggende skillelinjer i spørsmålet om ytringsfrihet slik de har framkommet historisk og i nåtidig debatt. Den ene dreier seg om ytringers skadepotensial, den andre om hvordan og i hvilken grad ytringsrommet er begrenset. Deretter har vi analysert data om befolkningens holdninger til ytringsfrihet for å undersøke hvilke posisjoner som eksisterer i dag, med disse skillelinjene som utgangspunkt. Når vi ser plassering langs de to skillelinjene i sammenheng, framstår fire ulike posisjoner som vi har gitt betegnelsene «restriktiv», «klassisk ytringsliberalistisk», «motkulturell ytringsliberalistisk», og «resignert».

Vi skal se at ulike kjennetegn, som alder, kjønn, utdanning og politisk profil, påvirker folks plassering i dette klassifiseringsskjemaet. Ved å undersøke hvilke grupper som dominerer i de ulike posisjonene, bidrar kapitlet til et nytt bilde av hvordan syn på ytringsfrihet henger sammen med ideologisk orientering og partivalg. Den statsvitenskapelige litteraturen om hvordan befolkningens verdier har endret seg over tid, gir en interessant bakgrunn for å tolke de mønstrene vi ser. I den amerikanske statsviteren Ronald Ingleharts innflytelsesrike arbeider kobles ytringsfrihet til en *postmaterialistisk* verdiorientering, der selvrealisering og ytringsfrihet har stått sentralt.³ Prioritering av ytringsfrihet har således vært brukt som en indikator på postmaterialistisk orientering siden 1970-tallet. Postmaterialisme har også vist seg å være knyttet til verdier som likestilling, toleranse for utgrupper, miljøengasjement og tillit.⁴ Ifølge Ingleharts teori vil dermed vektlegging av ytringsfrihet henge sammen med støtte til mange av venstresidens hjertesaker i vår samtid.⁵

I dette kapitlet antyder vi at engasjement for ytringsfrihet og støtte til slike progressive politiske saker er i ferd med å skille lag. I stedet kan det se ut til at nye grupper som plasserer seg på en politisk høyreside, og som utfordrer venstresidens kampsaker, er de som i sterkeste grad opplever at ytringsrommet er for trangt, og som betrakter en uinnskrenket ytringsfrihet som en kjerneverdi. Også andre nyere bidrag har påpekt at det skjer forskyvninger i befolkningers verdimønstre ved at

3 Inglehart, «The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies», *American Political Science Review* 65, no. 4 (1971).

4 Inglehart, «Postmaterialist Values and the Shift from Survival to Self-Expression Values», i *The Oxford Handbook of Political Behavior*, redigert av Russel Dalton og Hans-Dieter Klingemann (Oxford: Oxford University Press, 2007), 223–239.

5 Inglehart, «Postmaterialist Values and the Shift from Survival to Self-Expression Values.»

konfliktlinjene mellom en tradisjonell høyre- og venstreside ikke lenger kun er definert ved en økonomisk skillelinje. Samtidig får holdninger til minoriteter og ulike former for identitetspolitikk eller anerkjennelseskamper større betydning.⁶ Særlig interessant for vår analyse er studier som har pekt på at den liberale venstresiden (i USA) over tid har beveget seg mot lavere toleranse for krenkende ytringer knyttet til rase, kjønn og religion, noe som innebærer at tradisjonelle politiske skillelinjer når det gjelder syn på ytringsfrihet, også forflytter seg.⁷

Nedenfor beskriver vi nærmere hvordan de to dimensjonene knyttet til ytringers skadepotensial og ytringsrom på ulike måter knytter an til nøkkeltemaer i ytringsfrihetens historie og begrunnelse og dagens debatt. Deretter beskriver vi hvordan vi har gått fram for å undersøke hvordan de kommer til uttrykk i våre data.

GAMLE OG NYE SKILLELINJER I SYNET PÅ YTRINGSFRIHET

Den første dimensjonen berører spørsmålet om ytringer er *skadelige i seg selv*. Dette er et sentralt tema i ytringsfrihetens historie, som er koblet til grunnleggende liberal tenkning. John Stuart Mills skadeprinsipp slår fast at staten bare kan begrense individuell frihet der andre forvoldes skade.⁸ Det er omstridt nøyaktig hva Mill la i «skade», men det er utvilsomt at han anla en nokså restriktiv oppfatning av begrepet; han ville neppe inkludert en følelse av emosjonelt ubehag. Som oftest blir begrepet fortolket som fysisk skade eller en grov rettighetskrenkelse, og kun ytringer som leder til dette, kan legitimt forbys.⁹ I dette perspektivet skader altså pennen og sverdet i ulik grad, og man skal ha svært gode grunner til å begrense førstnevnte. Dette impliserer et skille mellom ord og fysisk handling (som til en viss grad utydeliggjøres av at en ytring kan ha fysiske uttrykk, som å brenne et flagg).¹⁰

6 Gethin mfl., «Brahmin Left Versus Merchant Right: Changing Political Cleavages in 21 Western Democracies, 1948–2020», *The Quarterly Journal of Economics*, 137(1) (2021): 1–48.

7 Chong mfl., *The Realignment of Political Tolerance in the United States* (SSRN, 2021).

8 Mill, *On Liberty*. (Kitchener, Ontario: Batoche Books Limited, [1859] 2001).

9 En drøfting fra et liberalt utgangspunkt finnes i Svendsen, *Ytringsfrihetens grenser og begrunnelse* (Civita, 2009).

10 Skillet mellom ord og handling ble diskutert i en rekke artikler i Aftenposten i 2016, av Knut Olav Åmås, (<https://www.aftenposten.no/meninger/i/JQdj/det-er-forskjell-paa-ord-og-handlinger-knut-olav-aamaas>), Anine Kierulf, (<https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/zEov/det-er-fullt-mulig-aa-vaere-tydelig-og-prinsipiell-om-ytringsfrihet-uten>) og Jon Wessel-Aas, (<https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/q111/forsoek-paa-eller-tendenser-til-aautviske-skillet-mellom-ytringer-og-han>).

Dette var også en tenkning som preget 1700- og 1800-tallets konstitusjoner. At ord kunne opprøre, provosere og fornærme, uten at noen skulle straffes eller ordene forbys, var da noe ganske nytt. I dag ligger vern mot sensur fast som en grunnverdi i liberale demokratier. Det utgjør stadig et skille mellom liberale og autoritære styreformer. Samtidig har det alltid stått noen gjerdestolper som markerer grensene for hva man kan ytre. Selv i land med den aller mest liberale lovgivningen gjøres en avveining mellom et prinsipp om meningsmangfold og ikke-innblanding og prinsipper som retten til et privatliv, statens sikkerhet og ønsket om å beskytte utsatte grupper.¹¹ Trusler og oppfordringer om vold er definert ut av det ytringsfriheten skal beskytte.

I andre halvdel av 1900-tallet, og videre utover på 2000-tallet, ble forståelsen av «skade» utvidet. Mange demokratiske land etablerte lovverk som satte strengere og dels nye grenser for ytringer. Behovet for å beskytte spesielt utsatte grupper og individer mot hat, hets og diskriminering ble gitt økt oppmerksomhet.¹² Traumatiske erfaringer knyttet til 2. verdenskrig og en erkjennelse av trusselen ved spredning av rasistiske ideologier og ideer var én viktig motivator, nye bevegelser og nye forståelser av hva som utgjør dehumaniserende og krenkende ytringer, og hvem som utgjør spesielt sårbare grupper, en annen.¹³ Hvor disse grensene ble satt, varierte likevel, ikke minst mellom europeiske land og USA, der konstitusjonen setter en stopper for lover mot hatefulle ytringer. Ord som direkte oppfordrer til voldelig handling eller trakassering, er dog forbudt også i USA.¹⁴

I nyere tid har spørsmålet om og hvor mye ord kan skade, blitt aktualisert av dramatiske og voldelige hendelser. Kunstneriske uttrykk som Rushdies *Sataniske vers*, Muhammed-karikaturene og satiremagasinet *Charlie Hebdo* har utløst sterke reaksjoner og voldshandlinger. En offentlig debatt om ytringsfrihetens grenser fulgte i kjølvannet. Daværende utenriksminister Jonas Gahr Støre uttalte til CNN i 2006 at «ekstremister på begge sider» måtte ta ansvar for volden som fulgte av Muhammed-karikaturene, og la dermed et delansvar på dem som hadde trykt tegningene.¹⁵ En fordring om å ikke såre eller trække på følelser knyttet til (særlig) religion lå bak, og Støre var ikke alene om å vektlegge behovet for en slik forsiktighet. En slik tankegang vil ofte være koblet til krav om tilbakeholdenhet og i ytterste

11 Bleich, *The Freedom to Be Racist?* (Oxford: Oxford University Press, 2011); Maussen og Grillo. «Regulation of Speech in Multicultural Societies: Introduction», *Journal of Ethnic and Migration Studies* 40, no. 2 (2014), 174–193.

12 Bleich, *The Freedom to Be Racist?*

13 Bleich, *The Freedom to Be Racist?*

14 Strossen, *Hate* (Oxford: Oxford University Press, 2018); Bleich. *The Freedom to Be Racist?*

15 «Gahr Støre mener han hindret vold», Dagens Næringsliv, <https://www.dn.no/terror/norge/jonas-gahr-store/terroraksjonen-i-paris/gahr-store-mener-han-hindret-vold/1-1-5283233>

konsekvens juridisk regulering av eksempelvis karikaturtegninger eller annen spott av religiøse symboler. Også i Norge åpnet et regjeringsforslag for få år siden for at blasfemi skulle kunne straffes av hensyn til religiøse menneskers følelser, et forslag som senere ble trukket etter kritisk debatt.¹⁶

En tilnærming til ytringer som skadelige i seg selv innebærer at man mener at ytringer kan ramme adressaten på en måte som ikke er akseptabel. Det kan implisere et syn der ytringsfriheten som grunnprinsipp må begrenses i større eller mindre grad for å hindre skade. I den andre enden av skalaen ligger de som mener at den frie ytring bør begrenses minimalt, og at de samfunnsmessige og demokratiske skadevirkningene ved å begrense ytringer er større enn skadevirkningene ved ytringene i seg selv. Om man mener at et prinsipielt skille mellom ytring og handling eksisterer eller ikke, har implikasjoner for hvordan man mener ytringsfriheten bør reguleres, både via sosiale og formelle sanksjoner, for eksempel i form av lovgivning og ulike nivåer av straff.

Den andre dimensjonen beskriver oppfatninger om *ytringsrom*. Gir medieinfrastrukturen og den offentlige debatten mulighet for alle, på tvers av klassetilhørighet, utdanning og politisk syn, til å komme til orde og få tilgang til informasjon som er nødvendig for å danne seg en oppfatning om politiske og samfunnsmessige spørsmål? Denne dimensjonen handler om i hvilken grad ytringsfriheten, men også *informasjonsfriheten*, retten til å motta andres ytringer, er ivaretatt.¹⁷

Da den første ytringsfrihetskommisjonen i 1999 argumenterte for et sterkt vern for ytringsfriheten, la den vekt på en velfungerende offentlighet, frie medier og tilgang på mangfoldig informasjon som viktige premisser for at samfunnet kunne oppfylle mål som sannhetssøken, demokrati og individets frie meningsdannelse.¹⁸ Dette krever både medieinstitusjoner og en politisk kultur som gir rom for prøving av argumenters gyldighet og ulike perspektiver og interesser. Det fordrer tilgang til en åpen debatt og tilstrekkelig adgang til å formidle sitt syn uten frykt for urettmessig moralsk fordømmelse, i form av fordømmelse, utestengelse, hets og trusler eller juridisk straff.

I dag pågår en debatt om hvorvidt ytringsrommet er for trangt til at idealet om en åpen offentlig samtale er oppfylt. Striden står om hvilke aktører og posisjoner som kommer for mye og for lite til orde, enten direkte via redaksjonelle

16 «Støre sa ja til blasfemiloven», ABC Nyheter, <https://www.abcnyheter.no/nyheter/2009/02/05/83038/store-sa-ja-til-blasfemiloven>

17 Se kapittel 5 for en grundigere analyse av befolkningens opplevelse av informasjonsfriheten.

18 NOU 1999:27, «Ytringsfrihed bør finde Sted.» Forslag til ny Grunnlov § 100, (Oslo: Justis- og politidepartementet, 1999), 7.

valg og moderering eller indirekte ved at man utsettes for moralsk fordømming og utdefinering («kansellering»)¹⁹. I takt med digitaliseringen og en svekket portvoktermakt for de tradisjonelle mediene har sosiale medier blitt en essensiell del av den informasjonsinfrastrukturen som legger rammene for det å i det hele tatt ytre seg offentlig, og å ha tilgang til den informasjonen som er nødvendig for å gjøre seg opp en mening. Dette har på den ene siden demokratisert muligheten til å ytre seg helt uten historisk sidestykke, der folk kan finne sammen, danne meningsfellesskap eller bryne seg mot meningsmotstandere.²⁰ På den annen side vekker måten budskap spres på, og muligheten til villet manipulering fra ulike typer aktører bekymring. Det samme gjelder dels mangelen på moderering av de sosiale medieplattformene og uklare eller vilkårlige prinsipper for utestengelse.

Kampen om ytringsrommet har blitt aktualisert av nye politiske strømninger som til dels har blitt næret av den nye digitale offentligheten (se også kapittel 1). På den ene siden har høyrepopulistiske partier og bevegelser styrket seg.²¹ På den andre siden har sterke globale og nasjonale bevegelser knyttet til identitetspolitikk vokst fram, til forsvar for rettighetene til blant annet seksuelle og etniske minoriteter. Begge bevegelser har, på ulikt vis, nyttiggjort seg det nye medielandskapet og mulighetene til å spre budskap og samle støtte fra land til land, og slik påvirket normene for offentlig debatt i sosiale medier.

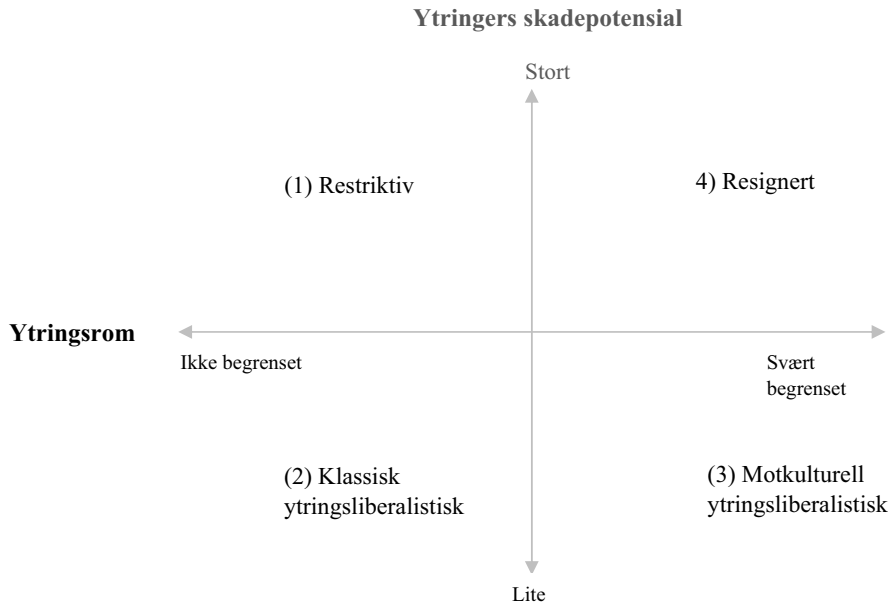
FRA TO DIMENSJONER TIL FIRE POSISJONER

Ytringsfrihetens vilkår kan altså vurderes langs to atskilte dimensjoner, den ene knyttet til ytringens skadepotensial og den andre til ytringsrom. Om vi krysser de to aksene som disse dimensjonene utgjør, framtrer fire distinkte posisjoner. Vi har valgt å betegne disse posisjonene som henholdsvis «restriktiv», «klassisk ytringsliberalistisk», «motkulturell ytringsliberalistisk» og «resignert» (figur 2.1).

19 For omfattende drøfting, se for eksempel Rauch, *The Constitution of Knowledge* (Washington, DC: The Brookings Institute Press, 2021). For bidrag om norske forhold, se Aalen og Iversen, *Sosiale medier*. (Bergen: Fagbokforlaget, 2021).

20 Benkler. *The Wealth of Networks* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2006); Bennett og Segerberg, «The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics,» *Information, Communication & Society*, 15(5) (2006): 739–768.

21 Akkerman mfl. *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe*, (London: Routledge, 2016); Rydgren, «The Radical Right: an Introduction,» i *The Oxford Handbook of the Radical Right*, redigert av Jens Rydgren (Oxford: Oxford University Press, 2018), 1–13.



Figur 2.1: Fire posisjoner i synet på ytringers skadepotensial og ytringsrom.

1) En *restriktiv* posisjon impliserer forholdsvis strenge grenser for hva som er legitime ytringer. Samtidig innebærer en slik posisjon at man mener den offentlige debatten gir tilstrekkelig rom til å ytre kontroversielle perspektiver, og at mediene gjenspeiler meningsmangfoldet i samfunnet.

2) En *klassisk ytringsliberalistisk* posisjon innebærer et syn om at takhøyden for krenkende eller kontroversielle ytringer skal være stor, samtidig som man er relativt tilfreds med det offentlige rommet for ytringer og medienes formidling av disse.

3) En *motkulturell ytringsliberalistisk* posisjon er også knyttet til et ønske om et vidt rom for kontroversielle ytringer. I motsetning til det som er tilfellet i en klassisk ytringsliberal posisjon, mener man imidlertid at den offentlige debatten er for snever.

4) En *resignert* posisjon innebærer bekymring for enkeltytringers skadepotensial og for at rommet for offentlig debatt, medienes dekning og egen mulighet til å ytre seg er begrenset.

Siden utarbeidelsen av en slik modell er upløyd mark teoretisk, og siden ulike sider i debatten om ytringsfrihet ofte omtaler hverandre med ladede begreper, har det

vært utfordrende å finne merkelapper som både er noenlunde presise, intuitivt forståelige og med minst mulig normativ valør. Særlig har det vært vanskelig å finne en god betegnelse på posisjonen som mener at ytringsrommet er begrenset av «politisk korrekthet», og at ytringer ikke er skadelige i seg selv. Vi har landet på begrepet en «motkulturell ytringsliberalistisk» posisjon, som betegner en posisjon der man oppfatter seg som del av en motkultur som står i motsetning til den kulturen som flertallet støtter opp om. Vi tar her ikke stilling til hvorvidt dette er en korrekt vurdering, men bruker begrepet med utgangspunkt i egenforståelsen til dem som befinner seg i denne posisjonen.

HVORDAN VI MÅLER DIMENSJONENE

Beskrivelsen av de to dimensjonene og de fire posisjonene er basert på teoretiske forutsetninger og eksisterende litteratur om ytringsfrihetens rammer og vilkår. Ved hjelp av spørreundersøkelsen som ble gjennomført høsten 2020, forsøker vi å undersøke hvordan befolkningen plasserer seg på de to dimensjonene, ved hjelp av seks holdningsspørsmål, tre på hver av dimensjonene. De tre første er ment å fange opp vurderingen av hvor skadelige ytringer er i seg selv. For det første ber vi respondentene ta stilling til påstanden «Universiteter og høyskoler bør beskytte studenter mot krenkende ytringer og ideer». Befolkningen var delt i dette spørsmålet: 37 prosent var enige og 32 prosent uenige. For det andre spør vi om «det å støtte noens rett til å ytre seg rasistisk er like ille som å være rasist selv». Også her var befolkningen delt: 43 prosent var enige og 39 prosent uenige. Den tredje påstanden spør om det bør være tillatt å brenne religiøse symboler. Her mente 30 prosent at det burde være lov, mens 49 prosent mente det ikke burde være lov.

Den andre dimensjonen skal fange opp folks oppfatninger om begrensninger i ytringsrommet i Norge. Den første påstanden spør om politisk korrekthet er et stort problem i Norge i dag. 43 prosent var enige i denne påstanden, mens 20 prosent var uenige. Den andre påstanden ber respondentene ta stilling til om «det politiske klimaet i Norge gjør det vanskelig for meg å si hva jeg mener». Dette var flertallet (52 prosent) av respondentene uenige i, mens 23 prosent var enige. Endelig satte vi opp en påstand om hvorvidt ulike meninger får komme til uttrykk i den redigerte offentligheten: «Norske medier dekker hele bredden av politiske meninger i samfunnet.» Her var igjen respondentene delt: 32 prosent var enige og 28 prosent uenige.

For å se hvordan holdningene til de seks spørsmålene hang sammen, gjennomførte vi en faktoranalyse. Formålet med en slik analyse er å undersøke hvor sterkt svar på ulike utsagn henger sammen, og om kombinasjonen av ulike holdninger utgjør underliggende dimensjoner. De tre første påstandene grupperte seg til én

dimensjon med sterk indre sammenheng, som vi kaller ytringers skadepotensial, mens de tre siste grupperte seg til en annen dimensjon, som vi kaller begrenset ytringsrom.²² Svarene ble gitt på fempunktsskalaer (fra helt enig til helt uenig). Vi summerte svarene (retningen på «tillatt å brenne religiøse symboler» ble snudd) og plasserte nullpunktet på midten. De som svarte «vet ikke», ble gitt midtverdien. De som mener ytringer er skadelige i seg selv, mener noe sjeldnere enn andre at ytringsrommet er begrenset.²³

HVA VÅR ANALYSE KAN SI NOE OM

Å lage et kart slik vi gjør her, kan gi en bred oversikt og få fram viktige skillelinjer, men det har samtidig begrensninger. Ikke alle som har svart på undersøkelsen, har sterke meninger om ytringers skadepotensial eller om ytringsrommet. I enkelte analyser har vi tatt ut dem som blir plassert på midtpunktet på dimensjonene vi har målt, og som dermed ikke havner entydig i noen av posisjonene. Denne gruppen utgjør 28 prosent av utvalget. Et slikt kart underspiller altså det moderate landskapet i midten. Et relatert poeng er at innenfor de fire posisjonene vi tegner, vil folk kunne ha stor variasjon i hvor sterkt de mener det ene eller det andre. Det er derfor bevisst at vi snakker om posisjoner, og ikke om at individer er «resignerte» eller «klassisk ytringsliberale».

Det er også viktig å understreke at disse dimensjonene bygger på spørsmål som kun fanger opp visse sider av folks syn på ytringsfrihet. Målene som inngår i indeksen for ytringers skadepotensial, handler først og fremst om rasisme, religion og vern av minoritetsgrupper. Når vi bruker begreper som ytringsliberalistisk, dekker vi slik ikke alle slags spørsmål som har med ytringsfrihet å gjøre, for eksempel ytringsfrihet i arbeidslivet. Likevel mener vi at indeksene vi har konstruert, fanger opp noen skillelinjer som er sentrale i den offentlige debatten om ytringsfrihet, og som gir substansiell mening.

De som mener ytringer har stort skadepotensial, vil for eksempel mye oftere enn andre ilegge sanksjoner. De som plasserer seg i nedre halvdel i figur 2.1, vil nesten aldri straffe nedsettende ytringer mot ulike grupper og mener ofte at ytringene ikke bør få noen konsekvenser i det hele tatt. Blant dem som skårer høyt på ytringers skadepotensial, mener derimot de aller fleste at nedsettende ytringer bør sanksjoneres på en eller annen måte.²⁴

22 Se tabell A2.1 i appendikset.

23 Korrelasjonen var -.24 (Pearsons r). Fordelingen på indeksen er vist i figur A2.1 i appendikset.

24 Se figur A2.2 i appendikset.

Vi ba også respondentene ta stilling til hvilke reaksjoner et utsagn som har blitt dømt i norsk rettsapparat, burde få, nemlig: «Det er vel bedre at vi fjerner disse avskyelige rotene fra jordens overflate selv tenker jeg!»²⁵ De som mente at ytringer i seg selv er skadelige, ville oftest straffe utsagnet strengt. Blant dem som vurderte skadepotensialet til å være minst, ville få straffet utsagnet med tap av jobb eller bot/fengsel. Blant dem som i størst grad mener ytringer er skadelige, ville over halvparten gitt straff.²⁶

Våre analyser viser også at de som mener at ytringsrommet er begrenset, det vil si at de mener at den offentlige debatten er preget av politisk korrekthet, et begrensende politisk klima og et svakt mediemangfold, oftere mener at vanlige arbeidstakere, innvandringskritikere, folk i distriktene og eldre er underrepresentert i mediene.²⁷ Samtidig mener de at personer med innvandrerbakgrunn, næringslivsledere og klimafor kjempere får for mye plass. De som skårer lavt på indeksen, mener derimot i stor grad at unge, kvinner og personer med innvandrerbakgrunn kommer for lite til orde. Det betyr at også de som skårer lavt på indeksen, opplever begrensninger i ytringsrommet.

I det som følger, viser vi hvordan tilhørighet til de fire posisjonene restriktiv, klassisk ytringsliberalistisk, motkulturell ytringsliberalistisk og resignert henger sammen med ganske ulike oppfatninger av «hvor skoen trykker», det vil si hva som truer ytringsfrihet og samfunnsdebatt i dag, før vi presenterer demografiske og politiske kjennetegn ved dem som plasserer seg i de fire posisjonene.

DE FIRE POSISJONENE OG TRUSLER MOT YTRINGSFRIHET OG SAMFUNNSDEBATT

Grunnlaget for denne delen av analysen er et åpent spørsmål til respondentene om hva de viktigste truslene mot henholdsvis «ytringsfriheten» og «samfunnsdebatten» i dag er. Like mange fikk de to forskjellige variantene av spørsmålet. Alle svarene ble først sortert etter hvilken av de fire posisjonene respondentene plasserte seg i, og deretter grundig lest og gruppert i temaer. Nedenfor presenterer vi typiske svar fra individer som plasserer seg i hver av de fire posisjonene.²⁸

25 Se figur A2.3 i appendikset. Utsagnet var i virkeligheten rettet mot muslimer. I eksperimentet ble respondentene stilt overfor en situasjon der utsagnet ble ytret av avsendere av ulike kjønn, med ulik yrkesbakgrunn og i åpne/lukkede Facebook-grupper av ulik størrelse. Mottakere av utsagnet ble også variert (muslimer, kristne, homofile, samer og utviklingshemmede).

26 Det er likevel verdt å merke seg at flertallet i utvalget sett under ett ville sanksjonert uttalelsen mildere enn det Høyesterett faktisk gjorde. Hele Høyesteretts dom kan leses her: <https://www.domstol.no/globalassets/upload/hret/avgjorelser/2020/januar-2020/hr-2020-185-a.pdf>

27 Se figur A2.4 i appendikset.

28 For å tydeliggjøre posisjonene ble de som plasserer seg på midtposisjonen på én av aksene og derfor ikke lar seg plassere i én av gruppene, tatt ut av analysen.

Den restriktive posisjonen

I en restriktiv posisjon mener man at ord kan skade, og avviser narrativet om et begrenset ytringsrom for kontroversielle meninger. Denne gruppen er den største og utgjør 27 prosent av befolkningen.

Når de som befinner seg i en restriktiv posisjon, blir spurt om de største truslene mot *ytringsfriheten*, peker mange på at den blir misbrukt for å fremme ekstreme standpunkter. Dette utgjør etter deres oppfatning også en begrensning av ytringsrommet. De framhever at krasse og hetsende ytringer gjør at minoritetsgrupper bringes til taushet og trekker seg tilbake. En respondent peker for eksempel på «ytringer av rasistiske og krenkende holdninger som forhindrer minoriteter i å ta del i debatten». En annen skriver:

At ytringsfrihetsforkjempere er villig til å ofre sikkerhet til minoritetsgrupper i sin iver for å tillate «alt» i ytringsfrihetens navn. Mot rasister kommer lovverket til kort. Hva som regnes som lovlig ytringer om innvandrere og flyktninger generelt, og muslimer spesielt er hårreisende.

Mange reagerer også på en hetsende tone i sosiale medier og et giftig debattklima:

I Norge (som jeg regner med at vi snakker om?), tror jeg at sosiale medier både er muligheten og samtidig trusselen: mange blir hetset og truet og orker ikke presset fra mange ekstreme meningsmotstandere, og muligheten for lett å oppspore folk kan også føles truende.

Når denne gruppen skal beskrive truslene mot *samfunnsdebatten*, vektlegger de hets og hatefulle ytringer, trusler og «netttroll» i enda større grad enn i spørsmålet om trusler mot ytringsfriheten. Et typisk svar er at «folk tør ikke ytre seg pga. alle nett-troll og stygge kommentarer og trusler som kommer etterpå». Flere peker på økende polarisering av samfunnet. En beskriver en situasjon der:

«stadig mer polariserende standpunkter (...) er det eneste som får en stemme; enten drar man en Tybring-Gjedde for oppmerksomhet eller så har man tåkete First House-retorikk. Saklig samfunnsdebatt er død.»

En del framhever også trusselen fra falske nyheter.

Den klassiske ytringsliberalistiske posisjonen

I en *klassisk ytringsliberalistisk* posisjon (17 prosent av befolkningen) er man uenige med restriktive i at ytringer i seg selv er skadelige, men man avviser også

at ytringsrommet er truet av politisk korrekthet og manglende mangfold i mediene.

Også de som befinner seg i denne posisjonen, peker ofte på sosiale medier, hets og hatytringer, polarisering og falske nyheter når de blir spurt om trusler mot ytringsfriheten. Men i motsetning til de som er nærmere en restriktiv posisjon, utfordrer de oppfatningen om at ytringer er skadelige i seg selv. En skriver at en trussel mot ytringsfriheten er «[a]t politikere (f.eks. i Rødt) likestiller ytringer med fysisk vold, jfr. Sian-demonstrasjonene». Flere er opptatt av at folk er for «lettkrenkede»: «at folk ikke orker/tør/vil ytre seg og den stadig økende tendensen til at 'alle' skal beskyttes mot potensielt støtende utsagn». En del peker spesielt på at religioner og religiøse ledere krever begrensninger i hva man kan si. De er altså opptatt av at folk bør bli mindre tynnhudete, men formuleringer som «politisk korrekthet» forekommer påfallende sjelden sammenlignet med posisjonene vi kommer til nedenfor. Det kan synes som om de klassiske ytringsliberalistene mener en del grupper bør anstrenge seg for å tåle mer, fordi ytringer er noe annet enn handlinger, uten at de slutter seg til narrativet om at ytringsklimaet i samfunnet generelt er hemmende, eller at hovedstrømsmediene marginaliserer visse kontroversielle synspunkter.

Når det gjelder trusler mot samfunnsdebatten, forekommer ordet «polarisering» påfallende ofte, samt egenskaper ved sosiale medier (algoritmer og et hardt debattklima) som bidrar til ekkokamre, videreformidling av falske nyheter og konspirasjonsteorier. Et svar som oppsummerer mange av bekymringene som uttrykkes, er dette:

Sosiale medier og fraværet av redaksjonelt innhold som igjen former ekkokammer, øker polariseringen i samfunnet. Pandemien er ikke den største trusselen vi må bekjempe i disse tider, men kampen om objektive fakta.

I likhet med de restriktive er det de sosiale mediene, ikke de etablerte nyhetsmediene, som er hovedproblemet. De sosiale mediene begrenser og forvrenger informasjonstilgang gjennom algoritmer og falske nyheter og skaper konflikt og motsetninger.

Den motkulturelle ytringsliberalistiske posisjonen

I en *motkulturell ytringsliberalistisk* posisjon (15 prosent) mener man i likhet med den klassiske ytringsliberalismen at ytringer ikke i seg selv er skadelige. Men de er langt mer kritiske til om ulike syn får komme til orde i samfunnsdebatten og

nyhetsmediene, og det er særlig meninger om innvandring, klima og likestilling på tvers av det som oppfattes som rådende oppfatninger i samfunnet, som de mener er fraværende.

Svarene fra dem som plasseres i denne posisjonen, om hva som utgjør den viktigste trusselen mot ytringsfriheten, er utfyllende. «Politisk korrekthet», med eller uten utdypning, er den vanligste responsen. På dette spørsmålet framkommer det imidlertid også ofte sterk kritikk av de etablerte mediene, academia, myndighetene, den politiske venstresiden og muslimer/islam. Én peker på en «ensporet sosialistisk vinkling fra journalister». En annen mener problemet er at «[f]olk blir kneblet og blir indoktrinert fra barnehagestadiet. Det blir det ingen ytringsfrihet av. Hele folket blir hjernevasket.» Flere er inne på strømninger som etter deres syn legger begrensninger på ytringsfriheten: «Identitetspolitikken som har gitt oss cancel-culture, wokeism, og angrepet på ytringsfriheten både innen academia og i media.»

På spørsmålet om truslene mot samfunnsdebatten er de som blir plassert i denne posisjonen, nokså samstemmige: Det er politisk korrekthet, knebling, «cancel culture» og «woke», og begrensningene de mener dette legger på dem som går mot strømmen. Flere framhever at de holder seg unna debatten fordi man «blir stemplet» eller møter andre sosiale sanksjoner: «Den største trusselen mot samfunnsdebatten er de sosiale kostnadene man må betale for å ha «feil» mening.» En annen mener den viktigste trusselen er «knebling av konservative stemmer. Venstresiden i politikken kan si og gjøre hva de vil uten konsekvenser, men de som sier mot det gjeldende regimet blir forfulgt og hardt straffet. De er også fritt vilt for sosialistiske grupperinger.» Flere svarer at manglende ytringsfrihet er den største trusselen mot samfunnsdebatten. Én mener vi ikke lenger har noen samfunnsdebatt i Norge:

FEIL, vi har ikke lenger noen debatt, for det er ingen debatt når den ene side er kneblet, vi har en samfunnsdiktering! Folk føler seg RETT OG SLETT OVERKJØRT og er dessverre i ferd med å gi opp!

Den resignerte posisjonen

Endelig har vi den fjerde posisjonen, som vi har kalt *resignert* (14 prosent). De som befinner seg innenfor denne posisjonen, mener både at ytringer har skadepotensial, og at ytringsrommet er begrenset av politisk korrekthet og manglende mangfold i de etablerte mediene.

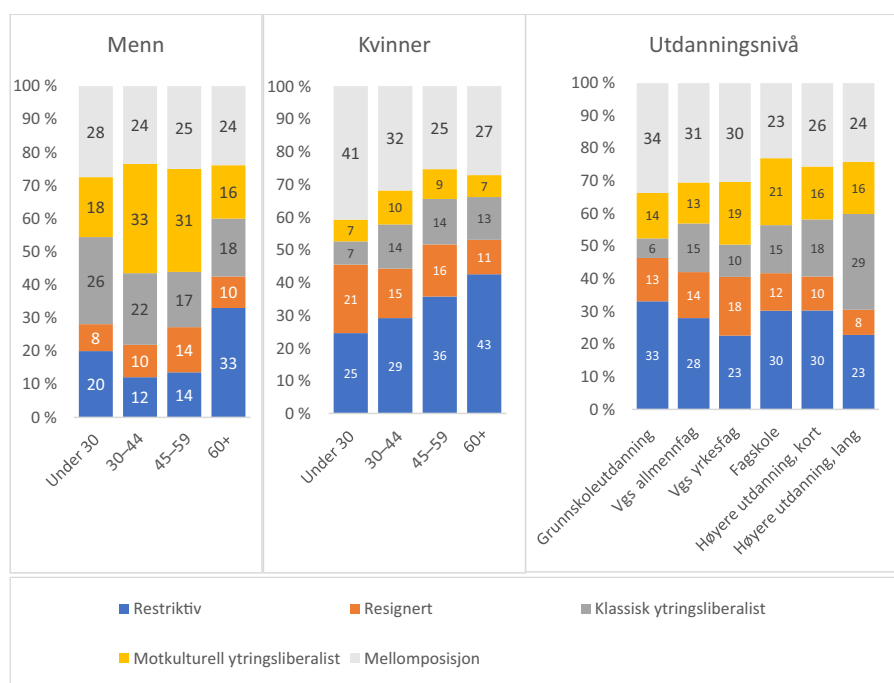
Svarene er mindre utfyllende enn tilfellet er for de tre andre posisjonene. Mange svarer «vet ikke» eller lar være å svare. Blant dem som gir et svar på hva den viktigste trusselen mot ytringsfriheten er, forekommer «politisk korrekthet» uten videre forklaring relativt ofte. Man opplever seg «kneblet», man blir «sosialt merket» ved å ha politisk ukorrekte standpunkter, eller at «man blir uthengt [i mediene/sosiale medier] om man har feil meninger». Til forskjell fra forrige posisjon peker imidlertid en del her på en hatefull tone i sosiale medier og manglende folkeskikk som faktorer som forhindrer folk fra å delta i debatten: «De som kommenterer [har] ikke noe filter av høflighet eller omtanke/forståelse når de kommenterer.»

Svarene på spørsmålet om trusler mot samfunnsdebatten er også kortfattede. Mange er preget av en viss resignasjon, over både mediene, politikken og offentligheten. Journalister blir kritisert for «manglende evne til å holde seg til saken og se helheten i debatten». Én mener at det er «altfor mange med lite kunnskap som roper høyt i dagens samfunn», en annen mener problemet er «for mange meninger», en tredje at problemet er «at vi skjeller hverandre ut!». Den politiske slagsiden er mindre tydelig enn blant dem som befinner seg i en motkulturell posisjon. Én peker på «løgnene fra ytre venstre og ytre høyre, mangelen på folkeskikk og respekt for andre». Flere svar bærer preg av fremmedgjøring: «Rett og slett at det er veldig vanskelig å 'komme til ordet'. Ting blir gjort over hodet på meg/oss, og jeg lurur ofte på hvor demokratiet har tatt veien.»

De fire posisjonene har altså fire ulike problembeskrivelser. I en *restriktiv* posisjon er man bekymret for hets, trusler og ekstreme standpunkter, særlig i sosiale medier. Blant de som plasserer seg nærmere en *klassisk ytringsliberalistisk posisjon*, mener mange at problemet er at folk er lettkrenket og overdriver ytringers skadepotensial. Samtidig er også disse bekymret for effektene av de sosiale mediene, som polarisering, ekkokamre og falske nyheter. De vi har plassert i en *motkulturell ytringsliberalistisk posisjon*, mener derimot ikke at sosiale medier utgjør noe problem – snarere er det de etablerte mediene, politikere, «woke-kulturen», innvandrere (muslimer) og venstresiden som har etablert et hegemoni av politisk korrekthet, der de personlige og sosiale kostnadene for å ytre seg oppleves store. Endelig er de som befinner seg i en *resignert* posisjon, også delvis bekymret for politisk korrekthet, men de gir i mange tilfeller uttrykk for en fremmedgjøring og oppgitt-het overfor samfunnsdebatten. Det må imidlertid igjen presiseres at en del respondenter ikke lar seg entydig plassere i én kategori, og at analysene rendyrker de distinkte posisjonene.

HVORDAN HENGER SYNET PÅ YTRINGSFRIHETEN SAMMEN MED DEMOGRAFISKE KJENNETEGN?

I offentligheten finnes det en del stereotype oppfatninger om hvem som slutter seg til perspektivene beskrevet over. For eksempel blir en restriktiv posisjon gjerne assosiert med unge og universitetsmiljøer, mens reaksjonen mot politisk korrekthet ofte knyttes til middelaldrende menn. Hvordan står disse oppfatningene seg empirisk? I det som følger, viser vi hvordan ulike grupper i befolkningen plasserer seg i de fire posisjonene.²⁹ Figur 2.2 viser prosentandelen som havner i hver posisjon etter alder, kjønn og utdanning. Figuren viser også de 28 prosentene som ikke lar seg entydig plassere i én kategori fordi de plasserer seg på mellomposisjonen på én eller begge dimensjoner.



Figur 2.2: Fire posisjoner i syn på ytringsfriheten, etter alder, kjønn og utdanning.

Det er tydelige forskjeller mellom ulike befolkningsgrupper. Framfor alt er det store kjønnsforskjeller: Kvinner mener i mye større grad enn menn at ytringer er

²⁹ Enighet og uenighet i de ulike påstandene som er brukt til å lage dimensjonene etter alder, kjønn og utdanning, er vist i tabell A2.2 i appendikset.

skadelige i seg selv, og plasserer seg dermed i ett av de to nederste feltene (restriktiv eller resignert). Unge kvinner er også mer kritiske til bredden i mediedekningen og til det politiske meningsklimaet enn eldre. De havner dermed oftere i kategorien *resignert* enn tilfellet er for kvinner over 30. Det er også mange unge kvinner som ikke lar seg plassere i noen av posisjonene. Den største andelen *restriktive* finner vi blant kvinner over 60 år. Dette kan virke overraskende gitt den internasjonale diskursen, der «woke»-perspektivet ofte forbindes med yngre mennesker. Det er imidlertid i tråd med tidligere norske undersøkelser.³⁰ På to enkeltspørsmål skiller imidlertid kvinner under 30 år seg ut i restriktiv retning: De mener i større grad enn andre at studenter bør beskyttes mot krenkende ytringer, og at å støtte retten til rasistiske ytringer er like ille som å være rasist selv.³¹

I motsetning til kvinner mener menn sjeldnere at ytringer er skadelige i seg selv. Unntaket er eldre menn, som i større grad ser ytringer som skadelige. En stor andel av menn mellom 30 og 59 år, rundt én av tre, havner i kategorien *motkulturelle ytringsliberalister*, som i tillegg til å mene at ytringer ikke er skadelige, mener ytringsrommet er preget av et begrensende ytringsklima. Dette er en posisjon som forekommer sjeldnere blant kvinner. Dette gjelder særlig spørsmålet om politisk korrekthet, der et overveldende flertall av menn mellom 30 og 59 mener dette er et stort problem i Norge.

Det er også forskjeller etter utdanningsnivå. Tilslutning til en klassisk ytringsliberalistisk posisjon øker med utdanningsnivå, mens andelen resignerte synker. De med lang høyere utdanning skiller seg mest ut. Andelen som mener ytringer har skadepotensial, er lavest blant disse, reflektert i færre som plasserer seg både i en restriktiv og resignert posisjon, og klassisk ytringsliberalisme er den vanligste posisjonen. De med lang universitetsutdanning er positive til mediemangfoldet og avviser klart påstanden om at det politiske klimaet gjør det vanskelig å si hva man mener. Andelen som plasserer seg i den motkulturelle posisjonen, er noe høyere blant de med yrkesfaglig utdanning (yrkesfag på vgs eller fagskole).

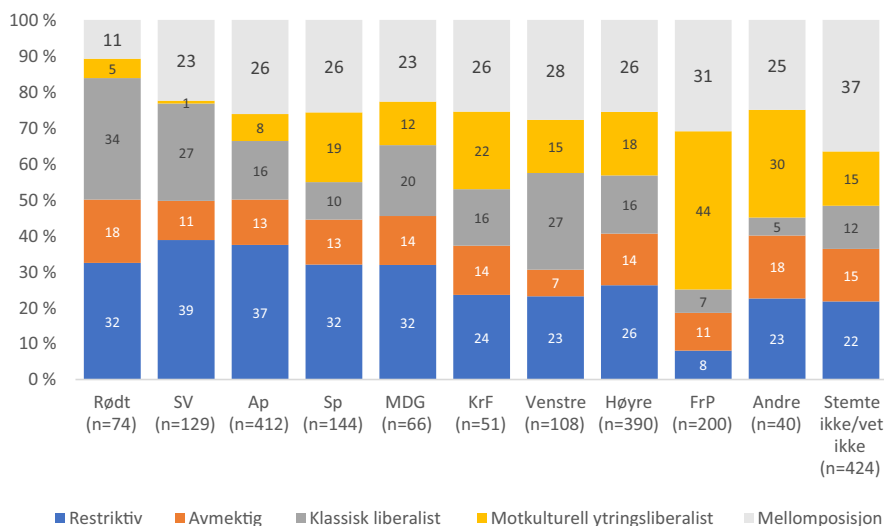
Samlet tenderer altså kvinner og eldre menn til å mene at ytringer er skadelige i seg selv, men de mener ikke at ytringsrommet er begrenset. Menn mellom 30 og 59 tar motsatt posisjon på begge spørsmål. Høyt utdannede mener i mindre grad at ytringer har skadepotensial, men er skeptiske til beskrivelsen av trangt ytringsrom.

30 Steen-Johnsen mfl., *Ytringsfrihetens grenser* (Oslo: Fritt Ord, ISF, 2016), 49.

31 Se tabell A2.2. i appendikset.

HVORDAN HENGER SYNET PÅ YTRINGSFRIHETEN SAMMEN MED POLITISKE PREFERANSER?

Vi går nå over fra å se på demografiske kjennetegn til å analysere politisk syn blant dem med ulike holdninger til ytringsfrihet. Figur 2.3 viser hvordan posisjon i synet på ytringsfrihet henger sammen med stemmegivning ved siste valg. Vi ser at den største andelen restriktive er blant dem som stemmer på de rødgrønne partiene. To partier, Venstre og til dels Rødt, har sitt tyngdepunkt blant de klassiske ytringsliberalistene. Den klart største andelen (44 prosent) av FrPs velgere som lar seg plassere, befinner seg i kategorien motkulturelle ytringsliberalister, som både avviser ytringers skadepotensial og opplever et begrenset ytringsrom. Også de som stemte på andre partier enn de etablerte, plasserer seg oftere her. Velgerne til Høyre og KrF lar seg ikke entydig plassere innenfor noen av kategoriene.



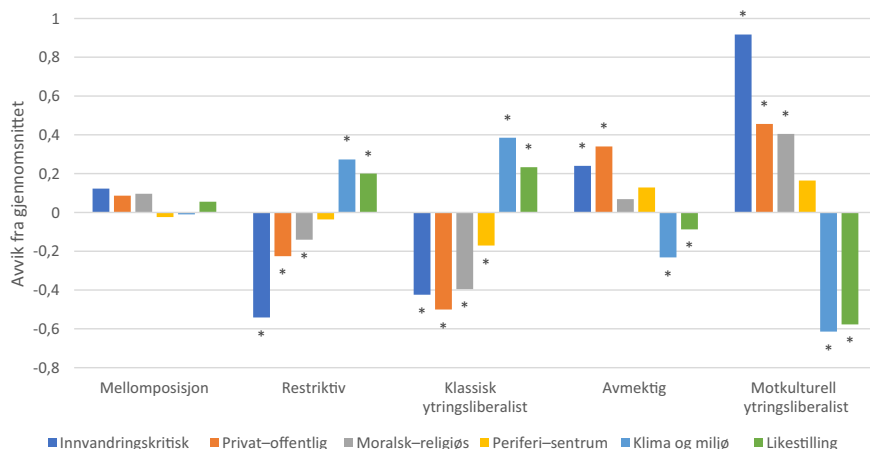
Figur 2.3: Fire posisjoner i syn på ytringsfriheten, etter stemmegivning ved siste stortingsvalg.

At mange av velgerne til Rødt og SV kan plasseres innenfor den klassiske ytringsliberalistiske posisjonen, viser at det også finnes ytringsliberale syn på det vi noe upresist kan kalle den progressive venstresiden. Dette perspektivet har imidlertid langt mindre oppslutning blant velgerne til Ap og Sp. Den interne uenigheten i spørsmålet om ytringers skadepotensial er størst blant velgerne til Venstre og Rødt.³² Minst

³² Standardavvik på skalaen fra -6 til 6 er 4,0 for Venstres velgere og 3,5 for Rødts velgere, mens den er 3,0 blant dem som stemmer FrP.

uenighet i spørsmålet om ytringer kan skade i seg selv, er det blant FrPs velgere, som mer entydig avviser at ytringer i seg selv kan skade.

I figur 2.4 endrer vi perspektivet fra partipreferanse til plassering langs viktige konfliktlinjer i samfunnet knyttet til syn på innvandring, holdninger til offentlig styring versus privat initiativ i økonomien, distriktspolitikk (sentrum versus periferi), vekst versus miljøvern og klima samt syn på kjønn og likestilling. Målingen av de politiske konfliktlinjene er nærmere beskrevet i tabell A5 i appendikset.



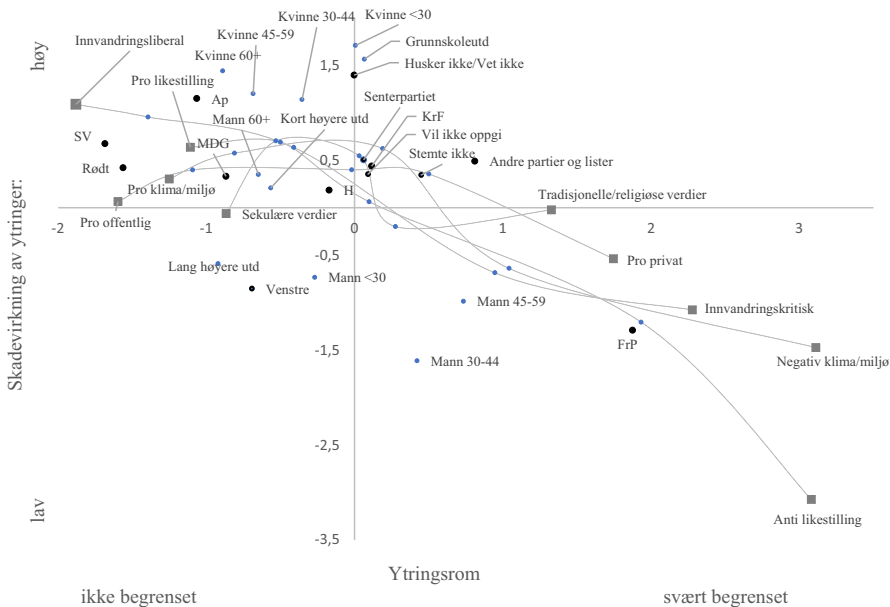
Figur 2.4: Holdning til politiske stridsspørsmål, etter posisjon i synet på ytringsfrihet. Avvik fra gjennomsnittet i befolkningen.

Note: Signifikante avvik ($p < .05$) er markert med stjerne i figuren.

Figur 2.4 viser at de som befinner seg i en restriktiv posisjon, er politisk uenige med dem i en motkulturell posisjon i fem av seks spørsmål vi har målt. Forskjellene er størst for temaene innvandring, klima og miljø og likestilling. De som mener at ytringsrommet er begrenset, det vil si at de opplever at det er vanskelig å si det man mener, og at mangfoldet i mediene er for lite, er slik mer kritiske til innvandring, miljøpolitikk og likestilling, støtter privat framfor offentlig sektor og i noe større grad religiøse og tradisjonelle verdier. De som *ikke* mener ytringsrommet er begrenset, inntar motsatte posisjoner: De er liberale i synet på innvandring og vektlegger offentlig sektor, samt sekulære verdier framfor tradisjonelle. De ønsker også en offensiv klima-, miljø- og likestillingspolitikk.

Det er først og fremst oppfatninger av ytringsrommet, om det er for begrenset eller om det er rommelig nok, som sammenfaller med politiske skillelinjer, ikke synet på ytringers skadepotensial. Men når de to konfliktlinjene i synet på ytringsfrihet sammenfaller, framstår bildet aller mest polarisert. Dette kommer tydelig

fram i figur 2.5, der vi har plottet både demografiske kjennetegn og politisk syn i det todimensjonale rommet vi presenterte i figur 2.1 innledningsvis i kapitlet.³³ Skillelinjene går stort sett i den nedadgående diagonalen fra øverst til venstre (den restriktive posisjonen) til nederst til høyre (den motkulturelle posisjonen). Figur 2.5 viser også plasseringen til de demografiske gruppene vi presenterte tidligere i kapitlet.



Figur 2.5: Plassering på de to dimensjonene etter demografiske kjennetegn og politiske holdninger.

Som nevnt innledningsvis har holdning til ytringsfrihet vært en sentral indikator på en postmaterialistisk verdiorientering, som igjen henger sammen med holdninger knyttet til likestilling og miljøspørsmål.³⁴ I vår analyse ser vi imidlertid at holdningene til disse spørsmålene henger sammen på andre måter. Liberalt syn på innvandring, vektlegging av at likestillingen ikke har kommet langt nok, og støtte til en progressiv klima- og miljøpolitikk er tvert imot knyttet til den restriktive ytringsfrihetsposisjonen i vårt skjema. En motkulturell ytringsliberalistisk posisjon (nedre høyre kvadrant) er på den annen side knyttet til kritiske holdninger til innvandring, likestilling og klima/miljø.

³³ I denne figuren er også de som plasserer seg i mellomposisjoner, med.

³⁴ Inglehart, «Postmaterialist Values and the Shift from Survival to Self-Expression Values.»

Vi gjenfinner dette mønstret i synet på andre spørsmål knyttet til ytringsfrihet (ikke vist i figuren). Med hensyn til juridisk regulering er det de som er positive til klima/miljøpolitikk og likestilling, som i størst grad vil straffe utsagnet om «avskyelige rotter» beskrevet ovenfor.³⁵ Tilhengerne av likestilling, klima og miljø og liberal innvandringspolitikk skiller seg ut ved å i mindre grad synes det er greit at personer holder foredrag med kontroversielle budskap.³⁶ De avviser også i størst grad at ytringsfriheten er viktigere enn religiøse menneskers følelser. De mener også i minst grad at ansatte ved universiteter og høyskoler bør kunne ytre seg fritt.

At ytringsfrihet som verdi ikke ser ut til å være koblet til andre sentrale postmaterialistiske verdier slik som positive holdninger til likestilling, innvandring og en offensiv klima- og miljøpolitikk, kan forstås på ulike måter. På den ene siden kan det tolkes som resultat av en utvikling der ulike samfunnsgrupper har endret syn i enkelte verdisaker. Som omtalt innledningsvis har en nyere studie vist at den liberale venstresiden i USA er blitt mer restriktiv i ytringsfrihetsspørsmål etter hvert som hensynet til minoriteter har blitt tillagt større vekt.³⁷ Fra å handle om mulighet til kritikk av makt, tradisjonelle strukturer og religion har ytringsfrihetsdebatten i senere år dreiet i retning av hvorvidt vi bør akseptere utsagn som minoriteter og utsatte grupper kan oppfatte som krenkende.

På den andre siden kan frakoblingen av verdier også handle om endrede forståelser av ytringsrommet og av hva som er de dominerende verdiene i politikken. Det er mulig å hevde at etter hvert som diskusjonen om ytringsrom (x-aksen) har blitt mer framtrедende i debatten om ytringsfrihet, har en ny gruppe av ytringsliberalister kommet til (de motkulturelle). Disse har ofte mer tradisjonelle verdi-orienteringer enn postmaterialistene. En mulig fortolkning er denne: Fra å være grasrotbevegelser som utfordret rådende konvensjoner, har progressive holdninger om likestilling og miljøvern i stor grad blitt del av den etablerte politikken og del av en nasjonal konsensus, samtidig som Norge de facto har blitt et flerkulturelt samfunn. Andre grupper i dag enn for noen tiår siden hevder å utfordre det etablerte. Dermed har flere med en kritisk holdning til eksempelvis innvandring, likestilling og

35 Blant de mest positive til en offensiv klima- og miljøpolitikk vil 40 prosent at ytringen skal straffes med tap av jobb, 27 prosent med bot og 12 prosent med fengsel. Tilsvarende andeler blant de mest negative er 20, 15 og 5 prosent. Blant dem som i størst grad støtter politikk for likestilling, vil 41 prosent straffe med tap av jobb, 28 prosent med bot og 11 prosent med fengsel, mens andelen er 10, 13 og 2 prosent for dem med et mest negativt syn på likestilling.

36 Eksempelene på budskap som respondentene fikk oppgitt, var at «Holocaust ikke har funnet sted», at «kristne/muslimer er bakstreverske og hjernevasket», at «utroskap bør straffes med steining», at «hvite og asiater er mer intelligente enn afrikanere», og at «alle hvite er rasister». Med hensyn til det siste utsagnet var det ikke forskjeller i respondentenes oppfatninger i henhold til syn på innvandring.

37 Chong mfl., *The Realignment of Political Tolerance in the United States*.

miljøvern engasjert seg i ytringsfrihetsspørsmål fordi de føler det er deres ytringsfrihet som er under press. Dermed kan det se ut som om engasjement for ytringsfrihet og støtte til progressive politiske formål er i ferd med å skille lag.

Siden vi bare har data fra ett tidspunkt, kan vi ikke fastslå *når* endringen har skjedd, men det kan se ut som om frontlinjen i debatten om ytringsfrihet har forflyttet seg siden Inglehart først inkluderte liberalt syn på ytringsfrihet som et mål på postmaterialisme på 1970-tallet.³⁸

AVSLUTNING

I dette kapitlet har vi identifisert fire posisjoner i synet på ytringsfrihet i Norge: en restriktiv, en resignert, en klassisk og en motkulturell ytringsliberalistisk posisjon. Hensikten med analysen har vært å gi et veikart til holdningsstrukturen i Norge når det gjelder spørsmål om ytringsfrihet. Vi har også stilt inn kompasset ved å kartlegge forskjeller i holdninger mellom ulike demografiske grupper og koblet disse skillelinjene til andre politiske motsetninger i Norge.

Ved å analysere grupper både ut fra holdninger til ytringers skadepotensial og ut fra opplevelse av ytringsrom får vi fram ny innsikt i posisjonene i ytringsfrihetsdebatten. Istedenfor én hovedskillelinje knyttet til hvor vid eller begrenset ytringsfriheten skal være, åpner analysen for å peke på *ulike og til dels kryssende skillelinjer*.

Det finnes for det første en skillelinje mellom en restriktiv posisjon på den ene siden og den klassiske og den motkulturelle ytringsliberalistiske på den andre, knyttet til syn på ytringers skadepotensial. Dette kan sies å ligge nær klassiske ytringsfrihetsdebatter: Her står ideen om å veie ulike typer skadevirkninger og behovet for skadebegrensning når menneskeverdet trues, opp mot vernet mot ulike former for sensur.³⁹

For det andre finner vi en skillelinje mellom en klassiske ytringsliberalistisk og en restriktiv posisjon på den ene siden og en motkulturell og resignert posisjon på den andre. Denne dreier seg om rommet for å framsette og få tilgang til ulike typer ytringer og perspektiver. Dette er en dimensjon som både berører informasjonsstrukturen og tilgangen til en åpen og mangfoldig debatt. En klassisk ytringsliberal posisjon er knyttet til et positivt syn på informasjonsinfrastrukturen, der mediekanaler gir rom for bredde og perspektivmangfold og den politiske kulturen er til-

38 Se kapittel 3 for en beskrivelse av utviklingen i holdninger til ytringsfrihet mellom 2013 og 2020.

39 Bleich, *The Freedom to Be Racist?*; Maussen og Grillo, «Regulation of Speech in Multicultural Societies»; Rauch, *Kindly Inquisitors*; Strossen, *Hate*.

strekkelig åpen. I en motkulturell posisjon mener man derimot at dette rommet er for trangt, preget av medier som ikke er representative, og sosial fordømmelse. Dette kommer også til uttrykk hos dem vi har plassert i en resignert posisjon, som ikke opplever at deres stemme blir hørt.

Når vi ser på svarene på det åpne spørsmålet om de største truslene mot samfunnsdebatten, ser vi en interessant forskjell mellom disse gruppene. Mens mange som ligger nærmest en klassisk ytringsliberal posisjon ser et problem med de sosiale mediene, som infrastruktur for offentlig debatt, med vekt på utfordringer med ekkokamre, polarisering og falske nyheter, er de som ligger nærmere den motkulturelle ytringsliberalistiske posisjonen, mindre opptatt av sosiale medier som problem. Her er det snarere den politiske kulturen og begrensningene en politisk og kulturell elite legger på debatten, som oppfattes som problemet.

Det tydeligste spenningsforholdet finnes mellom de to perspektivene som skiller seg fra hverandre på *begge* skillelinjene, en restriktiv og en motkulturell posisjon. Her angår uenigheten både synet på ytringers skadepotensial og det eksisterende ytringsrommet. Mens førstnevnte gruppe opplever et altfor åpent ytringsrom, der ytringer som kan skade, framsettes uten tilstrekkelige begrensninger, opplever sistnevnte at ytringsrommet er for trangt, og at dette går på bekostning av muligheten til å fremme avvikende eller kontroversielle meninger som de ikke anser som skadelige.

Det er langs denne akse at vi i størst grad finner et ekko av perspektivene vi skiserte i innledningskapitlet. Uenigheten mellom den restriktive og den motkulturelle posisjonen handler om hva som skal være del av en legitim kontrovers, og hva som utgjør illegitime, avvikende synspunkter, i tillegg til hva som utgjør vernede verdier, og hvordan de skal forsvares. I en restriktiv posisjon er definisjonen av vernede verdier vid og terskelen for å erklære posisjoner illegitime lav, mens en motkulturell posisjon er knyttet til en snever definisjon av vernede verdier og få illegitime posisjoner. Også betydningen av en ny medievirkelighet framtrer tydelig: i motkulturposisjonen er de etablerte medienes manglende mangfold et problem og sosiale medier en ventil, mens mange som ligger nær en restriktiv posisjon, mener sosiale medier utgjør en trussel mot ytringsfriheten og samfunnsdebatten.

Det polariserende potensialet i denne konflikten forsterkes ved at det sammenfaller med betente politiske skillelinjer (innvandring, klima, kjønn). En restriktiv posisjon er knyttet til postmaterialistiske verdier, som en liberal holdning til likestilling, innvandring og flerkultur samt vektlegging av klima og miljø. De som plasserer seg i denne posisjonen, stemmer oftere på partier på venstresiden. De vi har plassert i den motkulturelle posisjonen, inntar motsatte standpunkter og stemmer oftere på FrP. Dette utgjør et brudd med tidligere analyser i tradisjonen fra

Inglehart, der venstreorienterte verdiorienteringer knyttes til vektlegging av ytringsfrihet og individets rett til å uttrykke sine oppfatninger uinnskrenket.

Holdningene til ytringsfrihet er knyttet ikke bare til syn på andre politiske spørsmål, men også til demografiske kjennetegn som alder (de eldste er mest restriktive) og ikke minst kjønn. At kvinner og menn har ulikt syn på om ytringer er skadelige i seg selv, har også blitt vist i enkelte tidligere studier.⁴⁰ Internasjonale undersøkelser peker likevel på at mens kvinner er mer restriktive i noen land, er de mer liberale i andre, og det er et åpent spørsmål hva som driver eventuelle forskjeller i ulike kontekster. Dette er temaer som bør utforskes videre. Det er også forskjeller mellom utdanningsnivåene: Generelt vurderer høyt utdannede i mindre grad ytringer som skadelige i seg selv. Dette manifesterer seg særlig tydelig i en stor andel med lang høyere utdanning som blir plassert nær posisjonen klassisk ytringsliberalisme. Tilslutning til den motkulturelle ytringsliberalistiske posisjonen er omtrent like vanlig uavhengig av utdanningsnivå.

De to skillelinjene i synet på ytringsfrihet kan være et nyttig kart og kompass når vi skal utforske og forstå de konfliktene som i dag omgir dagens ytringsfrihetsdebatt. Våre analyser understreker at spørsmålet om ytringsfrihetens vilkår ikke er statisk, og at konfliktlinjer og posisjoner kan endre seg over tid, etter hvert som politiske verdier endrer seg i ulike grupper, og etter hvert som medielandskapet endrer seg.

REFERANSER

- Akkerman, Tjitske, Sarah L. de Lange, og Matthijs Rooduijn. *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe : Into the Mainstream?* Routledge Studies in Extremism and Democracy. London: Routledge, 2016.
- Benkler, Yochai. *The wealth of networks: how social production transforms markets and freedom*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 2006.
- Bennett, W. Lance og Alexandra Segerberg. «The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics.» *Information, Communication & Society*, 15, no. 5 (2006): 739–768.
- Bleich, Erik. *The Freedom to Be Racist? How the United States and Europe Struggle to Preserve Freedom and Combat Racism*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Chong, Dennis, Jack Citrin og Morris Levy. *The Realignment of Political Tolerance in the United States*. SSRN, 2021. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3951377>
- Cowan, Gloria, og Désirée Khatchadourian. «Empathy, Ways of Knowing, and Interdependence as Mediators of Gender Differences in Attitudes toward Hate Speech and Freedom of Speech.» *Psychology of Women Quarterly* 27, no. 4 (2003): 300–08.

40 Cowan og Khatchadourian, «Empathy, Ways of Knowing, and Interdependence as Mediators of Gender Differences in Attitudes toward Hate Speech and Freedom of Speech,» *Psychology of Women Quarterly* 27, no. 4 (2003).

- Gethin, Amory, Clara Martínez-Toledano og Thomas Piketty. «Brahmin Left Versus Merchant Right: Changing Political Cleavages in 21 Western Democracies, 1948–2020.» *The Quarterly Journal of Economics*, 137, no. 1 (2021): 1–48.
- Inglehart, Ronald. «Postmaterialist values and the shift from survival to self-expression values.» I *The Oxford handbook of political behavior*, redigert av Russel Dalton og Hans-Dieter Klingemann, 223–239. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- . «The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies.» *American Political Science Review* 65, no. 4 (1971): 991–1017.
- Maussen, Marcel og Ralph Grillo. «Regulation of Speech in Multicultural Societies: Introduction.» *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 40, no. 2 (2014): 174–93.
- Mill, John Stuart. *On Liberty*. Kitchener, Ontario: Batoche Books Limited, [1859] 2001.
- NOU 1999:27. «Ytringsfrihed bør finde Sted.» *Forslag til ny Grunnlov § 100*. Oslo: Justis- og politidepartementet, 1999.
- Rauch, Jonathan. *Kindly Inquisitors: The New Attacks on Free Thought*. Chicago og London: University of Chicago Press, 2013.
- . *The Constitution of Knowledge: A Defense of Truth*. New York: The Brookings Institute Press, 2021.
- Rydgren, Jens. «The Radical Right: An Introduction.» I *The Oxford Handbook of the Radical Right*, redigert av Jens Rydgren, 1–16. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Steen-Johnsen, K., Fladmoe, A., og Midtbøen, A. H. *Ytringsfrihetens grenser. Sosiale normer og politisk toleranse*. Oslo: Fritt Ord, ISF (2016).
- Strossen, Nadine. *Hate: Why we should resist it with free speech, not censorship*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Sveen. «Hvorfor er det så viktig å kneble kvinner,» *Aftenposten*, <https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/OazA/hvorfor-er-det-saa-viktig-aa-kneble-kvinner>.
- Svendsen, Lars Fr. H. *Ytringsfrihetens grenser og begrunnelse*. Civita, 2009. <https://civita.no/notat/ytringsfrihetens-grenser-og-begrunnelse-982/>
- Aalen, Ida, og Magnus Hoem Iversen. *Sosiale medier. En kort bok om sosiale medier*. 2. utgave. Bergen: Fagbokforlaget, 2021.

3. En endret offentlighet?

Holdninger til og erfaringer med ytringsfrihet i 2013–2020

Kari Steen-Johnsen, Audun Fladmoe og Gard Løken Frøvoll

Sammendrag Det siste tiåret er preget av store og raske endringer når det gjelder vilkårene for ytringsfriheten; teknologisk, kulturelt og politisk. Én fortelling om utviklingen er om en endring til det verre, om polarisering og uforsonlige posisjoner i ytringsfrihetsdebatten, og om en digital offentlighet som støter folk ut fordi de opplever hets og trusler, eller fordi de ikke våger å delta. En annen fortelling vektlegger det demokratiske potensialet i nye medier, og den økte muligheten til ytring for mange. Ved å bruke data fra flere tidspunkter viser vi endringer i befolkningens holdninger til ytringsfrihet og i deres villighet til å ytre seg om saker de er opptatt av. Vi spør også om folk erfarer mer ubehagelige kommentarer og trusler på nettet enn før. Har holdningene til og erfaringene med ytringsfriheten endret seg i takt med en endret offentlighet?

Nøkkelord holdninger til ytringsfrihet | krenkende ytringer | nedsettende ytringer | selvbegrensning | trusler

Verken de juridiske eller de sosiale rammene for ytringsfriheten er gitt – de endrer seg over tid i takt med samfunnsmessige og kulturelle strømninger. I dette kapitlet undersøker vi hvordan befolkningens holdninger til og erfaringer med ytringsfrihet har endret seg gjennom 2010-tallet. Dette gjør vi på tre måter: først ved å se på hvordan befolkningens holdninger til grensene for ytringsfrihet har utviklet seg i perioden, dernest ved å undersøke om folk i større eller mindre grad begrenser sine ytringer i form av selvsensur, og til slutt ved å undersøke befolkningens erfaringer med ubehagelige kommentarer og trusler etter å ha ytret seg.

Et sentralt spørsmål er om vi kan se en økende grad av splittelse i perioden vi studerer. Er det tendenser til mer eller mindre polarisering mellom for eksempel eldre og unge, kvinner og menn, og mellom folk på den politiske venstre- og høy-

residen? Med polarisering forstår vi en prosess der ulike grupper etter hvert står lenger fra hverandre når det gjelder holdninger og erfaringer.¹ Selv om større avstand ikke nødvendigvis trenger å føre til en mer konfliktfylt samfunnsdebatt,² kan det være grunner til å anta at større grad av uenighet og ulikhet i erfaringer trigger sterkere konfrontasjon, spesielt innenfor den digitale offentligheten.³ Mens polarisering over tid er tema i dette kapitlet, går vi dypere inn i spørsmålet om hva som kjennetegner aktive nettdebattanter i kapittel 4, og diskuterer graden av polarisering blant disse sammenlignet med resten av befolkningen.

På tross av at vi befatter oss med et forholdsvis kort tidsrom, er et mål med kapitlet å bidra til å sette debatter om ytringsfrihetens vilkår og utvikling i perspektiv. Raske endringer i teknologi, dramatiske hendelser og nye og til dels radikale politiske strømninger kan gi forventninger om store endringer i holdninger til og erfaringer med ytringsfriheten. For eksempel ble bruken av ordet «polarisering» i norske medier tredoblet fra 2007 til 2017.⁴ Men det er også mulig å tenke seg at slike forhold er mer stabile, og at eventuelle holdningsendringer skjer langsomt.⁵ Ulike grupper i befolkningen kan også ta til seg endringer i ulik takt, avhengig av hvor eksponert de er for nye tankestrømninger.⁶

DE SISTE TIÅRENE YTRINGSFRIHETSDEBATTER

Da den første undersøkelsen om befolkningens holdninger til og erfaringer med ytringsfriheten i Norge ble gjennomført i 2013, var det nesten 15 år siden Ytringsfrihetskommisjonen hadde levert sin rapport.⁷ Kommisjonen hadde lagt avgjørende premisser for diskusjoner om ytringsfrihet i Norge ved å angi sentrale filosofiske og prinsipielle begrunnelser for ytringsfriheten, og ved å legge nye premisser for juridiske vurderinger av ytringsfrihetens rammer, uttrykt i en ny grunnlovsparagraf, § 100. Samtidig som dette rammeverket sto fast, var det en sterk formening om at teknologiske, politiske og kulturelle endringer hadde endret vilkårene for

1 DiMaggio mfl., «Have Americans' social attitudes become more polarized?» *American Journal of Sociology* 102, no. 3 (1996): 690–755. Se kapittel 4 for en mer utdypende presentasjon av begrepet.

2 Mouffe, *Agonistics* (Verso, 2013).

3 Karlsen mfl., «Echo Chamber and Trench Warfare Dynamics in Online Debates.» *European Journal of Communication* 32, no. 3 (2017): 257–73.

4 <https://nrkbeta.no/2018/09/21/blir-norge-mer-polarisert/>

5 Sniderman mfl., *Paradoxes of Liberal Democracy* (Princeton University Press, 2014).

6 Chong mfl., The Realignment of Political Tolerance in the United States (SSRN, 2021). SSRN: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3951377>

7 NOU 1999:27, «Ytringsfrihed bør finde Sted.» *Forslag til ny Grunnlov § 100* (Oslo: Justis- og politidepartementet, 1999).

ytringsfriheten på grunnleggende måter, og at det var viktig å undersøke konsekvensene av dette. Særlig virket det langt fra avklart hvordan de *sosiale* grensene for ytringsfriheten skulle forklares og forstås. Med andre ord hvordan befolkningens opplevelse av egen og andres ytringsfrihet påvirkes av mer uformelle grenser, hva som oppfattes som legitimt å mene og si.

Debattene om ytringsfrihet har siden årtusenskiftet vært sterkt knyttet til store internasjonale og nasjonale hendelser, som har bidratt til en utkrystallisering av ulike posisjoner. Et eksempel på dette er koblingen mellom ytringsfrihet og religion, satt på spissen av terrorangrepene i USA 11. september 2001 og karikaturdebattene i kjølvannet av Jyllands-Postens publisering av tegningene av profeten Muhammed i 2005/2006, og etter angrepet mot Charlie Hebdo i Paris og mot Krudttønden i København i 2015.⁸ Disse hendelsene framsto hver på sin måte som uttrykk for en endret kulturell og religiøs kontekst, der motsetninger ble satt på spissen, med global forankring og rekkevidde.⁹

Debattene om ytringsfrihet de siste 20 årene har også vært nær koblet til teknologisk endring. Fra et optimistisk perspektiv på sosiale medier og den digitale offentligheten, der vekten ble lagt på økte ytringsmuligheter for alle, har de kritiske perspektivene fått mer plass. Eksempler er falske nyheter, valgpåvirkning og problemer knyttet til ekkokamre og polarisering, men også nye debatter om akademisk frihet og ytringsbegrensninger på universitetene, med utspring i amerikansk kontekst. Terrorhandlingene på Utøya og i Oslo 22. juli 2011 aktualiserte spørsmål om nettets rolle i å radikalisere politiske holdninger og skape grobunn for voldelig ekstremisme.¹⁰ Samfunnsdebatten som har løpt i årene deretter, har blant annet handlet om grensene for hatefulle ytringer, om behovet for ytringsansvar samt om forholdet mellom ytring og handling i et digitalt ytringsrom.¹¹

Til sist kan det synes som at debatter om ytringsfrihet i økende grad har blitt koblet på et spørsmål om politisk polarisering, både i Norge og internasjonalt. Selv om ytringsfriheten er en demokratisk kjerneverdi, har den også som verdi opp gjennom historien på ulike måter vært koblet til bestemte politiske verdisett. I de senere årene har det vært en tydelig konflikt mellom de som hevder retten til å ytre seg fritt og uredigert i det nye digitale offentlige rommet, parallelt med bevegelser,

8 Colbjørnsen, «Debating Freedom of Expression in Norwegian Media. Critical Moments, Positions and Arguments.» I *Boundary Struggles*, redigert av Midtbøen mfl. (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017).

9 Sniderman mfl., *Paradoxes of Liberal Democracy*.

10 Se Bjørge red., *Høyreekstremisme i Norge*, for en gjennomgang av omfang og utvikling av høyreekstremisme i Norge.

11 Notaker, *Arbeiderpartiet og 22. juli*. (Oslo: Aschehoug, 2021.); Svare og Svensson, «Ytringskultur bør finne Sted.» *Sosiologi i dag* 45, no. 4 (2015): 67–89.

gjørne koblet til kvinners og minoriteters rettigheter, som har vektlagt betydningen av vern mot ytringer som oppfattes som skadelige.¹² Sett i sammenheng kan slike debatter bidra til en polarisering av holdninger til ytringsfriheten og dens sosiale grenser.

Undersøkelsene om ytringsfrihet siden 2013 har forsøkt å fange noen av disse endringene og forholde seg både til kritiske hendelser og til sentrale debatter og forståelser nasjonalt og internasjonalt. Samtidig har et sentralt formål med undersøkelsene vært å kunne studere endringer og stabilitet når det gjelder de sosiale grensene for ytringsfriheten.¹³ Disse grensene har blitt utforsket gjennom tre innfallsvinkler: ved å se på befolkningens holdninger til hva slags ytringer som er akseptable på ulike arenaer, ved å undersøke hvorvidt ulike former for selvsensur begrenser viljen til å ytre seg, og ved å kartlegge erfaringer med negative reaksjoner etter å ha ytret seg og hvordan dette henger sammen med tilbaketrekning fra ordskiftet.

I det som følger, skal vi først se på hvordan befolkningens holdninger til grensene for ytringsfrihet har utviklet seg i perioden, før vi går inn på grad av selvsensur og erfaringer med ubehagelige kommentarer og trusler. På hvert punkt undersøker vi om ulike grupper – unge og eldre, kvinner og menn, høyere og lavere utdannede, samt den politiske høyre- og venstresiden, har utviklet seg ulikt når det gjelder disse spørsmålene.

STABIL STØTTE TIL YTRINGSFRIHETEN SOM PRINSIPP, MEN ØKENDE VARSOMHET FOR KRENKELSE AV MINORITETER

Ytringsfrihet kan defineres som «den friheten alle mennesker har til å ytre seg, ved å gi uttrykk for det de mener, og ønsker å si noe om».¹⁴ En viktig dimensjon ved ytringsfriheten er at den ivaretar borgernes rett til å kritisere staten og andre mektige samfunnsinstitusjoner, også de religiøse.¹⁵ Samtidig er et helt sentralt spørsmål hvorvidt og hvordan denne retten til å ytre seg skal balanseres mot andre verdier, slik som personvern, sikkerhet eller hensynet til å ikke påføre skade, spesielt når det gjelder minoritetsgrupper i samfunnet.¹⁶

12 Bleich, *The Freedom to Be Racist?* (Oxford: Oxford University Press, 2011); Waldron, *The Harm in Hate Speech*. (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2012).

13 Midtbøen mfl., *Boundary Struggles*.

14 Kierulf mfl., «Ytringsfrihet». I *Store norske leksikon* på snl.no.

15 NOU 1999: 27, «Ytringsfrihet bør finde Sted.»

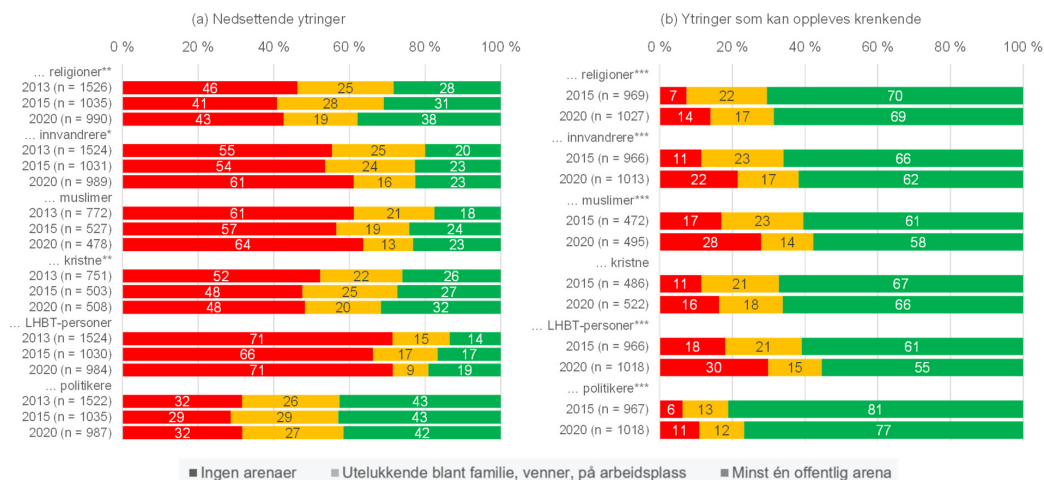
16 Bleich, *The Freedom to Be Racist?*; Waldron. *The Harm in Hate Speech*.

I ytringsfrihetsundersøkelsene har vi innledningsvis stilt spørsmål om folk kan akseptere ytringer som er nedsettende eller som kan oppleves som krenkende, mot ulike grupper og på ulike arenaer. Gruppene inkluderte religioner, innvandrere, kristne, muslimer,¹⁷ LHBT-personer og politikere. De dekker dermed grupper som kan betraktes som etniske, religiøse eller seksuelle minoriteter (innvandrere, muslimer, LHBT-personer), en religiøs majoritet (kristne), og samfunnsinstitusjoner med makt (politikere, religioner). Arenaene det ble spurt om, inkluderte venner og familie, arbeidsplassen, nyhetsmediene, nettavisenes kommentarfelt, sosiale medier og kunst, musikk og litteratur. I 2013 ble alle spurt om «nedsettende ytringer», mens i 2015 og 2020 ble halvparten spurt om «nedsettende ytringer» og halvparten om «ytringer som kan oppleves som krenkende». Skillet mellom de to typene ytringer kan forstås som et skille mellom en ytring som objektivt sett er negativ (nedsettende), og en ytring som tolkes som negativ ut fra mottakerens ståsted (oppleves som krenkende). Ordet «krenke» er blitt et sentralt begrep i debatten om ytringsklimaet i Norge og kan dermed også tenkes å være mer ladet med politisk mening. For eksempel brukes begrepet «krenkelseskultur» ofte for å kritisere grupper som tar til orde for å begrense ytringer som kan virke sårende eller støtende på andre. Dermed kan det å spørre om «krenkelser» aktualisere ytringsfrihet som verdi i respondentenes hode, men på ulike måter for personer med ulikt politisk ståsted.

Figur 3.1 viser svarfordelingen over tid på de to spørsmålsseriene. I figuren skilles det mellom de som svarte at ytringene ikke kunne aksepteres på noen arenaer, de som svarte at ytringene utelukkende kunne aksepteres blant familie og venner eller på arbeidsplassen, og de som (i tillegg) svarte at ytringene kunne aksepteres på minst én offentlig arena (i nyhetsmediene, nettavisenes kommentarfelt, sosiale medier eller kunst, musikk og litteratur). Logikken bak denne inndelingen er at den skiller mellom ikke-offentlige og offentlige arenaer.

Figur 3.1 viser flere tydelige mønstre. For det første aksepterer befolkningen i langt mindre grad nedsettende ytringer enn ytringer som kan oppleves som krenkende. Både i 2013, 2015 og 2020 svarte et flertall av respondentene at nedsettende ytringer rettet mot LHBT-personer, muslimer og innvandrere ikke kan aksepteres på noen arenaer. Om lag halvparten eller litt færre aksepterte ikke nedsettende ytringer mot kristne og religioner, mens om lag en tredjedel av respondentene heller ikke aksepterte nedsettende ytringer mot politikere på noen arenaer. Det er derimot langt større aksept for *ytringer som kan oppleves som krenkende*. Kun et mindretall svarte i 2015 og 2020 at de ikke kunne akseptere denne typen ytringer

17 For å unngå strategisk svargiving fikk respondentene (tilfeldig) enten spørsmål om «kristne» eller om «muslimer».



Figur 3.1: Aksept for ytringer rettet mot ulike grupper, på ulike arenaer. Prosent.

Sig: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$ (For nedsettende ytringer er det signifikante forskjeller mellom 2013 og 2020 (religioner, kristne) og mellom 2015 og 2020 (innvandrere)). Spørsmålsformulering: (a) «Her er en liste over ulike typer nedsettende ytringer. På hvilke arenaer mener du slike nedsettende ytringer bør aksepteres?», (b) «På hvilke arenaer mener du følgende typer ytringer bør aksepteres, dersom noen opplever dem som krenkende?».

på noen arenaer. I stedet svarte minst halvparten av respondentene at de aksepterer denne typen ytringer, uansett hvem ytringen er rettet mot, på minst én offentlig arena. At folk mener ulikt om krenkende og nedsettende ytringer, kan tyde på at det å spørre om krenkelser minner respondentene på at ytringsfriheten skal verne også slike ytringer, mens nedsettende ytringer kan framstå som å ha et mindre viktig politisk innhold. Forskjellen i aksept kan imidlertid også skyldes at det spørres om mottakerens opplevelse av å bli krenket, ikke om objektivt sett krenkende utsagn.

For det andre viser figuren at respondentene på begge typer spørsmål skiller tydelig mellom ytringer rettet mot ulike grupper. Det er minst aksept for ytringer rettet mot en minoritetsgruppe (LHBt-personer, muslimer, innvandrere) og størst aksept for ytringer rettet mot politikere. Dette mønstret gjelder stort sett på tvers av arenaer. Det er med andre ord en generell skepsis til negative ytringer mot minoritetsgrupper, uansett hvor de ytres. Ytringer mot religioner og kristne havner gjennomgående et sted imellom. Ytringer rettet mot religion kan forstås som en form for religionskritikk, mens det er nærliggende å anta at «kristne» som gruppe i denne sammenheng tolkes som del av majoritetsbefolkningen, og som en gruppe som i mindre grad trenger vern.

For det tredje viser figuren at det fra 2015 til 2020 ble mindre aksept for ytringer som kan oppleves som krenkende, mens det er mye større grad av stabilitet på spørsmål om nedsettende ytringer. Redusert aksept for ytringer som kan oppleves som krenkende, gjelder særlig hvis ytringen er rettet mot en minoritetsgruppe. For eksempel økte andelen som svarte at ytringer som kan oppleves krenkende for LHBT-personer, ikke kunne aksepteres på noen arenaer, fra 18 prosent i 2015 til 30 prosent i 2020. Når det derimot gjelder nedsettende ytringer, er det i perioden 2013–2020 økt aksept for ytringer rettet mot religioner (fra 28 til 38 prosent) og kristne (fra 26 til 32 prosent). Utover dette er endringene i aksept for nedsettende ytringer ganske små og ikke statistisk signifikante, men det er litt flere i 2020 enn i 2015 som svarer at nedsettende ytringer mot innvandrere *ikke* kan aksepteres.

Det kan være ulike årsaker til at færre aksepterer ytringer som kan oppleves som krenkende, samtidig som aksepten for nedsettende ytringer er forholdsvis stabil. Én forklaring kan være metodisk og knyttet til det man kaller «ceiling effect»: Aksepten for nedsettende ytringer var i utgangspunktet mye mindre enn aksepten for ytringer som kan oppleves som krenkende, og dermed skal det mer til at andelen som aksepterer denne typen ytringer, reduseres ytterligere. En mer substansiell forklaring kan være at ordet «krenke» har fått mer plass i debatter om ytringsfrihet, og at begrepet til en viss grad er blitt politisert. På den ene siden vektlegges det å verne (minoritets)grupper mot krenkelser som et viktig prinsipp,¹⁸ mens det på den andre siden uttrykkes en bekymring for at ubehagelige stemmer utestenges, og at folk (særlig unge) er blitt for «lettkrenkede».¹⁹

En slik substansiell forklaring støttes av at det har blitt økte forskjeller mellom ulike grupper i befolkningen når det gjelder hvordan de svarer på disse spørsmålene. Kvinner, unge voksne og velgere på venstresiden ble mer restriktive fra 2015 til 2020 i synet på ytringer som kan oppleves som krenkende, mens menn, eldre og velgere på høyresiden i større grad uttrykte stabile holdninger. Vi finner de samme tendensene når vi spør om aksept for nedsettende ytringer, men endringene er naturlig nok mindre.

I sum betyr dette at kjønnsforskjellene har økt (kvinner var mer restriktive enn menn i 2015, og forskjellen er enda større i 2020), det er blitt *mindre* aldersforskjeller (unge voksne aksepterte mest i 2015, i 2020 er de like restriktive som de eldste), mens det er tydelige tegn til partipolitisk polarisering. Det var små forskjeller mellom velgere på venstre- og høyresiden i 2015, men i 2020 har velgere på venstresiden blitt tydelig mer restriktive.²⁰ Endringene er tydeligst når vi spør om aksept for

18 Waldron, *The Harm in Hate Speech*.

19 Lukianoff og Haidt, *The Coddling of the American Mind* (New York City: Penguin Press, 2018).

20 Se også Fladmoe mfl., *Hva mener befolkningen om ytringsfrihetens grenser?* (Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 2021).

ytringer som kan oppleves som krenkende overfor minoritetsgrupper, noe som kan tyde på at kvinner, unge voksne og folk på venstresiden i økende grad vektlegger det å verne disse gruppene mot krenkelser. Relativ stabilitet i generelle spørsmål om ytringsfrihet, men økt polarisering i synet på hva som er akseptabelt å si overfor minoritetsgrupper, er et bilde som styrkes av andre spørsmål i undersøkelsen. Andelen som mener at ytringer som håner eller kritiserer religion, bør være tillatt, eller at ytringsfriheten er viktigere enn beskyttelse av religiøse menneskers følelser eller sikkerhet, var omtrent lik eller litt høyere i 2020 enn i 2015. Men andelen som støttet en påstand om at det er greit å ytre rasistiske meninger i offentligheten så lenge det ikke innebærer oppfordringer til vold, sank i den samme perioden.²¹ Med andre ord framstår det overordnede bildet i perioden 2015 til 2020 som at oppslutningen om retten til blasfemi og religionskritikk er relativt stabil, og i noen tilfeller også økende, men at enkelte grupper i befolkningen i større grad avviser ytringer som på en eller annen måte kan krenke minoritetsgrupper eller innebære rasisme. Tendenser til mer restriktive holdninger siden 2013 er derfor ikke nødvendigvis et uttrykk for at færre støtter retten til å utfordre institusjoner.²²

Hva betyr det at man ikke «aksepterer» ulike ytringer? Spørreundersøkelsene tyder på at det i liten grad er juridiske grenser som vektlegges av respondentene. Alle som svarte at de ikke kunne akseptere ytringer, ble fulgt opp med spørsmål om hvilke konsekvenser – om noen – ytringene burde få for avsenderen dersom de ble publisert i sosiale medier, og for en redaktør dersom de ble publisert i et redigert medium (se tabellene A3.1 og A3.2 i metodeappendikset). Det er svært få som ønsker at avsenderen (eller redaktøren) skal få fengselsstraff. Avhengig av hvilken gruppe ytringen er rettet mot, varierer andelen som peker på fengselsstraff fra 0 (ytringer som kan oppleves som krenkende mot kristne) til 7 prosent (nedsettende ytringer mot LHBT-personer). Litt flere peker på bøter, spesielt hvis ytringen er nedsettende (6–18 prosent avhengig av hvem ytringen retter seg mot, noe som er en økning sammenlignet med 2015).

Det store bildet er likevel at de fleste mener at de ulike typene ytringer vi spør om, ikke burde medføre noen reaksjoner, eller at reaksjonen skal være sosial og ikke-juridisk. For ytringer som kan oppleves som krenkende, svarer det store flertallet at ytringen ikke burde medføre noen konsekvenser overhodet (70–90 prosent avhengig av hvem ytringen er rettet mot). På spørsmål om nedsettende ytringer fordeler respondentene seg i to store grupper, der den ene gruppen ikke ønsker noen form for reaksjoner, mens den andre gruppen peker på sosiale eller ikke-juri-

21 Se Fladmoe mfl., *Hva mener befolkningen om ytringsfrihetens grenser?*

22 Se Chong mfl., «The Realignment of Political Tolerance in the United States», for et lignende resonnement om ytringsfrihet som et spørsmål om sosial orden vs. individers rettigheter.

diske reaksjoner (som motbør og kritikk, å bli felt i PFU eller utestengelse fra det sosiale mediet). Sammenlignet med 2015 var det imidlertid i 2020 en tendens til at flere svarte ingen reaksjoner, og færre svarte sosiale/ikke-juridiske reaksjoner.

I sum tyder dette på at når befolkningen blir bedt om å vurdere grensene for ytringsfriheten, er det de sosiale grensene for ytringsfrihet, og hvor vidt «ytringsrommet» bør være, de vurderer. Denne vektleggingen av sosiale framfor juridiske sanksjoner er relativt stabil over tid, men i 2020 var det litt flere som mente at ytringer som kunne oppleves som krenkende av LHBT-personer eller muslimer, burde straffes med bøter, enn det var i 2015.²³

MANGE ER FORSIKTIGE MED OFFENTLIGE YTRINGER, MEN DET ER INGEN GJENNOMGÅENDE TENDENS TIL MER SELVBEGRENSNING

De sosiale grensene for ytringsfriheten skapes både gjennom de holdningene og reaksjonene man møter hos andre samfunnsborgere og debatt deltakere, og gjennom de begrensningene vi pålegger oss selv. Studier av politisk meningsdanning har pekt på at individer forholder seg til andres mening og til det de oppfatter som opinionsklimaet, og at enkelte i frykt for isolasjon vil tendere mot å la være å ytre seg dersom de opplever at de er i mindretall.²⁴ Dette beskrives som «taushetsspiraler», der viljen til å ytre seg svekkes jo mer en oppfatter at en er i mindretall.²⁵ Teorien om taushetsspiraler har fått varierende støtte i ulike studier, men det er blitt argumentert for at den særlig har gyldighet når verdiladete saker diskuteres.²⁶

Alle spørreundersøkelsene siden 2013 har inneholdt et spørsmålsbatteri om grunner til å begrense egne offentlige ytringer. Respondentene ble bedt om å indikere på hvilke arenaer de var villige til å si sin mening, gitt ni ulike konsekvenser (se notetekst til figur 3.2 for alle konsekvensene). Konsekvensene kan grovt sett deles i tre kategorier: sosiale konsekvenser for deg selv (f.eks.: Det kan føre til at du

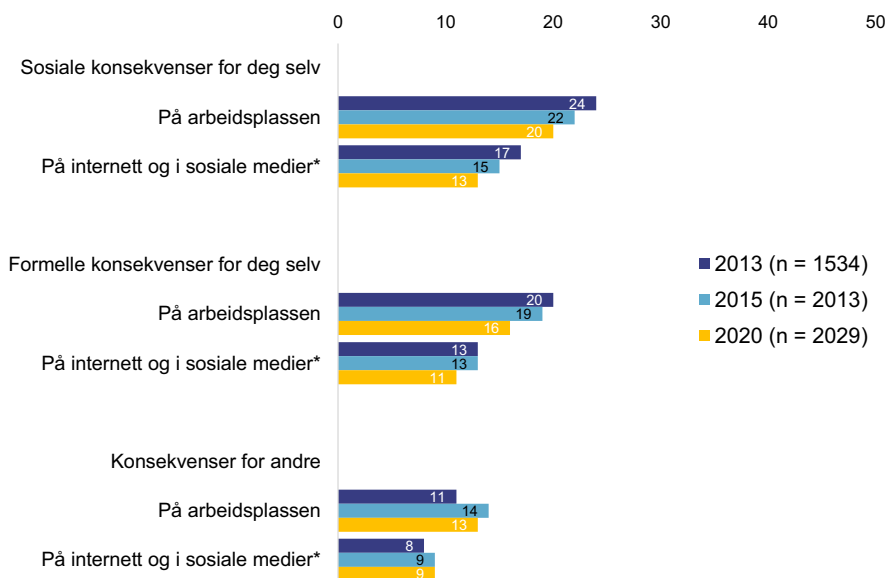
23 Fladmoe mfl., *Hva mener befolkningen om ytringsfrihetens grenser?*

24 Noelle-Neumann, «The Spiral of Silence. A Theory of Public Opinion.» *Journal of Communication* 24, no. 2 (1974): 43–51.

25 Moy mfl., «The Spiral of Silence and Public Opinion on Affirmative Action.» *Journalism & Mass Communication Quarterly* 78, no. 1 (March 1, 2001): 7–25.; Noelle-Neumann, «The Spiral of Silence. A Theory of Public Opinion.»

26 Glynn mfl., «Perceived Support for One's Opinions and Willingness to Speak Out: A Meta-Analysis of Survey Studies on the «Spiral of Silence».» *The Public Opinion Quarterly* 61, no. 3 (1997): 452–63; Noelle-Neumann og Petersen. «The Spiral of Silence and the Social Nature of Man.» I *Handbook of Political Communication Research*, redigert av Lynda Lee Kaid, (Routledge, 2004), 357–74.

blir latterliggjort), formelle konsekvenser for deg selv (f.eks.: Politi eller myndigheter kan overvåke det du uttrykker) og konsekvenser for andre (f.eks.: Meningene kan virke støtende på personer eller grupper). Figur 3.2 viser andelen som i 2013, 2015 og 2020 svarte at de var villige til å uttrykke sin mening på arbeidsplassen og på internett og i sosiale medier. De som svarte at de ikke ville si sin mening uansett, eller som utelukkende svarte at de ville si sin mening blant familie og venner, er utelatt fra figuren. Tabell A3.3 i appendikset viser de komplette resultatene.



Figur 3.2: På hvilke arenaer man er villig til å si sin mening, i lys av ulike typer konsekvenser. Prosent.

* I 2020 ble det skilt mellom åpne og lukkede sider i sosiale medier. Det er kun åpne sider som er med i utregningen.

Spørsmålsformulering: «Noen sier sin mening uansett situasjon og arena, mens andre er mer forsiktige. Nedenfor ber vi deg tenke på meninger som er viktige for deg. På hvilke av disse arenaene ville du sagt din mening selv om ... [flere svar mulig]». De som svarte utelukkende «Venner og familie», «Ingen arenaer» eller «Vet ikke», er utelatt fra figuren. *Sosiale konsekvenser for deg selv* er gjennomsnittet av «Du kan oppfattes som uhøflig», «Det kan være du dummer deg ut», «Du tror du kan oppfattes som rar eller annerledes», «Du tror du kan oppfattes som rasistisk» og «Det kan føre til at du blir latterliggjort». *Formelle konsekvenser for deg selv* er gjennomsnittet av «Det kan føre til at overordnede på arbeidsplassen reagerer negativt» og «Politi eller myndigheter kan overvåke det du uttrykker». *Konsekvenser for andre* er gjennomsnittet av «Meningene kan virke støtende på personer eller grupper» og «Meningene kan såre folk du bryr deg om».

Figur 3.2 viser for det første at viljen til å uttrykke meningene sine er større dersom det først og fremst har konsekvenser for en selv, enn dersom det har konsekvenser for andre. Viljen er størst dersom konsekvensene først og fremst er sosiale, etter-

fulgt av mer formelle konsekvenser. Figuren viser også at folk er mer villige til å uttrykke meningene sine på arbeidsplassen enn på internett og sosiale medier. Det er også verdt å merke seg at ingen av søylene er veldig høye (den høyeste er 24 prosent). Dette skyldes at en betydelig andel respondenter ikke er villige til å uttrykke meningene sine på noen arenaer dersom det har konsekvenser, eller at de kun vil ytre seg blant familie og venner (se tabell A3.3 i metodeappendikset). For eksempel svarte om lag 70 prosent i både 2013, 2015 og 2020 at de uansett ikke vil si sin mening dersom de tror de kan oppfattes som rasistiske eller de kan såre folk de bryr seg om. Nærmere 40 prosent svarte at de kun vil ytre seg blant familie og venner dersom meningen kan virke støtende på personer eller grupper.

For det andre viser figuren stor grad av stabilitet når det gjelder endringer over tid. Det er en tendens til at litt færre vil si sin mening på arbeidsplassen eller på internett dersom det har sosiale konsekvenser for dem selv. Her er det viktig å merke seg at svaralternativet knyttet til sosiale medier ble endret i 2020. Mens det tidligere ble spurt utelukkende om «sosiale medier», var det i 2020 to svaralternativer om sosiale medier, henholdsvis «åpne grupper i sosiale medier» og «lukkede grupper i sosiale medier». I utregningen er det kun «åpne grupper» som er inkludert, og nettopp denne presiseringen kan ha ført til at færre krysser av for alternativet. Dersom vi tar med «lukkede grupper» i utregningen, øker andelen som er villige til å si sin mening. Vi kan derfor ikke konkludere med at færre var villige til å si sin mening på sosiale medier i 2020 enn i 2015 og 2013. Når det gjelder arbeidsplassen, finner vi en tendens til at litt færre er villige til å si sin mening dersom det kan medføre formelle konsekvenser for dem selv.

Kvinner er gjennomgående mindre villige til å uttrykke meningene sine på arbeidsplassen eller på internett og i sosiale medier, uansett hvilke konsekvenser det har, og denne kjønnsforskjellen har vært forholdsvis stabil over tid. For eksempel svarte 11 prosent av mennene og 4 prosent av kvinnene i både 2013 og 2020 at de var villige til å ytre meninger på internett og i sosiale medier (åpne sider) som kunne ha konsekvenser for andre. De med lang utdanning er noe mer villige enn de med kort utdanning til å si sin mening på arbeidsplassen, selv om det kan ha formelle konsekvenser. Figur 3.2 viser at andelen som var villige til å gjøre dette, falt noe fra 2015 til 2020, og bakgrunnstallene viser at fallet var omtrent identisk uavhengig av utdanningsnivå. Lignende tendenser finner vi for alder. Unge voksne under 30 år er noe mer forsiktige enn godt voksne når det gjelder å ytre seg på arbeidsplassen, dersom det kan ha formelle konsekvenser, men andelen som er villige til å gjøre dette, har sunket i alle aldersgruppene.

På den annen side er aldersgruppene inntil 45 år mer tilbøyelige enn eldre til å uttrykke meningene sine på internett og i sosiale medier, selv om det kan ha kon-

sekvenser for dem selv eller andre. Men over tid har unge voksne blitt mer forsiktige med å ytre seg dersom det kan ha sosiale konsekvenser for dem selv. Andelen som svarte at de var villige til å ytre seg selv om det kunne ha sosiale konsekvenser for dem selv, falt fra 28 prosent i 2013 til 15 prosent i 2020 blant unge under 30 år. Blant dem over 60 år svarte 9 prosent det samme begge årene. Dermed er aldersforskjellene blitt mindre over tid. Vi finner ikke tilsvarende endringer knyttet til alder for ytringer som kan ha konsekvenser for andre.

Til sist viser dataene at de som stemmer på fløypartier (Rødt, SV, FrP), er mest villige til å ytre meningene sine på nettet, også når det kan ha sosiale eller formelle konsekvenser for dem selv. Velgerne til FrP er langt mer villige enn alle andre til å ytre meningene sine på nett når det kan ha konsekvenser for andre, mens velgerne til Rødt og SV er mer villige til å ytre meningene sine på arbeidsplassen selv om det kan ha formelle konsekvenser for dem selv. Det er en tendens over tid til at velgerne til FrP skiller seg noe mer fra andre velgere når det gjelder vilje til å ytre meningene sine på nettet, selv om det kan ha konsekvenser for andre. I 2013 svarte 12 prosent av velgerne til FrP, 11 prosent av velgerne til Rødt og SV og 6–7 prosent av velgerne til de andre partiene at de var villige til dette. I 2020 svarte 16 prosent av velgerne til FrP og 5–8 prosent av velgerne til de andre partiene det samme (se kapittel 4 for en utdypning av hva som kjennetegner de aktive nettdebattantene).

FLERE HAR OBSERVET UBEHAGELIGE KOMMENTARER OG TRUSLER

En helt sentral debatt når det gjelder grensene for ytringsfriheten, dreier seg om hatefulle ytringer og hets, og hvorvidt det bidrar til at de som rammes, trekker seg ut av det offentlige ordskiftet.²⁷ Tidligere forskning på konsekvenser av hatytringer har vist at folk reagerer ulikt, fra emosjonelle reaksjoner som frykt, utrygghet, lavere selvtillit og tap av verdighet til tilbaketrekking fra offentlige arenaer og økt forsiktighet med å ytre seg.²⁸ I empiriske studier fra Norge har man særlig konsentrert seg om konsekvenser i form av tilbaketrekking fra ordskiftet, og disse har vist at dette oftere gjelder for personer med minoritetsbakgrunn (som innvandrere, personer med nedsatt funksjonsevne, LHBT-personer) enn den øvrige befolkning-

27 Waldron, *The Harm in Hate Speech*.

28 Boeckmann og Liew, «Hate Speech: Asian American Students' Justice Judgments and Psychological Responses.» *Journal of Social Issues* 58, no. 2 (2002): 363–81.; Boeckmann og Turpin-Petrosino, «Understanding the Harm of Hate Crime.» *Journal of social issues* 58, no. 2 (2002): 207–25; Gelber og McNamara, «Evidencing the Harms of Hate Speech.» *Social Identities* 22, no. 3 (2016): 324–41.

gen.²⁹ Kvinner reagerer også oftere enn menn på denne måten.³⁰ En viktig innsikt som kan hentes ut fra disse studiene, er at det å observere at andre utsettes for hatefulle ytringer, også kan virke negativt inn på viljen til å delta i ordskiftet.³¹

For å måle negative erfaringer etter å ha ytret seg har respondentene i alle undersøkelsene siden 2013 fått spørsmål om de etter å ha deltatt i en diskusjon og sagt en mening offentlig har opplevd å få ubehagelige eller nedlatende kommentarer eller trusler. I tillegg inneholdt undersøkelsene i 2015 og 2020 spørsmål om respondentene hadde observert at andre hadde vært utsatt for ubehagelige eller nedlatende kommentarer eller trusler på nettet.

De overordnede resultatene er oppsummert i figur 3.3. Venstre side av figuren (a) viser andelen som selv har vært utsatt for ubehagelige eller nedlatende kommentarer eller konkrete trusler etter å ha deltatt i en diskusjon og sagt en mening offentlig, mens høyre side av figuren (b) viser andelen som har observert at andre har vært utsatt for ubehagelige og nedlatende kommentarer og trusler på nettet. Figuren viser påfallende stabile tall når det gjelder egne erfaringer. Like mange, om lag én av fire, svarte i 2015 og 2020 at de hadde vært utsatt for ubehagelige eller nedlatende kommentarer. Litt flere (31 prosent) svarte det samme i 2013, men siden spørsmålsformuleringen var litt annerledes det året, er vi varsomme med å tolke dette som en endring. Dette bekreftes også når det gjelder erfaringer med konkrete trusler. I alle tre undersøkelser svarte 5 prosent av respondentene at de hadde opplevd dette.

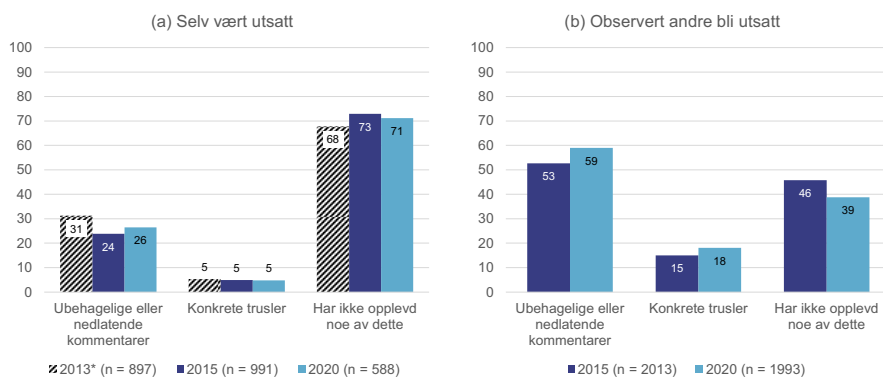
Når det gjelder egne erfaringer med ubehagelige kommentarer og trusler, viser undersøkelsene relativt små kjønnsforskjeller, men det er flere menn enn kvinner som har vært utsatt for konkrete trusler. Det er også flest unge voksne som har hatt slike erfaringer, for eksempel svarer 8 prosent av dem under 30 år og 1 prosent av dem over 60 år at de har vært utsatt for konkrete trusler.

Når det gjelder det å observere at andre har vært utsatt for ubehagelige eller nedlatende kommentarer eller konkrete trusler på nettet, finner vi imidlertid en økning fra 2015 til 2020. Andelen som har observert andre bli utsatt for ubehagelige kommentarer, har økt fra 53 til 59 prosent, mens andelen som har observert andre bli utsatt for konkrete trusler, har økt fra 15 til 18 prosent. Dermed har

29 Fladmoe og Nadim, «Silenced by Hate? Hate Speech as a Social Boundary to Free Speech.» I *Boundary Struggles*, redigert av Midtbøen mfl., (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017); Fladmoe mfl., *Erfaringer med hatytringer og hets blant lhbt-personer, andre minoritetsgrupper og den øvrige befolkningen* (Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 2019).

30 Nadim og Fladmoe, «Silencing Women? Gender and Online Harassment.» *Social Science Computer Review* 39, no. 2 (2021): 245–58.

31 Fladmoe mfl., *Erfaringer med hatytringer og hets blant lhbt-personer, andre minoritetsgrupper og den øvrige befolkningen*.



Figur 3.3: Erfaringer med ubehagelige og nedlatende kommentarer og trusler. Prosent. Endringene fra 2015 til 2020 i det å observere ubehagelige eller nedlatende kommentarer og konkrete trusler er statistisk signifikante ($p < 0,05$). Spørsmålsformulering: (a) 2013: «Etter å ha deltatt i en diskusjon og sagt din mening offentlig, har du opplevd å få ubehagelige eller nedlatende kommentarer?», «Hva med konkrete trusler, har du opplevd dette?», 2015/2020: «Etter å ha deltatt i en diskusjon og sagt en mening offentlig, har du opplevd noe av det følgende?», (b) «Har du observert at andre har blitt utsatt for noe av det følgende på nettet?». Spørsmål om egne erfaringer ble stilt til respondenter som svarte at de overhodet hadde ytret seg på minst én arena (kronikk/debattinnlegg, kommentarfelt, sosiale medier, radio/podkast, TV). I 2020 fikk halvparten spørsmål om de hadde ytret seg, mens halvparten fikk spørsmål om de hadde uttrykt meningene sine. For sammenlignbarhetens skyld er det kun de som fikk spørsmål om de hadde ytret seg, som er med i utregningen.

andelen som *aldri* har observert ubehagelige kommentarer eller trusler, sunket fra 46 til 39 prosent.

Det er særlig eldre over 60 år som i økende grad svarer at de har observert at andre utsettes for ubehagelige eller nedlatende kommentarer på nettet (fra 34 til 47 prosent), mens det særlig er unge voksne som i økende grad svarer at de har observert konkrete trusler (fra 25 til 40 prosent). Det er viktig å understreke at unge voksne oftest har observert begge former for negative ytringer, og at endringene derfor fører til at aldersforskjellene er redusert når det gjelder det å observere ubehagelige eller nedlatende kommentarer (de eldre tar innpå de unge), mens aldersforskjellene har økt når det gjelder det å observere konkrete trusler (unge drar fra de eldre).

Hvordan skal vi forstå det at flere observerer ubehagelige kommentarer og trusler på nett? Flere forklaringer er mulige, og de behøver ikke være gjensidig utelukkende. Den enkle forklaringen er at nettdebatten er blitt tøffere, og at det rett og slett er mer hets og trusler å observere. Argumentet mot en slik forklaring er at andelen som selv har vært utsatt for ubehagelige kommentarer eller trusler, ikke har økt. En annen mulig forklaring kan være at flere har blitt aktive

på nett, og at det dermed er flere som har fått *muligheten* til å observere denne typen ytringer. Dette kan være en forklaring på hvorfor flere eldre respondenter svarer at de har observert ubehagelige eller nedlatende kommentarer, men det er mindre relevant for å forstå økningen i andelen unge som har observert trusler. En tredje forklaring kan være at økningen (også) skyldes at netthets, hatefulle ytringer og lignende fenomener har fått økt oppmerksomhet de siste årene. Når det blir økt offentlig oppmerksomhet om fenomenet, kan flere bli bevisste på at det forekommer, og dermed er det også enklere identifisere tøff og hard ordbruk på nettet.

AVSLUTNING

I dette kapitlet har vi stilt spørsmål om hvorvidt de sosiale grensene for ytringsfriheten, og befolkningens vilje til å benytte seg av den, har endret seg de siste årene. Vi har nærmet oss spørsmålet om de sosiale grensene fra tre vinkler: ved å se på endringer i befolkningens aksept for ulike typer kontroversielle ytringer framsatt på ulike arenaer, ved å undersøke endringer i graden av selvbegrensning i møte med ulike typer risiko ved å delta og ved å måle endringer i befolkningens erfaringer med ubehagelige eller nedlatende kommentarer og trusler.

Bakteppet er en utbredt oppfatning i offentlig debatt og i mediene om at de sosiale og kulturelle vilkårene for ytringsfriheten i Norge er i sterk og rask endring, knyttet til polariserende politiske trender og måten nettdebatten og de sosiale mediene fungerer på. Analysene vi har presentert her, tegner et bilde både av stabilitet og endring. Det stabile består i at aksepten for sentrale ytringsfrihetsnormer, slik som retten til blasfemi og kritikk av religion, synes å holde seg stabil over tid, og i at det ikke er noen økning i forventninger om juridiske sanksjoner mot kontroversielle ytringer. Selv om et mindretall mener at nedsettende ytringer mot enkeltgrupper er greit, er det få som ønsker at slike ytringer skal møtes med straff. Motviljen mot slike ytringer synes derfor først og fremst å handle om hva man mener folk *bør* si, heller enn hva folk skal *få lov til* å si. Vi tolker dette dit hen at befolkningen har en vid ramme for hva slags ytringer det skal være lov å framsette offentlig, og at denne rammen i liten grad har endret seg gjennom en periode preget av til dels sterke debatter om ytringsfrihetens kår og grenser.

På den annen side ser vi en parallell utvikling der sensitiviteten for rasisme og for ulike typer krenkelser av minoriteter øker, særlig blant unge voksne, kvinner og velgere på venstresiden. Dette kan henge sammen med endringer i unges holdninger over tid. For eksempel viser langsiktige studier av ungdoms politiske prefe-

ranser at disse er blitt mer positive til innvandring i samme periode.³² Samtidig er det nærliggende å også se disse endringene i sammenheng med de store globale bevegelsene de siste årene, knyttet til Black Lives Matter (BLM) og #Metoo, og med dem debattene om identitetspolitikk og minoriteters rettigheter. Disse spørsmålene har også slått inn i norsk samfunnsdebatt. Spørreundersøkelsen ble gjennomført høsten 2020, i kjølvannet av BLM-protester og midt i en svært polarisert valgkamp i USA. Vi kan ikke utelukke at dette har påvirket enkelte gruppers holdninger til ytringsfrihet og hvordan offentligheten bør fungere, i alle fall på kort sikt. Selv om vi skal være varsomme med å overføre studier fra en amerikansk til en norsk kontekst, har studier av politisk toleranse i USA pekt på en økende varsomhet, særlig fra 2000-tallet, når det gjelder å ivareta minoriteters rettigheter, også når disse rettighetene kommer i konflikt med ytringsfriheten.³³ Unge, høyt utdannede og de som tilhører den liberale venstresiden, er blitt sterkest eksponert for disse normene og har i størst grad tatt dem til seg.

Slike utviklingstrekk ser vi også i Norge langs en partipolitisk dimensjon. Avstanden mellom velgere på venstre- og høyresiden har økt, spesielt når det gjelder syn på ytringer som rammer minoriteter, og som kan oppfattes som rasistiske. Dette skyldes først og fremst at velgere på venstresiden uttrykker større skepsis til denne typen ytringer nå enn før, mens velgere på høyresiden har mer stabile holdninger. Samtidig er det viktig å understreke at de økende forskjellene i liten grad handler om hva som skal være akseptabelt i juridisk forstand, de færreste ønsker at ytringer skal møtes med juridiske sanksjoner. De ser også ut til å handle mest om ytringer der minoriteters rettigheter settes direkte opp mot ytringsfriheten, og ikke mot ytringer som utfordrer religioners plass og autoritet.

Teoretisk sett kunne man tenke seg at økende grad av polarisering langs politiske linjer ville føre til et hardere debattklima,³⁴ som igjen kunne gi seg utslag i større forekomst av selvbegrensning og negative erfaringer med å ytre seg. Våre analyser viser i begrenset grad slike utslag. Det er en liten økning i andelen som svarer at de vil begrense sine ytringer på arbeidsplassen dersom det kan få formelle konsekvenser for dem selv, men dette er en form for selvbegrensning som trolig er løser koblet til kvaliteter ved den offentlige samfunnsdebatten. Det er heller ikke flere som svarer at de har opplevd å bli utsatt for ubehagelige eller nedlatende kommentarer eller trusler i perioden.

32 Bergh mfl., «Det politiske generasjonsgapet.» I *Ungdommen*, redigert av Ødegård og Pedersen. (Oslo: Cappelen Damm Akademisk/NOASP, 2021).

33 Chong mfl., «The Realignment of Political Tolerance in the United States.»

34 Karlsen mfl., «Echo Chamber and Trench Warfare Dynamics in Online Debates»; Wollebæk mfl. «Anger, Fear, and Echo Chambers: The Emotional Basis for Online Behavior.» *Social Media + Society*. 5, no. 2.

Samtidig er det en økning i andelen som svarer at de har observert at andre har blitt utsatt for slike ytringer. Blant unge voksne er det også en tendens til at de er blitt mer forsiktige med å ytre seg på nettet dersom det kan ha negative konsekvenser for dem selv, for eksempel i form av at de kan bli latterliggjort eller bli oppfattet som rasistiske. Dette kan være utslag av at enkelte opplever at nettdebatten har blitt tøffere og mindre tolerant, men vi kan ikke utelukke at endringene også henger sammen med økt oppmerksomhet om netthets og et hardt debattklima. Tidligere studier har vist at det å observere hatefulle ytringer kan føre til ulike former for tilbaketrekking (holde meninger for seg selv, bli mer forsiktig med å si sin mening), på lignende måte som det å bli utsatt for hatytringer selv.³⁵ Et hardt debattklima på nett kan altså i seg selv virke preventivt på offentlig deltakelse for noen, og det er derfor viktig å se kjennetegn ved den offentlige debatten og folks personlige erfaringer i sammenheng når man diskuterer konsekvenser av ubehagelige kommentarer og trusler på nett.

Når man ser på det store bildet og befolkningen som helhet, støtter ikke våre funn opp om en forståelse av en offentlighet i forfall, enten det gjelder holdninger til ytringsfrihet, selvbegrensning eller folks egne erfaringer med ubehagelige kommentarer og trusler. Et avgjørende spørsmål er likevel hvordan ulike grupper i befolkningen opplever og forholder seg til ordskiftet, og om enkelte grupper i større grad enn andre trekker seg tilbake. Vi har beskrevet en utvikling der enkelte grupper (kvinner, unge voksne og venstresidevelgere) i mindre grad aksepterer krenkelser av minoriteter, og der unge voksne er blitt mer forsiktige med å si hva de mener. En situasjon der enkelte grupper er blitt mer forsiktige, mens andre står på stedet hvil, og der de beveger seg fra hverandre når det gjelder ubehagelige erfaringer og tilbøyelighet til selvsensur, kan legge grunnlag for en polarisering av ordskiftet. I kapittel 4 i denne boken skal vi se at det blant dem som er mest aktive i nettdebatter, er en overvekt av personer som befinner seg på ytterfløyene, både når det gjelder politiske holdninger og holdninger til ytringsfrihet.

Våre undersøkelser gir ikke mulighet til å studere erfaringer og holdninger blant ulike etniske, religiøse eller seksuelle minoriteter, og dette er en viktig begrensning for de konklusjonene som kan trekkes. Tidligere undersøkelser har vist at disse gruppene er mer utsatt for hets, og at tendensen til tilbaketrekking etter slike ubehagelige erfaringer er sterkere når hetsen rammer gruppebaserte identiteter.³⁶ Styrken i befolkningsundersøkelser er likevel at de gir et mer representativt bilde av offentligheten som helhet.

35 Fladmoe mfl., *Erfaringer med hatytringer og hets blant lhbt-personer, andre minoritetsgrupper og den øvrige befolkningen*.

36 Fladmoe og Nadim, «Silenced by Hate?»; Fladmoe mfl., *Erfaringer med hatytringer og hets blant lhbt-personer, andre minoritetsgrupper og den øvrige befolkningen*.

REFERANSER

- Bergh, Johannes, Kari Steen-Johnsen, og Guro Ødegård. «Det Politiske Generasjonsgapet.» I *Ungdommen*, redigert av Guro Ødegård og Willy Pedersen, 337–360. Oslo: Cappelen Damm Akademisk/NOASP, 2021.
- Bjørge, Tore (red.). *Høyreekstremisme i Norge. Utviklingstrekk, konspirasjonsteorier og forebyggingsstrategier*. Oslo: Politihøgskolen, 2018.
- Bleich, Erik. *The Freedom to Be Racist? How the United States and Europe Struggle to Preserve Freedom and Combat Racism*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Boeckmann, Robert J. og Jeffrey Liew. «Hate Speech: Asian American Students' Justice Judgments and Psychological Responses.» *Journal of Social Issues* 58, no. 2 (2002): 363–81.
- Boeckmann, Robert J. og Carolyn Turpin-Petrosino. «Understanding the Harm of Hate Crime.» *Journal of Social Issues* 58, no. 2 (2002): 207–25.
- Chong, Dennis og Citrin, Jack og Levy, Morris, *The Realignment of Political Tolerance in the United States*. SSRN, 2021. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3951377>
- Colbjørnsen, Terje. «Debating Freedom of Expression in Norwegian Media. Critical Moments, Positions and Arguments.» I *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere*, redigert av Arnfinn Haagensen Midtbøen, Kari Steen-Johnsen og Kjersti Thorbjørnsrud. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017.
- DiMaggio, Paul, John Evans, og Bethany Bryson. «Have Americans' social attitudes become more polarized?» *American Journal of Sociology* 102, no. 3 (1996): 690–755.
- Fladmoe, A., D. Wollebæk, K. Steen-Johnsen, og K. Thorbjørnsrud. *Hva mener befolkningen om ytringsfrihetens grenser?* Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 2021.
- Fladmoe, Audun, og Marjan Nadim. «Silenced by Hate? Hate Speech as a Social Boundary to Free Speech.» I *Boundary Struggles. Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere*, redigert av Arnfinn H Midtbøen, Kari Steen-Johnsen og Kjersti Thorbjørnsrud. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017.
- Fladmoe, Audun, Marjan Nadim, og Simon Roland Birkvad. *Erfaringer med hatytringer og hets blant lhbtpersoner, andre minoritetsgrupper og den øvrige befolkningen*. Rapport 2019:4. Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 2019.
- Fladmoe, Audun, Dag Wollebæk, Kari Steen-Johnsen, og Kjersti Thorbjørnsrud. *Hva mener befolkningen om ytringsfrihetens grenser?* Oslo: Fritt Ord, Institutt for samfunnsforskning, 2021.
- Gelber, Katharine, og Luke McNamara. «Evidencing the Harms of Hate Speech.» *Social Identities* 22, no. 3 (2016/05/03 2016): 324–41. <https://doi.org/10.1080/13504630.2015.1128810>.
- Glynn, Carroll J., Andrew F. Hayes, og James Shanahan. «Perceived Support for One's Opinions and Willingness to Speak Out: A Meta-Analysis of Survey Studies on the 'Spiral of Silence'.» *The Public Opinion Quarterly* 61, no. 3 (1997): 452–63. <http://www.jstor.org/stable/2749581>.
- Karlsen, Rune, Kari Steen-Johnsen, Dag Wollebæk, og Bernard Enjolras. «Echo Chamber and Trench Warfare Dynamics in Online Debates.» *European Journal of Communication* 32, no. 3 (2017/06/01 2017): 257–73. <https://doi.org/10.1177/0267323117695734>.
- Kierulf mfl., «Ytringsfrihet». I *Store norske leksikon* på snl.no.
- Lukianoff, Greg, og Jonathan Haidt. *The Coddling of the American Mind: How Good Intentions and Bad Ideas Are Setting up a Generation for Failure*. New York City: Penguin Press, 2018.
- Midtbøen, Arnfinn H., Kari Steen-Johnsen, og Kjersti Thorbjørnsrud. *Boundary Struggles. Contestations of Free Speech in the Public Sphere*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017.
- Mouffe, Chantal. *Agonistics: Thinking the World Politically*. New York: Verso, 2013.
- Moy, Patricia, David Domke, og Keith Stamm. «The Spiral of Silence and Public Opinion on Affirmative Action.» *Journalism & Mass Communication Quarterly* 78, no. 1 (March 1, 2001): 7–25. <https://doi.org/10.1177/107769900107800102>.

- Mudde, Cas, og Cristóbal Rovira Kaltwasser. *Populism in Europe and the Americas: Threat or Corrective for Democracy?* Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Nadim, Marjan, og Audun Fladmoe. «Silencing Women? Gender and Online Harassment.» *Social Science Computer Review* 39, no. 2 (2021): 245–58. <https://doi.org/10.1177/0894439319865518>.
- Noelle-Neumann, Elisabeth. «The Spiral of Silence. A Theory of Public Opinion.» *Journal of Communication* 24, no. 2 (1974): 43–51.
- Noelle-Neumann, Elisabeth, og Thomas Petersen. «The Spiral of Silence and the Social Nature of Man.» I *Handbook of Political Communication Research*, Lynda Lee Kaid (red.), 357–74. New York: Routledge, 2004.
- Notaker, Hallvard. *Arbeiderpartiet og 22. juli*. Oslo: Aschehoug, 2021.
- NOU 1999:27. «Ytringsfrihed bør finde Sted» Forslag til ny Grunnlov § 100 (Oslo: Justis- og politidepartementet, 1999).
- Sniderman, Paul M., Michael Bang Petersen, Rune Slothuus, og Rune Stubager. *Paradoxes of Liberal Democracy. Islam, Western Europe, and the Danish Cartoon Crisis*. Princeton University Press, 2014. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt6wq1jq>.
- Svare, Helge, og Trygve Svensson. «Ytringskultur Bør Finne Sted.» *Sosiologi i dag* 45, no. 4 (2015): 67–89.
- Waldron, Jeremy. *The Harm in Hate Speech*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2012.
- Wollebæk, Dag, Rune Karlsen, Kari Steen-Johnsen og Bernard Enjolras. «Anger, Fear, and Echo Chambers: The Emotional Basis for Online Behavior.» *Social Media + Society*. 5, no 2 (2019): 1–14. <https://doi.org/10.1177/2056305119829859>.

4. Hvem deltar i den nye offentligheten? Aktive nettdebattanter og deres holdninger

Audun Fladmoe, Kari Steen-Johnsen og Bernard Enjolras

Sammendrag Sosiale medier har blitt en viktig arena for samfunnsdebatten, med deltakelse fra både etablerte samfunnsdebattanter og folk flest. Nettdebatter framstår imidlertid ofte som «harde», med polariserte fronter og preg av ekkokamre. Et viktig spørsmål er hvem det er som deltar, og om de skiller seg fra resten av befolkningen når det gjelder hvem de er, og hva de mener. Gjenspeiler aktive nettdebattanter befolkningen for øvrig når det gjelder politiske holdninger og syn på ytringsfriheten? Og hvordan skiller debattanter i sosiale medier seg fra dem som deltar i diskusjoner på andre arenaer, slik som i aviskronikker og i organisasjonsliv? Svaret på slike spørsmål kan gi oss større forståelse av hvorfor den digitale debatten blir som den blir, og hva den representerer.

Nøkkelord nettdebattanter | ideologi | holdninger til ytringsfrihet | polarisering

Framveksten av sosiale medier har redusert terskelen for å ytre seg for folk flest, og dermed også gitt et økt innblikk i hva folk mener om ulike samfunns-spørsmål. Fram til tidlig på 2000-tallet hadde de redigerte mediene i stor grad monopol på offentlig debatt, og tilgangen til kronikk- og debattspaltene var begrenset. Selv om ulike politiske syn var representert i det offentlige ordskiftet, var det mange grupper i befolkningen som ikke kom til orde gjennom disse kanalene.

Selv om terskelen for å delta i prinsippet er blitt lavere, viser flere undersøkelser at det er en begrenset del av befolkningen som faktisk deltar i diskusjoner om poli-

tikk og samfunnsspørsmål gjennom sosiale medier.¹ Dette så vi også i analysene av selvbegrensning i forrige kapittel, der det kom fram at majoriteten av de spurte ikke var villige til å uttrykke meningene sine dersom det kunne ha noen form for sosiale eller formelle konsekvenser, og dette gjaldt i stor grad også på digitale arenaer. Et viktig spørsmål er derfor om det digitale offentlige rommet reelt sett bidrar til at nye grupper deltar og uttrykker seg,² eller om eksisterende skillelinjer reproduseres og skaper nye digitale skillelinjer.³

Sosiale medier gir dessuten spesielle betingelser for informasjonsspredning og synlighet, og det kan gi et skjevt bilde av hva folk mener og er opptatt av. For eksempel er en effekt av Facebooks algoritmer at innhold som vekker mye følelser, uttrykt gjennom «emojier», «likes» og deling, får større synlighet enn annet innhold, noe som kan gjøre at sterke ytringer får mer oppmerksomhet enn de mer nøytrale.⁴ Samtidig som ytringsrommet har blitt utvidet, uttrykker enkelte bekymring for at offentligheten preges av netthets, ekkokamre og polarisering.⁵

Ved å undersøke hvem det er som deltar i debatter om samfunn og politikk på sosiale medier, kan vi få en bedre forståelse av hvorfor debatten får det innholdet og den formen den får. I dette kapitlet undersøker vi hva som kjennetegner de vi har kalt «aktive nettdebattanter». Hvor mange er de, og hvordan skiller de seg fra resten av befolkningen når det gjelder sosiale kjennetegn, politiske holdninger, syn på offentligheten i Norge og holdninger til ytringsfrihet mer generelt? Spesielt er vi interessert i om holdningene blant aktive nettdebattanter er mer polariserte enn holdningene i befolkningen for øvrig. Hvis det viser seg at aktive nettdebattanter er mer uenige i spørsmål om samfunn og politikk enn det befolkningen generelt er, kan det gi oss en inngang til å forstå hvorfor offentligheten oppfattes så konfliktfylt og motsetningspreget som den gjør. I beste fall kan en slik analyse gi nye perspektiver på hvordan vi som samfunn skal forholde oss til den digitale offentligheten som kilde til informasjon om politikk.

-
- 1 Barberá og Rivero, «Understanding the Political Representativeness of Twitter Users.» *Social Science Computer Review* 33, no. 6 (2014): 712–29; Blank og Lutz, «Representativeness of Social Media in Great Britain: Investigating Facebook, LinkedIn, Twitter, Pinterest, Google+, and Instagram.» *American Behavioral Scientist* 61, no. 7 (2017): 741–56; Eimhjellen og Ljunggren, *Kollektiv handling i digitale medier* (Oslo: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor, 2017).
 - 2 Vaccari og Valeriano, *Outside the Bubble* (Oxford: Oxford University Press, 2021).
 - 3 Norris, *Digital divide* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).
 - 4 Papakyriakopoulos mfl., «Political communication on social media: A tale of hyperactive users and bias in recommender systems.» *Online Social Networks and Media* 15 (2020): 100058; Aalen og Iversen, *Sosiale medier* (Bergen: Fagbokforlaget, 2021).
 - 5 Rasmussen, «The Internet and Differentiation in the Political Public Sphere.» *Nordicom Review*, 29(2), 73–84 (2008); Karlsen mfl., «Echo chamber and trench warfare dynamics in online debates.» *European Journal of Communication* 32, no. 3 (2017): 257–73.

POLITISK POLARISERING OG OFFENTLIG DEBATT

Det er en vanlig oppfatning at politikken og det offentlige ordskiftet er blitt mer polarisert de siste årene. Med politisk polarisering menes en prosess der befolkningens eller de politiske partienes holdninger fjerner seg fra hverandre, noe som kan føre til økende distanse og mistillit mellom grupper.⁶ En viss grad av polarisering er nødvendig for politikken fordi det må være mulig for velgere å se forskjell på ulike politiske alternativer. Likevel har særlig den politiske utviklingen i USA ført til mye oppmerksomhet om negative konsekvenser av polarisering, med en bekymring for at lignende tendenser skal utspille seg også i Norge.

Det er gjort få empiriske studier av hvorvidt den norske befolkningens holdninger faktisk er blitt mer polariserte over tid.⁷ Stortingsvalgundersøkelsene viser imidlertid en tendens til at ulike ideologiske holdningssett, slik som negative holdninger til klimatiltak og til innvandring, er koblet tett sammen.⁸ Denne typen sammenkobling av holdninger kan gjøre det vanskeligere å inngå politiske kompromisser, siden ulike grupper får færre saker de er enige om.⁹ Likevel er det store bildet at den norske politiske opinionen er mer konsensuspreget enn det man finner i andre land. En sammenlignende studie av Norge og USA viser for eksempel at såkalt affektiv polarisering, det vil si negative oppfatninger om politiske partier man ikke stemmer på, er mindre utbredt i Norge.¹⁰

Hvem de aktive nettdebattantene er, har betydning for hva den digitale offentligheten fylles med, og dermed også for om den oppfattes som polarisert. I en studie av den tyske politiske Facebook-sfæren viser Papakyriakopolous og kolleger¹¹ at det de kaller «hyperaktive brukere», står for en svært stor andel av det innholdet som publiseres, og at de i stor grad både setter dagsorden og fungerer som opinionsledere. Mens disse brukerne utgjorde 5 prosent av dem som skrev kommentarer på de politiske partienes Facebook-sider, sto de for 26 prosent av innholdet som ble postet. Det var også en overrepresentasjon av personer som fulgte ytre høyre-partiet Alternative für Deutschland (AfD), noe som indikerer at ideologiske ytterpunkter er mer synlige enn mer moderate stemmer. Dette forsterkes av at

6 DiMaggio mfl., «Have Americans' social attitudes become more polarized?» *American Journal of Sociology* 102, no. 3 (1996): 690–755.

7 Se Aasen, «The polarization of public concern about climate change in Norway.» *Climate Policy* 17, no. 2 (2017): 213–30.

8 Aardal mfl., «Politiske stridsspørsmål, ideologiske dimensjoner og stemmegivning.» I *Velgere og valgkamp*, redigert av Bergh og Aardal (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2019).

9 DiMaggio mfl., «Have Americans' social attitudes become more polarized?».

10 Knudsen, «Affective Polarization in Multiparty Systems? Comparing Affective Polarization Towards Voters and Parties in Norway and the United States.» *Scandinavian Political Studies* 44, no. 1 (2020).

11 Papakyriakopoulos mfl., «Political communication on social media».

algoritmene som styrer hva folk får se, prioriterer innhold det er mye aktivitet rundt.

Digitale ekkokamre, det vil si fora der bare likesinnede debatterer med hverandre, kan tenkes å bidra til ytterligere polarisering gjennom meningsforsterkning.¹² I norsk sammenheng er det blitt pekt på at dette kan skje både gjennom ekkokammer- og skyttergravsdynamikker.¹³ Blant dem med sterkest meninger er det en tendens til at de opprinnelige meningene forsterkes, både når de diskuterer med sine egne, og når de debatterer med meningsmotstandere. De som føler seg sinte når de tenker på samfunnssituasjonen, oppsøker i større grad enn andre informasjon som kan bekrefte deres mening, og de debatterer også mer enn andre.¹⁴

Samlet sett er det grunn til å anta at skjevfordelingen, både når det gjelder hvem som er aktive deltakere, hva de ytrer seg om, og hvilken synlighet algoritmene gir disse ytringene, samt ekkokammer- og skyttergravsdynamikker, kan bidra til å skape et bilde av en polarisert offentlighet. I det som følger, skal vi undersøke hvem de aktive nettdebattantene er, og om de skiller seg fra den øvrige befolkningen og dem som debatterer på andre ytringsarenaer, slik som tradisjonelle medier eller organisasjonslivet. Først tar vi for oss demografiske kjennetegn ved de aktive nettdebattantene, deretter undersøker vi deres politiske holdninger, oppfatninger av offentligheten og holdninger til ytringsfrihet. Avslutningsvis diskuterer vi implikasjonene av det vi har funnet, for vår forståelse av den digitale offentligheten som arena for debatt.

HVORDAN STUDERE AKTIVE NETTDEBATTANTER?

Analysene vi gjør i dette kapitlet, bygger på befolkningsundersøkelsen som ble gjennomført høsten 2020. Tidligere undersøkelser har vist at relativt få deltar i debatter i sosiale medier.¹⁵ For å kunne studere kjennetegn ved aktive nettdebattanter statistisk, og hva som skiller dem fra resten av befolkningen, var vi derfor nødt til å rekruttere et tilleggsutvalg av aktive nettdebattanter til befolkningsundersøkelsen. Dette gjorde vi ved å inkludere et tilleggsutvalg på nærmere 500 per-

12 Karlson mfl., «Echo chamber and trench warfare dynamics in online debates»; Sunstein, *Republic.com 2.0*. (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2007).

13 Karlson mfl., «Echo chamber and trench warfare dynamics in online debates».

14 Wollebæk mfl., «Anger, Fear, and Echo Chambers: The Emotional Basis for Online Behavior.» *Social Media + Society* 5, no. 2 (2019): 1–14.

15 Eimhjellen og Ljunggren, *Kollektiv handling i digitale medier*; Enjolras mfl., *Liker – liker ikke* (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2013).

soner i befolkningsundersøkelsen som tidligere hadde oppgitt at de ofte uttrykte meninger om samfunn og politikk på internett. Tilleggsutvalget ble rekruttert fra den samme utvalgskilden som befolkningsundersøkelsen (se avsnittet om befolkningsundersøkelsen og aktive nettdebattanter i metodeappendikset for utdypende beskrivelser).

Vi bruker datamaterialet på to måter i dette kapitlet.¹⁶ For å undersøke hvor mange som deltar hyppig i nettdebatter, og hvilke demografiske kjennetegn (kjønn, alder, utdanning) de har, analyserer vi bare det befolkningsrepresentative utvalget. Dette fordi formålet med denne analysen er å kunne generalisere funnene til hele befolkningen. Når vi går dypere inn og undersøker hva som skiller aktive nettdebattanter fra andre, slår vi sammen det befolkningsrepresentative utvalget med tilleggsutvalget av aktive nettdebattanter. På denne måten får vi et tilstrekkelig antall respondenter til å kunne si noe substansielt om hva som skiller aktive nettdebattanter fra andre. For å undersøke om aktive nettdebattanter er annerledes enn de som ytrer seg på andre arenaer, gjør vi også separate analyser av dem som oppga at de har skrevet kronikker/debattinnlegg i aviser, har opptrådt på TV eller i radio/podkast, eller har ytret seg i frivillige organisasjoner.

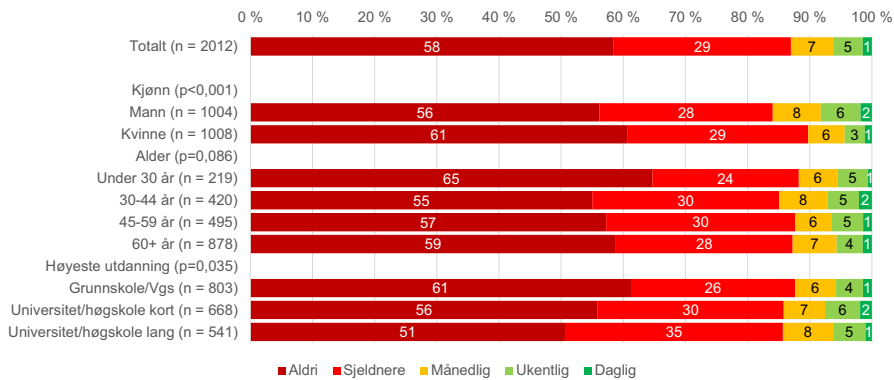
HVEM ER DE AKTIVE NETTDEBATTANTENE I NORGE?

Norge kjennetegnes av høy bruk av internett, og sosiale medier har siden tidlig på 2010-tallet vært den kanalen der flest ytrer seg offentlig.¹⁷ Likevel er det få som bruker sosiale medier til å diskutere politikk og samfunnsspørsmål. Figur 4.1 viser hvor ofte respondentene i det befolkningsrepresentative utvalget svarte at de uttrykker meninger om samfunn og politikk på internett i 2020 (f.eks. skriver innlegg, kommenterer andres innlegg, deltar i debatter i kommentarfelt). Figuren viser at 58 prosent av respondentene aldri uttrykte meninger om samfunn og politikk på internett, mens 29 prosent svarte at de gjorde det sjelden. 7 prosent gjorde det månedlig, 5 prosent ukentlig og 1 prosent daglig. Hvis vi definerer aktive nettdebattanter som de som ytrer seg minst ukentlig på nettet, viser dermed disse tallene at de aktive nettdebattantene utgjør om lag 6 prosent av den voksne befolkningen.

16 De respondentene som ble rekruttert med bakgrunn i deltakelse i nettdebatter, inngår bare i analysene i dette ene kapitlet. I andre kapitler benyttes kun det befolkningsrepresentative utvalget.

17 Eimhjellen og Ljunggren, *Kollektiv handling i digitale medier*; Enjolras mfl., *Liker – liker ikke*; Enjolras og Steen-Johnsen, «Ytringsfrihet og sosiale medier.» I *Status for ytringsfriheten i Norge*, redigert av Enjolras mfl. (Oslo: Fritt Ord, ISF, IMK, FAFO, 2014).

Selv om sosiale medier i stor grad har utvidet muligheten for å ytre seg offentlig, inngår offentlig debatt gjennom sosiale medier altså ikke i dagliglivet til de fleste. Samtidig er det viktig å påpeke at andelen som i det hele tatt ytrer seg i offentligheten, i historisk perspektiv antakelig er høy, og at man ikke kan ta som utgangspunkt at enhver borger vil ønske å delta i offentlig debatt. Dette understrekes av hvor få som deltar på andre arenaer. Mens altså 6 prosent oppga at de minst ukentlig uttrykte meninger om samfunn og politikk på internett, er de tilsvarende tallene 1–2 prosent når vi spør om henholdsvis kronikk/leserinnelegg i avis, TV eller radio/podkast og i frivillige organisasjoner. Sammenlignet med internett var det også langt flere som svarte at de aldri hadde ytret seg gjennom de mer tradisjonelle arenaene (se tabell A4.1 i metodeappendikset).



Figur 4.1: Hvor ofte befolkningen gir uttrykk for meninger om samfunn og politikk på internett eller i sosiale medier. Totalt og brutt ned på kjønn, alder og utdanningsnivå. Prosent.

Note: Spørsmålsformulering: «Hvor ofte gir du uttrykk for meninger om samfunn og politikk på internett eller i sosiale medier? F.eks. skriver innlegg, kommenterer andres innlegg, deltar i debatter i kommentarfelt.» P-verdier basert på F-tester.

Nivået på deltakelse i samfunnsdebatten i sosiale medier er med andre ord ikke veldig høyt, men høyere enn på andre offentlige arenaer. Det neste spørsmålet er hvor representative de som deltar i nettdebatten, er for befolkningen for øvrig. Figur 4.1 viser at menn er mer aktive enn kvinner. Andelen aktive nettdebattanter (uttrykker meningene sine daglig eller ukentlig) er dobbelt så høy blant menn (8 prosent) som blant kvinner (4 prosent). 61 prosent av kvinnene svarte at de aldri ytrer slike meninger på internett, mens 56 prosent av mennene svarte det samme. Når det gjelder alder og utdanning, er forskjellene ganske små når vi ser på de aktive nettdebattantene. Forskjellene er imidlertid større blant dem som *aldri* ytrer seg. Unge voksne under 30 år (65 prosent) og de med kortest formell utdanning

(61 prosent) oppga oftere enn eldre og høyt utdannede at de aldri uttrykker meninger om samfunn og politikk på nettet.

Noe av forklaringen på forskjellene vi observerer, er at menn, godt voksne og de med lang utdanning i snitt er mer politisk interessert enn kvinner, unge voksne og de med kort utdanning.¹⁸ Uansett er det blant de aktive nettdebattantene en overvekt av godt voksne menn med lang utdanning, og følgelig er de ikke representative for resten av befolkningen.

Er disse forskjellene særegne for internett og sosiale medier, eller gjelder de også på de andre arenaene vi spurte om? Siden svært få er aktive på andre arenaer, må analyser av gruppeforskjeller tolkes med varsomhet. Men kjønnsforskjellene synes å være gjennomgående på tvers av arenaer: Menn skriver oftere enn kvinner kronikker og debattinnlegg i aviser, de ytrer seg oftere på TV og/eller i radio/podkast, og de ytrer seg oftere i organisasjonslivet. Når det gjelder alder, er unge voksne relativt sett noe *bedre* representert blant dem som ytrer seg på TV og/eller i radio/podkast, men ikke på andre arenaer. Forskjeller knyttet til utdanningsnivå er spesielt synlig blant dem som ytrer seg i frivillige organisasjoner, men svært små blant dem som har deltatt på TV og/eller i radio/podkast.

Kjønnsforskjellene vi observerer, er også vist i andre studier.¹⁹ Noen har argumentert for at menn i snitt er mer samfunnsengasjerte enn kvinner,²⁰ men forskjellene kan også skyldes at kvinner i større grad avstår fra deltakelse på grunn av frykt for ulike sosiale reaksjoner²¹ eller netthets,²² slik også analysene av selvbegrensning i forrige kapittel viste. Sakariassen²³ viser i en dybdestudie at mengden negative følelser som uttrykkes på Facebook, slik som sinne, kan holde kvinner tilbake fra å ytre seg.

Videre viser også vår undersøkelse at lavt utdannede er overrepresentert blant dem som *aldri* debatterer i sosiale medier. Funnene er i tråd med tidligere studier fra Norge, der det også er blitt påpekt at ulike grupper har ulike begrunnelser for

18 Når vi kontrollerer for politisk interesse i en regresjonsanalyse, reduseres forskjellene mellom gruppene, og det er kun aldersforskjellene som fortsatt er statistisk signifikante (resultater ikke vist).

19 Eimhjellen og Ljunggren, *Kollektiv handling i digitale medier*; Enjolras og Steen-Johnsen, «Ytringsfrihet og sosiale medier»; Brandtzaeg, «Facebook is no 'Great equalizer': A big data approach to gender differences in civic engagement across countries.» *Social Science Computer Review* 35, no. 1 (2017): 103–25.

20 Brandtzaeg, «Facebook is no 'Great equalizer'».

21 Eimhjellen og Ljunggren, *Kollektiv handling i digitale medier*; Steen-Johnsen og Enjolras, «The Fear of Offending: Social Norms and Freedom of Expression.» *Society* 53, no. 4 (2016): 352–62.

22 Nadim og Fladmoe, «Silencing Women? Gender and Online Harassment.» *Social Science Computer Review* 39, no. 2 (2021): 245–58.

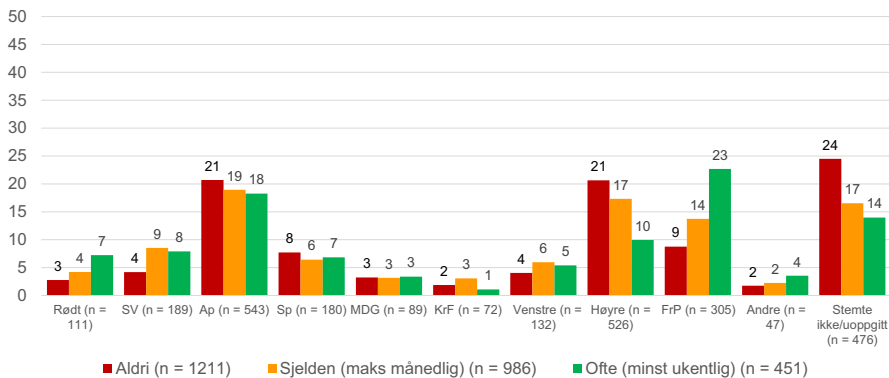
23 Sakariassen, «Women's emotion work on Facebook: Strategic use of emotions in public discourse.» *Computers in Human Behavior Reports* 4 (2021): 100148.

å ikke delta. Mens høyt utdannede som ikke deltar, oftere peker på at yrket deres begrenser dem, viser de med lavere utdanning oftere til at de ikke har kunnskap nok, ikke vil irritere andre eller prakke meningene sine på dem.²⁴

HVOR STÅR DE AKTIVE NETTDEBATTANTENE POLITISK?

Et viktig mål på nettdebattens representativitet er om aktive nettdebattanters politiske holdninger skiller seg fra holdningene til den øvrige befolkningen. Vi undersøker dette ved å studere respondentenes partipreferanser og deres holdninger til aktuelle politiske stridsspørsmål. I denne og i de videre analysene inkluderer vi altså tilleggsutvalget av aktive nettdebattanter, i tillegg til befolkningsundersøkelsen.

Figur 4.2 viser partipreferanse etter hvor ofte respondentene gir uttrykk for meningene sine om politikk og samfunn på internett og i sosiale medier. For å gjøre materialet mer lesbart skiller vi mellom tre grupper: de som deler meningene sine ofte (minst ukentlig), sjelden (maks månedlig) og aldri. Figuren kan leses som tre partibarometre: en for hver gruppe av nettdebattanter.



Figur 4.2: Partipreferanse etter hvor ofte folk uttrykker meninger om samfunn og politikk på internett eller i sosiale medier. Prosent.

Figur 4.2 viser tydelig at de mest aktive nettdebattantene har andre partipreferanser enn befolkningen for øvrig. Det mest påfallende er oppslutningen om Fremskrittspartiet. Andelen som stemmer FrP, er 9 prosent blant dem som aldri uttrykker meningene sine om politikk og samfunnsspørsmål, og 23 prosent blant dem som gjør dette minst ukentlig. For Høyre er tendensen motsatt: 21 prosent av dem

24 Eimhjellen og Ljunggren, *Kollektiv handling i digitale medier*.

som aldri uttrykker meningene sine på nett, og 10 prosent av dem som ukentlig gjør dette, svarer at de stemmer på Høyre. En tilsvarende, men svakere tendens ser vi for det tredje store partiet, Ap.

Partiene ytterst til venstre har en lignende tendens som FrP. I gruppen av de mest aktive nettdebattantene oppgir 7 prosent at de stemmer Rødt, sammenlignet med 3 prosent blant de minst aktive. For SV er velgeroppslutningen 4 prosent blant de minst aktive og 8 prosent blant de mest aktive. For andre partier er det bare små forskjeller i oppslutning. Samlet sett er høyre- og venstresiden ganske likt representert blant de aktive nettdebattantene, ved at om lag en tredjedel foretrekker Ap, SV eller Rødt og en tredjedel foretrekker Høyre og FrP. Samtidig styrkes altså fløy-partiene innenfor hver blokk, særlig på høyresiden. Dette viser at det er velgere på ytterkantene som er de mest aktive i norsk nettdebatt, sett i forhold til deres reelle størrelse, et funn som samsvarer med studier fra andre land.²⁵

Disse tendensene forsterkes av at andelen som ikke oppga parti eller som ikke stemte, faller med økt debattaktivitet på nett (fra 24 til 14 prosent). Fjerner vi denne gruppen fra beregningen, slik det gjerne gjøres i partibarometre, øker FrPs stemmeandel fra 12 til 26 prosent og Høyres stemmeandel reduseres fra 27 til 12 prosent når vi sammenligner de som aldri og de som ofte uttrykker meninger om samfunn og politikk på internett. For SVs og Rødts velgere øker oppslutningen fra til sammen 9 til 18 prosent, mens Aps stemmeandel reduseres fra 27 til 21 prosent.

Som kapittel 5 om deltakere i opphetede og aggressive debatter viser, kan en forklaring på overrepresentasjonen være at personer som befinner seg på ytterfløyene, i større grad enn andre oppfatter at det er noe alvorlig som står på spill, og at de derfor motiveres til deltakelse. At det særlig er velgerne til partier til høyre for de tradisjonelle konservative partiene som er overrepresentert, kan skyldes at disse gruppene i større grad enn velgerne på venstresiden har en oppfatning om at meningene deres ikke kommer tilstrekkelig til uttrykk gjennom hovedstrømsmediene.²⁶ En mulig innvending mot dette er at vi finner det samme mønstret blant dem som ofte skriver kronikker, altså at velgerne til FrP er overrepresentert (se tabell A4.2 i metodeappendikset). Altså blir ikke hovedstrømsmediene avvist av disse velgerne. Samtidig kan det å skrive kronikker også være et uttrykk for at man er misfornøyd med hvordan disse mediene dekker samfunnsspørsmål.

Når det gjelder andre arenaer, er det særlig organisasjonslivet som skiller seg ut fra sosiale medier, med en generell overrepresentasjon av personer som stemmer på partier på venstresiden (om lag 60 prosent av dem som ytrer seg i organisasjonslivet,

25 Barberá og Rivero, «Understanding the Political Representativeness of Twitter Users».

26 Thorbjørnsrud og Figenschou, «The Alarmed Citizen: Fear, Mistrust, and Alternative Media.» *Journalism Practice* (2020): 1–18.

stemmer Ap, SV eller Rødt, mens bare 19 prosent stemmer Høyre eller FrP). I sum tyder dette på at velgere på venstresiden og velgerne til FrP er overrepresentert i hver sine sfærer. Mens FrP-velgere er mer aktive enn det størrelsen skulle tilsi, i nettdebatt og på kronikkplass, er venstresiden dominerende i organisasjonslivet.

HVA MENER DE AKTIVE NETTDEBATTANTENE OM IDEOLOGISKE STRIDSSPØRSMÅL?

Utover partivalg består politikken av mange ulike stridsspørsmål og avveininger, som borgerne kan ha ulike meninger om. Eksempler kan være hvordan man forholder seg til statlig styring og skatter, hvorvidt man ønsker en liberal eller restriktiv innvandringspolitikk, og om man mener man bør prioritere å bevare klima og miljø framfor økonomisk vekst. I spørreundersøkelsen brukte vi et utvalg holdningsspørsmål fra valgundersøkelsene, som vi kan bruke til å konstruere tilsvarende holdningsdimensjoner som benyttes der.²⁷ Disse var offentlig–privat (den tradisjonelle økonomiske høyre–venstre-aksen), syn på innvandring, vekst–vern (klima og miljø), sentrum–periferi og en moralsk/religiøs dimensjon (vektlegging av tradisjonelle verdier). Vi inkluderte i tillegg spørsmål som måler holdninger til likestilling mellom kjønnene (se metodeappendikset for en nærmere beskrivelse av de ideologiske dimensjonene).

Figur 4.3 viser gjennomsnittsscore og varians på de seks dimensjonene etter hvor ofte man uttrykker meninger om samfunn og politikk på nett. Gjennomsnittsmålet forteller oss om aktive nettdebattanter i snitt har andre holdninger enn resten av befolkningen, mens variansmålet forteller oss om det er større eller mindre spredning i svarene innenfor de tre gruppene av nettdebattanter. Dette er et vanlig mål på holdningspolarisering.²⁸ Jo høyere varians, jo større uenighet internt i en gruppe.²⁹

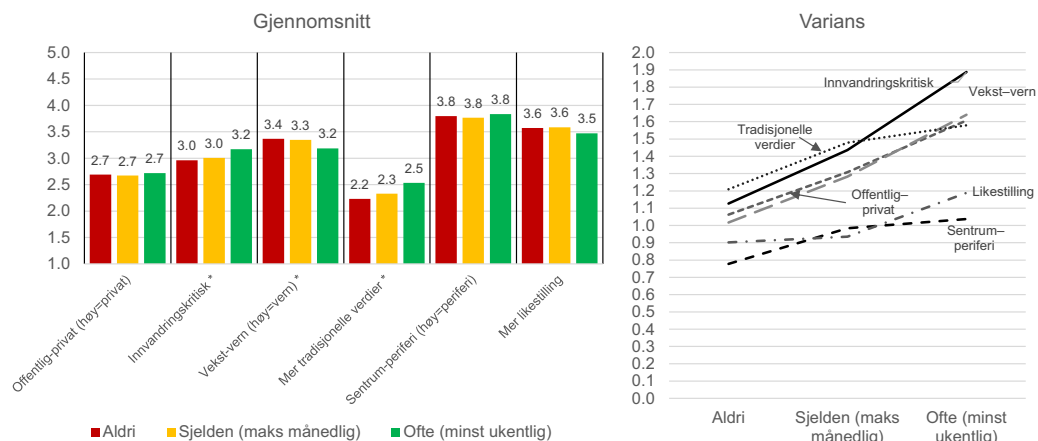
Figur 4.3 viser at aktive nettdebattanter skiller seg fra mindre aktive langs noen dimensjoner: De er i snitt noe mer innvandringskritiske, noe mindre opptatt av klima- og miljøvern, og de vektlegger i noe større grad tradisjonelle verdier. Spesielt innvandringsdimensjonen og klima- og miljødimensjonen reflekterer at FrP står sterkt blant nettdebattanter, siden disse velgerne er mer innvandringskritiske og skeptiske til klima- og miljøtiltak enn andre velgergrupper.³⁰ Selv om disse for-

27 Aardal mfl., «Politiske stridsspørsmål, ideologiske dimensjoner og stemmegivning».

28 DiMaggio mfl., «Have Americans' social attitudes become more polarized?».

29 Varians viser i hvilken grad to tilfeldig valgte respondenter har ulike meninger. Jo større varians, jo mer spredning (polarisering) i svarene.

30 Aardal mfl., «Politiske stridsspørsmål, ideologiske dimensjoner og stemmegivning».



Figur 4.3: Holdninger til politiske stridsspørsmål (ideologiske dimensjoner) etter hvor ofte folk uttrykker meninger om samfunn og politikk på internett eller i sosiale medier. Gjennomsnitt og varians.

Note: Signifikante forskjeller i gjennomsnittsnivåer er markert med *. Alle forskjeller i varians er statistisk signifikante (Levenes test, $p < 0,01$). Antall respondenter varierer mellom de ulike dimensjonene: uttrykker aldri meninger, $n = 1136-1175$, uttrykker sjelden meninger, $n = 969-983$, uttrykker ofte meninger, $n = 444-449$.

skjellene er statistisk signifikante, er det viktig å understreke at forskjellene er relativt små. Det er ingen statistisk signifikante forskjeller når det gjelder syn på offentlig-privat, sentrum-periferi eller likestilling.

De aktive nettdebattantene skiller seg derimot tydeligere ut når det gjelder hvor polariserte holdningene deres er. Høyre side i figuren viser at spredningen (varians) i svarene på disse spørsmålene øker langs alle dimensjonene i takt med økt deltakelse i nettdebatter. Dette gjelder særlig på innvandringsdimensjonen, vekst-vern og offentlig-privat, men alle forskjellene i varians mellom dem som ytrer seg ofte og aldri, er statistisk signifikante. Dette indikerer at det blant de mest aktive nettdebattantene er større uenighet i de politiske stridsspørsmålene enn det vi finner i befolkningen for øvrig. Blant de aktive nettdebattantene er det altså relativt sett flere innvandringsmotstandere og innvandringsliberale, flere som er positive til og skeptiske til klimatiltak, og flere som befinner seg langt til venstre og langt til høyre i økonomiske spørsmål. I befolkningen for øvrig er det flere som inntar en moderat posisjon i disse spørsmålene. Dette bekrefter bildet vi så når det gjaldt partipreferanse, nemlig at det er større polarisering i holdningene blant dem som deltar aktivt i nettdebatter.

Vi finner ikke det samme mønstret blant dem som ytrer seg på andre arenaer, noe som tyder på at polariseringen er sterkere blant aktive nettdebattanter enn blant dem som deltar i samfunnsdebatten andre steder (se figurene A4.1–A4.3 i metodeappendikset for tilsvarende figurer på andre arenaer).

Synet på disse ulike politiske sakene er også tettere koblet sammen blant aktive nettdebattanter enn blant andre.³¹ For eksempel er personer som er kritiske til innvandring, ofte kritiske til klima- og miljøtiltak, og de befinner seg lenger til høyre på den økonomiske høyre–venstre-aksen – og vice versa. Når ulike konfliktlinjer overlapper i stedet for å krysse hverandre, blir det færre muligheter for å skape kompromisser mellom politiske grupperinger.³² Dette trekkes ofte fram som en viktig forklaring på hvorfor amerikansk politikk er blitt mer polarisert de siste tiårene – «alle» på den økonomiske høyresiden er for liberale våpenlover og mot abort, mens «alle» på den økonomiske venstresiden inntar motsatte standpunkter.³³ Selv om tendensene i undersøkelsen vår ikke må overdrives, finner vi altså at overlappende konfliktlinjer er mer framtreddende blant de mest aktive nettdebattantene, enn blant dem som aldri ytrer seg på nett.

EN POLARISERT OG INTENS YTRINGSFRIHETSDEBATT?

Når det gjelder oppfatninger av offentligheten og holdninger til ytringsfrihet mer generelt, har vi over tid sett en bred oppslutning om ytringsfrihet som prinsipp i befolkningen som helhet, men samtidig at grensene man vil trekke for ytringsfriheten, henger sammen med faktorer som kjønn, alder, utdanning og politisk ståsted (se også kapittel 2 og 3 i denne boken).³⁴ De siste årene har det vært en tendens til økende distanse mellom kvinner og menn, og mellom den politiske venstre- og høyresiden når det gjelder syn på krenkende ytringer, først og fremst fordi kvinner og folk som stemmer på partier på venstresiden, er blitt mer restriktive (se kapittel 3). Folk på høyresiden, og særlig de som stemmer FrP, mener også i mye større grad enn andre at politisk korrekthet er et stort problem i Norge, og at ytringsrommet er trangt.³⁵ Hvordan betrakter aktive nettdebattanter disse problemstillingene?

For å undersøke om aktive nettdebattanters holdninger til ytringsfriheten i Norge skiller seg fra andres, tar vi utgangspunkt i de to dimensjonene som ble beskrevet i kapittel 2, nemlig holdninger til *ytringers skadepotensial* og oppfatning av *ytrings-*

31 Alle holdningsdimensjonene er signifikant korrelert med hverandre. I en regresjonsmodell med den tradisjonelle høyre–venstre-aksen (offentlig–privat) som avhengig variabel og de andre holdningsdimensjonene som uavhengige variabler er den forklarte variansen (justert r^2) 0,37 blant dem som ytrer seg ukentlig, 0,25 blant dem som ytrer seg månedlig, og 0,15 blant dem som ytrer seg sjeldnere.

32 DiMaggio mfl., «Have Americans' social attitudes become more polarized?»; Rokkan og Lipset, *Party systems and voter alignments* (New York: Free Press, 1967).

33 Klein, *Why We're Polarized*. (New York: Simon og Schuster, 2020).

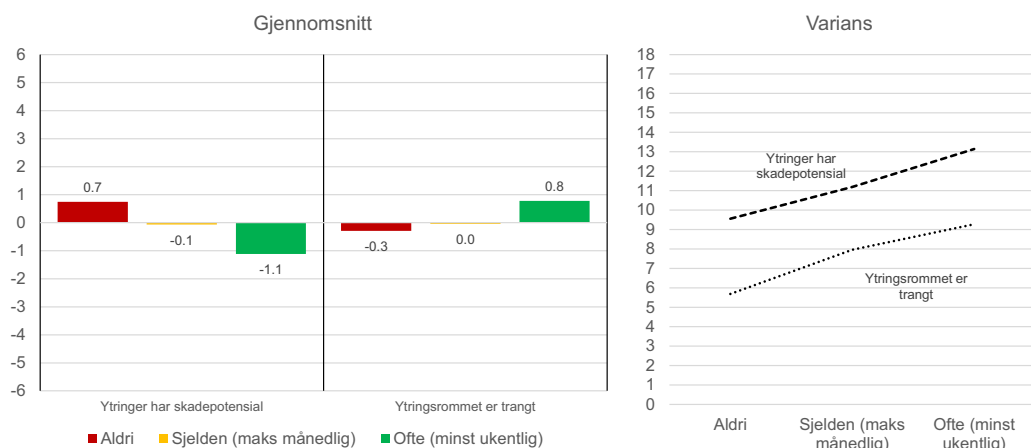
34 Steen-Johnsen mfl., *Ytringsfrihetens grenser*. (Oslo: Fritt Ord, ISF, 2016); Fladmoe mfl., *Hva mener befolkningen om ytringsfrihetens grenser?* (Oslo: Fritt Ord, ISF, 2021).

35 Fladmoe mfl., *Hva mener befolkningen om ytringsfrihetens grenser?*

rommet. Begge dimensjonene er satt sammen av tre spørsmål hver, som respondentene skulle si seg enig eller uenig i.³⁶ I tillegg til å undersøke om aktive nettdebattanter skiller seg fra den øvrige befolkningen i deres holdninger til disse spørsmålene, er vi interessert i å undersøke om polariseringstendensene vi så når det gjelder politiske holdninger, også reflekteres i nettdebattantenes syn på offentlighet og ytringsfrihet.

Figur 4.4 viser gjennomsnittsscore (stolper) og varians (linje) på de to holdningsspørsmålene blant dem som aldri, sjelden og ofte uttrykker meninger om samfunn og politikk på internett og i sosiale medier. Figuren viser tydelige sammenhenger mellom nettatferd og holdninger. Jo oftere folk uttrykker meninger om samfunn og politikk på internett eller i sosiale medier, jo mindre sannsynlig er det at de mener at ytringer har skadepotensial (lavere gjennomsnittsscore), og jo mer sannsynlig er det at de mener at ytringsrommet er trangt (høyere gjennomsnittsscore). Sammenlignet med befolkningen for øvrig har med andre ord aktive nettdebattanter mindre restriktive holdninger til hva som er greit å ytre, samtidig som de mener at ytringsrommet er trangt. Det siste kan virke noe paradoksalt, i og med at dette er en gruppe som selv ytrer seg mye. Men her er det viktig å understreke at vi analyserer *hvem de aktive nettdebattantene er*, ikke hva de ytrer.

Figur 4.4 viser også at variansen (linjene i figuren) øker i takt med økt ytringsaktivitet på nettet, tilsvarende som vi så på spørsmålene om politiske holdninger. Med



Figur 4.4: Holdninger til ytringers skadepotensial og oppfatning av ytringsrommet etter hvor ofte de uttrykker meninger om samfunn og politikk på internett eller i sosiale medier. Gjennomsnitt og varians. Note: Alle forskjeller i gjennomsnitt og varians er statistisk signifikante ($p < 0,01$). Antall respondenter: uttrykker aldri meninger, $n = 1204$, uttrykker sjelden meninger, $n = 985$, uttrykker ofte meninger, $n = 451$.

36 Se kapittel 2 og metodeappendikset under overskriften «Om måling av politiske holdninger i representative befolkningsundersøkelser» for nærmere beskrivelse av dimensjonene og spørsmålene som inngår i indeksene.

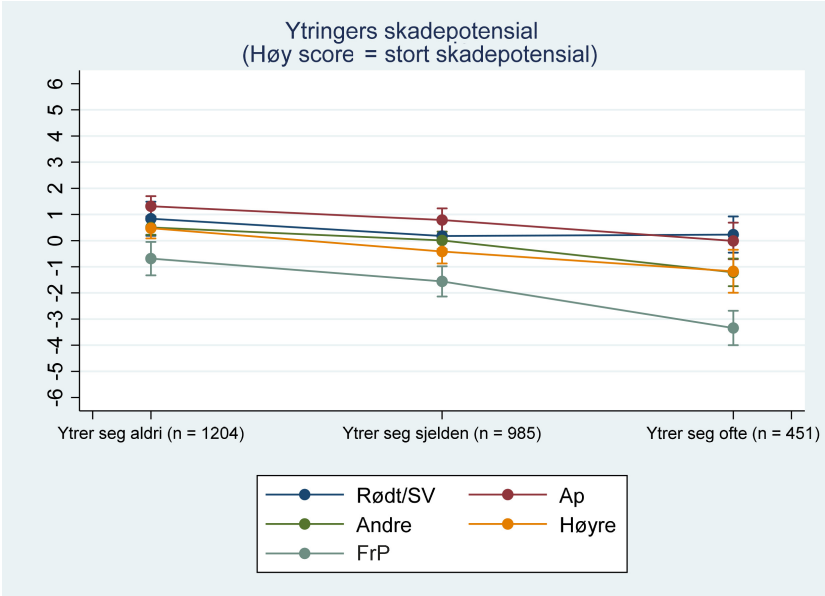
andre ord er uenigheten i hvorvidt ytringer har skadepotensial og om ytringsrommet er trangt, større blant aktive nettdebattanter enn andre. Figuren viser også at polariseringen er noe større på indeksen som måler holdninger til ytringers skadepotensial, enn på indeksen som måler oppfatning av ytringsrommet. Dette bekreftes også i en sekundær analyse, der vi har beregnet polarisering for ulike grupper basert på en såkalt ER-indeks.³⁷ Spørsmålet som da reises, er hvorvidt denne uenigheten (delvis) kan forklares av politiske holdninger. Er det slik at avstanden mellom velgere på høyre- og venstresiden i synet på ytringsfrihet er større blant de aktive nettdebattantene enn i den øvrige befolkningen?

Figurene 4.5 og 4.6 viser holdninger til ytringers skadepotensial og oppfatning av ytringsrommet i Norge etter partipreferanse og hvor ofte man ytrer seg på nettet.³⁸ Figurene viser for det første at velgere på venstresiden i større grad enn velgere på høyresiden mener at ytringer har skadepotensial, mens velgere på høyresiden – og særlig velgerne til FrP – i større grad enn velgere på venstresiden mener at ytringsrommet er trangt. Videre viser figurene at avstanden mellom velgere på høyre- og venstresiden er større blant de mest aktive nettdebattantene enn andre – og særlig sammenlignet med dem som aldri uttrykker meninger om samfunn og politikk på internett eller i sosiale medier. Dette indikerer at den partipolitiske polariseringen er større blant aktive nettdebattanter enn blant andre, også når vi spør om holdninger til ytringsfrihet.

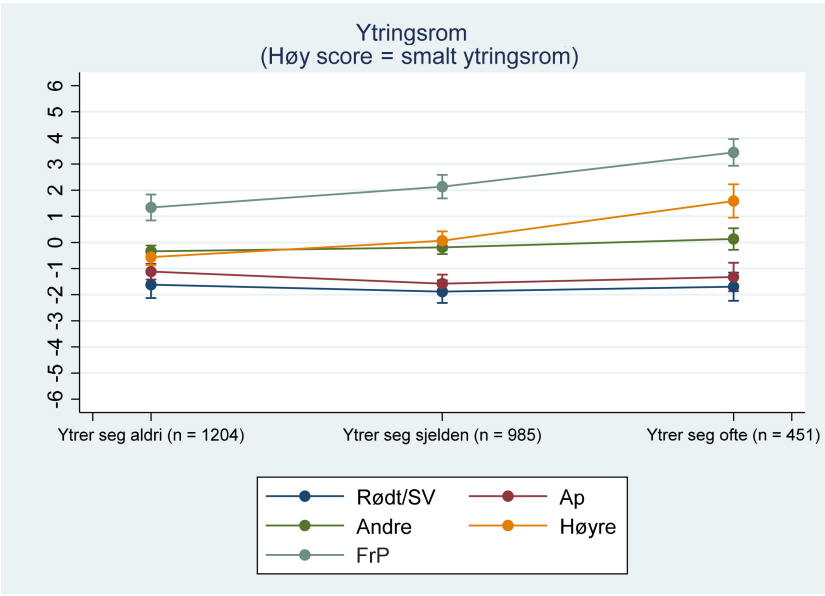
Den økte polariseringen drives særlig av at aktive nettdebattanter på høyresiden skiller seg fra velgere på høyresiden som aldri uttrykker meningene sine. For FrP-velgere gjelder dette på begge indeksene, mens det for Høyre-velgere gjelder i synet på ytringsrommet. Blant velgere til venstre og i sentrum er det relativt små holdningsforskjeller mellom de mest og de minst aktive nettdebattantene. Med andre ord drives polariseringen i all hovedsak av at aktive nettdebattanter på høyresiden ikke er representative for velgere på høyresiden som helhet. Spesielt blant aktive nettdebattanter som stemmer FrP, men også blant dem som stemmer Høyre, er det en relativt klar oppfatning om at politisk korrekthet er et problem i Norge, at det politiske klimaet i Norge gjør det vanskelig å si hva man mener, og at norske medier ikke dekker bredden av politiske meninger i samfunnet. Blant aktive nettdebattanter som stemmer Ap, SV eller Rødt, er majoriteten uenig i disse påstandene.

37 Se tabell A4.3 i metodeappendikset. For en diskusjon om hvordan polarisering kan måles, se Estabn og Ray, «On the Measurement of Polarization.» *Econometrica* 62, no. 4 (1994): 819–51.

38 Figurene viser predikerte gjennomsnittsverdier fra regresjonsanalyser (OLS) med samspillsledd mellom partipreferanse og hvor ofte man uttrykker meninger om samfunn og politikk på internett eller i sosiale medier. Punktene i figurene viser predikert gjennomsnittsverdi på holdningsindeksene, mens de vertikale strekene viser konfidensintervall. Dersom det ikke er overlapp mellom to konfidensintervall, er det med 95 prosents sannsynlighet statistisk signifikant forskjell mellom gjennomsnittsverdiene.



Figur 4.5: Holdninger til ytringers skadepotensial mellom ulike velgergrupper etter hvor ofte de uttrykker meninger om samfunn og politikk på internett eller i sosiale medier. Predikert gjennomsnittsscore fra regresjonsanalyse.



Figur 4.6: Oppfatning av ytringsrommet mellom ulike velgergrupper etter hvor ofte de uttrykker meninger om samfunn og politikk på internett eller i sosiale medier. Predikert gjennomsnittsscore fra regresjonsanalyse.

Disse tendensene finner vi ikke i samme grad når vi undersøker andre arenaer (se figurene A4.4–A4.6 i metodeappendikset). De som ytrer seg ofte gjennom kronikk eller leserinnlegg i aviser, som deltar i TV eller radio/podkast, eller som ytrer seg i organisasjonslivet, skiller seg ikke signifikant fra dem som aldri ytrer seg på disse arenaene i spørsmål om ytringers skadepotensial og ytringsrom. I sum viser altså disse analysene, i samsvar med tidligere analyser i kapitlet, at det blant aktive nettdebattanter er større avstand (varians) i hvilke holdninger de har til ytringers skadepotensial og ytringsrom, og at disse avstandene henger sammen med politiske preferanser. Dette gjelder både når vi sammenligner med dem som sjelden debatterer på nett, og når vi sammenligner med dem som deltar aktivt i debatter på andre arenaer. I utgangspunktet er det kanskje ikke så overraskende at de mest engasjerte samfunnsdebattantene har tydeligere standpunkter enn det andre har, men det påfallende er at vi ikke gjenfinner de samme mønstrene blant dem som ytrer seg på andre arenaer.

AVSLUTNING

I dette kapitlet har vi sett nærmere på aktive nettdebattanter og om disse skiller seg fra befolkningen, både når det gjelder hvem de er, og hva de mener. Vi fant for det første forskjeller knyttet til kjønn, alder og utdanning, der menn, godt voksne og de med lang utdanning deltar mer enn kvinner, unge voksne og de med kortere utdanning. Selv om langt flere deltar i nettdebatter enn på andre debattarenaer, slik som de tradisjonelle mediene og organisasjonslivet, er de demografiske forskjellene vel så tydelige i nettdebatten.

Når det gjelder politisk ståsted, fant vi at de mest aktive nettdebattantene i større grad enn andre stemmer på fløypartier, og særlig var FrP overrepresentert. Dette gjenspeiles når vi måler holdninger til politiske stridsspørsmål, ved at de mest aktive nettdebattantene i snitt er noe mer innvandringskritiske, noe mindre opptatt av klima og miljøvern og i større grad vektlegger tradisjonelle verdier. Når det gjelder oppfatninger om offentligheten og holdninger til ytringsfrihet, mener aktive nettdebattanter i større grad enn andre at ytringsrommet er trangt, samtidig som de mener at flere typer ytringer burde aksepteres.

Det tydeligste funnet, enten vi undersøker politiske holdninger eller holdninger til ytringsfrihet og offentlighet, er at det blant aktive nettdebattanter er mer polariserte holdninger enn det vi finner ellers i befolkningen. Dette tyder på at ytterposisjonene, enten det handler om innvandringspolitikk, klimapolitikk eller andre politikkfelt, er sterkere representert i nettdebatten enn på andre debattarenaer. I nettdebatten finner vi altså flere som mener at innvandring er en trussel mot vår

nasjonale egenart, og flere som mener at vi bør gjøre det lettere for innvandrere å få adgang til Norge. Blant dem som sjelden ytrer seg på nett, er det relativt sett flere som har moderate standpunkter til ulike politiske stridsspørsmål. Disse polariseringstendensene finner vi ikke på andre debattarenaer. Det kan dermed synes som om dynamikkene på internett og i sosiale medier kan bidra til å forsterke et bilde av en polarisert offentlighet. Om dette skjer fordi de som debatterer mye på nett, inntar mer ytterliggående standpunkter som følge av debattens dynamikk, eller om de allerede hadde disse holdningene da de begynte å debattere, kan ikke dataene våre si noe om. Det er nærliggende å anta at begge forklaringer kan ha noe for seg. For eksempel har Karlsen og kolleger³⁹ vist at mange debatterer både med likesinnede og meningsmotstandere, men at konsekvensen i begge tilfeller blir at de blir sikrere på sin egen mening. Dette gjelder spesielt de som allerede er i en ytterposisjon.

Den digitale offentligheten kjennetegnes av stor frihet og mulighet for borgerne til å si det de mener, gjennom ulike kanaler, samtidig som det ofte uttrykkes en uro for hvordan samfunnet skal håndtere ytringer som kan oppleves som krenkende eller truende. I en slik kontekst problematiseres ytringsfriheten fra én kant ved at man understreker faren ved ytringer som utfordrer samfunnsordenen og individers integritet og verdighet, og fra den andre kanten ved at det ropes varsko om konsekvensene av illiberale praksiser som setter identitetspolitikk og politisk korrekthet foran ytringsfrihet. Våre analyser tyder på at de polariserte debattene om disse temaene i digitale medier ikke er representative for befolkningens holdninger generelt. Dette kaster lys over et tilsynelatende paradoks når det gjelder den offentlige debatten i Norge. Selv om Norge framstår som et relativt konsensuspreget land med en vid ytringsfrihet, beskrives ofte offentligheten som preget av harde debatter og hets. Dette kan være en konsekvens nettopp av at de aktive nettdebattantene ikke er representative, og at de har mer polariserte holdninger enn andre. Siden de mest aktive nettdebattantene utgjør en såpass liten andel av befolkningen, er Norge trolig fortsatt langt mer konsensuspreget enn det debatter i sosiale medier kan gi inntrykk av.

På tross av at det digitale ordskiftet kan framstå som polarisert og som lite representativt for den norske befolkningens holdninger mer allment, bør viktigheten av dette ordskiftet likevel ikke undervurderes i et demokratisk perspektiv. Ifølge Mansbridge og Parkinson⁴⁰ bør man forstå det deliberative demokratiet ikke bare ut fra hvordan enkeltinstitusjoner fungerer, men ut fra hvordan ulike institusjoner, som mediene, interessegrupper, skoler, sivilsamfunn, domstoler og lovgivende for-

39 Karlsen mfl., «Echo chamber and trench warfare dynamics in online debates».

40 Mansbridge og Parkinson, *Deliberative systems* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012).

samlinger, virker og fyller ulike funksjoner. Mens noen arenaer kan bidra først og fremst til å fremme ny, omforent kunnskap eller fatte gode beslutninger, kan andre arenaer fylle funksjoner knyttet til integrasjon og deltakelse. Som vist i dette kapitlet er de mest aktive i det digitale ordskiftet andre enn de som ytrer seg mest aktivt i tradisjonelle medier, og særlig de som ytrer seg i organisasjonslivet. Ut fra dette kan man forstå sosiale medier som en arena som integrerer politisk interesserte borgere i den offentlige debatten på en måte som ikke skjer via andre arenaer.

REFERANSER

- Barberá, Pablo og Gonzalo Rivero. «Understanding the Political Representativeness of Twitter Users.» *Social Science Computer Review* 33, no. 6 (2014): 712–29.
- Blank, Grant og Christoph Lutz. «Representativeness of Social Media in Great Britain: Investigating Facebook, LinkedIn, Twitter, Pinterest, Google+, and Instagram.» *American Behavioral Scientist* 61, no. 7 (2017): 741–56.
- Brandtzaeg, Petter Bae. «Facebook is no 'Great equalizer': A big data approach to gender differences in civic engagement across countries.» *Social Science Computer Review* 35, no. 1 (2017): 103–25.
- DiMaggio, Paul, John Evans og Bethany Bryson. «Have Americans' social attitudes become more polarized?». *American Journal of Sociology* 102, no. 3 (1996): 690–755.
- Eimhjellen, Ivar og Jørn Ljunggren. *Kollektiv handling i digitale medier. Nye digitale skiller?* Rapport 3, 2017. Oslo: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.
- Enjolras, Bernard, Rune Karlsen, Kari Steen-Johnsen og Dag Wollebæk. *Liker – liker ikke. Sosiale medier, samfunnsengasjement og offentlighet*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2013.
- Enjolras, Bernard og Kari Steen-Johnsen. «Ytringsfrihet og sosiale medier.» I *Status for ytringsfriheten i Norge. Hovedrapport fra prosjektet*, redigert av Bernard Enjolras, Terje Rasmussen og Kari Steen-Johnsen. Oslo: Fritt Ord, ISF, IMK, FAFO, 2014.
- Esteban, Joan-María og Debraj Ray. «On the Measurement of Polarization.» *Econometrica* 62, no. 4 (1994): 819–51.
- Fladmoe, Audun, Dag Wollebæk, Kari Steen-Johnsen og Kjersti Thorbjørnsrud. *Hva mener befolkningen om ytringsfrihetens grenser?* Oslo: Fritt Ord, ISF, 2021.
- Karlsen, Rune, Kari Steen-Johnsen, Dag Wollebæk og Bernard Enjolras. «Echo chamber and trench warfare dynamics in online debates.» *European Journal of Communication* 32, no. 3 (2017): 257–73.
- Klein, Ezra. *Why We're Polarized*. New York: Simon og Schuster, 2020.
- Knudsen, Erik. «Affective Polarization in Multiparty Systems? Comparing Affective Polarization Towards Voters and Parties in Norway and the United States.» *Scandinavian Political Studies* 44, no. 1 (2020).
- Mansbridge, Jane J. og John Parkinson. *Deliberative systems: deliberative democracy at the large scale*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Nadim, Marjan og Audun Fladmoe. «Silencing Women? Gender and Online Harassment.» *Social Science Computer Review* 39, no. 2 (2021): 245–58.
- Norris, Pippa. *Digital divide: civic engagement, information poverty, and the Internet worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

- Papakyriakopoulos, Orestis, Juan Carlos Medina Serrano og Simon Hegelich. «Political communication on social media: A tale of hyperactive users and bias in recommender systems.» *Online Social Networks and Media* 15 (2020): 100058.
- Rasmussen, Terje. «The Internet and Differentiation in the Political Public Sphere». *Nordicom Review*, 29, no. 2 (2008), 73–84.
- Rokkan, Stein og Seymour Martin Lipset. *Party systems and voter alignments: cross-national perspectives*. New York: Free Press, 1967.
- Sakariassen, Hilde. «Women's emotion work on Facebook: Strategic use of emotions in public discourse.» *Computers in Human Behavior Reports* 4 (2021/08/01/ 2021): 100148.
- Steen-Johnsen, Kari og Bernard Enjolras. «The Fear of Offending: Social Norms and Freedom of Expression.» *Society* 53, no. 4 (2016): 352–62.
- Steen-Johnsen, Kari, Audun Fladmoe og Arnfinn H. Midtbøen. *Ytringsfrihetens grenser. Sosiale normer og politisk toleranse*. Oslo: Fritt Ord, ISF, 2016.
- Sunstein, Cass R. *Republic.com 2.0*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2007.
- Thorbjørnsrud, Kjersti og Tine Ustad Figenschou. «The Alarmed Citizen: Fear, Mistrust, and Alternative Media.» *Journalism Practice* (2020): 1–18.
- Vaccari, Cristian og Augusto Valeriano. *Outside the Bubble: Social Media and Political Participation in Western Democracies*. Oxford: Oxford University Press, 2021.
- Wollebæk, Dag, Rune Karlsen, Kari Steen-Johnsen og Bernard Enjolras. «Anger, Fear, and Echo Chambers: The Emotional Basis for Online Behavior.» *Social Media + Society* 5, no. 2 (2019): 1–14.
- Aalen, Ida og Magnus Hoem Iversen. *Sosiale medier. En kort bok om sosiale medier*, 2. utgave. Bergen: Fagbokforlaget, 2021.
- Aardal, Bernt, Johannes Bergh og Atle Haugsgjerd. «Politiske stridsspørsmål, ideologiske dimensjoner og stemmegivning.» I *Velgere og valgkamp. En studie av stortingsvalget 2017*, redigert av Johannes Bergh og Bernt Aardal. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2019.
- Aasen, Marianne. «The polarization of public concern about climate change in Norway.» *Climate Policy* 17, no. 2 (2017): 213–30.

5. Kampen i gråsonene av debatten: en studie av deltakere i opphetede og aggressive nettdebatter

Marjan Nadim og Kjersti Thorbjørnsrud

Sammendrag Opphetede og aggressive nettdebatter i kommentarfelt og på sosiale medier er kjennetegnet av personangrep, fiendtlighet og stigmatisering av utsatte grupper i samfunnet – de er altså preget av grenseoverskridende ytringer som utfordrer sosiale og kulturelle normer for hvordan det er akseptabelt å ytre seg. Det er nettopp i disse «gråsonene» noen av kampene om ytringsfrihetens grenser foregår. For å finne ut hvorfor folk deltar i slike debatter, og hvordan de selv begrunner og legitimerer grenseoverskridende debattatferd, har vi snakket med dem det gjelder, direkte. Deres stemmer og perspektiver vil komme til uttrykk her. I kapitlet viser vi at det går et skille mellom grenseoverskridende meningsinnhold, som utfordrer normer for hva det er akseptabelt å ytre, og grenseoverskridende språkbruk, som utfordrer normer for *hvordan* det er akseptabelt å ordlegge seg.

Nøkkelord ytringsfrihet | nettdebatter | hatefulle ytringer | hets | sosiale medier

«'Debatter' er litt av et ord å bruke om veldig mye av det vi ser der ute. Rett og slett. For det meste er det bare skriking til hverandre fra hver sin skyttergrav.»

Ordene tilhører en av dem som engasjerer seg i de mange opphetede og aggressive debattene på sosiale medier. Slike debatter preges av det vi kaller *grenseoverskridelser* – der deltakerne utfordrer sosiale og kulturelle normer og i noen tilfeller også juridiske grenser – både for *hva* man kan mene og hevde, og for *hvordan* man uttrykker seg. Her diskuteres gjerne politisk betente temaer gjennom innlegg som kjenne- tegnes av personangrep, krenkelser, aggressiv språkbruk og skjellsord og/eller bruk av stigmatiserende og nedverdiggende karakteristikker av enkelte grupper i sam-

funnet. Debattanten sitert over hevder at nettdebattene ofte ligger fjernt fra idealene om en opplyst og demokratisk samtale. De er en kilde til bekymring og diskusjon for både myndigheter, forskere og andre aktører som er opptatt av tilstanden til den offentlige debatten.

I de digitale medieplattformenes spede begynnelse, rundt årtusenskiftet, var det stor optimisme knyttet til at vanlige folk fikk muligheten til å ytre seg og delta i offentlig debatt på en helt annen måte enn før. Man så for seg nye muligheter for en åpen og demokratisk samtale, der idealene om bred og mangfoldig meningsutveksling «nedenfra» kunne realiseres.¹ Men etter hvert som interaktive medier tok form og deltakelse i kommentarfelt og i sosiale medier ble et massefenomen, økte bekymringen for hva dette nye rommet for debatt faktisk innebar. Fra å inngi håp om en ny giv for det deliberative eller *rådslagende* demokratiet ble plattformene etter hvert sett mer som katalysatorer for hets og hat, desinformasjon, polarisering og mistillit og ekskludering og utstøting.²

I dette kapitlet utforsker vi hva som driver opphetede og aggressive nettdebatter. Vi er dermed opptatt av *gråsonene* i den offentlige debatten. Dette er omlandet av det Daniel C. Hallin betegner som en avvikssfære, der deltakerne utfordrer sosiale, kulturelle og juridiske grenser for hva som anses som akseptabelt å ytre.³ Vi undersøker denne avvikssfæren eller gråsonen fra en ofte oversett vinkel, nemlig fra perspektivet til dem som *selv deltar* i opphetede og aggressive nettdebatter. Vi undersøker hvilke motivasjoner de har for å delta i slike debatter, og hvordan de selv begrunner og legitimerer sin debattatferd. Vi argumenterer for at det er nyttig å skille mellom innlegg som er preget av *grenseoverskridende meningsinnhold* – altså ytringer som utfordrer normene for hva det er akseptabelt å ytre – og innlegg som først og fremst er preget av *grenseoverskridende språklige virkemidler* – altså ytringer som utfordrer normene for hvordan det er akseptabelt å ytre seg.

Kapitlet er basert på dybdeintervjuer med personer som aktivt deltar i opphetede og aggressive nettdebatter i sosiale medier.⁴ Dette er personer som deltar i offentlig tilgjengelige debatter som preges av at de er opphetede, emosjonelle og aggressive, og som selv kan utfordre sosiale og kulturelle normer for hva det er akseptabelt å ytre gjennom aggressiv og fiendtlig nettatferd. Dette inkluderer for eksempel bruk av personangrep, krenkelser, aggressiv språkbruk og skjellsord

1 Se for eksempel Quandt, «Dark Participation.» *Media and Communication* 6, 4 (2018): 36–48.

2 For en grundig gjennomgang, se: Rauch, *The Constitution of Knowledge* (Washington, District of Columbia: Brookings Institution Press, 2021).

3 Hallin, *We Keep America on Top of the World* (London: Routledge, 1994). Se kapittel 1 for en nærmere drøfting.

4 Dette kapitlet er basert på Nadim mfl., *Gråsoner og grenseoverskridelser på nettet* (Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 2021).

og/eller bruk av stigmatiserende og nedverdigende karakteristikk av enkelte grupper i samfunnet. En slik kvalitativ studie gir et viktig innblikk i hvordan debattantene selv forstår og legitimerer sin debattatferd, og kan bidra med innsikt i noen av dynamikkene som kan føre til at debatter eskalerer til å bli grenseoverskridende. Før vi viser hvordan nettdebattantene selv reflekterer over egen atferd og bruk av virkemidler, ser vi på hvordan forskningen har nærmet seg denne typen kommunikasjon fra to vinkler: via en litteratur om kjennetegn ved kommunikasjon på nettet og det som omtales som «flaming», og via en litteratur om ideologiske grupper og deres tilstedeværelse på nettet.

GRENSEOVERSKRIDENDE NETTATFERD

I dette kapitlet ønsker vi å se nærmere på bakgrunnen for at nettdebatter blir opphetede og aggressive. Vi er dermed interessert i aggressiv eller fiendtlig nettatferd. Dette handler ikke om kritikk og uenighet mellom meningsmotstandere i seg selv, men om ytringer som ut fra vanlige normer for samtale og diskusjon oppfattes som respektløse og fiendtlige. Vi refererer til denne typen debattatferd som *grenseoverskridende*. I den engelskspråklige forskningslitteraturen brukes gjerne begrepene *flaming* eller *incivility* for å betegne denne typen nettatferd.⁵ Ordbruken er her ofte preget av 1) ukvemsord eller skjellsord som ikke inngår i vanlig dagligtale, 2) personangrep, der folk omtaler hverandre ut fra stigmatiserende karakteristikk, og/eller 3) ytringer som stigmatiserer enkeltgrupper i samfunnet og tillegger dem lavere verdi.

Nettdebattene vi her er interessert i, befinner seg i det vi kan kalle gråsonene av den offentlige debatten. Her utfordres sosiale, kulturelle og juridiske grenser for hva som anses som akseptabelt å ytre. Samtidig er det tvetydig hvor disse grensene går. Det noen oppfatter som klare grenseoverskridelser, kan andre oppfatte som helt akseptabelt. Det vi betegner som grenseoverskridende debattatferd, kan innebære ytringer av ulik alvorlighetsgrad: fra ytringer som kan oppfattes som uvanlig aggressive i tonen, til direkte angrep på motpartens grunnleggende integritet og menneskeverd. Mens det meste av det som faller inn under vår forståelse av grenseoverskridende ytringer, vil være lovlige ytringer, kan de mest ytterliggående ytringene rammes av for eksempel straffebestemmelsene om hatefulle ytringer (rettet mot noens minoritetstilhørighet) eller trusler.

5 Hutchens mfl., «How Could You Think That?!?!: Understanding Intentions to Engage in Political Flaming.» *New Media & Society* 17, 8 (2015): 1201–19.

HVORFOR KOMMUNIKASJON PÅ NETTET OFTE BLIR OPPHETET OG AGGRESSIV

I en rekke studier har man vært opptatt av hvordan egenskaper ved selve debattformatet og kommunikasjon på nettet kan bidra til opphetede og aggressive uttrykksformer. Utgangspunktet for denne forskningen er at kommunikasjon på nett i større grad ser ut til å bli preget av polarisering, fiendtlighet og grenseløs atferd enn kommunikasjon som foregår ansikt til ansikt.⁶

En forklaring som ofte løftes fram, er at digital kommunikasjon innebærer et fravær av finmasket sosial informasjon, som tonefall, kroppsspråk og ansiktsuttrykk, og at dette gjør at folk ikke oppfatter eller tar inn over seg andres følelser og reaksjoner like godt som i en ansikt-til-ansikt-situasjon. Det bidrar til at man lettere misforstår hverandre og lettere tolker ytringer som mindre forsonende og mer provoserende.⁷ Dermed øker sannsynligheten for at man svarer skarpt tilbake.

I tillegg peker forskningslitteraturen på at fraværet av ansikt-til-ansikt-kommunikasjon gjør at opplevelsen av å opptre som et individ svekkes til fordel for opplevelsen av å opptre som en del av et kollektiv. Dette forsterkes av ulike grader av anonymitet i form av avatarer, kallenavn og en egen «nett-personlighet» som skiller seg fra den man ellers opptre som. Slike former for anonymitet kan gjøre at enkelte føler at de kan si ekstreme ting uten å bli oppdaget, og uten å måtte stå til ansvar for det på samme måte som man må ellers.⁸ En sterk identifikasjon med egen gruppe kombineres gjerne med negative og stereotypiske oppfatninger om meningsmotstandere, der individuelle trekk og nyanser hos motdebattanter dempes ned, mens fortolkningen av andres innlegg farges av karikerte stereotyper.⁹

Flere nyere studier framhever at sosiale medier er designet for å vekke følelser og engasjement, der budskap som vekker harme og indignasjon hos folk, raskt spres. Algoritmene som ligger til grunn for spredning av innlegg på sosiale medier, nører opp under budskap som trigger engasjement og sinne, og selve debattinfrastrukturen kan slik bidra til å skape opphetede og aggressive debatter. Plattformene er bygget for å trigge impulsive og emosjonelle responser, og systemet med «likes»

6 Hmielowski mfl., «Living in an Age of Online Incivility: Examining the Conditional Indirect Effects of Online Discussion on Political Flaming.» *Information, Communication & Society* 17, 10 (2014): 1196–211.

7 Carter, «Type Me How You Feel: Quasi-Nonverbal Cues in Computer-Mediated Communication.» *ETC: A Review of General Semantics* 60, 1 (2003): 29–39.

8 Foxman og Wolf, *Viral Hate* (New York: Macmillan, 2013).

9 Moor mfl., «Flaming on Youtube.» *Computers in human behavior* 26, 6 (2010): 1536–46.

og deling oppmuntrer til å dele og poste innlegg preget av affekt og aggresjon, snarere enn mer dempede og nyanserte innlegg.¹⁰

Grenseoverskridende debattatferd forstås gjerne som en *uhemmet respons* eller som en motreaksjon på en opplevd aggresjon eller provokasjon.¹¹ Fangen og Holter finner for eksempel at rasistiske og hatefulle ytringer ofte reflekterer en emosjonell reaksjon på noe i debatten.¹² Ytringene framstår som relativt spontane og tilfældige, og som utløp for følelser av sinne og frustrasjon. Imidlertid finner de at andre debattanter bevisst bruker grove eller kontroversielle ord for å hisse opp stemningen og provosere andre mens de selv holder seg rolige. På deler av nettet, også i offentlige og åpne nettdebatter i sosiale medier, har det utviklet seg en kultur med høy aksept for grenseoverskridende ytringer. Her er overdrevet aggressiv og fiendtlig språkbruk blitt den normale måten å uttrykke uenighet på, og den brukes også til å teste og markere grenser, konkurrere og søke oppmerksomhet.¹³ Grenseoverskridelser blir da en *gruppenorm* heller enn et normbrytende unntak. Slik kan deltakelse i debatter som domineres av aggressiv og grenseoverskridende språkbruk, bidra til en sosialiseringsprosess der denne typen ytringer gradvis oppfattes som akseptable.¹⁴

I tillegg vil det å delta i debatter der man blir eksponert for opphetede og fiendtlige innlegg, i seg selv øke sannsynligheten for at man svarer på samme vis, gjennom såkalt *reaktiv aggresjon*, hvor aggressive innlegg genererer aggressive responser.¹⁵ I en befolkningsrepresentativ spørreundersøkelse fant vi selv spor av denne debattodynamikken: De som deltar i debatter med en hard tone, oppgir ofte at de har skrevet hetsende, hatefulle eller rasistiske kommentarer; samtidig er de også i langt større grad enn andre selv utsatt for slike kommentarer.¹⁶ Dette kan være en indikasjon på at harde språklige virkemidler, som personangrep og aggressiv og stigmatiserende språkbruk, utvikler seg til en sjargong i enkelte debatter, hvor debattantene blir både avsendere og mottakere av grenseoverskridende ytringer.

Samtidig er det viktig å understreke at det er et mindretall i befolkningen som deltar aktivt i nettdebatter, og særlig i opphetede og aggressive debatter på nettet.

10 Brandtzæg, «System 1 På Facebook.» *Samtiden* 2 (2019): 34–41; Papacharissi, *Affective Publics* (Oxford University Press, 2015).

11 Hmielowski mfl., «Living in an Age of Online Incivility.»

12 Fangen og Holter, «The Battle for Truth: How Online Newspaper Commenters Defend Their Censored Expressions.» *Poetics* 80 (2019).

13 Ask mfl., «Når jentene må inn i skapet: Seksuell trakassering og kjønnsfrihet i online dataspill.» *Norsk medietidsskrift* 22, 1 (2016); Jane, «Your a Ugly, Whorish, Slut.» *Feminist Media Studies* 14, 4 (2014): 31–46.

14 Hmielowski mfl., «Living in an Age of Online Incivility»; Hutchens mfl., «How Could You Think That?!?!»

15 Hutchens mfl., «How Could You Think That?!?!»

16 Nadim mfl., *Gråsoner og grenseoverskridelser på nettet*, 44–45.

I kapittel 4 i denne boken så vi at kun en liten andel av befolkningen er aktive i nettdebatter på sosiale medier, og at visse grupper, som kvinner og yngre personer, er klart underrepresentert. I en tidligere studie fant vi at om lag 5 prosent av befolkningen rapporterer at de jevnlig deltar i debatter med en hard tone på nettet, mens mellom 1 og 2 prosent er avsendere av netthets i form av hetsende, rasistiske eller hatefulle ytringer. Videre viste undersøkelsen at rundt 80 prosent aldri deltar i debatter med en hard tone, og at om lag 90 prosent aldri skriver hetsende, rasistiske eller hatefulle kommentarer på nettet.¹⁷

I studiene av hvordan kommunikasjonen på nettet ender i aggressiv eller fiendtlig verbal atferd, har man vært lite opptatt av debattantenes motiver for grenseoverskridende atferd. Heller enn individuell motivasjon er de opptatt av hvordan debattkonteksten på ulike måter skaper betingelser som senker terskelen for grenseoverskridende debattatferd. Imidlertid kan forskningen på ulike ideologiske grupper på nettet gi oss indikasjoner på hvorfor noen velger å ytre seg på denne måten. En viktig innsikt fra denne litteraturen er at de som står bak grenseoverskridende og aggressive innlegg, ikke nødvendigvis oppfatter det de skriver, som krenkende. I stedet kan de se på innholdet som opplysende, og motivasjonen for å bruke sterke språklige virkemidler er å nå gjennom med sine synspunkter eller spre kunnskap om og forsvare sin gruppe eller ideologi.¹⁸ Videre kan grenseoverskridende ytringer reflektere ytterliggående ideologier og fiendebildene de opererer med. For eksempel angriper debattanter med høyreekstrem ideologi særlig jøder, muslimer og andre minoriteter.¹⁹ Imidlertid argumenterer flere forskere for at en sentral motivasjon for grenseoverskridende språkbruk er et ønske om spenning, oppmerksomhet og en opplevelse av nettdebattene som et spill, mens ideologi framstår som mindre viktig.²⁰

Forskningen på opphetede og aggressive nettdebatter har altså fulgt to ulike spor: på den ene siden studier av særtrekk ved kommunikasjonen på nettet, og på den andre siden studier av hvordan ulike ytterliggående ideologiske grupper kommuniserer på nettet. Mens den første forskningstradisjonen har vært lite opptatt av hvilke prosjekter debattantene bringer med seg inn i nettdebattene, har

17 Nadim mfl., *Gråsoner og grenseoverskridelser på nettet*, 37–43

18 Erjavec og Kovačić, «'You Don't Understand, This Is a New War!' Analysis of Hate Speech in News Web Sites' Comments.» *Mass Communication and Society* 15, 6 (2012): 899–920; McNamée mfl., «A Call to Educate, Participate, Invoke and Indict: Understanding the Communication of Online Hate Groups.» *Communication Monographs* 77, no. 2 (2010): 257–80; Moor og Verleur, «Flaming on Youtube».

19 Southern Poverty Law Center, *The Year in Hate and Extremism 2019* (2020).

20 Buckels mfl., «Trolls Just Want to Have Fun.» *Personality and Individual Differences* 67 (2014): 97–102.; Erjavec og Kovačić, «You Don't Understand, This Is a New War!».

debattantenes ideologiske posisjon vært selve utgangspunktet for den andre tradisjonen. Vi trekker på begge tilnærmingene og er opptatt av hvordan debattanter – med ulike ideologiske posisjoner – forstår og begrunner sin deltakelse og debattatferd i opphetede og aggressive nettdebatter.

OM DEBATTANTENE I STUDIEN

I løpet av våren 2020 fulgte vi i perioder daglig debattene i utvalgte kommentarfelt og åpne grupper på Facebook, hvor vi hadde grunn til å tro at vi ville finne opphetede og aggressive debatter, blant annet på bakgrunn av intervjuer med en rekke nøkkelinformanter.²¹ Der identifiserte vi debattdeltakere som postet ulike former for grenseoverskridende innlegg, som vi inviterte til å la seg intervju. Vi hadde ikke tillatelse til å samle inn systematisk informasjon om debattdeltakerne; i de fleste tilfellene baserte vi utvalget på enkeltkommentarer som kunne anses som grenseoverskridende i språk, form og/eller innhold, i tillegg til et samlet inntrykk av debattantenes stil og fokus. Hovedutfordringen var likevel å få debattdeltakerne i tale. Flertallet av de vi kontaktet, svarte aldri på henvendelsen, mens noen meldte tilbake at de ikke ville snakke med forskere. Til sammen gjennomførte vi kvalitative dybdeintervjuer med ni debattanter med ulike politiske ståsteder, ulike interesseområder og ulik debattstil.

Av de ni debattantene vi har intervjuet, er syv menn og to kvinner, og to har etnisk minoritetsbakgrunn. Fem av informantene er i 30-årene, resten er mellom 40 og 70 år. Alle deltar aktivt i opphetede og aggressive debatter. Selv om de er plukket ut på grunn av sin grenseoverskridende debattstil, er det stort spenn i *hvor* grenseoverskridende de framstår. Noen opererer klart over grensen for det som vanligvis anses som akseptabelt. De kan ytre seg i gråsonen til ulovlige hatytringer eller uttrykke seg direkte truende mot motdebattanter, og opplever ofte sanksjoner for brudd på debattplattformenes retningslinjer, som å få kommentarer slettet eller kontoen sin deaktivert. Andre er aktive i debatter med mange grenseoverskridelser, men ytrer seg selv gjerne mer tvetydig med innslag av harde språklige virkemidler og personangrep.

Noen av informantene er sentrale bidragsytere i utvalgte debattfora, hvor de skriver lengre innlegg, har mange lesere og i noen tilfeller fungerer som moderatorer. De kan dermed ses som både debattanter og premissleverandører for debatt-

21 Nøkkelinformantene var ulike aktører som jobber med og følger grenseoverskridende eller ulovlige ytringer på nett, som moderatorer i kommentarfelt, representanter for sivilsamfunn og politiet.

ene. De fleste av våre informanter er ikke i arbeid, eller de sysselsetter seg helt eller delvis ved å produsere innhold til ulike nettsteder. Dermed har de tid og anledning til å debattere på nettet, og de beskriver det som en kilde til mening og engasjement.

Informantene representerer et bredt ideologisk spekter: Vi har intervjuet personer som identifiserer seg både langt til høyre og langt til venstre i det politiske spekteret. Noen av disse er organisert, og også sentrale i sine organisasjoner. Andre informanter ser på seg selv som apolitiske, men har noen temaer de er særlig opptatt av, for eksempel innvandring, religion, klima, barnevern eller samiske rettigheter.²²

Samtidig som informantene i undersøkelsen er aktive deltakere i opphetede og aggressive nettdebatter, er de kritiske til hvordan debattlandskapet de selv er en del av, fungerer. De uttrykker gjennomgående idealer om at debattene bør være basert på dialog og saklig og opplyst argumentasjon, og de opplever at nettdebattene de deltar i, befinner seg langt fra slike idealer, slik vi også så i sitatet innledningsvis. Informantene mener debattene er preget av lite produktive personangrep, i tillegg til aggresjon og usakligheter der folk «slenger ut» påstander uten å ha satt seg inn temaet. Likevel kan de selv bruke harde språklige virkemidler og tråkke over grensene for det som gjerne anses som akseptabel språkbruk. Hvorfor går det slik?

Vi vil først presentere hvordan debattantene forklarer sin deltakelse i opphetede og aggressive nettdebatter. Deretter analyserer vi hvordan informantene begrunner og legitimerer sin egen debattstil, og ser nærmere på ulike former for grenseoverskridelser hvor vi skiller mellom grenseoverskridende meningsinnhold og grenseoverskridende språkbruk. I dette kapitlet er vi mer opptatt av hvordan informantene forklarer, begrunner og legitimerer debattatferden sin, enn å analysere det de faktisk ytrer i debattene. Måten de velger å presentere seg selv og det de gjør på, sier oss noe om hvordan de forstår og forhandler grensene i «avvikssfæren».²³

DEBATTANTENES PROSJEKTER INN I NETTDEBATTENE

Debattantene i undersøkelsen oppgir ulike motivasjoner for å delta i nettdebattene, men de har til felles at de kommer til debattene med et *prosjekt* – de ønsker å oppnå noe ved å delta. Sann sett skiller de seg fra det som beskrives i en del andre studier, hvor en hovedmotivasjon for å delta i nettdebatter ser ut til å være et ønske

22 Se Nadim mfl., *Gråsoner og grenseoverskridelser på nettet*, kapittel 2 for nærmere beskrivelse av metode og utvalg.

23 Jf. Hallin, *We Keep America on Top of the World*.

om underholdning og spenning, og hvor nettdebattene ses som et spill hvor det er om å gjøre å framprovosere reaksjoner hos andre.²⁴ Riktignok beskriver informantene at nettdebattene er en arena for underholdning og tidsfordriv: De liker å debattere og opplever det som meningsfylt. Samtidig beskriver de gjennomgående at deltakelsen tjener et formål. Det går et skille mellom dem som har et tydelig ideologisk prosjekt, og dem som beskriver formålet med debatt deltakelsen som å drive opplysning og spre kunnskap.

Debattantene som beskriver en *ideologisk eller politisk* motivasjon for å debattere på nettet, ønsker på ulike måter å ovebevise andre om – eller spre sitt syn på – verden. Det ideologiske prosjektet er kjennetegnet av en oss–dem–tenkning: Det er tydelige ideologiske posisjoner og klare fiendebilder. Dette finner vi igjen blant debattanter på ulike sider av det politiske spekteret, fra ytre venstre til ytre høyre.

Debattantene som er drevet av et ideologisk prosjekt, deler en oppfatning om at samfunnsutviklingen går feil vei, og at noe viktig står på spill. De opplever på ulike måter at vi står overfor en trussel. Daniel²⁵ plasserer seg på ytre venstre side politisk og setter ord på trusselen han opplever:

Dette har gått for langt. [...] Vi er jo i en klassekrig. Vi sitter her og det er åpenbart at fascismen rår og dette her er liksom ... du må prøve å gjøre noe før folk bokstavelig talt blir skutt.

Daniel opplever at vi nærmest er i en krigssituasjon hvor det er fare for at folk skal bli drept. For han, og debattantene på venstresiden, er det fascisme, rasisme og nynazisme som representerer den store trusselen.

For debattantene på ytre høyre og innvandringsskeptisk side er det er derimot innvandring og islam som representerer den store trusselen. De deler en forestilling om at det er for mange innvandrere i Norge, at innvandringstakten er for høy, og at integreringen av innvandrere er feilslått. En av debattantene oppsummerer hva frykten består i:

[...] de kommer for å ta, leve på NAV, og de bringer med seg dårlige kulturer. De kommer til å spille bort våre rettigheter, de fortrenger oss som folk.

I tillegg er debattantene på denne siden av det politiske spekteret opptatt av at islam, islamsk ideologi og sharia utgjør en trussel mot det norske samfunnet.

24 Buckels mfl., «Trolls Just Want to Have Fun»; Erjavec og Kovačić, «You Don't Understand, This Is a New War!».

25 Vi bruker pseudonymer for informantene og har endret på noen opplysninger for å sikre deres anonymitet.

Uavhengig av hva de er bekymret for – det være seg fascisme eller innvandring og islam – deler debattantene med et ideologisk prosjekt en opplevelse av at samfunnsutviklingen representerer en trussel. I tillegg opplever de at folk ikke ser eller tar på alvor hva som er i ferd med å skje. En sentral drivkraft for å delta i nettdebatter er dermed å bidra til å opplyse folk og vekke dem fra deres likegyldighet og ignorans. Det ideologiske prosjektet innebærer dermed en frustrasjon over folks naivitet, ignorans og likegyldighet, og en følelse av ansvar for å bidra til å opplyse og vekke folk om hva som står spill.

Mens de med et ideologisk prosjekt ønsker å spre kunnskap om sitt ideologiske ståsted, skiller andre debattanter seg ut ved at de beskriver det å bidra med *kunnskap, opplysning og refleksjon* som sitt primære mål, og framstiller dette som et apolitisk prosjekt. De fronter ingen tydelige ideologiske eller politiske standpunkter i intervjuene. I motsetning til informantene med et ideologisk prosjekt beskriver ikke denne gruppen nettdebattene som en kamp mot (menings)motstandere. Snarere framholder de at de ønsker å dele sin kunnskap og innsikt med andre.

Gunnar forteller for eksempel at han har lest seg opp på norsk og nordisk historie og funnet ut at samene har en urettmessig status som urfolk:

Så er det jo dette her om samene er urbefolkning. Det er de jo da ikke. Det er bevist. Så det er jo den debatten som går nå. Særlig i Troms og Finnmark. Og den er egentlig veldig saklig.

Påstanden om at samer ikke har rett på en status som urbefolkning, mener han følger logisk fra historien slik den «egentlig» er, og han beskriver debatten som saklig og faktaorientert. Selv når han blir spurt direkte om ikke dette kan oppfattes som et kontroversielt standpunkt, fastholder han at innleggene hans er apolitiske og faktabaserte, og han beskriver sin motivasjon for å delta i nettdebatter som et rent ønske om å diskutere historie og spre sine innsikter og sin kunnskap.

En annen debattant, Magnus, forklarer at han deltar i debatter «primært for å gjøre samfunnet bedre». Han framstiller seg selv som svært belest og ser det som sin oppgave å bidra med sin kunnskap for å få folk til å reflektere og for å skape en balanse mot «politisk korrekthet», som han mener «skaper en ubalanse og dårlig stemning i samfunnet». I en melding i forkant av intervjuet forklarer han sitt prosjekt i nettdebattene slik:

Noen ganger er det for å så frø, støtte «underdogene», motarbeide ideologiske agendaer eller politisk korrekthet (psykisk lidelse/vrangforestillinger), tale imot misinformasjon og desinformasjon (psykisk krigføring), hjelpe folk å innse hvor liten holistisk innsikt og forståelse de besitter, intellektuell stimuli,

enkel underholdning (nesten trolling), eller noen ganger kun for å provosere til å tenke utenfor boksen eller på spissen. Bare for å nevne noen [grunner].

Han mener at han tar på seg et ansvar for å bidra til å balansere debatter og få folk til å tenke og reflektere. Han forteller at han diskuterer et bredt spekter av temaer som han har kunnskap om, som ruspolitikk, intelligens, bioteknologi og evolusjonsbiologi. I intervjuet fronter han ingen tydelig posisjon på disse temaene, og han vil ikke plassere seg politisk eller ideologisk, men det er mye som tyder på at han uttrykker kontroversielle og til dels krenkende og svært stigmatiserende påstander. Blant annet forklarer han at han jevnlig opplever alvorlige sanksjoner for brudd på Facebooks retningslinjer og ofte opplever å få kontoen sin deaktivert.

Skillet mellom debattantene som fronter et ideologisk prosjekt, og dem som er opptatt av kunnskap og opplysning, handler først og fremst om hvordan de selv framstiller og forstår hva de gjør, og i hvilken grad de posisjonerer seg opp mot definerte meningsmotstandere. Også de som presenterer seg som apolitiske, kan diskutere kontroversielle og politisk betente temaer, men de forstår debattvirksomheten sin som et rent kunnskaps- og opplysningsprosjekt.

Debattantene har imidlertid til felles at de på en eller annen måte opplever seg som en *motstemme* til det de opplever som en skjev, ensidig og konsensuspreget debatt. Samtidig varierer det hva de mener denne (feilaktige) konsensusen består i, og hva som skal til for å korrigere den. De opplever at de har en outsider-posisjon, og at det kan ha store omkostninger å ytre seg. Som Magnus beskriver:

Det er også veldig mange som vil kommentere og som er enig, men som ikke tør fordi de er redd for å enten miste jobb, bli meldt til barnevern og den type ting. Og det viser hvor polarisert samfunnet har blitt nå. [...] På grunn av livssituasjonen min så har ikke jeg noe å tape. Så jeg tør å være en røst for de som ikke kan si noe.

Han påpeker at siden han ikke har familie eller jobb, er det enklere for han å ta risikoen ved å ytre seg. Også flere av de andre debattantene er opptatt av at de har tatt på seg en rolle som en røst for andre som ikke tør, kan eller vil ta på seg omkostningene ved å delta i slike debatter.

HVORDAN LEGITIMERER DEBATTANTENE GRENSEOVERSKRIDENDE INNLEGG?

Hvordan forklarer, begrunner og legitimerer deltakere i opphetede og aggressive debatter sin debattatferd på nettet, som vi betegner som grenseoverskridende, hvor de utfordrer grensene for hva som sosialt, kulturelt og kanskje også juridisk oppfattes som akseptabelt å ytre?

Særlig debattantene med et ideologisk prosjekt beskriver debattene som en kamp, og de fastholder at «i krig er alt lov». Daniel, som vi møtte over, beskriver seg for eksempel som en «tastaturkriger», og forklarer: «Jeg er ganske ekstrem, men jeg er også i møte med veldig ekstreme greier.» Han forteller at han gjerne kan true og oppfordre til vold, men begrunner det med at det er en ren respons på (volds)trusselen fra hans politiske motstandere – både konkret, da han har opplevd å motta alvorlige trusler selv, og mer generelt fordi deres ideologi utgjør en trussel på liv og død. Ikke alle trekker det like langt, men flere legitimerer egen grenseoverskridende debattatferd med at saken de kjemper for – og trusselen de kjemper mot – på ulike måter rettferdiggjør harde virkemidler. Det er nødvendig med hardt skyts for å nå gjennom og vekke folk, og de mener at motstanderen uansett ikke fortjener bedre.

En annen sentral begrunnelse for egne grenseoverskridende innlegg er at de kun *svarer med samme mynt*. Dette trekkes fram som en sentral spilleregul i debatten, både blant dem som ser på debatten som en ideologisk kamparena, og blant dem som ikke deler denne forestillingen. Arne er moderator på en debattsiden og er oppatt av at han ønsker en saklig debatt, der man oppriktig forsøker å forstå hva motdebattanten prøver å si. Han forklarer at han imidlertid raskt endrer strategi hvis han ikke blir møtt med de samme idealene:

Hvis de starter med [stråmannsargumentasjon], så svarer jeg tilbake med samme mynt. [...] Hvis de åpner med en eller annen form for merkelapp, «ytre høyre» eller «rasist» eller noe sånt, da svarer jeg med samme mynt.

Magnus beskriver en lignende «tit-for-tat»-strategi:

Som oftest så er det misforståelser eller direkte personangrep på meg framfor å i det hele tatt debattere ytringen. Og da er som regel standarden satt til at jeg kan finne på å senke meg til deres nivå og erte de tilbake.

Debattantene refererer altså til debattmotstanderens debattstil for å legitimere sin egen aktivitet. De mener at de bare synker ned til nivået motstanderne har satt, og

erkjenner at det kan være usaklig og ufint. Likevel ser de på det som en rettferdig gjengjeldelse på andres utilbørlige angrep.

Debattantene forklarer også at det kan være nødvendig å spisse formuleringene for å *nå gjennom støyen* i debatten. På spørsmål om det hender folk synes hun går over grensen, svarer Cecilie, som definerer seg som islamkritiker: «Noen ganger kan nok det hende. I noen tilfeller så generaliserer jeg jo for å få fram et poeng.» Magnus, som vi har sett at har et typisk opplysningsprosjekt inn i nettdebatten, mener at han ønsker å få folk til å tenke. For å oppnå dette må han nå gjennom og få folk til å reagere. Han forklarer debattstrategiene sine slik:

Den enkleste måten å få folk til å reagere er å få dem til å føle noe. Man kan dra den tilnærminga, veldig positiv og oppbyggende, men jeg har funnet ut at det er som regel langt mer effektivt å være ... ikke regelrett slem, men å være hard. Tøff kjærlighet, for å si det på den måten.

Han hevder at det kan være nødvendig å spille på negative følelser og være provoserende for å nå gjennom og få folk til å reflektere. Debattantene begrunner altså grenseoverskridende og provoserende ytringer med at det kan være nødvendig for å nå gjennom med budskapet de ønsker å formidle.

Felles for legitimeringsstrategiene vi har sett på til nå, er at debatantene anerkjenner at de krysser grensene for hva som anses som akseptabelt. Likevel mener de at debattstilen deres er berettiget, enten fordi kampen de kjemper eller andres debattatferd rettferdiggjør det, eller fordi det er nødvendig for å nå gjennom med budskapet sitt.

I andre tilfeller fastholder debatantene at de kun kommer med fakta og nøytral informasjon, og oppfatter ikke ytringene sine som grenseoverskridende. De sier at de ikke forstår hvorfor kommentarene deres blir slettet, eller hvorfor andre reagerer på det de skriver. Magnus opplever jevnlig alvorlige sanksjoner for brudd på Facebooks retningslinjer. Selv om han kan innrømme at han bruker sterke virkemidler, mener han det er helt uforståelig hvorfor han får kommentarer slettet eller kontoen sin deaktivert. Han anerkjenner ikke at hans interesse for blant annet forskjeller mellom raser, genetikk og intelligens kan være kontroversiell, og fastholder at han kun opplyser om forskning og henviser til nøytral informasjon: «Det er også bare noe som det ikke er tillatt å prate om for da blir det oppfatta som at det er hatefullt, selv om det egentlig bare er nøytral informasjon.» Han underspiller det potensielt grenseoverskridende i virkemidlene han bruker og i meningsinnholdet han formidler, og beskriver heller debattstilen sin som i tråd med sokratiske opplysningsidealer. Flere av debatantene bagatelliserer på samme måte det kontrover-

sielle eller krenkende potensialet i det de skriver, og ufarliggjør egen språkbruk ved å legge vekt på den etymologiske bakgrunnen for begreper og uttrykk som andre kan oppfatte som problematiske, men som debattantene mener at blir misforstått.

Det er viktig å merke seg at det ikke er et én-til-én-forhold mellom debattantenes debattstil og hvordan de beskriver og legitimerer det de gjør. Innholdet i ytringen vi observerte, og det som ellers kommer fram om deres debattatferd, kan ligne på tvers av ulike legitimeringsstrategier, men debattantene forstår ytringene sine ulikt.

ULIKE FORMER FOR GRENSEOVERSKRIDELSER

Noe av forskjellen i hvordan debattantene forstår sine ytringer, henger sammen med i hvilken grad det er *meningsinnholdet* i det debattantene ytrer, eller *måten* de ytrer seg på, som utfordrer normene for hva som er akseptabelt å ytre. Debattantene ser ut til å lettere anerkjenne at de bruker grenseoverskridende språklige virkemidler, som personangrep og grove generaliseringer, mens de som heller bruker et tilsynelatende saklig og faktapreget språk til å formidle grove karakteristikk om grupper i samfunnet, i større grad toner ned egne grenseoverskridelser.

Kari, som har et sterkt islamfiendtlig ståsted, forteller for eksempel:

Jeg er ikke ... eller jo, jeg er konfronterende når jeg prater, men jeg sier ting på en annen måte. Som gjør at ... jeg tror ikke egentlig at de skjønner hva jeg sier.

Hun erkjenner at budskapet hun kommer med, er radikalt og kontroversielt, men forklarer at folk ikke nødvendigvis fanger opp det radikale i ytringene hennes fordi hun uttrykker seg på en mer neddempet måte enn sine meningsfeller. Hun sier blant annet at hun ikke får like sterke reaksjoner på sine ytringer som sine meningsfeller fordi hun formulerer seg annerledes. Inntrykket er at dette delvis er en bevisst strategi for å «gå under radaren» og delvis reflekterer hennes personlige uttrykksmåte.

Dette eksemplet illustrerer hvordan avsenderes språkføring og språkmektighet påvirker hvordan ytringene blir tolket. Språkbruken kan i seg selv prege hva debattantene selv, men også mottakerne, tolker som usaklig, hetsende og grenseoverskridende. For eksempel viser en studie at ofre for digitale krenkelser vektlegger at hetsen de mottar, ofte har dårlig språk og er lite artikulert.²⁶

Det kan derfor være nyttig å skille mellom ytringer med et *grenseoverskridende meningsinnhold* – altså ytringer som utfordrer sosiale og kulturelle normer for hva

26 Eggebo mfl. (2016). *Erfaringer med digitale krenkelser i Norge* (KUN-rapport 2016: 1).

som er akseptabelt å ytre – og ytringer med *grenseoverskridende språklige virkemidler* – som utfordrer normer om hvordan det er akseptabelt å ytre seg. Mens den siste kategorien av grenseoverskridelser kan være lettere å enes om og gjenkjenne, er ikke den første kategorien mindre viktig eller relevant i et ytringsfrihetsperspektiv.

I mange tilfeller vil selvfølgelig moderat språkbruk reflektere en moderat posisjon. Men forholdet mellom (grenseoverskridende) språkføring og meningsinnhold er ikke gitt. Fangen og Holter finner at ytringer som er «roligere» og mer behersket i sin uttrykksform, gjerne har mer ekstremt innhold, og mer konsistent og målrettet argumentasjon, enn kommentarer som er grovere i formen.²⁷ De argumenterer for at kommentarene med mest støtende språkbruk ikke nødvendigvis har de mest radikale avsenderne.

Dette peker også mot betydningen av sosial bakgrunn og ressurser i nettdebattene. Folk har ulike forutsetninger for – og evner til – skriftlig formidling, og dette kan til en viss grad henge sammen med utdanningsnivå. I en tidligere undersøkelse fant vi for eksempel at de som innrømmer å skrive kommentarer som kan oppfattes som hetsende, hatefulle eller rasistiske, har lavere utdanningsnivå enn gjennomsnittet.²⁸ Ikke alle har en språkmektighet som gjør at de kan pakke ytringene sine inn i en tilsynelatende akademisk og faktapreget språkdrakt. Samtidig vil en mer velartikulert og behersket uttrykksform kunne gi ytringen en større legitimitet og tyngde.

AVSLUTNING

I dette kapitlet har vi undersøkt perspektivet til dem som deltar i opphetede og aggressive nettdebatter, og som har en debattatferd som kan karakteriseres som grenseoverskridende. Altså har vi sett nærmere på dem som står bak det mange oppfatter som en uønsket debattstil, og undersøkt hva som kan motivere folk til å ytre seg i opphetede og aggressive nettdebatter, og hvordan deltakerne i slike debatter selv begrunner og legitimerer sin debattatferd.

Våre analyser viser at det kan være nyttig å skille mellom grenseoverskridende *språklige virkemidler* og grenseoverskridende *meningsinnhold* i nettdebattene. Som vi har sett, uttrykker debattantene i denne studien at de egentlig ønsker seg saklige og informative debatter, og de er kritiske til personangrep og overdreven aggresjon. Samtidig kan de innrømme at de bruker språklige virkemidler som er proble-

27 Fangen og Holter, «The Battle for Truth».

28 Nadim mfl., *Gråsoner og grenseoverskridelser på nettet*.

matiske og lite konstruktive, men mener at det er berettiget, enten fordi kampen de kjemper eller andres debattatferd rettferdiggjør det, eller fordi det er nødvendig for å nå gjennom støyen i debatten.

Grenseoverskridende meningsinnhold refererer derimot til debattanters oppfatninger og meninger – hva de ytrer – og det er mye større motstand mot å identifisere meningsinnholdet i ytringene som kontroversielt eller problematisk. Mange av debattantene har et klart formål eller prosjekt med debattvirksomheten sin, og de forstår gjerne selve innholdet i ytringene som nøytral informasjon eller rene fakta.

Språklige og innholdsmessige grenseoverskridelser henger ikke nødvendigvis sammen. Mens det i noen tilfeller er klart at folk ytrer seg relativt moderat fordi de har et moderat standpunkt, kan andre fyre av språklige ukvemsord for å «ta igjen» eller få fram et poeng uten at det ligger veldig mye refleksjon bak. Atter andre kan uttrykke svært stigmatiserende og grove karakteristikker om grupper i samfunnet i et tilsynelatende dempet og faktapreget språk. På samme måte som ytringens språkdrakt kan være førende for i hvilken grad den oppleves som krenkende og grenseoverskridende av mottakeren, synes det som om debattantene selv har lettere for å erkjenne at de bruker problematiske språklige virkemidler, enn at de formidler et kontroversielt og grenseoverskridende meningsinnhold.

Skillet mellom ulike grenseoverskridelser tydeliggjør to innsikter om opphetede og aggressive nettdebatter: For det første kan disse debattene til en viss grad ses som et uttrykk for ideologiske motsetninger som vi finner i samfunnet. Vi har sett hvordan en del debattanter kommer inn i nettdebatter med klare og ytterliggående ideologiske posisjoner, klare fiendebilder og en opplevelse av nettdebattene som en krig, og de utfordrer dermed normer for *hva* som anses som akseptabelt å ytre (grenseoverskridende meningsinnhold). Uavhengig av ideologisk ståsted har debattantene i studien til felles at de opplever seg som motstemmer til en konsensuspreget debatt, og de forstår grenseoverskridende innlegg som et resultat av sinne og frustrasjon over å ikke bli hørt.

For det andre antyder intervjuene hvordan grenseoverskridende språkbruk kan føre til en eskalerende og polariserende dynamikk hvor normene for *hvordan* det er akseptabelt å ytre seg, utfordres (grenseoverskridende språkbruk). Debattantene beskriver seg til en viss grad som ofre for debattkulturen de tar del i. De forklarer til dels sin egen debattstil med at de svarer på andres angrep eller senker seg ned til de andres nivå. Denne typen «tit-for-tat»-strategi eller reaktiv aggresjon²⁹ kan gjøre at debattene fort eskalerer. Det er altså viktig å forstå dynamikkene som

29 Hutchens mfl. «How Could You Think That?!?!».

oppstår i disse debattene, hvordan debatter eskalerer, og hvordan grensene for akseptable ytringer utfordres og flyttes.

Et spørsmål som raskt reiser seg, er hvordan vi skal definere hvor grensen for akseptable ytringer går og, ikke minst, hvem som skal ha makt til å definere grenseoppgangen. Én ting er innlegg som bryter med loven, og som slik er definert av samfunnet som utenfor ytringsfrihetens grenser. Men hvor skal grensene settes av moderatorer og globale plattformer for alle andre typer provoserende, støtende eller grenseoverskridende ytringer? Medieforskere har påpekt faren for at strenge regler først og fremst stenger ute dem som bryter med normer om høflighet, smak og anstendig språk – mer enn at selve innholdet i en ytring er det avgjørende.³⁰ Det kan bety at en viss type debattanter – med færre ressurser og språkmektighet – rammes i uforholdsmessig stor grad. Det kan være at en sunn debattkultur bør ha rom for både saklig argumentasjon og et visst nivå av tøff polemikk og klare fronter.³¹

Debattantene i denne undersøkelsen identifiserer seg ikke med de negative og stereotype forestillingene om folk som deltar i opphetede og aggressive nettdebatter, som «net troll» eller «netthatere». De ønsker å oppnå noe med sin debattdeltaelse og mener at de bruker de virkemidlene som skal til for å nå gjennom og bli hørt. Hvis formålet er å nå slike debattanter for å adressere det problematiske i deres debattatferd, må man ta på alvor deres prosjekter, bekymringer og deres livssituasjon. Kanskje like viktig er det imidlertid å se på hvordan de nye mediens egen virkemåte bidrar til en informasjonsinfrastruktur som fremmer polarisering og affekt. Som debattantene selv påpeker: Det at de som deltar, kan skjule sin egen fulle identitet og heller ikke eksponeres for noen form for informasjonsdybde om dem de diskuterer med, bidrar til høy aggresjon og affekt. Disse nettforaene mangler en «dempende» infrastruktur som kan bidra til medmenneskelig innlevelse eller hensyn til andres følelser. Samtidig bidrar plattform-funksjonene til at det er nettopp budskap som vekker affekt og aggresjon, som oppnår synlighet og reaksjoner – og som dermed blir toneangivende i debattene.

30 Chen, *Online Incivility and Public Debate: Nasty Talk*. (Springer, 2017); Papacharissi, «Democracy Online: Civility, Politeness, and the Democratic Potential of Online Political Discussion Groups.» *New Media & Society* 6, no. 2 (2004): 259–83.

31 Ksiazek mfl., «Discussing the News: Civility and Hostility in User Comments.» *Digital Journalism* 3, 6 (2015): 850–70.

REFERANSER

- Ask, Kristine, Stine Helena Bang Svendsen og Henrik Karlstrøm. «Når jentene må inn i skapet: Seksuell trakassering og kjønnsfrihet i online dataspill.» *Norsk medietidsskrift* 22, 1 (2016).
- Brandtzæg, Petter Bae. «System 1 På Facebook.» *Samtiden* 2 (2019): 34–41.
- Buckels, Erin E., Paul D. Trapnell og Delroy L. Paulhus. «Trolls Just Want to Have Fun.» *Personality and Individual Differences* 67 (2014): 97–102. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.01.016>.
- Carter, Kimberly A. «Type Me How You Feel: Quasi-Nonverbal Cues in Computer-Mediated Communication.» *ETC: A Review of General Semantics* 60, 1 (2003): 29–39.
- Chen, Gina Masullo. *Online Incivility and Public Debate: Nasty Talk*. Cham: Springer, 2017.
- Eggebo, Helga, Lindis Sloan og Mari Helenesdatter Aarbakke. (2016). *Erfaringer med digitale krenkelser i Norge* (KUN-rapport 2016: 1). KUN Senter for kunnskap og likestilling.
- Erjavec, Karmen og Melita Poler Kovačič. «'You Don't Understand, This Is a New War!' Analysis of Hate Speech in News Web Sites' Comments.» *Mass Communication and Society* 15, 6 (2012): 899–920.
- Fangen, Katrine og Carina Riborg Holter. «The Battle for Truth: How Online Newspaper Commenters Defend Their Censored Expressions.» *Poetics* 80 (2019). <https://doi.org/10.1016/j.poetic.2019.101423>.
- Foxman, Abraham H. og Christopher Wolf. *Viral Hate: Containing Its Spread on the Internet*. New York: Macmillan, 2013.
- Hallin, Daniel C. *We Keep America on Top of the World: Television Journalism and the Public Sphere*. London: Routledge, 1994.
- Hmielowski, Jay D., Myiah J. Hutchens og Vincent J. Cicchirillo. «Living in an Age of Online Incivility: Examining the Conditional Indirect Effects of Online Discussion on Political Flaming.» *Information, Communication & Society* 17, 10 (2014): 1196–211. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2014.899609>
- Hutchens, Myiah J., Vincent J. Cicchirillo og Jay D. Hmielowski. «How Could You Think That?!: Understanding Intentions to Engage in Political Flaming.» *New Media & Society* 17, 8 (2015): 1201–19. <https://doi.org/10.1177/1461444814522947>.
- Jane, Emma A. «'Your a Ugly, Whorish, Slut'» *Feminist Media Studies* 14, no. 4 (2014): 531–46. <https://doi.org/10.1080/14680777.2012.741073>.
- Ksiazek, Thomas B., Limor Peer og Andrew Zivic. «Discussing the News: Civility and Hostility in User Comments.» *Digital Journalism* 3, 6 (2015): 850–70. <https://doi.org/10.1080/21670811.2014.972079>.
- McNamee, Lacy G., Brittany L. Peterson og Jorge Peña. «A Call to Educate, Participate, Invoke and Indict: Understanding the Communication of Online Hate Groups.» *Communication Monographs* 77, no. 2 (2010): 257–80. <https://doi.org/10.1080/03637751003758227>.
- Moor, Peter J., Ard Heuvelman og Ria Verleur. «Flaming on Youtube.» *Computers in human behavior* 26, 6 (2010): 1536–46.
- Nadim, Marjan, Kjersti Thorbjørnsrud og Audun Fladmoe. *Gråsoner og grenseoverskridelser på nettet: En studie av deltagere i opphetede og aggressive nettdebatter*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning (2021).
- Papacharissi, Zizi. *Affective Publics: Sentiment, Technology, and Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Papacharissi, Zizi. «Democracy Online: Civility, Politeness, and the Democratic Potential of Online Political Discussion Groups.» *New Media & Society* 6, no. 2 (2004): 259–83. <https://doi.org/10.1177/1461444804041444>.
- Quandt, Thorsten. «Dark Participation.» *Media and Communication* 6, 4 (2018): 36–48.
- Rauch, Jonathan. *The Constitution of Knowledge: A Defense of Truth*. Washington, District of Columbia: Brookings Institution Press, 2021.
- Southern Poverty Law Center. *The Year in Hate and Extremism 2019*. (2020). Hentet fra: <https://www.splcenter.org/year-hate-and-extremism-2019>

6. Tillit til mediene. Falske nyheter og partiske journalister?

Hallvard Moe, Audun Fladmoe, Kjersti Thorbjørnsrud og Ulrik Finstad

Sammendrag Når vi som borgere skal kunne gjøre oss opp en mening og ytre oss om en sak, er det vesentlig hva slags informasjon vi har som grunnlag. Dermed er tilgangen på troverdig informasjon avgjørende for utøvelsen av ytringsfriheten. Men hva skjer når informasjonen vi har tilgang til, oppfattes som skjev og unyansert, hvis et budskaps avsender, intensjon og sannhetsgehalt forblir uklart? Forvitrer tilliten til denne informasjonsinfrastrukturen, så utfordres fundamentet for ytringsfriheten. Derfor må vi spørre hvem som mistror journalister. Og er falske nyheter et problem for ytringsfriheten i Norge? Leseren vil få ny innsikt i hvordan disse utfordringene påvirker vilkårene for ytringsfriheten i Norge i dag.

Nøkkelord informasjonsfrihet | falske nyheter | tillit | survey

Når ytringsfriheten diskuteres, handler det ofte om dem som deltar aktivt og ytrer seg – om *deltakere* i debatten. Da snakker vi mye om de kontroversielle ytringene og hvor grensen skal gå – eller ikke gå – for hva som kan sies. De som diskuterer politikk på nett, er ikke nødvendigvis representative for befolkningen som helhet (se kapittel 4), og det er ofte de høylytte og ytterliggående stemmene som høres: de som skiller seg ut, enten de anses å ødelegge den offentlige debatten eller som stemmer mot strømmen i en offentlighet med takhøyde. Nå skal vi i stedet konsentrere oss om det som kalles *informasjonsfriheten*, ytringsfrihet sett fra borgernes og publikums perspektiv. Da handler det om retten til tilgang til et bredt spekter av informasjon og kunnskap, og et mangfold av ytringer – som borgerne stoler på.

Informasjonsfriheten er både en komponent av, og et nødvendig grunnlag for, ytringsfrihet.¹ Den danner fundamentet for at folk kan søke kunnskap, vur-

1 Se for eksempel NOU 1999: 27, «Ytringsfrihed bør finde Sted.» Forslag til ny Grunnlov § 100. (Oslo: Justis- og politidepartementet); Kierulf, *Hva er ytringsfrihet*. (Oslo: Universitetsforlaget, 2021), 13–14.

dere, mene og delta som borgere i demokratiet på ulike vis.² Det er avgjørende for folks reelle ytringsfrihet, og for opprettholdelsen av en fungerende offentlighet, at uavhengig journalistikk, arenaer for politisk debatt, og i videre forstand rom for ytringer av kulturell art, er tilgjengelig og faktisk brukes av befolkningen.

Informasjonsinfrastrukturen, eller veiene informasjonen tar og plassene der den deles, har endret seg radikalt de siste tiårene. Denne endringen grunner i overgangen til digitale medier, særlig framveksten av de dominerende internettplattformene vi kjenner i dag, med Google og Facebook i spissen. En ny måte å samle og gjøre informasjon tilgjengelig på har gått hånd i hånd med frikoblingen av nyheter og annonser, som har slått beina under finansieringsmodellen til store deler av de etablerte mediehusene. Fra å basere oss på informasjon spredd av nasjonale og redaksjonelt styrte medier som kunne reguleres av norske politikere, er nå globale sosiale medieplattformer etablert som sentrale kanaler for norsk offentlighet – langt utenfor norske myndigheters kontroll. Mulighetene for velgermanipulering gjennom nettmedier og nye Facebook-baserte nyhetsaktører har skapt bekymring.³ Algoritmer og falske nyheter framstilles som en trussel mot norsk demokrati.⁴ Vi har også sett en framvekst av såkalte alternative medier, som Resett, Document.no og Human Rights Service, som særlig er opptatt av innvandringspolitikk.⁵ Resultatet er et hybrid mediesystem⁶ der tidligere skiller mellom aktører og kanaler er mindre tydelige, og der det er mer krevende å sortere de ulike delene fra hverandre. Budskap basert på kritisk argumentasjon utfordres i dette hybride mediesystemet, der ulike former for desinformasjon kan gjøre skillet mellom sant og usant utydelig,⁷ der en algoritmestyrte infrastruktur fører til at ulik informasjon

2 Moe mfl., *Informerte borgere?* (Oslo: Universitetsforlaget, 2019).

3 NRKs *Folkeopplysningen* gjennomførte et forsøk på manipulering i forbindelse med skolevalget i 2019 der falske profiler i sosiale medier inngikk (Carlsen, Helge, «Folkeopplysningen forsøkte å manipulere skolevalg», NRK. 04.09.2019. <https://www.nrk.no/norge/folkeopplysningen-forsokte-a-manipulere-skolevalg-1.14686244>). Facebook-siden Sørlandsnyhetene fikk også mye oppmerksomhet i samme periode (<https://www.facebook.com/sorlandets/>).

4 Se for eksempel Rostad mfl., «Ung og utro», NRK. 30.08.2021. https://www.nrk.no/tromsog-finnmark/xl/slik-kan-falske-nyheter_valgflesk-og-algoritmer-pavirke-oss-1.15612769.

5 Nygaard, «Boundary Work: Intermedia Agenda-Setting between Right-Wing Alternative Media and Professional Journalism.» *Journalism studies* 21, nr. 6 (2020): 766–82.

6 Chadwick, *The Hybrid Media System* (New York: Oxford University Press, 2017). Det finnes flere beslektede begrep som forsøker å gripe kjennetegn ved dagens medier – «sosial mediearkitektur» er et slikt, der det legges vekt på nye former for sosial interaksjon og verdsetting, jf. Haugseth, *Sosiale medier i samfunnet*. (Oslo: Universitetsforlaget, 2013).

7 Kalsnes, *Falske nyheter: Løgn, desinformasjon og propaganda i den digitale offentligheten*. (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2019); McDermott, «Psychological Underpinnings of Post-Truth in Political Beliefs.» *APSC* 52, nr. 2 (2019): 218–22.

når fram til ulike grupper, og der digital spredning av emosjonelt ladede budskap vinner fram foran andre typer innhold.⁸

To aspekter ved disse endringstendensene er særlig avgjørende for ytringsfrihetens vilkår i dag: For det første representerer bruken av algoritmer i innholdsproduksjon og -distribusjon på nettet en trussel mot informasjonsfriheten. Trusselen representeres ved hittil uante muligheter for personalisering av innhold, med dertil hørende frykt for manipulering, spredning av desinformasjon, dyrking av politisk polarisering og en oppdelt, ugjennomsiktig offentlighet. For det andre utfordres journalistrollen når nyhetssjangeren etterapes av stadig nye aktører, samtidig som de etablerte nyhetsmedienes finansielle posisjon svekkes. Dermed utfordres tilliten til medier, journalistikk og politisk kommunikasjon i vid forstand. I en slik situasjon: Hvordan forholder folk seg til den informasjonen de trenger for å benytte seg av sin ytringsfrihet? Det er spørsmålet vi undersøker i dette kapitlet.

Spørsmålet handler grunnleggende sett om tillit til informasjonsinfrastrukturen i Norge, til aktørene som produserer innholdet, og til innholdet de lager. Derfor starter vi med å se på utviklingen i tillit til mediene generelt før vi zoomer inn på to mer konkrete aspekter ved folks forhold til informasjonen de møter: bekymring for såkalte falske nyheter og oppfatning av journalisters upartiskhet. Til sammen dekker disse to aspektene folks forståelse av pressens rolle og journalisters evne til å formidle upartisk informasjon og opplevelsen av problemet med feilaktig eller falsk informasjon, gjerne forbundet med sosiale medier.

I tråd med bokens grunnleggende utgangspunkt undersøker vi om ulike grupper i samfunnet vurderer informasjonsfriheten på ulikt vis: Er det noen grupper som i større grad enn andre finner at informasjonen i deler av det hybride mediesystemet gir et skjevt og misvisende bilde?

Et hovedfunn fra analysene er at tilliten til mediene på et overordnet nivå har økt de siste årene. Falske nyheter framstår heller ikke som et stort problem for majoriteten. Norske borgere ser generelt sett ut til å ha gode vilkår for å kunne gjøre seg opp en mening og delta i demokratiet – de viser ikke en generell mistro til informasjonsinfrastrukturen eller et synkende nivå av tillit til mediene. Det er oppløftende for ytringsfrihetens vilkår i Norge i dag.

Samtidig er tilliten til mediene lavere enn til andre samfunnsinstitusjoner, og blant de mange som har lav tillit til mediene, finner vi større skepsis til eta-

8 Bucher og Helmond, «Social Media Affordances and Interfaces.» I *The SAGE Handbook of Social Media*, redigert av Burgess mfl., 1164–1180. (London: SAGE Publications, 2016); Hermida, *Tell Everyone* (Doubleday Canada, 2014); Van Dijck, *The Culture of Connectivity: A Critical History of Social Media* (New York: Oxford University Press, 2013).

blerte nyhetsaktørers og journalisters upartiskhet og mer bekymring for falsk og villedende informasjon. Denne skepsisen er heller ikke jevnt fordelt i befolkningen. Den kommer særlig til uttrykk blant personer med lav utdanning, som er høyreorienterte i økonomiske spørsmål, har et negativt syn på innvandring, prioriterer økonomisk vekst foran klima og miljøvern, støtter tradisjonelle verdier og mener at likestillingen har kommet langt nok. Utsiktene til en sementering av denne gruppens mistillit er en hovedutfordring for hvordan ytringsfrihetens infrastruktur fungerer i Norge i dag, fordi vi risikerer at denne gruppen marginaliseres ytterligere og kobler seg fra den samlede offentligheten.

Analysene bygger på befolkningsundersøkelsen som ble gjennomført høsten 2020.⁹ Undersøkelsene har flere spørsmål om tillit til mediene og andre offentlige institusjoner samt oppfatning av journalisters upartiskhet.¹⁰ Undersøkelsen fra 2020 bygger videre på de tidligere undersøkelsene ved å undersøke tilliten til journalister etter hvilket tema de skriver om (innvandring, kjønn, klima og helse), samt flere spørsmål om erfaringer med og oppfatninger av falske nyheter. Dette var det ikke spurt om tidligere.

TILLIT, INFORMASJONSFRIHET OG KRITISK SANNHETSSØKEN

På ett vis kan tillit og kritisk sannhetssøken framstå som motsetninger. Å ha en kritisk og granskende tilnærming til et budskap framheves gjerne som en drivkraft og forutsetning for en åpen og utforskende debatt der det beste argumentet vinner. Slik er høy tillit i seg selv eller alene ikke et godt mål for om vi har en høy grad av informasjonsfrihet: Om et budskap er manipulativt eller feilaktig, er det jo ikke et mål at borgerne skal stole blindt på det.

Her kan det være nyttig å skille mellom tre forskjellige former for tillit og mistillit, som gir en indikasjon på om informasjonsfriheten er truet eller oppleves som truet på ulike vis. For det første finnes det en altomfattende og radikal form for mistillit som gjenspeiler en mistro til ideen om en åpen demokratisk og liberal debatt på et prinsipielt plan. Denne typen mistro eller skeptisisme omtales gjerne som systemisk mistillit og innebærer en avvisning av prinsipper for ytringsfrihet,

9 Se metodeappendikset under overskriften «Befolkningsundersøkelsen og aktive nettdebattanter» for mer informasjon om undersøkelsen.

10 Se også Moe mfl., «Perceptions of Journalistic Bias: Party Preferences, Media Trust and Attitudes Towards Immigration.» I *Boundary Struggles*, redigert av Midtbøen mfl., 109–138. (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017).

pressefrihet og publiseringsfrihet i seg selv,¹¹ til fordel for ikke-demokratiske løsninger. Historien minner oss stadig på hvor viktig det er å følge med på en slik type mistro. Tidligere studier indikerer at oppslutningen om grunnleggende demokratiske og liberale institusjoner er jevnt høy i Norge sammenlignet med andre land.¹² Prinsippene får altså sterk støtte.

Den andre formen for mistillit handler ikke om mistro til de liberale prinsippene i seg selv, men til hvordan de etterleves av sentrale samfunnsinstitusjoner i praksis – i denne sammenheng tradisjonelt særlig de etablerte profesjonelle mediene. En slik mistillit kan komme til uttrykk som skepsis til at dominerende aktører lever opp til idealene for en sannhetssøkende og mangfoldig debatt. Noen mener det snarere er slik at visse stemmer og perspektiver framstilles fordelaktig, mens andre ikke slipper til eller karikeres.¹³ Dette handler ikke bare om å vurdere kommersielle aktørers journalistiske arbeid eller forstå skiller mellom reklame og redaksjonelt innhold. Statens rolle er like viktig. Staten begrenser rommet for ytringer gjennom lovgivning. I land som Norge legger også staten til rette for visse ytringer og noen former for informasjon gjennom mediepolitikken, som for eksempel gir midler til noen typer aviser og til TV 2, og finansierer NRK som offentlig medieinstitusjon med et særlig oppdrag.

Med ny medieteknologi og sosiale medier har det åpnet seg nye muligheter for manipulasjon og desinformasjon der det kan være uklart både hvem avsenderen er, og hvilke interesser som står bak. Ikke minst har tilgjengelighet og tekniske muligheter gjort det vanskelig å skille mellom innhold produsert av seriøse og åpne avsendere og innhold som manipulerer på alle nivåer: både i form, innhold og når det gjelder avsender. Dermed har det oppstått rom for en tredje form for mistillit, annerledes enn den som rettes mot én type budskap eller én type avsender.

Den tredje formen for mistillit er systemisk, uten at den er ideologisk betinget eller innebærer en avvisning av liberale demokratiske institusjoner. Snarere kan den røpe avmakt eller resignasjon i det man tviler på (egen) mulighet eller evne til å skille falskt fra sant, troverdig fra tvilsom. I det nye medielandskapet er det mye informasjon som ikke lenger siles av den gamle typen portvoktere, som journalister

11 Tsifti og Ariely, «Individual and Contextual Correlates of Trust in Media Across 44 Countries.» *Communication Research* 41, nr. 6 (2014): 760–82; Wyatt, *Critical Conversations* (Cresskill, NJ: Hampton Press, 2007); Norris, «The Conceptual Framework of Political Support.» I *Handbook on Political Trust*, redigert av Zmerli og van der Meer, 19–32. (Edward Elgar Publishing, 2017).

12 Se for eksempel Kriebekhaus mfl., «Economic Inequality and Democratic Support.» *The Journal of Politics* 76, nr. 1 (2014): 139–51.

13 Kohring og Matthes, «Trust in News Media: Development and Validation of a Multidimensional Scale.» *Communication Research* 34, nr. 2 (2007): 231–52; Kohring, «Public Trust in News Media.» I *The International Encyclopedia of Journalism Studies*, Q24, redigert av Tim P. Vos og Folker Hanusch, 1–6. (John Wiley & Sons, 2019).

og redaktører. Profesjonelle nyhetsmedier og etablerte kulturinstitusjoner taper terreng i møte med ugjennomsiktige globale medieplattformer der både premissene for spredning via algoritmer og statusen på avsender er ukjent. Et slikt medielandskap gir grobunn for denne formen for «ubestemt» mistillit. Ett resultat kan bli at alle portvoktere, og alle former for utvelgelser møtes med en lik generalisert skepsis,¹⁴ sånn at en møter Aftenposten.no og Aftenstidende.com med like mengder skepsis.¹⁵

Analysene vi presenterer i dette kapitlet, ser nærmere på den andre og tredje formen for mistillit. Vi skal ta for oss den som handler om tillit til nyhetsmedienes evne til å leve opp til idealer om å formidle et bredt meningsspekter og perspektivmangfold, deres vurdering av om ulike kilder slipper til på rimelige premisser, samt i hvilken grad journalister følger kriterier for upartiskhet og uavhengighet. Men først skal vi rette blikket mot den tredje typen mistillit, den udefinerte tvilen om et budskap eller en artikkel i det hele tatt er det den gir seg ut for å være, eller om den er det som gjerne kalles en falsk nyhet. Opplever folk at de kan skille mellom falske og autentiske nyheter?

FALSKE NYHETER: ET LITE PROBLEM FOR MANGE, ET STORT PROBLEM FOR NOEN

Begrepet falske nyheter kan romme mye og blir brukt på ulike måter både i dagligtalen og i forskning. Forskere påpeker at det er utfordrende å forske på falske nyheter fordi begrepet er «dårlig definert og svært politisert».¹⁶ Flere har satt søkelys på avsender og innhold i sine definisjoner. Noen forstår falske nyheter som «fabrikkert informasjon som etterligner nyhetsmedieinnhold i form»; deres syn er at intensjonen og prosessen bak publiseringen av en nyhet er selve kjernen i hva som utgjør falske nyheter.¹⁷ Andre forstår falske nyheter som «usann og villledende

14 Fletcher og Nielsen, «Generalised Scepticism: How People Navigate News on Social Media.» *Information, Communication & Society* 22, nr. 12 (2019): 1751-769.

15 Mens Aftenposten.no er nettsiden til et etablert, redaktørstyrt nyhetsmedium som forplikter seg til pressens etiske retningslinjer og er underlagt bransjens selv-reguleringsregime, er Aftenstidende.com omtalt av faktasjekkingstjenesten Faktisk.no som del av «et større nettverk av norske løgnfabrikker» (Bergsaker, Tore, Mina Liavik Karlsen og Jari Bakken, «Løgnfabrikker laget Norges mest delte saker i mai», *Faktisk*. 19.06.2018. <https://www.faktisk.no/artikler/j77dg/lognfabrikker-laget-norges-mest-delte-saker-i-mai>). Se også Egeberg, «Nei, snus med smak blir ikke forbudt fra 1. oktober», *Faktisk*. 06.08.2018. <https://www.faktisk.no/artikler/j11lj/snus-med-smak-blir-forbudt-fra-1-oktober-trekkes-over-60-snus-merker-fra-markedet>.

16 Newman mfl., *Reuters Institute Digital News Report 2018*. (Reuters Institute for the Study of Journalism, 2018, 18). Vår oversettelse.

17 Lazer mfl., «The Science of Fake News». *Science* 359, nr. 6380 (2018): 1094–1096, 1094. Vår oversettelse.

informasjon» og peker på at begrepet gjerne viser til nyhetssaker som spres av aktører som etterligner legitime nyhetskilder for å bedra leseren.¹⁸ Begge definisjonene innebærer en intensjon om å villede publikum. Dette kan være problematisk fordi det er vanskelig å si noe sikkert om avsenderens hensikt. Definisjonene blir også for smale når man tar hensyn til vanlige folks forståelse av hva falske nyheter er. Publikumsstudier har vist at folk gjerne kaller nyheter de ikke tror på, for falske nyheter – og hva de tror på, vil ofte være knyttet til tillit til mediene generelt, til politiske institusjoner og til politisk ståsted.¹⁹

Dette nedenfra-og-opp-perspektivet på falske nyheter er relevant for en undersøkelse av hvordan borgerne opplever tilgangen på kvalitetsinformasjon i offentligheten, slik vi gjør i dette kapitlet. Vi vet ikke hva folk legger i falske nyheter, men med et slikt perspektiv kan vi si noe om hvor utbredt en «ubestemt», systemisk mistillit til informasjon i offentligheten er i dag, og om det er tydeligere i noen grupper. Nå skal vi se nærmere på om folk mener informasjonen de eksponeres for i mediene, i det hele tatt kan oppfattes som «ekte».

Når vi spør om folk mener å ha støtt på såkalte falske nyheter, svarer 44 prosent at de har kommet over en nyhet de mistenkte var usann, og det er i all hovedsak i sosiale medier folk opplever dette.²⁰ Dette kan framstå som et høyt tall, men bekymringen for manipulering og spredning av desinformasjon framstår ikke som utbredt i nordmenns dagligliv. I vår undersøkelse er det om lag to av ti som er enige i at de ofte bekymrer seg for nyheter som kan være falske (figur 6.1). En stor gruppe er likegyldige (31 prosent), og nesten halvparten er uenige i påstanden (46 prosent).

Dette tyder på at det vi har referert til som «ubestemt», systemisk mistillit som kan lede til en generalisert skepsis mot alle portvoktere, ikke er et gjengs problem i befolkningen generelt. Spørsmålet blir da om det er visse grupper som skiller seg ut med bekymring for villedende informasjon i nyhetene.

Undersøkelsen viser at de som ofte leser store tradisjonelle medier, som VG og Aftenposten, er mindre bekymret for falske nyheter, mens de som ofte leser Nettavisen og Resett, er mer bekymret (se tabell A6.1 i metodeappendikset). Disse

18 Torres mfl., «Epistemology in the Era of Fake News: An Exploration of Information Verification Behaviors among Social Networking Site Users». *ACM SIGMIS Database: the DATABASE for Advances in Information Systems* 49, nr. 3 (2018): 78–97, 80. Vår oversettelse.

19 Nielsen og Graves., «'News you don't believe': Audience perspectives on fake news» (Reuters Institute for the Study of Journalism, 2017).

20 Menn, unge og høyt utdannede har oftere kommet over en falsk nyhet, og det er også denne gruppen som mener det er enklast å gjenkjenne noe som en falsk nyhet. Kvinner og eldre synes altså det er vanskeligere å avgjøre hva som er en falsk nyhet. De som har høy tillit til mediene generelt og etablerte medier spesielt, svarer i større grad enn andre at de synes det er lett å gjenkjenne falske nyheter, mens de som har høy tillit til alternative medier (Resett), svarer at de synes det er vanskeligere å gjenkjenne falske nyheter.



Figur 6.1: Bekymring for falske nyheter. Prosent.

mønstrene gjenkjennes også når vi undersøker respondentenes holdninger til politiske stridssaker. Blant dem som er bekymret for falske nyheter, er det en overvekt av personer som befinner seg på den økonomiske høyresiden, som er kritiske til innvandring, vektlegger økonomisk vekst foran klima og miljøvern, og som er skeptiske til sentralisering (se tabell A6.2 i metodeappendikset).

Analysen bekrefter at bekymring for falske nyheter kan forstås som en form for systemisk mistillit. De som har lav tillit til tradisjonelle medier og offentlige institusjoner, svarer i større grad enn andre at de er bekymret for falske nyheter, og disse sammenhengene gjelder selv om vi kontrollerer for sosiale kjennetegn, som alder, inntekt, kjønn og utdanning.

Kanskje er det snakk om to ulike forståelser for falske nyheter. En kan tenke seg at den ene gruppen – kvinner og lavt utdannede – bekymrer seg for falske nyheter med utgangspunkt i egne antatte evner til å navigere i den sterke informasjonsstrømmen: Oppfatter du deg selv som lite dreven og mindre interessert, kan truselen om falsk informasjon og villedende meldinger virke mer reell. Da nærmer vi oss en «generalisert skepsis»,²¹ som i verste fall kan gjøre det vanskelig å navigere mellom sant og usant, kvalitetssikret og tilfeldig informasjon.

Den andre gruppen – de med lav tillit og med politiske holdninger som gjerne assosieres med deler av sentrum og høyresiden i politikken – forbinder begrepet falske nyheter med en allmenn kritikk av de såkalte hovedstrømsmedienes dekning (eller manglende dekning) av politiske saker. Den ekstreme varianten av en slik bruk av begrepet stod tidligere president Trump for med sine gjentatte utfall mot mediene, der falske nyheter ble en slags altomfattende kritikk av deres virksomhet. Da handler det ikke så mye om en resignasjon

21 Fletcher og Nielsen, «Generalised Scepticism».

grunnet i mulighetene til manipulasjon som ny teknologi gir avsendere. Heller handler det om den andre typen mistillit vi definerte – mistillit til konkrete medieinstitusjoners evne og vilje til å etterleve prinsippene for en sannhets-søkende og mangfoldig debatt.

For å få en bedre forståelse for denne andre formen for mistillit hos disse grup-pene sammenlignet med befolkningen generelt skal vi se direkte på spørsmål om tillit til mediene.

HØYERE TILLIT TIL MEDIENE GENERELT, OG ALLER MEST TIL DE MEDIENE VI BRUKER SELV

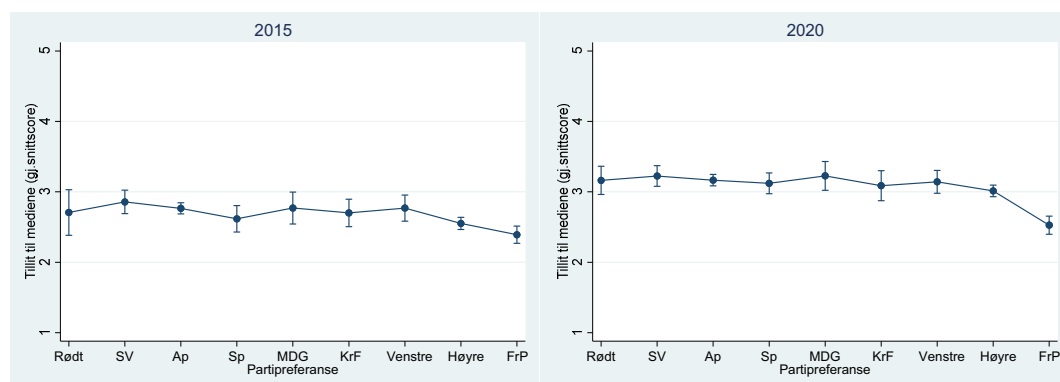
Siden betingelsesløs tillit ikke er et ideal, er det mindre interessant å måle absolutte verdier av tillit, og mer interessant å se på forskjeller over tid og mellom mediene og andre offentlige institusjoner. Et slående funn i undersøkelsen er at den generelle tilliten til mediene vidt definert ser ut til å ha gått opp de siste årene. Som tabell 6.1. viser, var andelen som i 2020 oppga å ha svært eller nokså stor tillit til mediene, 32 prosent, noe som er en økning på hele 15 prosent sammenlignet med undersøkelsen i 2015. Riktignok nyter mediene som institusjon stadig lavere tillit enn Stortinget, domstolene, politiet og universitetene, og kun en liten gruppe (1,7 prosent) har «svært stor tillit» til mediene generelt. Men endringen over tid er interessant. Vi finner nemlig ikke tilsvarende bevegelser i tillit til de andre institusjonene vi måler, noe som tyder på at endringen ikke skyldes en generell høyere institusjonell tillit eller metodiske forskjeller mellom undersøkelsen i 2015 og 2020.

Tabell 6.1: Tillit til ulike samfunnsinstitusjoner i 2021 samt endring fra 2015. Prosent

Hvor stor grad av tillit har du til ...				
	Stortinget	Domstolene	Politiet	Mediene
Svært stor tillit	9,2	26,8	20,6	1,7
Nokså stor tillit	53,0	51,0	55,7	30,5
Verken eller	22,1	13,9	14,3	37,8
Liten tillit	12,7	5,8	6,8	23,6
Ingen tillit	2,0	1,2	2,0	5,4
Vet ikke	1,0	1,4	0,6	1,1
N	2022	1967	2025	2027
Endring fra 2015 i andel med svært/nokså stor tillit	4,5	-2,4	0,2	15,4

Det er flere mulige forklaringer på at vi finner en økning i tilliten til mediene i denne perioden. Koronapandemien kan ha spilt en rolle: Andre studier har funnet en økning i tilliten til mediene, særlig våren 2020, og knyttet det til en mobilisering mot en ytre fiende i en uoversiktlig situasjon.²² Imidlertid skulle vi da forvente å finne lignende økte tillitsnivåer til andre institusjoner. Det finner vi ikke.

Flere har pekt på at suksessen til populistiske politikere i ulike land, og deres kritikk av mediene, førte til at flere hegnet om uavhengig journalistikk. I USA kalte de det «Trump bump», altså en hump i grafene som viste tillit til, bruk av og vilje til å betale for journalistikk.²³ Vi ser en særlig stor endring i våre tall blant de med høy utdanning, noe som gir mening i denne sammenheng. I Norge kan en da videre tenke seg at en del som plasserer seg et godt stykke ute til høyre, opprettholder en slik mistillit mot «hovedstrømsmediene», mens økningen i tillit først og fremst gjelder blant dem som plasserer seg i sentrum eller til venstre politisk. Dette bekreftes i stor grad i undersøkelsen. Det er økning i tillit på tvers av kjønn, alder, utdanning og partipreferanse, med ett unntak: FrP-velgere har like lite tillit nå som før. Dette er illustrert i figur 6.2, som viser tillitsnivå og partipreferanse i 2015 og 2020. Punktene som viser FrP-velgeres tillitsnivå, er omtrent identisk i 2015 og 2020. For alle andre velgergrupper er nivået økt. Dermed har avstanden økt mellom FrP-velgere på den ene siden og alle andre velgergrupper på den andre når det gjelder tillit til mediene generelt.



Figur 6.2: Tillit til mediene etter partipreferanse. Predikert gjennomsnittscore, kontrollert for kjønn, alder og utdanning.

Da er det også viktig å huske at det er vanskelig å vite hva folk egentlig legger i tillit til mediene generelt. «Mediene» er jo alt fra Dagsnytt 18 på NRK P2 til dansevide-

22 Knudsen mfl., «The Effect of the COVID-19 Pandemic Crisis on Trust in the News Media: Evidence From Four Panel Waves.» I *Journalism Studies*, innsendt for publisering.

23 Se for eksempel Newman mfl., *Reuters Institute Digital News Report 2021*.

oer på TikTok, og alskens underholdningssnutter på Facebook, eller kanskje journalistikk som sådan.²⁴ Sånn sett treffer spørsmålet ikke så presist, og svarene vi får, viser kanskje like mye til det vi i starten av kapitlet beskrev som en overordnet tillit til liberale prinsipper for uavhengige medier, enn til den mer konkret uttrykte skepsisen til visse aktørers evne til å etterleve disse prinsippene.

Undersøkelsen viser da også at tilliten til konkrete nyhetskilder varierer betydelig, fra svært høye tillitstall for NRK (78 prosent svært eller nokså stor tillit) til Nettavisen der 25 prosent oppgir å ha svært eller nokså stor tillit). Den alternative nyhetskilden Resett.no nyter bare svært eller nokså stor tillit fra 7 prosent av befolkningen. Dette viser at generelle spørsmål om tillit til mediene i beste fall gir et gjennomsnittsmål. En viktig årsak er trolig at tillit til konkrete nyhetskilder henger tett sammen med bruk av de samme kildene. Blant mediene vi har spurt om, har NRK flest brukere, mens Resett har færrest. Blant de faktiske brukerne er det gjennomgående en positiv og signifikant sammenheng mellom bruk av og tillit til alle de ulike nyhetskildene: Jo mer du leser, ser eller hører nyheter fra en bestemt nyhetskilde, jo større er tilliten din til denne kilden (se figur A6.1 i metodeappendikset).

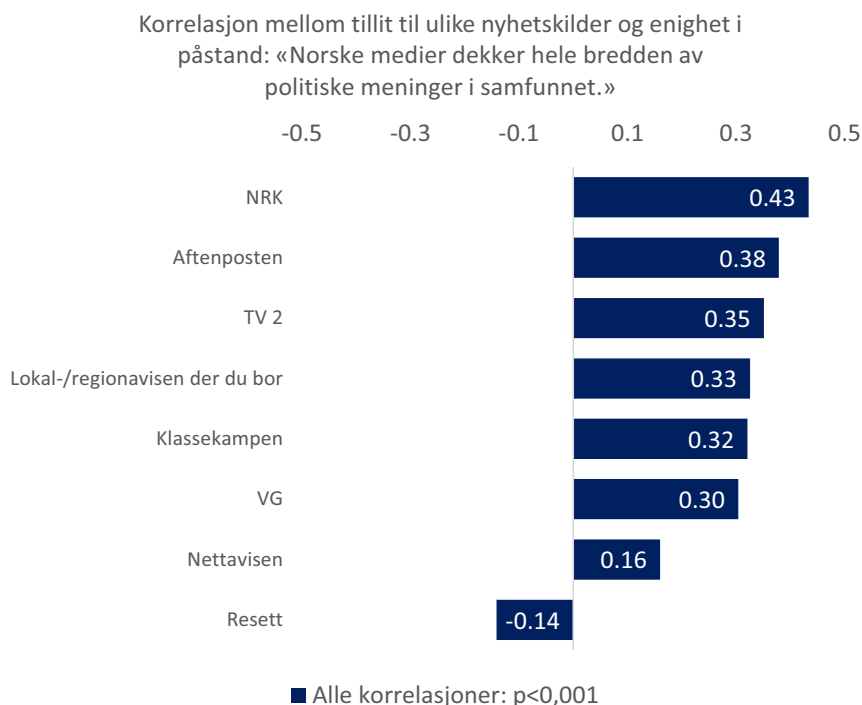
Det er også noen tydelige skiller i tilliten til nyhetsmediene knyttet til sosiale kjennetegn (se tabell A6.3 i metodeappendikset): Kvinner har høyere tillit enn menn til stort sett alle nyhetskildene. Unge under 30 år har betydelig høyere tillit til VG enn eldre over 60 år (56 vs. 29 prosent høy tillit), mens eldre over 60 år har høyere tillit enn unge under 30 år til lokalavisen der man bor (69 vs. 58 prosent høy tillit). Lavt utdannede har noe høyere tillit enn høyt utdannede til Resett.no og Nettavisen, mens personer med høyere utdanning fra universitet eller høyskole har betydelig høyere tillit enn de som ikke har slik utdanning, til Aftenposten (74 vs. 46 prosent høy tillit) og Klassekampen (47 vs. 24 prosent høy tillit).

Videre finner vi at tilliten til de sentrale nasjonale nyhetsmediene følger enkelte ideologiske skillelinjer, der det er et gjennomgående trekk at folk som er relativt sett positive til innvandring, prioriterer klima og miljø foran vekst og er positive til likestilling, har høyere tillit til de største nasjonale nyhetsmediene som NRK, Aftenposten, lokalavisen, TV 2, VG og Klassekampen. Med enkelte unntak finner vi også at tilliten til disse mediene er høyere blant dem som relativt sett plasserer seg til venstre på den økonomiske venstre-høyre-aksen, som er sekulære i moralsk-religiøse spørsmål, og som lener mot å prioritere sentrum i sentrum-periferi-spørsmål. For Nettavisen og Resett er bildet motsatt. De som har høyest tillit til disse mediene, er relativt sett mer økonomisk høyreorienterte, nega-

24 Moe mfl., *Informerte borgere?*

tive til innvandring, kritisk til at det er behov for mer likestilling mellom kjønnene, samt mer moralsk og religiøst konservative (se metodeappendikset for en beskrivelse av skillelinjene og tabell A6.4 for korrelasjoner mellom holdninger og tillit til ulike nyhetsmedier).

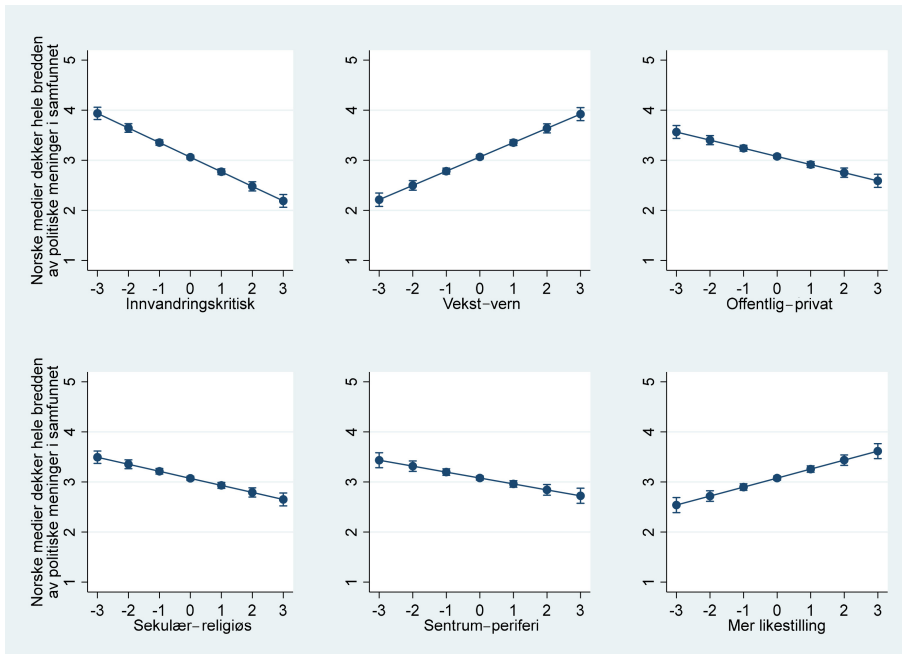
Variasjonen i tillit til de tradisjonelle nyhetsmediene langs ideologiske skillelinjer gjør det naturlig å undersøke videre om det er sider ved norsk journalistikk som oppleves som skjev eller urimelig, satt opp mot idealer om en mangfoldig og bred debatt og en fair representasjon av ulike kilder og perspektiver. I undersøkelsen ba vi respondentene ta stilling til påstanden: «Norske medier dekker hele bredden av politiske meninger i samfunnet.» Svarene deler seg omtrent i tre: en tredjedel er enige, en tredjedel uenige og en tredjedel svarer «både og». Svarene varierer imidlertid tydelig etter hvilken tillit man har til mediene, og hvilke holdninger man har til ulike ideologiske skillelinjer. Figur 6.3 viser sammenhengen mellom enighet i påstanden og tillit til enkeltmedier.



Figur 6.3: Sammenheng mellom tillit til ulike nyhetskilder og enighet i påstand om norske mediers dekning av bredden av politiske meninger. Korrelasjon.

Figur 6.3 viser at jo høyere tillit man har til ulike etablerte nyhetskilder, jo mer støtter man påstanden. Denne sammenhengen er imidlertid betydelig svakere blant dem som har stor tillit til Nettavisen, og for Resett er sammenhengen negativ: Jo mer tillit man har til Resett, jo mindre støtter man påstanden om at norske medier dekker hele bredden av politiske meninger.

Figur 6.4 viser sammenhengen mellom enighet i påstanden og holdninger til ideologiske stridsspørsmål. Den stående akse (y-aksen) viser grad av enighet i at mediene dekker hele bredden av meninger, mens den liggende akse (x-aksen) viser scorer på de ulike ideologiske dimensjonene.



Figur 6.4: Sammenheng mellom holdninger til ideologiske stridsspørsmål og enighet i påstand om norske mediers dekning av bredden av politiske meninger. Predikerte gjennomsnittsscorer fra regresjonsanalyser.

Figur 6.4 viser at forskjeller i syn på medienes dekning henger særlig tett sammen med holdninger til innvandring og til klima og miljø (vekst-vern). De som er mest innvandringskritiske (verdien «3» på x-aksen), og de som i størst grad prioriterer vekst foran vern («-3» på x-aksen), har en gjennomsnittsscore som tilsvarer at de er *nokså uenige* i at norske medier dekker hele bredden av politiske meninger i samfunnet. Motsatt har de som er mest positive til innvandring («-3» på x-aksen),

og som i størst grad prioriterer vern framfor vekst («3» på x-aksen), en gjennomsnittsscore som tilsvarer at de er *nokså enige* i påstanden.

Vi finner de samme tendensene, men i litt mindre grad når vi ser på andre ideologiske dimensjoner. De som i størst grad mener at norske medier dekker hele bredden av politiske meninger i samfunnet, er lenger til venstre i økonomiske spørsmål (lav score på offentlig–privat-indeksen), de støtter i større grad opp om sekulære verdier, og de mener i mindre grad at likestillingen har kommet langt nok. Holdningsforskjellene i synet på medienes dekning er i mindre grad knyttet til syn på sentrum–periferi, men det er en liten tendens til at de mest urbane i større grad er enige i påstanden.

I sum ser vi igjen konturene av et skille mellom en stor gruppe som er tilfreds med hvordan de etablerte mediene dekker samfunnet, og en som uttrykker en tydelig skepsis. Akkurat hva den skepsisen knytter seg til, er det mulig å se nærmere på ved å ta steget fra spørsmål om tillit til mediene og tilbydere generelt til spørsmål om tillit til journalisters yrkesutøvelse.

HØYERE TILLIT TIL JOURNALISTERS UPARTISKHET, MEN STADIG ER MANGE SKEPTISKE

Journalister tar hver dag valg om hva som skal publiseres, hvem som skal være kilder til sakene, og hvordan disse kildene skal presenteres. Slike valg er sentrale for folks opplevelse av informasjonsfriheten. Troverdigheten til de profesjonelle mediene er nær knyttet til at journalister skal følge en yrkesetikk der valg av kilder og presentasjon av informasjon skal gjenspeile prinsipper knyttet til en form for profesjonell rimelighet eller upartiskhet. Måten en journalist presenterer og vinkler nyhetene på, skal altså være resultat av noe annet og mer enn personlige politiske oppfatninger og verdier. Det er nettopp denne formen for profesjonell yrkesideologi som begrunner og legitimerer de redaksjonelle nyhetsmedienes særskilte rolle i demokratiet – formulert blant annet i pressens egne vedtekter. Dette har ikke minst vært sentrale idealer etter at den såkalte partipressen ble avviklet på 1970- og -1980-tallet.²⁵

Samtidig er det ikke slik at journalistikken forventes å være fullstendig nøytral, og det er godt innenfor idealene for en kritisk meningsbærende journalistikk at

25 Se for eksempel Høyer, «The Rise and Fall of the Scandinavian Party Press.» I *Diffusion of the News Paradigm 1850–2000*, redigert av Høyer og Pöttker, 75–92. (Göteborg: Nordicom, 2005); Allern og Blach-Ørsten, «The New Media as a Political Institution: A Scandinavian Perspective.» *Journalism Studies* 12, nr. 1 (2011): 92–105. For en fersk diskusjon med relevante funn fra Finland, se Ojala, «Is the Age of Impartial Journalism Over? The Neutrality Principle and Audience (Dis)trust in Mainstream News». *Journalism Studies* (2021): 1–19.

journalister velger ut visse temaer eller visse problemområder bygget på et grunnleggende verdisyn og politisk orientering.²⁶ Kanskje utfordres informasjonsfriheten særlig hvis deler av publikum både mener at mediene preges av mangel på bredde, og at enkeltjournalister farges av sine egne politiske oppfatninger når de produserer nyheter. Dette innebærer en konkretisering av hva som ligger i tillit til mediene, og er noe vi kan tilnærme oss ved å spørre om folk mener journalisters valg av kilder, og arbeidet mer allment, påvirkes av deres politiske standpunkt.

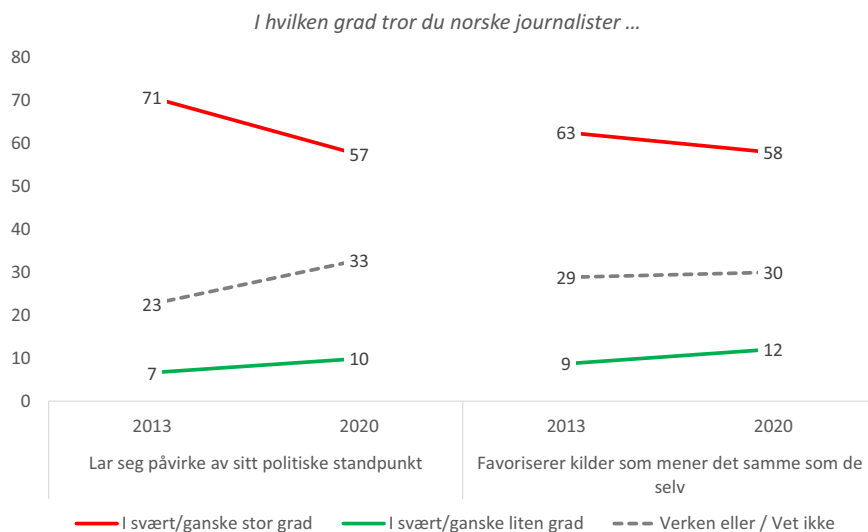
Vi starter med å se på utviklingen over tid. Figur 6.5 viser svarfordelingen på to påstander som ble stilt i undersøkelsene i 2013 og 2020 (påstandene var ikke med i undersøkelsen i 2015). Vi ba respondentene indikere i hvilken grad de tror norske journalister lar seg påvirke av sitt politiske standpunkt, og om journalister favoriserer kilder som mener det samme som dem selv. Figuren viser at et klart flertall svarer i svært eller ganske stor grad, altså har de fleste en oppfatning om at journalister er partiske. Men slik vi så en økning i tilliten til mediene generelt, finner vi også en tendens til økt tiltro til journalisters evne til å arbeide uavhengig av sine politiske preferanser. Det er en relativt klar nedgang fra 2013 til 2020 i andelen som svarer at journalister i ganske eller svært stor grad lar seg påvirke av sitt politiske standpunkt (fra 71 prosent til 57 prosent). Det er særlig kvinner (fra 68 til 46 prosent) og unge voksne (71 til 51 prosent) som har fått et mer fordelaktig syn på journalistenes evne til slik upartiskhet. En mindre, men tilsvarende nedgang finner vi i andelen som mener journalister i svært eller ganske stor grad favoriserer kilder som mener det samme som dem selv (63 til 58 prosent). Begge endringene er statistisk signifikante (se tabell A6.3 i metodeappendikset).²⁷

På begge spørsmålene er andelen som mener at journalister favoriserer kilder eller lar seg påvirke av sitt politiske standpunkt, høyere blant velgere på høyre- enn på venstresiden (se tabell A6.5 i metodeappendikset). Nedgangen i andelen som svarer at journalister lar seg påvirke av sitt politiske standpunkt, er synlig på begge sider av den politiske skalaen, men tydeligst blant velgere på venstresiden.

I undersøkelsen fra 2013 kom det fram at en del av de politiske forskjellene henger sammen med syn på innvandring, ved at de som er kritiske til innvandring, har

26 Dette idealet diskuteres i for eksempel Anderson, «Journalism as procedure, journalism as values.» *Journalism* 20, nr. 1 (2019): 8–12 og i Bastiansen, «Partipressen: en introduksjon.» I *Makt, medier og politikk*, redigert av Ihlen mfl., 159–170. (Oslo: Universitetsforlaget: 2015). I et globalt perspektiv viser Reuters Digital News Report fra 2021 at flertallet av de spurte (fremdeles) ønsker at nyhetene skal være nøytrale og objektive (Newman mfl., *Digital News Report* 2021).

27 Vi har ikke funnet direkte sammenlignbare tall fra andre land. En 2020-survey viser at amerikanere i stadig større grad oppfatter mediene som lite objektive og lite nøytrale, noe som (i en helt annen politisk kontekst) står i kontrast til våre funn, se Knight Foundation, *American Views 2020: Trust, Media and Democracy*. (Gallup/Knight Foundation, 2020).



Figur 6.5: Oppfatninger av journalisters upartiskhet i 2013 og 2020. Prosent.

et mer negativt syn på journalisters upartiskhet. Dette slo spesielt ut blant velgerne til FrP.²⁸ Vi finner det samme mønstret i undersøkelsen fra 2020, men nå tydeligere koblet til velgere på høyresiden mer generelt. Forskjellen i synet på journalisters upartiskhet mellom velgere på venstresiden og velgerne til Høyre og FrP reduseres når vi tar hensyn til deres holdninger til innvandring. Dette kan henge sammen med at høyrevelgerne har nærmet seg velgerne til FrP i synet på innvandring.²⁹ Uansett viser analysen at mistillit til journalisters upartiskhet er tydelig koblet til innvandringsholdninger.

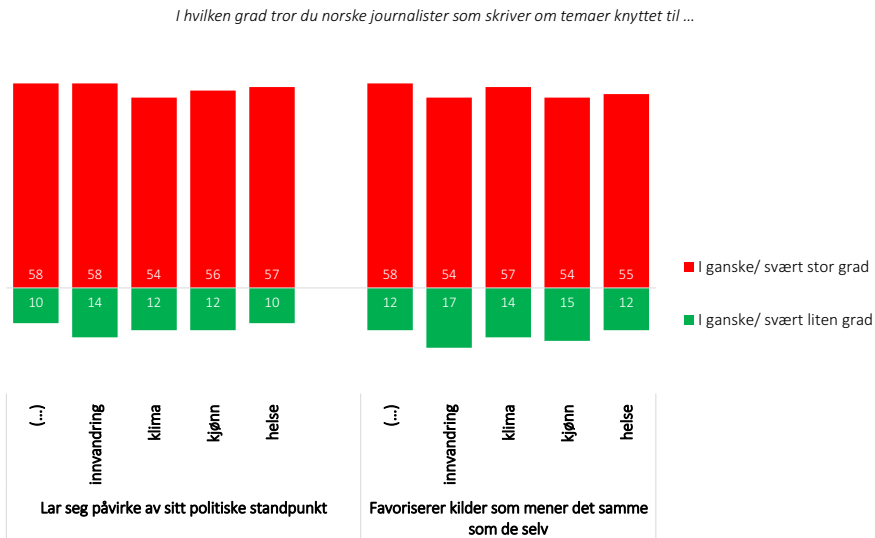
Vi ser altså en nedgang i andelen som har lite tiltro til journalisters upartiskhet. Samtidig er det viktig å understreke at det fortsatt er et klart flertall som svarer at journalister favoriserer kilder som mener det samme som dem selv, og lar seg påvirke av sine politiske standpunkter. Det er bare om lag en av ti som mener at journalister i liten grad er partiske, og økningen fra 2013 i andelen som mener dette, er kun på tre prosentpoeng. Det at færre mener journalister er partiske, skyldes derfor vel så mye at flere inntar et mellomstandpunkt (svarer «verken-eller») eller er blitt usikre (svarer «vet ikke»).

²⁸ Moe mfl., «Perceptions of Journalistic Bias».

²⁹ Se også Brekke mfl., *Holdninger til innvandring, integrering og mangfold i Norge* (Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 2020).

Vi har også undersøkt om befolkningens syn på journalisters upartiskhet henger sammen med hvilket tema journalistene skriver om. Temaer som klima, kjønn, helse og innvandring er omdiskuterte, engasjerende og viktige for mange velgere.³⁰ For å undersøke om befolkningens tillit til journalister påvirkes av hvilket tema journalistene skriver om, delte vi respondentene tilfeldig i fem grupper som fikk litt ulike spørsmål. Den første gruppen (kontrollgruppen) fikk helt generelle spørsmål, tilsvarende som i 2013, og det er resultater fra denne gruppen som ble beskrevet over. De fire andre gruppene fikk i tillegg presisert i spørsmålsformuleringen «(...) journalister som skriver om temaer knyttet til (...)», og deretter enten «innvandring», «klima», «kjønn» eller «helse». Til sist fikk alle helt likelydende spørsmål om tiltro til journalisters evne til å arbeide uavhengig av sine politiske preferanser, og om journalister favoriserer kilder som mener det samme som dem selv.

Resultatene fra dette eksperimentet ga imidlertid relativt små – og kanskje uventede – utslag. Figur 6.6 viser andelen som svarte at journalister var partiske i ganske eller svært stor grad (rød) og i ganske eller svært liten grad (grønn). Som man kan se, er det ikke veldig store forskjeller på stolpene. Det er en tendens til at oppfatningen om at journalister favoriserer kilder som mener det samme som dem selv,



Figur 6.6: Oppfatninger av journalisters upartiskhet i 2020 etter hvilket tema de skriver om. Prosent.

30 Bergh og Karlsen, «Politisk dagsorden og sakseierskap ved stortingsvalget i 2017». (Upublisert notat. Institutt for samfunnsforskning, 2017).

er litt *lavere* blant dem som fikk spørsmål om journalister som skriver om innvandring eller kjønn, sammenlignet med dem som ikke fikk presisert tema. Forskjellene mellom dem som fikk spørsmål om journalister som skriver om utvalgte tema og dem som ikke fikk presisert tema, er ikke statistisk signifikant. Når det gjelder spørsmålet om journalister lar seg påvirke av sitt politiske standpunkt, hadde det i praksis ingen ting å si om man fikk presisert et tema eller ikke.

Bildet er likevel mer nyansert når vi sammenligner hvordan ulike grupper i befolkningen har svart på disse spørsmålene (se tabell A6.6 i metodeappendikset). Hvis vi sammenligner kjønnene, viser dataene at forskjellene knyttet til journalister som skriver om innvandring og kjønn, i sin helhet skyldes at kvinner vurderer disse annerledes enn journalister som skriver om andre temaer, altså at kvinner har litt høyere tillit til journalister som skriver om innvandring og kjønn. Menn vurderer journalister omtrent helt likt uavhengig av hva de skriver om. Det er også et interessant skille mellom høyt og lavt utdannede. De med høy utdanning har størst tiltro til journalister som skriver om innvandring, mens de med lav utdanning har minst tiltro til disse journalistene.

Til sist ser vi også, som i spørsmålet om tillit til mediene, at folk på venstresiden har større tiltro til journalister enn folk på høyresiden, og at velgerne til FrP har minst tiltro til journalister. Det gjelder uansett hva journalistene skriver om, men særlig hvis de skriver om innvandring. Dette gjenspeiles av respondentenes syn på politiske stridsspørsmål. Sammenlignet med befolkningen ellers er de med lavest tiltro til journalister mer høyreorienterte i økonomiske spørsmål, de har et mer negativt syn på innvandring, de er mindre opptatt av klima- og miljøvern, de støtter mer tradisjonelle verdier, og de mener kjønnslikestillingen har kommet langt nok.

Analysen styrker altså inntrykket av at det er visse deler av befolkningen som skiller seg ut med en større mistillit til hvordan de etablerte profesjonelle mediene klarer å etterleve prinsippene som ligger til grunn for informasjonsfriheten: De er skeptiske til at mediene lever opp til idealene for en sannhetssøkende og mangfoldig debatt, og opplever at visse stemmer og perspektiver framstilles fordelaktig, mens andre ikke slipper til.

AVSLUTNING

I dette kapitlet tok vi steget bort fra analyser av ekstreme ytringer, harde nettdebatter og spørsmål om holdninger til ytringsfrihetens grenser. I stedet har vi sett på hvordan befolkningen vurderer infrastrukturen for ytringsfrihet – den som skal gi oss alle tilgang til pålitelig informasjon som vi trenger for å kunne delta i styret av samfunnet.

Kapitlet har vist at falske nyheter ikke er et stort, generelt problem for ytringsfriheten i Norge. Vi har også vist at den generelle tilliten til mediene har økt de seneste årene. Dette er betryggende tatt i betraktning den vage frykten for offentlighetens forfall som ofte kommer fram i diskusjoner om mediene og ytringsfrihet.

Samtidig har vi vist at noen grupper skiller seg ut både når det gjelder å beskrive falske nyheter som et problem, og når det gjelder tillit til mediene. Her har vi identifisert to ulike grupper som begge fortjener oppmerksomhet framover. For det første har vi pekt på en gruppe som bekymrer seg for falske nyheter og viser tegn på en slags «generalisert skepsis» til både kvalitetssikret og usikret innhold på nett. Denne gruppen kjennetegnes av lav kunnskap om digitale medier og teknologi, lav interesse for politikk i tradisjonell forstand og lav egenvurdert evne til å håndtere informasjonsstrømmen.

Den andre gruppen vi har kastet lys over, er både mer bekymret for falske nyheter enn befolkningen for øvrig og har lavere tillit til mediene generelt og til journalisters upartiskhet. Dette er en gruppe som kjennetegnes som FrP-velgere, høyreorienterte i økonomiske spørsmål, med et mer kritisk syn på innvandring, mindre opptatt av klima og miljøvern, støtter mer tradisjonelle verdier og mener kjønnslikestillingen er kommet langt nok. Her viser funnene våre en gjennomgående tendens til at publikums tillit til de etablerte mediene, og også deres bekymring for falske medier følger ideologiske skillelinjer, som henger sammen med syn på ytringsklima generelt. Denne tendensen er verdt å følge med på framover fordi den antyder at utover det generelt oppløftende svaret på hvordan det står til med nordmenns tillit til informasjonsinfrastrukturen, ligger det dypere konfliktlinjer som kan bidra til at en samlende offentlighet kan «skalle av» på sikt.

REFERANSER

- Allern, Sigurd og Mark Blach-Ørsten. «The New Media as a Political Institution: A Scandinavian Perspective.» *Journalism Studies* 12, no. 1 (2011): 92–105. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2010.511958>
- Anderson, C. W. «Journalism as procedure, journalism as values.» *Journalism* 20, no. 1 (2019): 8–12. <https://doi.org/10.1177/1464884918806732>
- Bastiansen, Henrik G. «Partipressen: en introduksjon.» I *Makt, medier og politikk. Norsk politisk kommunikasjon*, redigert av Øyvind Ihlen, Eli Skogerbo og Sigurd Allern, 159–70. Oslo: Universitetsforlaget, 2015.
- Bergh, Johannes og Rune Karlsen. «Politisk dagsorden og sakseierskap ved stortingsvalget i 2017». Upublisert notat. Institutt for samfunnsforskning, 2017. <https://www.sv.uio.no/isy/forskning/prosjekter/valgforskning/aktuelle-saker/politisk-dagsorden-og-best-politikk-ssb.pdf>
- Bergsaker, Tore, Mina Liavik Karlsen og Jari Bakken. «Løgnfabrikker laget Norges mest delte saker i mai», *Faktisk*. 19.06.2018. <https://www.faktisk.no/artikler/j77dg/lognfabrikker-laget-norges-mest-delte-saker-i-mai>

- Brekke, Jan-Paul, Audun Fladmoe og Dag Wollebæk. *Holdninger til innvandring, integrering og mangfold i Norge. Integreringsbarometeret 2020*. Institutt for samfunnsforskning, 2020. <https://app.cristin.no/results/show.jsf?id=1814710>
- Bucher, Taina og Anne Helmond. «Social Media Affordances and Interfaces.» I *The SAGE Handbook of Social Media*, redigert av Jean Burgess, Thomas Poell og Alice Marwick, 1164–1180. London: SAGE Publications, 2016.
- Carlsen, Helge. «Folkeopplysningen forsøkte å manipulere skolevalg», *NRK*. 04.09.2019. <https://www.nrk.no/norge/folkeopplysningen-forsokte-a-manipulere-skolevalg-1.14686244>
- Chadwick, Andrew. *The Hybrid Media System: Politics and Power*. 2. utgave New York: Oxford University Press, 2017.
- Egeberg, Kristoffer. «Nei, snus med smak blir ikke forbudt fra 1. oktober», *Faktisk*. 06.08.2018. <https://www.faktisk.no/artikler/j11lj/snus-med-smak-blir-forbudt-fra-1-oktober-trekkes-over-60-snus-merker-fra-markedet>
- Fletcher, Richard og Rasmus Kleis Nielsen. «Generalised Scepticism: How People Navigate News on Social Media.» *Information, Communication & Society* 22, no. 12 (2019): 1751–769. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2018.1450887>
- Haugseth, Jan Frode. *Sosiale medier i samfunnet*. Oslo: Universitetsforlaget, 2013.
- Hermida, Alfred. *Tell Everyone: Why We Share and Why It Matters*. Doubleday Canada, 2014.
- Høyer, Svennik. «The Rise and Fall of the Scandinavian Party Press.» I *Diffusion of the News Paradigm 1850–2000*, redigert av Svennik Høyer og Horst Pöttker, 75–92. Göteborg: Nordicom, 2005.
- Kalsnes, Bente. *Falske Nyheter: Løgn, desinformasjon og propaganda i den digitale offentligheten*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2019.
- Kierulff, Anine. *Hva er ytringsfrihet*. Universitetsforlaget, 2021.
- Knight Foundation. *American Views 2020: Trust, Media and Democracy*. Gallup/Knight Foundation, 2020. <https://knightfoundation.org/reports/american-views-2020-trust-media-and-democracy/>
- Knudsen, Erik, Magnus H. Iversen og Åsta D. Nordø. «The Effect of the COVID-19 Pandemic Crisis on Trust in the News Media: Evidence From Four Panel Waves.» I *Journalism Studies*, innsendt for publisering.
- Kohring, Matthias. «Public Trust in News Media.» I *The International Encyclopedia of Journalism Studies*, Q24, redigert av Tim P. Vos og Folker Hanusch, 1–6. John Wiley & Sons, 2019.
- Kohring, Matthias og Jörg Matthes. «Trust in News Media: Development and Validation of a Multidimensional Scale.» *Communication Research* 34, no. 2 (2007): 231–52. <https://doi.org/10.1177/0093650206298071>
- Kriekchaus, Jonathan, Byunghwan Son, Nisha Mukherjee Bellinger og Jason M. Wells. «Economic Inequality and Democratic Support.» *The Journal of Politics* 76, no. 1 (2014): 139–51. <https://doi.org/10.1017/s0022381613001229>
- Lazer, David M. J., Matthew A. Baum, Yochai Benkler, Adam J. Berinsky, Kelly M. Greenhill, Filippo Menczer, Miriam J. Metzger, Brendan Nyhan, Gordon Pennycook, David Rothschild, Michael Schudson, Steven A. Sloman, Cass R. Sunstein, Emily A. Thorson, Duncan J. Watts og Jonathan L. Zittrain. «The Science of Fake News». *Science* 359, no. 6380 (2018): 1094–1096. <https://doi.org/10.1126/science.aao2998>
- McDermott, Rose. «Psychological Underpinnings of Post-Truth in Political Beliefs.» *APSC* 52, no. 2 (2019): 218–22. <https://doi.org/10.1017/S104909651800207X>
- Moe, Hallvard, Kjersti Thorbjørnsrud og Audun Fladmoe. «Perceptions of Journalistic Bias: Party Preferences, Media Trust and Attitudes Towards Immigration.» I *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere*, redigert av Arnfinn H. Midtbøen, Kari-Steen Johnsen og Kjersti Thorbjørnsrud, 109–138. Cappelen Damm Akademisk, 2017. <https://doi.org/10.23865/noasp.16>

- Moe, Hallvard, Jan Fredrik Hovden, Brita Ytre-Arne, Tine Ustad Figenschou, Torgeir Uberg Nærland, Hilde Sakariassen og Kjersti Thorbjørnsrud. *Informerte borgere? Offentlig tilknytning, mediebruk og demokrati*. Oslo: Universitetsforlaget, 2019.
- Newman, Nic, Richard Fletcher, Antonis Kalogeropoulos, David A. L. Levy og Rasmus Kleis Nielsen. *Reuters Institute Digital News Report 2018*. Reuters Institute for the Study of Journalism, 2018. <https://www.digitalnewsreport.org/survey/2018/>
- Newman, Nic, Richard Fletcher, Anne Schulz, Simge Andi, Craig T. Robertson og Rasmus Kleis Nielsen. *Reuters Institute Digital News Report 2021*. Reuters Institute for the Study of Journalism, 2021. <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2021>
- Nielsen, Rasmus Kleis og Lucas Graves. «'News you don't believe': Audience perspectives on fake news». Reuters Institute for the Study of Journalism, 2017. <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/our-research/news-you-dont-believe-audience-perspectives-fake-news>
- Norris, Pippa. «The Conceptual Framework of Political Support.» I *Handbook on Political Trust*, redigert av Sonja Zmerli og Tom W. G. van der Meer, 19–32. Edward Elgar Publishing, 2017. <https://doi.org/10.4337/9781782545118>
- NOU 1999: 27. «Ytringsfrihed bør finde Sted.» Forslag til ny Grunnlov § 100. Oslo: Justis- og politidepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-1999-27/id142119/>
- Nygaard, Silje. «Boundary Work: Intermedia Agenda-Setting between Right-Wing Alternative Media and Professional Journalism.» *Journalism studies* 21, no. 6 (2020): 766–82. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2020.1722731>.
- Ojala, Markus. «Is the Age of Impartial Journalism Over? The Neutrality Principle and Audience (Dis)trust in Mainstream News». *Journalism Studies* (2021): 1–19. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2021.1942150>
- Rostad, Ida Louise, Fabian Ubeda og Lene Sæter. «Ung og utro», NRK. 30.08.2021. https://www.nrk.no/tromsogfinnmark/xl/slik-kan-falske-nyheter_-valgflask-og-algoritmer-pavirke-oss-1.15612769
- Torres, Russell, Natalie Gerhart og Arash Negahban. «Epistemology in the Era of Fake News: An Exploration of Information Verification Behaviors among Social Networking Site Users». *ACM SIGMIS Database: the DATABASE for Advances in Information Systems* 49, no. 3 (2018): 78–97. <https://doi.org/10.1145/3242734.3242740>
- Tsfati, Yariv og Gal Ariely. «Individual and Contextual Correlates of Trust in Media Across 44 Countries.» *Communication Research* 41, no. 6 (2014): 760–82. <https://doi.org/10.1177/0093650213485972>
- Van Dijck, Jose. *The Culture of Connectivity: A Critical History of Social Media*. New York: Oxford University Press, 2013.
- Wyatt, Wendy N. *Critical Conversations: A Theory of Press Criticism*. The Hampton Press Q36 Communication Series. Cresskill, NJ: Hampton Press, 2007.

7. Forskere i offentligheten: Hva motiverer dem, og hva frykter de?

Marte Mangset, Arnfinn H. Midtbøen, Kjersti Thorbjørnsrud og
Dag Wollebæk

Sammendrag Forskeres deltakelse i offentlig debatt er viktig. Det er en del av forskernes samfunnsoppdrag å formidle faglig innsikt og ny kunnskap som kan bidra til en felles virkelighetsforståelse og gi et utgangspunkt for offentlig meningsutveksling og politiske beslutninger. Samtidig er det en økende uro knyttet til hvordan både insentivstrukturen i academia og en polarisert debatt kan føre til at forskere trekker seg tilbake, og at viktige temaer og perspektiver dermed ikke finner veien til offentligheten. I dette kapitlet undersøker vi hva som påvirker forskeres offentlige deltakelse, hva som driver de forskerne som formidler aktivt, og hvilke erfaringer forskere som arbeider med innvandrings-, kjønns- og klimaspørsmål, har med deltakelse i det offentlige ordskiftet. Hvorfor begrenser forskerne sin deltakelse, er det interne forhold i academia eller frykt for negative tilbakemeldinger som stopper dem?

Nøkkelord ytringsfrihet | academia | media | forskningsformidling | hets

Forskning spiller en nøkkelrolle i både offentlig debatt og politiske beslutningsprosesser. Informasjonsfriheten – altså retten til å oppsøke og tilegne seg informasjon fra andre¹ – handler om at befolkning og politikere skal ha tilgang til blant annet forskningsbasert kunnskap. Forskernes frihet til å forske og formidle er i sin tur både rettighetsfestet ved lov og avgjørende for demokratiet. Den lovbestemte akademiske friheten skal sikre at forskere fritt kan forfølge de problemstillingene de mener er mest interessante, og at de fritt kan uttale seg offentlig så vel som internt i academia om både sin forskning og kritikkverdige forhold.² Ideelt sett støtter den

1 Kierulf, *Hva er ytringsfrihet* (Oslo: Universitetsforlaget, 2021, s. 13).

2 Strømme, *Ytringsfrihet i academia* (ISF-rapport 2020:14. Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 2020).

akademiske friheten og forskeres ytringsfrihet dermed opp om informasjonsfriheten ved at forskningsbasert kunnskap er kjent og tilgjengelig.³

Måten det akademiske systemet er organisert og styrt på, kan imidlertid legge begrensninger på forskeres deltakelse i offentligheten. Akademia er sterkt konkurransepreget, og mange kjemper om faste stillinger, forskningsmidler, professoropprykk og anerkjennelse. Dermed blir det viktig hvilke aktiviteter og prestasjoner som verdsettes i disse konkurransene, og hvilken status forskningsformidling tilkjennes.⁴ Forhold utenfor akademia spiller dessuten selvsagt også en rolle. Fra politikken vet vi at opplevelser av hets og trakassering påvirker villigheten til å delta i den offentlige debatten.⁵ Mye tyder på at dette også gjelder kunstnere og akademikere.⁶ Både interne og eksterne forhold kan dermed tenkes å påvirke forskeres prioriteringer.

I dette kapitlet undersøker vi hva som fremmer eller hemmer forskeres deltakelse i offentligheten, hva som driver de forskerne som formidler aktivt, og hvilke erfaringer forskere som arbeider med politisk betente problemstillinger, har med deltakelse i det offentlige ordskiftet. Kapitlet bygger på to ulike datakilder. Det er for det første resultater fra en surveyundersøkelse blant personer ansatt i forskerstillinger i Norge (N = 1512) ved universiteter, høyskoler, helseforetak og forskningsinstitutter, på tvers av fag og forskningsfelt. Undersøkelsen ble sendt ut via de største fagorganisasjonene for forskere i Norge. Respondentene ble bedt om å ta stilling til en rekke forhold knyttet til ytringsfrihet i akademia samt å dele sine erfaringer med formidling på ulike arenaer.⁷ For det andre bygger kapitlet på kvalitative dybdeintervjuer med til sammen 49 forskere som jobber med klima- og miljøforskning (N = 16), kjønns- og likestillingsforskning (N = 15) og innvandrings- og integreringsforskning (N = 18).⁸ Vi har valgt å rette oppmerksomheten mot disse tre forskningsfeltene fordi de berører emner som er gjenstand for stor offentlig debatt og medieoppmerksomhet, og representerer viktige politiske skille-

3 Holst, «Why Not Epistocracy? Political Legitimacy and 'the Fact of Expertise'», i *Expertise and Democracy*, redigert av Cathrine Holst (ARENA Report No 1/14: Universitetet i Oslo, 2014).

4 Lamont, *How professors think* (Harvard University Press, 2009).

5 Bjelland og Bjørge, *Trusler og trusselhendelser mot politikere* (Oslo: Politihøgskolen, 2014); Midtbøen, «Boundaries of Free Speech in the Political Field», i *Boundary Struggles*, redigert av Midtbøen mfl. (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017).

6 Andersson, *Kampen om vitenskapeligheten* (Oslo: Universitetsforlaget, 2018); Mangset mfl., *Forskerne og offentligheten* (Oslo: Fritt Ord og Institutt for samfunnsforskning, 2021); Slaatta og Okstad, *Kunstnere vurderer ytringsfrihet - 2020* (Oslo: Fritt Ord, 2021).

7 Se metodeappendikset under overskriften «Akademia-undersøkelsen: Forskerne i offentligheten» for detaljer om surveyundersøkelsen i akademia og utvalget.

8 Se metodeappendikset under overskriften «Kvalitative data» for en beskrivelse av det kvalitative utvalget.

linjer i befolkningen, og fordi tidligere studier tyder på at forskere på politisk betente felt står overfor noen særegne utfordringer når de deltar i den bredere offentligheten.⁹

Først går vi nærmere inn på forskernes samfunnsoppdrag som formidlere av kunnskap til en bredere offentlighet, hvilken motstand forskere kan møte der, men også hvilke grenser for egen deltakelse forskerne selv kan tenkes å trekke opp. Den påfølgende empiriske analysen har tre deler. Den første bygger på analyser av surveydataene. Her oppsummerer vi kort deltakelsesmønstre blant forskere generelt, før vi ser nærmere på hvilke grunner respondenter som jobber med innvandrings-, kjønns- og klimaforskning, oppgir for å la være å delta i offentligheten, sammenlignet med forskere ellers. I den andre delen dykker vi dypere ned i denne tematikken gjennom analyser av de kvalitative intervjuene med forskere innen disse feltene, med vekt på hva de opplever som hindre for formidling til offentligheten. Til slutt diskuterer vi hva disse funnene kan fortelle oss om betingelser for ytringsfrihet i akademia mer generelt.

SAMFUNNSOPPDRAG OG GRENSE FOR FORMIDLING

Forskere har altså et samfunnsoppdrag når det gjelder å formidle fagkunnskap ut til en bredere allmennhet. Det innebærer selvsagt ikke at forskeren er hevet over kritikk og debatt. Selv om forskning i hovedsak blir til via kritisk fagfellelvurdering og godkjenning i forskningens egne publiseringskanaler (se kapittel 9), er det ikke slik at nye og kanskje kontroversielle perspektiver fra en forsker uten videre aksepteres fritt for motforestillinger i den brede offentligheten. Vitenskapens grunnleggende funksjonsmåte er at nye ideer og forskningsfunn skal møtes med kritikk, slik at man får undersøkt om de står seg, og de må også kunne tåle motstand fra folk utenfor den interne kretsen av fagfeller. Det er dessuten ikke vanntette skott mellom hva forskere drøfter internt i egne fagmiljøer, og hva de diskuterer i mediene. Av og til er forskerne selv rykende uenige med hverandre i full offentlighet. At det kan være *krevende* for den enkelte forsker å formidle i medier og offentlighet, er altså ikke nødvendigvis et tegn på at deres ytringsfrihet begrenses utilbørlig. Spørsmålet er snarere om motstand og negative reaksjoner tar en form som forskerne anser som så vanskelig å forholde seg til at de trekker seg tilbake fra offentligheten.

Et utgangspunkt for å nærme seg denne tematikken er den politiske filosofen Chantal Mouffes påpekning av at offentlig uenighet og konfrontasjon «is the very

9 Andersson, *Kampen om vitenskapeligheten*.

condition of a vibrant democracy».¹⁰ Samtidig krever en fruktbar form for uenighet, slik Mouffe ser det, at det er oppslutning om noen grunnleggende spilleregler for deltakelse i debatten. En offentlighet der deltakerne kan være fundamentalt uenige i sak, men likevel anerkjenner hverandre som verdige diskusjonspartnere, kaller Mouffe *agonistisk*. I en agonistisk offentlighet kjemper deltakerne om definisjonsmakten ut ifra bestemte spilleregler som alle involverte aksepterer som legitime.

Dersom man beveger seg over i en situasjon hvor man slutter å respektere motparten, lar være å diskutere sak og heller går til angrep på person, blir offentlighetsrommet slik Mouffe definerer det, *antagonistisk*. Da har debattantene gått fra å være legitime diskusjonspartnere til å bli fiender, debatten har blitt en krigstilstand. I vår sammenheng blir spørsmålet, i lys av dette perspektivet, i hvilken grad forskere opplever offentlig debatt som agonistisk eller antagonistisk, som preget av uenighet på legitime premisser eller som kjennetegnet av alvorlige brudd på spilleregler der skittkasting, personangrep eller moralsk utdefinering gjør debatten uholdbar.

I virkeligheten er det imidlertid ikke alltid enighet om hva som er innenfor det man må tåle, og hva som utgjør brudd på spillereglene. De færreste tror at en debatt helt fri for usaklige retoriske knep og personangrep er mulig i praksis. Slik sett er det interessant å grave dypere i både *hva* forskere konkret betrakter som illegitim motstand, hvilken type tematikk det ofte handler om, og hvilke konsekvenser denne typen reaksjoner har for deres vilje til å ytre seg. Et annet, men beslektet spørsmål handler om hvordan forskerne selv bidrar til å opprettholde og forsvare visse grenser for uenighet, der noen problemstillinger rett og slett oppfattes som uønsket i offentligheten, eller de ansees som en tematikk der man bør være svært tilbakeholden eller forsiktig når man uttaler seg. Akkurat hvor grensene går og bør gå, er det imidlertid stadig strid om.

FORSKNINGSFORMIDLING: HVOR, HVOR OFTE – OG HVORFOR IKKE?

Rapporten *Forskerne og offentligheten. Om ytringsfrihet og akademia*,¹¹ som bygger på den omtalte surveyundersøkelsen blant vitenskapelig ansatte i Norge, dokumenterer at selv om forskere formidler sin kunnskap først og fremst i vitenskapelige fora, som tidsskrifter og på vitenskapelige konferanser, formidler om lag halv-

10 Mouffe, *Agonistics* (New York: Verso, 2013), 7.

11 Mangset mfl., *Forskerne og offentligheten*.

parten av dem også i bredere nyhetsmedier. Forskere innen innvandrings-, kjønns- og klimaforskningsfeltene skiller seg ut ved en særlig høy formidlingsvirksomhet; klimaforskerne først og fremst ved at de formidler aktivt via foredragsvirksomhet og populærvitenskapelig formidling, mens innvandrings- og kjønnsforskerne har særlig høy deltakelse i nyhetsmediene.

Rapporten viser imidlertid at forskeres lyst til å formidle både varierer med hvilket publikum det er snakk om, og med hva slags *type* resultater det gjelder. Villigheten til å formidle i nyhetsmedier og sosiale medier synker dersom offentliggjøring av forskningsresultater kan føre til negative reaksjoner fra overordnede eller konflikt med kolleger. Klart minst villige er forskerne til å formidle forskningsresultater hvis de kan oppfattes som krenkende for personer eller grupper.¹²

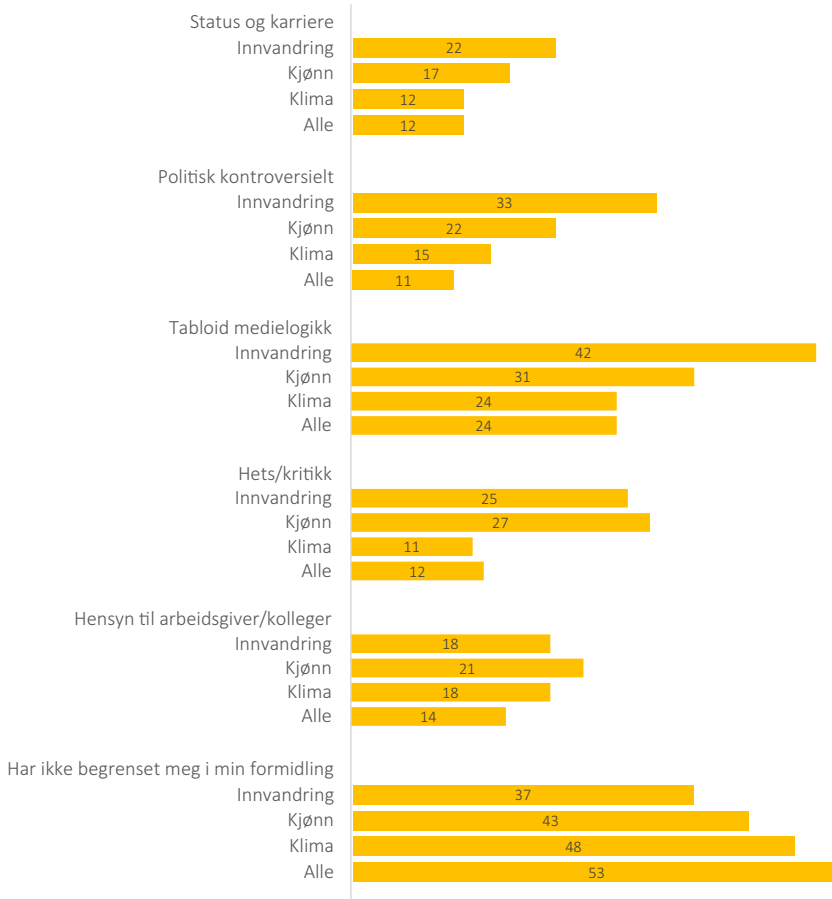
På direkte spørsmål om hva forskerne av ulike grunner har latt være å formidle av forskningsresultater til offentligheten i løpet av de siste fem årene, kommer et utfyllende bilde til syne. Om lag halvparten av respondentene svarer riktignok at de ikke har latt seg begrense, mens den resterende halvparten trekker fram ulike grunner. Omkring hver fjerde forsker i utvalget sier at de har unngått å formidle aktuelle funn fordi de mener at resultatene er for komplekse til å formidle til et allment publikum, eller de opplever at journalister vrir og vrenger på meningsinnholdet, det vi her omtaler som «tabloid medielogikk». Videre svarer mellom 10 og 15 prosent at de har latt være å formidle fordi det kan framstille oppdrags- eller arbeidsgivere i et dårlig lys eller skape konflikt med kolleger (14 prosent), fordi de frykter hets, trusler eller offentlig kritikk (12 prosent), fordi det ikke gir status eller er karrierefremmende (12 prosent), eller fordi funnene er politisk kontroversielle (12 prosent).¹³

Figur 7.1 viser disse ulike hindre for forskningsformidling for innvandrings-, kjønns- og klimaforskerne, sammenlignet med utvalget samlet sett. Figuren viser at forskerne på disse tre feltene oftere begrenser seg. Dette gjelder særlig innvandringsforskerne, mens klimaforskerne ligner mer på utvalget totalt. Hele 42 prosent av innvandringsforskerne oppgir for eksempel at de har unngått å formidle på grunn av en tabloid medielogikk. Dette gjelder 31 prosent av kjønnsforskerne, mens andelen blant klimaforskerne er den samme som i utvalget totalt sett (24 prosent). Innvandringsforskerne skiller seg også særlig ut når det gjelder å begrense egen deltakelse fordi funnene er politisk kontroversielle. Når det gjelder frykt for hets og trusler og karrierehensyn, skiller både innvandringsforskerne og kjønnsforskerne seg ut ved å oftere oppgi disse som grunner til at de har begrenset seg i sin formidling. En like stor andel av klimaforskerne og innvandringsforskerne – 18 prosent – oppgir imidlertid hensyn til arbeidsgiver og kolleger som grunn til

12 Mangset mfl., *Forskere og offentligheten*, 12–13.

13 Mangset mfl., *Forskere og offentligheten*, 14–15.

at de har latt være å formidle. En noe høyere andel av kjønnsforskerne (21 prosent) sier det samme, mens dette gjelder 14 prosent i utvalget totalt.



Figur 7.1: Hindre for forskningsformidling (Har du i løpet av de siste fem årene latt være å *formidle* til offentligheten noe fra din forskning på grunn av noe av det følgende?). Innvandrings- (N = 96), kjønns- (N = 105) og klimaforskere (N = 180) separat samt utvalget samlet. Prosentandelene er beregnet ut fra de respondentene i utvalget der formidling i mediene har vært aktuelt de siste 5 år (N = 994).

Vi har også undersøkt om det kan være andre, bakenforliggende faktorer, som kjønn, politisk ståsted, institusjonstype (UH, forskningsinstitutt, helseforetak) og ansettelsesforhold (fast eller midlertidig) som kan forklare disse forskjellene mellom forskningsfelt.¹⁴ Alt i alt finner vi svært små utslag; verken ansettelsesforhold

14 Se figur A7.1 i metodeappendikset.

eller type institusjon ser ut til å ha noe å si. Derimot skiller de tre forskningsfeltene – og særlig innvandrings- og kjønnsforskerne – seg ut ved å ha begrenset seg mer i sin formidling. Sammenligner vi bredere fagområder, finner vi at samfunnsviten-skapelige forskere, sammenlignet med forskere på andre fagområder, i større grad enn andre begrenser seg i frykt for hets og kritikk, fordi temaet de forsker på, er politisk kontroversielt, eller av hensyn til status og karriere.¹⁵ Overlappet er ikke overraskende ettersom de fleste innvandrings- og kjønnsforskerne også er samfunnsvitere.

FORSKERE PÅ KONTROVERSIELLE FELT – FORTELLINGER OM FORMIDLINGSBARRIERER OG -INSENTIVER

Hvilke erfaringer har forskere på innvandrings-, kjønns- og klimaforskningsfeltet med offentlig deltakelse, og hvilke tanker gjør de seg om barrierer mot og insentiver for forskningsformidling? Vi går nå videre til de kvalitative dybdeintervjuene med forskere innen disse tre forskningsfeltene, der vi åpent stilte spørsmål om grunner til å delta eller ikke delta i offentligheten. Her fant vi et stort overlapp med funnene fra surveyundersøkelsen. Vi tar derfor utgangspunkt i de samme fem kategoriene som i figuren over når vi analyserer forskernes egne fortellinger. Hvilken rolle spiller *hensyn til status og karriere*, *tabloid medielogikk*, *frykt for hets og kritikk*, *betydningen av arbeidsgivers og kollegers reaksjoner* og om man jobber med *forskning på politisk kontroversielle spørsmål* når forskere vurderer å delta i offentligheten?

Status og karriere

Måten det akademiske systemet er organisert og styrt på, legger i seg selv føringer for forskeres deltakelse i offentligheten. I den grad hensyn til status og karriere spiller en rolle for forskeres formidling, tyder intervjuene våre på at dette dreier seg om i alle fall to ulike hensyn: Det ene er at formidling ikke oppfattes som merittende i det akademiske systemet. Det andre er at en del forskere mener at offentlig formidling kan svekke deres anseelse i forskningsmiljøet. Begge disse årsakene nevnes hyppig, selv blant forskere som for øvrig er svært aktive formidlere. Som denne innvandringsforskeren påpeker:

I dagens forskningsverden får du først og fremst kred for det du har på CV-en og hva slags publikasjoner du har. Skal du delta i offentlig debatt og være på og

15 Se figur A7.2 i metodeappendikset.

virkelig delta i disse debattene, tar det mye tid av en arbeidsuke, du må virkelig ville det. I forhold til den uttellingen du får for det, er det ikke akkurat en karrierevei for en tung akademisk forsker.

Det som «oppleves som viktig her og nå», er for de aller fleste av våre informanter publisering av vitenskapelige artikler i høyt rangerte tidsskrifter, det som kalles «nivå 2» i det norske «tellekantsystemet», altså et system for vurdering av kvalitet på tidsskrifter og publikasjoner. Dette gjelder ikke minst for de unge informantene, som enten jobber i midlertidige stillinger eller som ikke ennå har fått profesorkompetanse, som føler de bør prioritere nivå 2-artikler framfor formidling dersom de skal nå opp i konkurransen.

Også de mest aktive klimaforskerne viser til betydningen av vitenskapelige publikasjoner for en akademisk karriere:

Du får ingen direkte kred for formidlingen når du skal inn og søke stillinger for eksempel. Hvis du ikke har topp-publikasjonene i topp-journalene, og hvis du ikke har dratt inn masse prosjekter og alt sånt, så kommer man ingen vei. Så du må føle at du kan gjøre [formidling] i tillegg. [...] Hovedsaken er egentlig bare at forskning er gørr-slitsomt, vi jobber døgnet rundt alle dager av året, de aller fleste av oss, og det å være en del av en slitsom offentlig debatt, og egentlig måtte ha et litt sånn bredere oversikt over fagfeltet, det er det mange som bare sier at, jeg er ikke interessert i det, det gidder jeg ikke. Så, ja, jeg tror hele strukturen ... Altså det, den legger ikke noe aktivt hinder i veien, men den insentiverer heller overhodet ikke.

Andre stiller seg spørsmål om en offentlig formidlingsprofil alltid er et gode for anseelsen i forskningsmiljøene. Flere påpeker at formidling i en bredere offentlighet kan være positivt for institusjonen, særlig hvis forskerne er ansatt ved forskningsinstitutter og sentre, men ikke nødvendigvis for den enkelte forsker. På klimafeltet har flere institusjoner et klart formidlingsmandat. Videre bevilgning fra myndighetene forutsetter dessuten at institusjonene lykkes i å være synlige i den offentlige debatten:

[Formidling] er en veldig viktig måte å sette [institusjonens navn] på kartet. En sterk og tydelig stemme i det nasjonale ordskiftet, tenker jeg er viktig for oss. Og rent sånn konkret har vi jo en bevilgning [som kan ta slutt]. Og det er klart, det er jo ingen tvil om at det er viktig at vi er et faglig sterkt senter, men jeg vil si at det er vel så viktig at vi er synlig nasjonalt, mot politikk og mot andre aktører.

For enkeltforskere kan imidlertid denne forventningen om offentlig deltakelse komme i konflikt med egen karrierebygging. Som denne kjønnsforskeren, ansatt ved et forskningsinstitutt, forklarer:

Nei, det hadde vært mye smartere å bare lukke døren og fått ferdig de der sju artiklene som henger. Men så er det jo også det med forpliktelser da, når man føler på presset fra instituttet på at man skal bidra. Og at man er opptatt av at man skal formidle og være synlig.

Selv om mange av forskerne vi har intervjuet, har mye erfaring med formidling, og selv om forskningsformidling er en viktig del av forskergjerningen, er det slående at de fleste peker på hvor lite formidling verdsettes i det akademiske kretsløpet. Vitenskapelig publisering i internasjonale tidsskrifter er grunnleggende for å få fast stilling og gjøre en akademisk karriere, og det er knapt noen insentiver for offentlig deltakelse, slik våre informanter oppfatter det. For forskere utenfor universitetene er det riktignok en klar forventning om og kultur for formidling, men også her kjenner forskerne sterkt på presset – og er smertefullt klar over at det å prioritere formidling kan gå på bekostning av egen karriere.

Tabloid medielogikk

Tall fra surveyundersøkelsen presentert tidligere i kapitlet viste at forskere generelt er mer tilbøyelige til å formidle funn i sine egne faglige fora enn til en bredere offentlighet. Det er naturlig å tenke seg at det å holde seg til interne fagfora gir forskerne en annen følelse av kontroll – både med formatet, hvilke aspekter som vektlegges, og hvem de snakker til – enn det man har når formidlingen skjer via massemedier og sosiale medier.

Blant forskerne vi har snakket med, som ofte er aktive formidlere, finner vi mange eksempler på at forenkling og spissing i mediene oppleves frustrerende. Dette kan fungere som en stopper for formidling av kontroversielle temaer. Mangelen på kontroll beskrives slik av denne kjønnsforskeren:

Når du deltar på et seminar eller i et panel, så har du kontroll over hva som er formidlet. Men det er ganske annerledes med pressen. Det var et par ganger jeg ble intervjuet av en journalist, og jeg ønsket å løfte fram en slags nyansert kunnskap, men til slutt ble det som om de bare valgte punktene de ville ha og klippet setninger. Og plutselig står det i avisen, med en argumentasjon som ikke var ment slik. Jeg ble veldig frustrert. Men jeg tror også at dette kanskje var min feil, fordi jeg ikke hadde så mye erfaring med journalister. Nå er jeg veldig forsiktig.

Denne typen negative erfaringer nevnes av mange som en årsak til at de har blitt mer forsiktige, opptatt av å ta forbehold og beholde så mye kontroll som mulig. Noen ved at de velger å skrive kronikker og innlegg, opptre på direkten slik at de sier, ikke kan klippes, eller ved å bruke mye tid på sitatsjekk og omskrivninger av intervjuer de har gjort, for å unngå misforståelser og misbruk. Det at det tar tid å forsøke å få kontroll, kan gjøre at de begrenser formidlingsaktiviteten.

Mange nevner opplevelsen av at journalister kan være ute etter ett spesielt narrativ og vinkler saken deretter. Som denne innvandringsforskeren forklarer det:

Det [jeg sa], ødela narrativet deres. Hver gang en journalist ringte og spurte litt, og jeg begynte å fortelle, så passet det ikke så godt likevel. Journalistene foretrakk å skrive om våre funn uten å snakke med oss. Det kunne de fordi de kunne referere til det andre hadde sagt, at vi hadde funnet slik og slik. Våre funn ble misrepresentert fullstendig i media.

Andre peker på at de etter hvert har mistet lysten til å opptre i massemediene, til tross for at de i utgangspunktet synes kunnskapsformidling er meningsfylt, fordi de regisseres inn i polariserte konflikter:

Det er den medieregisseringen av debatter som er veldig personorientert, polariserende. Du kan liksom bare ha to posisjoner. Jeg har av og til opplevd at journalister rigget ting til, og bare, altså det er den der utspillsgreia. Du kommer med «et utspill», så er det ikke egentlig et utspill fordi det er journalisten som har ringt til deg for å ville ha en mening. Jeg ble drittlei av det der.

I våre intervjuer er det mange som forteller om frustrasjon, tiltagende forsiktighet og – knyttet til visse temaer og for noen forskere – tilbaketrekning fra offentlig formidling etter at man har erfart hvordan en tabloid medielogikk kan fungere. Det er likevel ikke slik at informantene bare har negative erfaringer med å formidle i massemediene. De fleste har varierte erfaringer, der det å formidle i mediene stort sett oppleves positivt, men der enkelthendelser og enkelte temaer skiller seg ut som ubehagelige og krevende.

En del er også opptatt av å understreke at de har lite til overs for en generell klaging og en «offermentalitet» blant forskere. Én påpekte at forskere generelt sett har en privilegert rolle når de formidler i mediene, andre mener at det å kunne forenkle og å fortelle en historie som når folk, rett og slett må til. Det er en pedagogisk nødvendighet om man i det hele tatt vil nå ut, slik denne klimaforskeren ser det:

Så går jo det nettopp på å forenkle og konkretisere og spisse og forklare, ikke sant. Og da lærer man jo det etter hvert, at du skriver ikke «på den ene og på den andre siden» og «kanskje» og alt dette her. For det er ikke noe vits, det står i veien for budskapet ditt.

Andre klimaforskere påpeker imidlertid også utfordringen med at en *for* tydelig tale, for eksempel konkret tallfesting av de klimaendringene vi står overfor, kan underspille usikkerheten som ligger under modeller og beregninger. Internt i fagmiljøene er man vant til å forholde seg til usikkerhet i estimer, men flere av klimaforskerne forteller at dette er krevende å formidle til en bredere offentlighet uten å risikere å framstå som en som sår tvil om at klimaendringene er reelle.

Flere forskere, særlig når det handler om å formidle temaer som går inn i en polarisert politisk debatt, forteller at de har brent seg på å komme journalister i møte når det gjelder å forsøke å formidle et klart og forståelig budskap. Journalisters ønsker om å unngå en uforståelig «på den ene og på den andre side»-sjargong er i utgangspunktet noe flere informanter ønsker å imøtekomme. Etter å ha formidlet funn om innvandring og integrering viser følgende eksempel likevel at en ubehagelig opplevelse kan svekke tilliten til at det går bra å komme journalistene i møte på dette punktet når det handler om omdebatterte tema:

Jeg følte at jeg lot meg lure av journalisten, hadde for mye tillit og det jeg ga ham, var for tydelig på en måte som det gikk an å klippe til, og det burde jeg ha skjönt, burde ha vært mer skeptisk, burde vært mer nyansert i samme setning slik at det ikke ble klippet. [...]. Med en gang jeg hørte nyhetsbildet, jeg bare «faen» [...] Det jeg har lært av det er at man må være enda mer paranoid. Beholde formidlingslysten, men være enda mer skeptisk, tenke mer konsekvens, hvordan det kan vris og vendes på. Hele denne affæren har ikke redusert formidlingslysten eller aktiviteten, men det var en kjip erfaring og jeg sov dårlig om nettene.

Forskernes erfaringer med medieoffentligheten er altså temmelig broket. Selv om mange viser forståelse for at journalister må forenkle og spisse budskapet for å gjøre forskningen forståelig og interessant, og mange mener mediene ofte gjør en god jobb, har mange også negative enkeltopplevelser. Forskningsfunn som blir tatt ut av sammenheng og mister viktige nyanser, er noe flere forskere trekker fram, men vanskeligst er situasjoner der forskerne føler seg brukt i et medieregissert spill i polariserende debatter.

Ubehagelige tilbakemeldinger og hets

Ubehaget ved offentlig deltakelse dreier seg selvsagt ikke bare om medienes rolle, men også om hva slags reaksjoner forskere kan forvente å få når de stikker hodet fram. Hets og ubehagelige kommentarer er en etter hvert veldokumentert virkelighet for mange som deltar i offentligheten, selv om omfanget av konkrete trusler er nokså beskjedent. Dette er også hovedbildet fra surveyundersøkelsen.¹⁶ Mens om lag en fjerdedel av de samfunnsvitenskapelige forskerne har opplevd ubehagelige eller nedlatende kommentarer når de har ytret seg offentlig, gjelder dette mellom 11 og 16 prosent for de andre fagområdene. Når det gjelder konkrete trusler, er imidlertid nivået langt lavere og forskjellene mellom fagområder marginal; mellom 2 og 4 prosent oppgir å ha mottatt konkrete trusler de siste fem årene.

Kjønns- og innvandringsforskerne står imidlertid i en særstilling sammenlignet med de andre forskergruppene. For det første har en høyere andel opplevd konkrete trusler – 9 prosent av kjønnsforskerne og 8 prosent av innvandringsforskerne oppgir dette. For det andre har hele 37 prosent av forskerne på begge disse feltene opplevd ubehagelige eller nedlatende kommentarer. Klimaforskerne befinner seg her i en mellomposisjon: Mens 5 prosent oppgir å ha mottatt konkrete trusler, svarer 23 prosent at de har fått ubehagelige eller nedlatende kommentarer.¹⁷ Disse tallene reflekteres i intervjuene med forskerne, som også gir en dypere forståelse av hva slikt ubehag kan gå ut på.

Ytterst få av forskerne vi har intervjuet, forteller om konkrete trusler, men mange har ubehagelige erfaringer i etterkant av offentlig formidling. For klimaforskerne dreier dette seg gjerne om sjikane i form av ubehagelige meldinger på telefon, e-post eller sosiale medier. Gjennomgående forteller de at slik sjikane ikke berører dem personlig, men mange sier at det likevel gjør at de formidler mindre i offentligheten enn de ellers ville ha gjort. Særlig er det mange som forteller at de har tonet ned deltakelsen på sosiale medier fordi trykket der er stort og de opplever at de ikke kommer noen vei i diskusjoner med klimaskeptikere på nettet:

Det var en periode hvor det kunne komme en del sinte telefoner, jeg har fått en del ting i posten og sånn også. Det er ikke noe veldig plagsomt for min del, men ... det er der. Mens på sosiale medier er det mye, så klart. Og det er såpass at jeg har gira ned deltakelsen min der. Ikke fordi at det plager meg, jeg har fått veldig tjukk hud på akkurat det der, så det er liksom ikke noe problem. Men jeg liker ikke at det bare blir stående ubesvart, hvis det kan komme en sånn lang tråd

16 Mangset mfl., *Forskerne og offentligheten*, 17.

17 Mangset mfl., *Forskerne og offentligheten*, 17.

under Facebook-postene mine, så bør jeg være aktiv på noe vis selv. Og det har tatt veldig mye tid. Jeg har droppa Twitter fullstendig av den grunn.

Flere av innvandringsforskerne peker på at omfanget av ubehagelige kommentarer avhenger av temaet de uttaler seg om, og trekker fram rasisme som et spesielt krevende tema å både forske på og diskutere offentlig:

Det er forskjell på asyl- og migrasjonsdebatten, og det som går på rase og kjønn. Jeg er veldig glad for at disse ikke er mine forskningsfelt. [...] Selv om man tror at asyl og innvandring er komplisert, så vekker det ikke følelser på samme måte som rasismedebatten. Den er helt syk, helt absurd og bare å sette en fot innenfor det feltet, og se hvor mange ... det er intenst og voldsomt, veldig aggressivt rett og slett.

På spørsmål om uenighet i seg selv er ubehagelig å møte i offentligheten, svarer en kjønnsforsker:

Nei, hvert fall ikke hvis motargumentene er saklige presentert, så er ikke det et problem. Men det er det å bli møtt med det agget og forakten, og den fordømmelsen. Det er fordømmelse, at man ikke har den rette tenkningen da. Ikke tenker på den rette måten, eller ...

Ubehagelige erfaringer med offentligheten handler altså om ulike ting. Noe dreier seg om hets og sjikane i sosiale medier, noe om utfordringer av faglig autoritet og noe om at bestemte tema og faglige perspektiver blir møtt med moralsk kritikk og fordømmelse. Flere av forskerne vi har snakket med, forteller at de etter hvert har utviklet en temmelig hard hud og klarer å stå i situasjonen, men mange forteller at de unngår å diskutere forskningen sin på sosiale medier, og en del at de har blitt mer forsiktige med å uttale seg, særlig om spesielle temaer, som rasisme og kjønnsidentitet.

Disse funnene samsvarer også med resultatene fra surveyundersøkelsen.¹⁸ Blant dem som har opplevd ubehagelige eller nedlatende kommentarer i forbindelse med formidling av forskning til offentligheten, svarer om lag halvparten at slike erfaringer gjør dem opprørt og sinte, en tredjedel blir mer engasjert i forskningen, hver fjerde føler seg utrygg, og rundt 15 prosent oppgir at de unngår å uttale seg om kontroversielle problemstillinger.

18 Mangset mfl., *Forskerne og offentligheten*, 19.

Betydningen av arbeidsgivere og kolleger

Ved siden av frykt for hetsende eller ubehagelige kommentarer på nett viser også intervjuene våre at reaksjoner internt i akademien har betydning for forskernes vilighet til å formidle. Dette gjelder reaksjoner fra arbeidsgiver, men ikke minst reaksjoner fra kolleger og fagfeller, og det gjelder særlig når det handler om kontroversielle funn som vekker offentlig debatt og kritikk. Flere peker på at det å få hets og sjikane fra noen de ikke kjenner, og som ikke betyr noe for dem, er mye lettere å forholde seg til enn når negative reaksjoner kommer fra egne fagfeller. Det kan handle om å ikke trække i andres bed og ta oppmerksomhet fra kolleger, slik denne klimaforskeren peker på:

Jeg vet hva forskningen sier, jeg vet hva konklusjonen er, men ... jeg har ikke lyst til å komme i mange sånne situasjoner med liksom «det der skulle ikke du ha sagt, for det er min jobb», som regel fra forskere som overhodet ikke er synlige i media i det hele tatt (ler).

Andre peker på, som vi har vært inne på, at man ikke har full kontroll med framstillingen i mediene, og at det først og fremst er kollegers reaksjoner man frykter hvis noe ikke blir helt riktig:

Du må være såpass kjapp og spissformulert at du fort kan ende opp med noe feil, og da tror jeg at den frykten handler nesten like mye om at man enten trækker andre kolleger på tærne, eller at man liksom ser dum ut overfor andre kolleger, fordi man er for lite nyansert, eller sier noe som på en måte blir feil fordi journalisten misforstår bitte lite grann, det er den der frykten for ikke å kontrollere helt hvordan budskapet kommer ut, og liksom den faglige tyngden i det budskapet ...

En av innvandringsforskerne peker på noe lignende – å bli idiotforklart eller skjelt ut av tilfeldige personer gjør ikke vedkommende så mye, mens det å framstå inkompetent for kolleger er langt verre:

At folk som synser i media er idioter, og hva de mener om meg er irrelevant for meg som person, men hvis fagfeller eller andre fagfolk kritiserer meg, da blir jeg usikker, tenker «herregud, kanskje jeg ikke er så flink». Det treffer selvbildet på en helt annen måte.

Det er to typer reaksjoner fra kolleger som gjør forskerne særlig engstelige for å formidle. Den ene er som referert til over, å bli sett på som en forsker som ikke holder mål faglig eller metodisk. Den andre er å bli plassert i bås med krefter eller mil-

jøer som står på «feil» side knyttet til spørsmål som rasisme og fremmedfrykt eller likestilling og kjønns mangfold. Flere av kjønns- og innvandringsforskerne vi har intervjuet, trekker fram eksempler på slik moralsk fordømmelse i offentligheten. En av innvandringsforskerne framhever denne typen angrep fra andre forskere som spesielt belastende. Med henvisning til en konkret opplevelse etter å ha ytret seg offentlig sier vedkommende:

Det opplevde jeg som veldig personlig. At hun skrev om meg, og ting om meg der jeg tenkte at hun tok meg i aller verste mening [...] Hun skrev sånne ting som at jeg var fordomsfull og fullstendig ignorant [...] det traff meg hardt. Og det hadde jeg ikke ventet. Jeg føler at de sier at jeg er et dårlig menneske [...], gjør det offentlig.

Flere av forskerne vi har intervjuet, har opplevelser med angrep på deres faglighet og/eller moralske integritet i offentligheten. Et viktig funn i våre intervjuer er at ulike former for støtte – men også saklig, åpen uenighet – derfor oppleves som svært viktig. For dem som har opplevd det de betegner som belastende oppslag og reaksjoner i mediene, omtales støtte fra arbeidsgiver eller kolleger som avgjørende for at opplevelsen likevel ble håndterbar. Det handler da gjerne om markert støtte internt, spørsmål om hvordan det går – men også formidling av saklig uenighet når resten av forskerfellesskapet er taust.

Det er verdt å merke seg at klimaforskerne i vår studie skiller seg ut fra kjønns- og innvandringsforskerne ved at mange forteller at de har bygget opp et miljø der de aktivt støtter hverandre både i forkant og etterkant av utspill og opptreden i mediene. I større grad enn for de to andre fagfeltene ser det ut til at usaklig kritikk, hets og angrep er noe de får «utenfra», da gjerne fra folk som er skeptiske til at klimaendringer er menneskeskapte – og at dette er en type angrep de ikke lenger bryr seg så mye om.

Støtten internt ser også ut til å være knyttet til at klimaforskerne langt på vei har et felles metodegrunnlag, og at faglige uenigheter spiller en annen rolle her enn i den samfunnsvitenskapelig orienterte kjønns- og innvandringsforskningen (se kapittel 9). Kombinasjonen av markert faglig uenighet internt med det som oppleves som harde angrep på hele forskningsfeltet i mediene, slik flere kjønns- og innvandringsforskere har erfart, ser ut til å gjøre det krevende for dem både å møte kritikken offentlig og å vite hvordan man kan støtte kolleger som utsettes for kritikk i mediene:

Hver gang tenker jeg: «ja, okei, men jeg vet at mange ikke står for det der» [innad i kjønnsforskningen]. [...] Fordi jeg er kjønnsforsker blir jeg på en eller

annen måte gjort ansvarlig for hva en hvilken helst annen person sier. Det er aldri sånn at en sosiolog skal forsvare hva alle andre sosiologer i hele verden sier, vel, men det skal man faktisk som kjønnsforsker, og man kan risikere at man skal forsvare hva enhver kjønnsforsker sier.

Det er liten tvil om at avsender betyr mye for hvordan offentlig kritikk oppleves. Et tydelig mønster i våre data, både fra surveyundersøkelsen og de kvalitative intervjuene, er at usaklig og personrettet kritikk fra fagfeller rammer særlig hardt – og især i de tilfellene der egne kolleger og eget miljø ikke tilbyr støtte. Slik kan også talende taushet i eget forskermiljø oppleves vondt.

Politisk kontroversiell forskning

Så langt har vi sett at forskere kan kvie seg for å formidle funn av frykt for ulike former for negative reaksjoner. Våre intervjuer tyder på at denne uroen ikke gjelder like sterkt for alle temaer og funn, men snarere er koblet til studier med resultater som kan oppfattes som spesielt kontroversielle eller følsomme.

Eksempler på uro, tilbakeholdenhet eller svært krevende erfaringer knyttet til det å formidle politisk kontroversielle funn finnes i rikt monn blant forskerne vi har intervjuet – særlig blant innvandrings- og kjønnsforskerne. Det er som nevnt særlig to spesifikke temaer som peker seg ut når det gjelder tilbakeholdenhet med å uttale seg, det ene er knyttet til rasisme, det andre er knyttet til kjønns mangfold og transidentitet.

Særlig forskere som bruker kvalitative metoder der de ofte kommer tett på dem de samler kunnskap om, gir uttrykk for forsiktighet med å formidle funn som kan ha negative konsekvenser for utsatte minoriteter. De refererer til et forskningsetisk prinsipp om at man aldri skal bidra til å gjøre situasjonen vanskeligere for dem man samler inn informasjon om. For mange handler det ikke om å la å være å formidle, men om å trå forsiktig og tenke nøye over hvordan man formulerer seg i slike tilfeller:

Jeg vil ha en høyere bevissthet rundt hvordan jeg formulerer meg. Og det er både fordi det kan oppleves som stigmatiserende, selv om jeg mener at det er viktig å kommunisere det likevel, men da må man på en måte, velge sine ord med omhu. Sånn at man ikke kan bli tatt av de som snakker minoritetenes sak.

Forskere som uttaler seg om minoritetsgrupper, nevner at de gjerne ser for seg dem de snakker om, i slike formidlingssituasjoner. Et godt eksempel på dette er hvordan

denne kjønnsforskeren reflekterer rundt uttalelser om kjønnsskifte og kjønnsidentitet:

Da har jeg i bakhodet, den 15-åringen som sitter på rommet sitt og desperat vil ha hormoner for å bli noe annet og å framstå som noe annet enn det omgivelsene ser vedkommende som. [...] Det gjør det ekstra viktig å beskrive bakgrunnen for hvordan jeg resonnerer, ut fra hvilket teoretisk ståsted.

Nær knyttet til varsomheten med å formidle noe som kan gjøre situasjonen vanskeligere for dem man har forsket på, er også en bekymring for å bli tatt til inntekt for politiske grupper og bevegelser man ikke ønsker å styrke. Dette er særlig knyttet til et ubehag ved det som betegnes som «klamme omfavnelser» fra grupperinger langt til høyre i det politiske landskapet, som knyttes til en populistisk innvandringskritikk og en islamkritisk agenda. Slik setter for eksempel en av innvandringsforskerne ord på dette ubehaget etter å ha blitt intervjuet i en riksavis:

Jeg er ikke på Facebook, men jeg fikk mange meldinger av venner og kolleger som er på Facebook, av typen «stakkars deg, så kjipt, nå blir du omfavnet av [profilert innvandringskritiker] og han trykker deg til sitt bryst» [...] Det traff meg tungt. Troll i kommentarfeltet, innvandringskritiske røster, det gjør meg ikke så mye, jeg har ikke opplevd hat og sånn, men veldig mye av det som motiverer meg i den forskningen jeg gjør, er å gjøre samfunnet til et bedre sted og bidra til å peke på ulikhetsskapende mekanismer. Og når de som ofte er ofre for rasisme og diskriminering tar avstand til meg som forsker og den kunnskapen jeg kommer med, så er det ekstremt tungt.

Andre forskere forteller om erfaringer av å bli plassert «på feil side», der beskyldninger om kynisme, rasisme og manglende moralsk integritet kan bli resultatet. Slik setter en innvandringsforsker ord på denne typen erfaring:

Når det gjaldt den rasismedebatten, var det veldig sterke reaksjoner fra det man forenklet kan kalle en venstreside, en antirasistisk side. Og spesielt fra en del veldig sterke stemmer (...) det var hele tiden sånn mistenkeliggjøring av mitt perspektiv, at jeg sa ting fordi jeg var hvit mann.

Noen få av våre informanter har trukket seg helt tilbake fra offentlig formidling i etterkant av traumatiske erfaringer knyttet til medieoppslag om kontroversielle temaer. For de fleste handler det imidlertid om at de blir mer forsiktige, eller at de helt unngår visse temaer, ikke formidling generelt. Flere informanter mener at den

offentlige debatten har fått større takhøyde enn før, og at det er rom for mer kritisk forskning enn tidligere, for eksempel knyttet til innvandring (se kapittel 9). Men spør man dem om tabuområder de ikke vil uttale seg om, er det gjerne rasisme og transseksualitet som trekkes fram – enten som tema de ikke selv forsker på, men omtaler som spesielt vanskelige sett utenfra, som tema de faktisk forsker på, men ikke tør uttale seg om, eller som tema de helt har sluttet å forske på. Denne kjønnsforskerens beskrivelse setter det på spissen når vi spør om det er noen temaer vedkommende viker tilbake for å uttale seg om offentlig:

Jeg tror ikke jeg vil orke å si noe i transdebatten eller om kritisk raseteori eller om kulturell appropriasjon – så lenge andre gjør det, og jeg kan bli fri for det. Jeg opplever et så uforsonlig klima på den identitetspolitiske siden at man ville risikere å bli lagt for hat på en måte som kan få [kjente samfunnsdebattanter] til å fortone seg som rene hyggeonkler. Jeg opplever det som formålsløst og veldig slitsomt å skulle diskutere med folk som ikke kan skille mellom argumenter og utskjelling, eller mellom uenighet og ondskap. Så overfor den gruppen vil jeg nok feige ut.

Forskere kan altså kvie seg for å uttale seg om kontroversielle temaer av ulike grunner, av frykt for reaksjoner fra ulike grupper og sider av offentlig debatt. Et gjennomgående trekk er at de etterlyser et rom der budskapet ikke dras ut til den ene eller andre polen i offentlige debatter, og der det er mulig å uttrykke nyanser og resultater som peker i flere retninger.

AVSLUTNING

Analysene i dette kapitlet viser tydelig at det finnes en rekke hindre for forskeres offentlige deltakelse. Nær halvparten av forskerne i surveyutvalget forteller at de har begrenset seg i formidlingen av egen forskning. Dette er spesielt utbredt blant samfunnsvitenskapelige forskere og gjelder i særlig grad dem som jobber med innvandringsrelaterte spørsmål, kjønn og likestilling. Samtidig viser både surveyundersøkelsen og de kvalitative intervjuene at det er ulike grunner til at forskere begrenser seg: Det kan dreie seg om at formidling tar tid og gir liten uttelling i det akademiske systemet, en skepsis til mediedynamikken og til å bli fanget i et spill der budskapet spisses inn i en polarisert debatt, frykt for hets og sjikane, eller en opplevelse av personangrep fra kolleger og manglende støtte fra arbeidsgiver. Intervjuene våre tyder på at forskere er ekstra forsiktige når temaet er politisk kontroversielt og dreier seg om sårbare minoritetsgrupper.

Det er likevel viktig å huske på at spørreundersøkelsen og intervjuene også gir inntrykk av at en stor andel av forskerne liker å delta i offentligheten og også takler konfrontasjon. Når de opplever at debatten preges av angrep på personlig faglige integritet, eller av hets og sjikane, oppfatter derimot mange debatten som uholdbar – eller uutholdelig. I en slik situasjon kan med andre ord offentligheten, med Mouffes begrep, oppleves som antagonistisk, der forskeren ikke behandles som en respektert meningsmotstander. Den grunnleggende enigheten om spillereglene er ikke til stede, og diskusjonen blir destruktiv. Dette er situasjoner som gjør at forskerne kan trekke seg tilbake.

Vi finner også at noen temaer som er spesielt politisk kontroversielle, som rasisme og kjønnsidentitet, utfordrer grensene for hva det er legitimt å diskutere. Her ser vi at forskere i like sterk grad frykter fagfellers fordømmelse som hets og sjikane fra aktører utenfor akademien. Dette er temaer der mange av forskerne vi har intervjuet, trår svært forsiktig eller helt lar være å uttale seg om i offentligheten. For noen er frykten for negative konsekvenser grunn nok til å trekke seg tilbake, for andre er det konkrete negative erfaringer som ligger til grunn, både knyttet til hets utenfra og intern fordømmelse og ekskludering (se også kapittel 8 og 9).

Selv om dette på mange måter kan synes som en dyster oppsummering av forskeres opplevelser av det å formidle offentlig, og dermed også for ytringsfriheten i akademien, er det viktig å ikke tegne et for mørkt bilde av situasjonen. Over halvparten av forskerne i vår surveyundersøkelse svarte at de *ikke* har latt seg begrense i sin formidling. Og selv om mye tyder på at det å forske på politisk betente felt som innvandring, kjønnslikestilling og klima gjør en spesielt utsatt og forsiktig, så oppgir en *høyere* andel av forskerne på disse feltene – om lag 7 av 10 – at de faktisk har formidlet det siste året.

Det er verdt å spørre seg hvordan dette henger sammen. Og kanskje skulle problemstillingen i dette kapitlet ha vært snudd på hodet: Hvorfor velger egentlig forskere å formidle overhodet når det knapt finnes insentiver til å gjøre det, og omkostningene er så store for en del av dem? Blant forskerne vi har intervjuet, kommer ideen om et samfunnsoppdrag fort opp når vi spør om vitenskapelig ansatte bør prioritere offentlig formidling eller ei. Noen omtaler offentlig formidling av forskningsresultater som en selvsagt forpliktelse. Andre legger vekt på at det ikke bare er en plikt – det er også noe som gir en dyp følelse av mening. Atter andre påpeker at forskning kan være en ensom jobb, og at deltakelse i offentligheten gir sårt trengt tilbakemelding på at det finnes en verden der ute med interesse og behov for det de gjør.

Likevel er det med utgangspunkt i funnene i dette kapitlet verdt å peke på noen områder som fortjener økt oppmerksomhet når man snakker om ytringsfrihet i

akademia generelt, og om forskningsformidling spesielt: Selv om forskerne i våre undersøkelser, de som jobber med kontroversielle felt og opplever mye kritikk, sjelden trekker seg helt tilbake fra offentligheten, velger en del altså å unngå visse temaer. Dette kan føre til at noen samfunnsområder blir underbelyst i offentligheten, noe som igjen kan ha betydning for informasjonsfriheten og dermed for den brede demokratiske samtalen. Det er også verdt å merke seg at variasjonen i deltakelse i offentligheten ikke bare preges av det konkrete forskningsfeltet man tilhører, men også av institusjonstilhørighet. Forskere ved forskningsinstituttene forteller ofte at de har en forpliktelse til å løfte fram institusjonen i offentligheten, noe de ansatte ved universiteter og høyskoler ikke opplever på samme måte. Dette kan tyde på at de ulike insentivene til deltakelse ved ulike forskningsinstitusjoner kan føre til en skjevhet i hvilke faglige stemmer som preger det offentlige ordskiftet.

Et gjennomgående funn i våre analyser er dessuten den positive betydningen som støtte fra kolleger og ledere har når man utsettes for sterk offentlig kritikk, og motsatt – den sårbarheten som ligger i taushet og utestengelse. Støtte er ikke ensbetydende med uforbeholden tilslutning til de synspunktene forskerne forfekter – tvert imot, de fleste vi har intervjuet, understreker nødvendigheten av saklig uenighet om faglige spørsmål. Men når det først stormer, har vissheten om støtte fra ledere og kolleger, og motsatt risikoen for å stå alene, stor betydning for opplevelsen av offentlig deltakelse og for vurderinger av om man skal bidra igjen.

REFERANSER

- Andersson, Mette. *Kampen om vitenskapeligheten: Forskningskommunikasjon i et politisk betent felt*. Oslo: Universitetsforlaget, 2018. <https://doi.org/10.18261/9788215030036-2018>.
- Bjelland, Heidi Fischer og Tore Bjørgo. *Trusler og trusselhendelser mot politikere. En spørreundersøkelse blant norske stortingsrepresentanter og regjeringsmedlemmer*. PHS Forskning 2014: 4. Oslo: Politihøgskolen, 2014.
- Holst, Cathrine. «Why Not Epistocracy? Political Legitimacy and ‘the Fact of Expertise’.» I *Expertise and Democracy*, redigert av Cathrine Holst. ARENA-rapport 1/14. Universitetet i Oslo, 2014.
- Kierulf, Anine. *Hva er ytringsfrihet*. Oslo: Universitetsforlaget, 2021.
- Lamont, Michèle. *How Professors Think*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009.
- Mangset, Marte, Arnfinn H. Midtbøen, Kjersti Thorbjørnsrud, Dag Wollebæk og Audun Fladmoe. *Forskere og offentligheten. Om ytringsfrihet i akademia*. Oslo: Fritt Ord og Institutt for samfunnsforskning, 2021.
- Midtbøen, Arnfinn H. «Boundaries of Free Speech in the Political Field.» I *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere*, redigert av Arnfinn H. Midtbøen, Kari Steen-Johnsen og Kjersti Thorbjørnsrud. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017.
- Midtbøen, Arnfinn H., Kari Steen-Johnsen og Kjersti Thorbjørnsrud, (red.) *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017.

- Mouffe, Chantal. *Agonistics: Thinking the World Politically*. New York: Verso, 2013.
- Slaatta, Tore, og Hanne M. Okstad. *Kunstnere vurderer ytringsfrihet – 2020*. Oslo: Fritt Ord, 2021.
- Strømme, Vidar. *Ytringsfrihet i akademia*. ISF-rapport 2020:14. Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 2020.

8. Politisk meningsmangfold og ytringsfrihet i akademia

Johannes Due Enstad og Kjersti Thorbjørnsrud

Sammendrag Forskingen skal være fri, men finnes det visse temaer som er tabu for forskere å snakke om eller forske på? Hvis slike tabuer finnes, i hvilken grad er de knyttet til forskeres politiske og ideologiske orientering? Diskusjonen om «venstrevridde forskere» er ikke ny, men forskning på politisk meningsmangfold i norsk akademia har vært mangelvare. I dette kapitlet undersøker vi problemstillingen nærmere ved å stille følgende spørsmål: Hvor politisk mangfoldig er norsk akademia? Hva mener forskerne selv om meningsmangfold, og hvordan henger spørsmålet sammen med den frie forskningens vilkår? Vi bruker en kvantitativ spørreundersøkelse og dybdeintervjuer for å besvare disse spørsmålene og slik gi ny innsikt og dybde til den pågående debatten om politisering i akademia, med særlig fokus på samfunnsvitenskap og humaniora.

Nøkkelord ytringsfrihet | meningsmangfold | ideologi | politisering | samfunnsvitenskap

Det er bred enighet om at mangfold er et gode i akademia, som på andre samfunnsområder. Kjønnsbalanse og representasjon av etniske minoriteter er to typer mangfold som gjerne utpekes som et viktig ideal.¹ En annen dimensjon som er verdt å drøfte, men som sjeldnere settes på agendaen innen akademia, er politisk og ideologisk meningsmangfold. I dette kapitlet ser vi nærmere på betydningen av denne typen mangfold blant forskere, hva de selv tenker om dette, og hvordan spørsmålet henger sammen med hvordan ytringsrommet oppleves i akademia.

Bildet av et venstrevridd akademia dukker opp i offentlig debatt fra tid til annen. Forskere, og da særlig samfunnsvitere og humanister, påstås å være på lag med

1 Se for eksempel Fevolden, «Mandat for Komité for kjønnsbalanse og mangfold i forskning (Kif) 2014–2017», Kifinfo, august 2014, <https://perma.cc/H5ZZ-5HY6>; Akademiet for yngre forskere, *Rom for mangfold i akademia? En surveyundersøkelse om internasjonalisering, diskriminering og seksuell trakassering blant yngre forskere i Norge* (Oslo: Akademiet for yngre forskere, 2019); Tjønndal mfl., «Mangfold i Forsknings-Norge 2021», *Khrono.no*, 11. februar 2021, <https://perma.cc/M9PR-T9NN>.

venstresiden og anklages for å la denne tilhørigheten farge forskningen.² Undersøkelser har vist at slike påstander har en viss gjenklang i befolkningen, der særlig Høyre- og FrP-velgere mistenker at forskere lar seg styre av egne politiske oppfatninger.³ I vår egen befolkningssurvey svarte 42 prosent at de tror forskere lar seg påvirke av sine politiske standpunkter når de trekker konklusjoner.

Finnes det gode grunner til slik skepsis? Og har det egentlig noe å si om forskere skulle vise seg å orientere seg likt ideologisk og politisk så lenge de utfører sin forskning i tråd med vitenskapelige kjøreregler som metodisk åpenhet og etterprøvbarhet? Grunnleggende psykologisk innsikt tilsier at ja, det kan likevel ha noe å si. Alle mennesker er tilbøyelige til å søke bekreftelse på egne oppfatninger og preferanser (bekreftelsesbias), og forskere er mennesker. Allerede på 1600-tallet skrev Francis Bacon om den feilbarlige menneskelige fornuft: «Man always believes more readily that which he prefers.»⁴ Forskning har bekreftet denne innsikten.⁵ Både forskere og lekfolk vurderer vitenskapelige bevis som mer overbevisende dersom innhold og konklusjon stemmer med deres forhåndsoppfatninger og moralske verdier.⁶ Vi er flinkere til å finne feil og mangler ved hypoteser og argumenter som strider mot vår grunnleggende overbevisning, og vi er mer ukritiske til informasjon som ser ut til å bekrefte våre eksisterende oppfatninger om hva som er sant, og hva som er moralsk riktig. Et slikt bekreftelsesbias kan være ekstra vanskelig å motvirke i fellesskap der folk i utgangspunktet tenker likt – der tendenser til *gruppetenkning* får etablere seg.

Data vi har samlet inn, tyder på at norske humanister og samfunnsvitere, i likhet med forskere i andre land, er venstreorientert sammenlignet med befolkningen for øvrig (og sammenlignet med andre fagfelt som medisin, naturvitenskap og teknologi). I det følgende skal vi se nærmere på denne skjevfordelingen, og vi skal undersøke hvilke mulige implikasjoner den kan ha. Forskeres ytringsrom kan begrenses av en rekke faktorer: Truslene kan komme utenfra, ved en ugjestmild

2 Se for eksempel Vanebo, «Kriminologisk hjernevask», *Aftenposten.no*, 2. mai 2011, <https://perma.cc/QZK2-2XKA>; Brekke, «Røde forskere er et problem», *NRK.no*, 11. mars 2013, <https://perma.cc/JC6C-DTYD>; Randen, «Fremskrittspartiet i akademia: Minoriteten ingen hjelper», *Universitas*, 3. mai 2017, <https://perma.cc/LJ7U-HYYU>; Clemet, «Røde forskere er et problem, også i ulikhetsdebatten», *Kristin Clemets blogg*, 19. desember 2019, <https://perma.cc/Q668-RH8R>.

3 Stranden, «Blå velgere er mest skeptisk til om forskere er nøytrale», *forskning.no*, 16. august 2018, <https://perma.cc/5SHS-4CBF>.

4 Sitert i Colombo mfl., «Explanatory Judgment, Moral Offense and Value-Free Science», *Review of Philosophy and Psychology* 7, nr. 4 (1. desember 2016): 745.

5 Kunda, «The Case for Motivated Reasoning», *Psychological Bulletin* 108, nr. 3 (1990): 480–98.

6 Colombo mfl., «Explanatory Judgment, Moral Offense and Value-Free Science»; Lord mfl., «Biased assimilation and attitude polarization: The effects of prior theories on subsequently considered evidence», *Journal of Personality and Social Psychology* 37, nr. 11 (1979): 2098–2109.

offentlighet (se kapittel 7), eller de kan være knyttet til interne organisasjonsformer, belønningssystemer og faglige feider (se kapittel 9). Trusselen kan også oppstå som en følge av manglende ideologisk og politisk takthøyde og mangfold, som er det vi undersøker i dette kapitlet.

Vi ser først nærmere på ulike perspektiver på forholdet mellom verdier, politisk homogenitet og forskning, før vi tar for oss resultatene av spørreundersøkelsen vi har gjennomført blant forskere i Norge. Den er gjennomført via spørreskjema sendt ut til medlemmene av de største fagorganisasjonene for forskere i Norge.⁷ Her ser vi nærmere på forskernes politiske orientering og deres syn på politisk meningsmangfold i akademien. Via kvalitative intervjuer undersøker vi deretter hvordan to spesielle grupper forskere – de som jobber med spørsmål knyttet til henholdsvis innvandring og minoriteter og kjønn og likestilling – reflekterer over forholdet mellom verdiorientering, ideologi og fag, og hvorvidt de har erfart ubehag eller sanksjoner knyttet til brudd med dominerende ideologi og verdier innen sine felt.⁸ Dette er to felt som er særlig interessante å undersøke i vår sammenheng. De representerer begge en del av samfunnsforskningen som ofte er omtalt i mediene, og som hyppig setter fokus på dagsaktuelle og omstridte temaer. Disse feltene har dessuten vokst fram i takt med at samfunnet har etterspurt mer kunnskap om kjønn og likestilling, innvandring og integrering. Slik sett kan man tenke seg at dette er felt der grensene mellom forskning og politikk kan bli særlig spenningsfylte, men også at forskere innen disse feltene vil reflektere over forholdet mellom fag og verdier.

PERSPEKTIVER PÅ FORSKERROLLER, POLITISK HOMOGENITET, BLINDSONER OG DOGMATISME

Innsikt i en psykologisk mekanisme som bekreftelsesbias tilsier at forskere bør være særlig oppmerksomme på egne fordommer og grunnoppfatninger. Vitenskapelig metode har da også til hensikt å motvirke denne typen bias via idealer om objektivitet, uavhengighet og det vitenskapssosiologen Robert K. Merton kalte

7 Merk at utvalget av respondenter som har fått og besvart spørreundersøkelsen, ikke er fullt ut representativt for den samlede norske forskerstanden. For det første har vi, i håp om å få flere til å svare, sendt undersøkelsen ut via forskeres fagorganisasjoner. Det betyr at de som ikke er fagorganisert, ikke er representert i undersøkelsen. Videre har noen fagforeninger valgt å ikke delta, og medlemmene i noen fagforeninger har deltatt i større grad enn andre. Alt i alt har vi en overrepresentasjon av medisiner og en underrepresentasjon av naturvitere og teknologer blant respondentene. For nærmere informasjon om spørreundersøkelsen, se metodeappendikset.

8 Se metodeappendikset under overskriften «Kvalitative data» for en beskrivelse av det kvalitative utvalget.

«organisert skeptisisme», der fagfeller kritisk vurderer det metodiske og faglige grunnlaget for hverandres arbeider.⁹

Spørsmålet er om ideologisk slagside likevel kan slå uheldig ut også i en akademisk setting. En lang vitenskapsteoretisk tradisjon har stilt spørsmål ved forskningens evne til å frigjøre seg helt fra tatt-for-gitte antagelser, rådende samfunnsnormer og dominerende ideologiske strømninger.¹⁰ Forskere har respondert på denne kritikken på ulike måter. En tilnærming innebærer en erkjennelse av at forskningen aldri kan være fullstendig verdifri og objektiv, men at dette er idealer man strekker seg etter. Det å motvirke blindsoner og skjevheter er slik et kontinuerlig arbeid. En annen posisjon, som er særlig uttalt innen samfunnsforskning og humanistiske fag, innebærer en avvisning av idealet om verdifrihet. Her omfavnes i stedet en forskerrolle der målet er å bidra til et bedre og mer rettferdig samfunn (se kapittel 1).¹¹ Denne posisjonen har vært karakteristisk for deler av norsk samfunnsvitenskap, der en viktig ambisjon har vært å utgjøre et kritisk korrektiv til det bestående og å muliggjøre samfunnsendring.¹² Hva man mener er et bedre samfunn, avhenger imidlertid av ens verdier og ideologiske perspektiver.

En rekke studier har pekt på at ideologisk homogenitet blant samfunnsforskere kan ha negative konsekvenser ved at politiske sympatier begrenser hvilke spørsmål forskere stiller, hvordan data tolkes, hvordan funn rammes inn, hva som siteres og kanoniseres, og hva som forbigås i stillhet.¹³ Hovedpoenget her er at tendensen til bekreftelse og faren for ikke-erkjente blindsoner og gruppetenkning øker når forskerfellesskapet deler den samme grunnleggende ideologiske og politiske orienteringen.

Flere av disse studiene peker på at en felles venstreliberal orientering hos forskere bidrar til en form for moralsk og sosialt fellesskap preget av likhetsidealene,

9 Merton, «The normative structure of science», i *The sociology of science: Theoretical and empirical investigations* (Chicago: University of Chicago Press, 1973), 267–278.

10 Se f.eks. Chalmers. *What is this thing called science?* (Indianapolis: Hackett Publishing Company, Inc, 2013).

11 Burawoy, «For public sociology», *American Sociological Review* 70, nr. 4 (2005): 4–28.

12 Se for eksempel Thue, *Empirisme og demokrati: Norsk samfunnsforskning som etterkrigsprosjekt* (Oslo: Universitetsforlaget, 1997).

13 Martin, «How Ideology Has Hindered Sociological Insight», *The American Sociologist* 47, nr. 1 (2016): 115–30; Duarte mfl., «Political Diversity Will Improve Social Psychological Science», *Behavioral and Brain Sciences*, 2015, 1–58; Gross, *Why Are Professors Liberal and Why Do Conservatives Care?* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 2013); Honeycutt og Jussim, «A Model of Political Bias in Social Science Research», *Psychological Inquiry* 31, nr. 1 (2020): 73–85; Horowitz mfl., «Sociology's Sacred Victims and the Politics of Knowledge: Moral Foundations Theory and Disciplinary Controversies», *The American Sociologist* 49 (2018): 459–95. For en konsis oversikt over forskningen på dette feltet, se Jussim, «Political Biases in Academia», *Psychology Today*, 29. mai 2020, <https://perma.cc/Q9SY-FCFZ>.

ønske om sosial rettferdighet og et fokus på underprivilegerte grupper i samfunnet. Noen studier hevder at disse grunnverdiene har utviklet seg til en form for dogmatisme som hindrer empirisk utforskning og testing av tatt-for-gitte sammenhenger i enkelte fagmiljøer, der den som stiller kritiske spørsmål eller kommer med avvikende svar, risikerer å bli støtt ut av fellesskapet.¹⁴

I den grad en slik form for moralsk-politisk konsensus trumfer et fellesskap tuffet på vitenskapelige grunnprinsipper og erkjennelsesmessig åpenhet, er dette selv sagt en utfordring for forskningen spesielt og ytringsfriheten generelt. Slik forskning i likhet med andre er sårbare for gruppetenkning, kan de også som alle andre frykte sosial ekskludering. Såkalte taushetsspiraler kan oppstå når man oppfatter at ens måte å tenke på representerer et mindretall, og en slik mekanisme gjør seg særlig gjeldende om man frykter avvisning fra sine egne, altså sine likemenn (*peers*) som man ellers identifiserer seg med.¹⁵

De empiriske studiene av sammenhengen mellom politiske verdier og forskning er hovedsakelig gjort i en amerikansk kontekst, der det politiske klimaet er ganske annerledes enn i Norge. Vi er imidlertid ikke fullstendig frikoblet fra utviklingen innen akademiske miljøer i den engelskspråklige verden. Det er derfor verdt å merke seg tendensen til ideologisk betinget konformitetspress som har oppstått innenfor mange av disse landenes akademiske institusjoner, der en rekke akademikere har blitt rammet av sanksjoner fra kolleger, studenter eller egne institusjoner fordi de har gitt uttrykk for ideer som bryter med rådende ortodoksi.¹⁶ Utviklingen er ikke unik for USA, selv om søkelyset kanskje er sterkest der: Spørreundersøkelser har vist at et flertall av høyreorienterte akademikere ikke bare i USA, men også i Canada og Storbritannia sier de opplever et fiendtlig klima på jobb, noe som fører til utstrakt selvsensur av frykt for negative konsekvenser.¹⁷ Videre viste en spørreundersøkelse blant 2500 statsvitere i over 100 land at høyreorienterte var klart mer bekymret for ideologisk konformitetspress enn venstreorienterte, og mønstret gjaldt på tvers av i-land, inkludert Norge (men var motsatt for u-land, der venstreorienterte forskere var mest bekymret).¹⁸ Andre undersøkelser, med

14 Williams, *Academic freedom in an age of conformity* (Houndmills: Palgrave Macmillan, 2016).

15 Noelle-Neumann, *The Spiral of Silence* (Chicago: University of Chicago Press, 1993).

16 For en oversikt over slike hendelser i USA, se German og Stevens, «The Targeting of Scholars for Ideological Reasons from 2015 to Present», The Foundation for Individual Rights in Education (FIRE), 2021, <https://perma.cc/9CY2-5NUE>. For en mer uformell og ufullstendig liste, se Jusim, «The Threat to Academic Freedom ... From Academics», *Medium*, 5. april 2021, <https://perma.cc/6Z6W-ZBSU>.

17 Kaufmann, «Academic Freedom in Crisis: Punishment, Political Discrimination, and Self-Censorship», Center for the Study of Partisanship and Ideology, 1. mars 2021, <https://perma.cc/28PR-PGNH>.

18 Norris, «Cancel Culture: Myth or Reality?», *Political Studies*, 11. august 2021.

både amerikanske og europeiske respondenter, har vist at overraskende mange forskere tilkjennevir vilje til å diskriminere kolleger med et annet politisk syn i ansettelsesprosesser, fagfellevurderinger og finansieringssøknader.¹⁹

Motstemmer hevder at trusselen mot ytringsfriheten i amerikansk akademia er overdrevet, og at spørsmålet blåses opp av antiintellektuelle krefter på den konservative siden.²⁰ Denne skepsisen kan være berettiget i noen sammenhenger. I en «kulturkrigs»-kontekst vil den ene leiren åpenbart utnytte, og gjerne overdrive, tendenser til politisering for å ramme motparten. Det kan også innvendes at et minst like alvorlig problem for fri forskning kommer fra den autoritære høyresiden og manifesterer seg i land som Ungarn, der myndighetene har lagt ned ideologisk uønskede studieretninger.²¹ Påminnelsen om at «kanselleringskultur» kan få ulike ideologiske fortegn, er betimelig. Den understreker at akademisk frihet må forsvares mot alle former for dogmatisme, enten de kommer innenfra eller utenfra, fra høyre eller venstre.

Selv om angloamerikanske ytringsfrihetsproblemer ikke uten videre kan overføres på norske forhold, og kjente eksempler på at norske forskere har blitt sanksjonert på grunn av sine ytringer er få, er norsk akademia neppe immun mot problematikken.²² Teoretisk er det rimelig å anta at sterk politisk homogenitet (uansett hvilken retning den måtte gå i) innenfor hele fagfelt som befatter seg med politisk relevant tematikk, vil kunne begrense vitenskapelig utfoldelse og kritisk selvkorrigerende, uavhengig av hvilket land det gjelder. Vår undersøkelse er et første forsøk på å undersøke denne problemstillingen systematisk i en norsk kontekst.

19 Honeycutt og Freberg, «The Liberal and Conservative Experience Across Academic Disciplines: An Extension of Inbar and Lammers», *Social Psychological and Personality Science* 8, nr. 2 (1. mars 2017): 115–23; Inbar og Lammers, «Political Diversity in Social and Personality Psychology», *Perspectives on Psychological Science* 7, no. 5 (2012): 496–503; Peters mfl., «Ideological diversity, hostility, and discrimination in philosophy», *Philosophical Psychology* 33, no. 4 (2020): 511–48.

20 Sachs, «The 'campus free speech crisis' is a myth. Here are the facts», *Washington Post*, 16. mars 2018, perma.cc/WSD9-9QDW; Sultana, «The false equivalence of academic freedom and free speech», *ACME: An International Journal for Critical Geographies* 17 (2, 2018), 228–257.

21 Enyedi, «Democratic Backsliding and Academic Freedom in Hungary», *Perspectives on Politics* 16, nr. 4 (2018): 1067–74; Lilleslått, «En trussel mot akademisk frihet er en trussel mot kvinners rettigheter», *Kilden*, 19. november 2018, <https://perma.cc/TUW6-V427>.

22 For et nylig eksempel, se Velo, «Forsker uttalte seg kritisk – ble bedt om å ta pause fra undervisning», *Morgenbladet*, 28. oktober 2021, <https://perma.cc/39ZN-BX8D>.

RESULTATER AV SPØRREUNDERSØKELSEN: POLITISK ORIENTERING, SYN PÅ MENINGSMANGFOLD OG YTRINGSROM

Vår undersøkelse blant forskere i Norge måler politisk og ideologisk orientering på to måter. For det første spør vi om stemmegivning ved stortingsvalget i 2017.²³ For det andre spør vi hvordan forskerne stiller seg til ideologiske stridsspørsmål som representerer varige konfliktlinjer og uttrykker dypere ideologiske grunnverdier, som holdning til innvandring, religion og likestilling.²⁴

Resultatene viser, i tråd med tidligere undersøkelser,²⁵ at forskere i Norge sett under ett utgjør en tydelig venstreorientert eller rødgrønn gruppe sammenlignet med befolkningen for øvrig.²⁶ Forskere, på tvers av fag og institusjoner, stemte på partiene Rødt, SV og MDG i langt høyere grad enn befolkningen generelt. Venstreorienteringen er særlig utpreget blant samfunnsvitere og humanister. Skjevfordelingen viser seg også ved at mens et flertall av befolkningen stemte på noen av de fem sentrums- eller høyrepartiene (Sp, KrF, V, H, FrP) i 2017, gjaldt dette mindre enn en femtedel av samfunnsviterne og humanistene. Svært få forskere stemmer Fremskrittspartiet, blant samfunnsforskerne i vårt utvalg gjelder det under 1 prosent. Det er verdt å merke seg at denne spørreundersøkelsen kun har gått til forskere som er medlem av et fagforbund. I den grad venstreorienterte forskere organiserer seg i større grad enn andre, kan den sterke venstredominansen vi finner, være preget av dette, og den prosentvise støtten vi finner til ulike partier, er neppe eksakt. Imidlertid er organisasjonsandelen høy blant forskere, og en organisasjon som Forskerforbundet har ingen ideologisk profil. Tendensen vi finner, er trolig reell, også ettersom den rimer med funn fra tidligere studier og andre land.

Én ting er hvilket parti man stemmer på, det kan skifte. Mer interessant i vår sammenheng er i hvilken grad disse preferansene er uttrykk for dypere politiske eller ideologiske grunnverdier. En politisk orientering mot venstre er tradisjonelt forbundet med verdsetting av likhet og økonomisk utjevning. Nyere grunnverdier forbundet med venstresiden er en liberal holdning til minoriteter og innvandring samt vektlegging av klima og miljøvern.²⁷

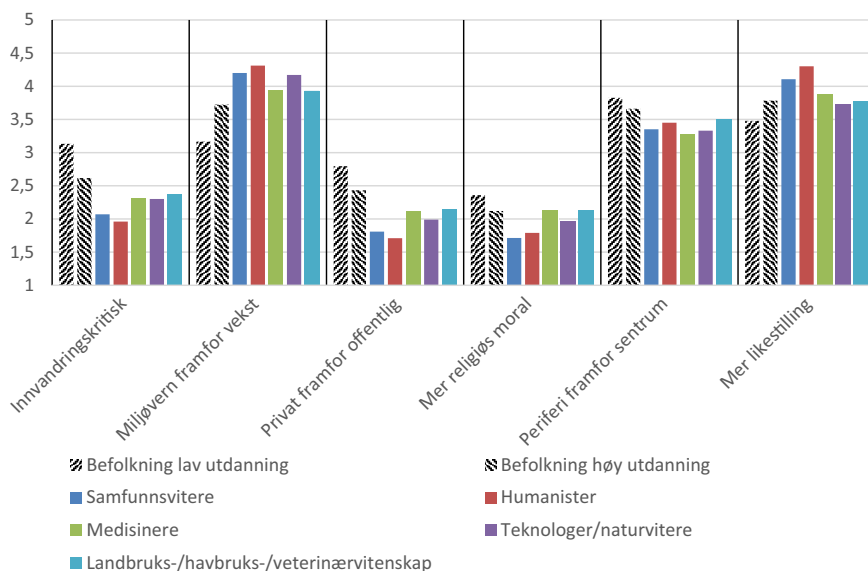
23 Forskere uten stemmerett ble spurt om hvilket parti som best representerte deres holdninger.

24 Se metodeappendikset under overskriften «Om måling av politiske holdninger i representative befolkningsundersøkelser» for en nærmere beskrivelse av disse skillelinjene og hvordan de måles.

25 Svarstad, «Slik stemmer norske forskere», *Forskerforum*, 31. mars 2017, <https://perma.cc/7YCS-4PBW>.

26 Se tabell A8.1 i metodeappendikset for en fullstendig prosentvis fordeling på partier.

27 Se for eksempel Bergh og Aardal, red., *Velgere og valgkamp: en studie av stortingsvalget 2017* (Oslo: Cappelen Damm, 2019).



Figur 8.1: Avstand mellom befolkning med lav/høy utdanning og forskere på ideologiske stridsspørsmål.

Note: Der søylene er gjennomsiktige, er det ikke signifikante forskjeller mellom forskerne og den høyt utdannede befolkningen.

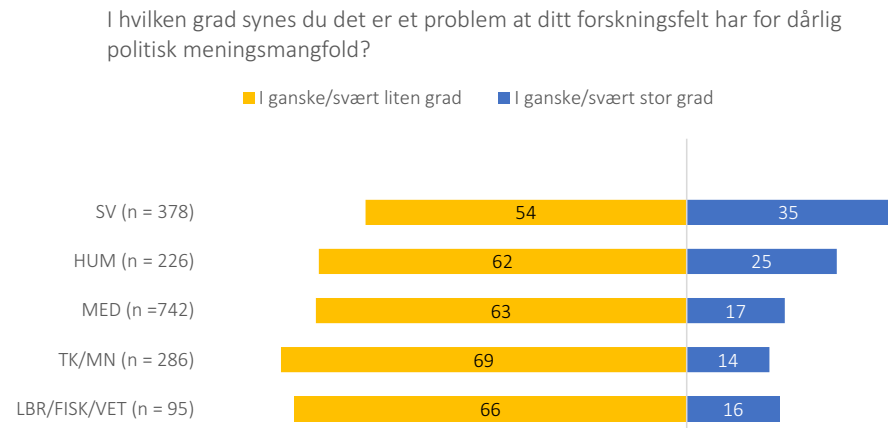
Figur 8.1 viser at forskerne er mindre innvandringskritiske, mer opptatt av miljøvern framfor vekst, mer positive til statlig styring og offentlig forbruk, og mer opptatt av likestilling enn befolkningen generelt. Avstanden til befolkningen med høy utdanning er mindre, men tendensen er til stede også når vi sammenligner med høyt utdannede ikke-forskere. Vi ser videre at samfunnsvitere og humanister skiller seg sterkere fra befolkningen enn forskere som jobber innenfor medisin, teknologi/naturvitenskap og landbruks-/havbruks-/veterinærvitenskap, særlig når det gjelder spørsmål om innvandring, offentlig vs. privat forbruk, religion og likestilling.

Gjennomsnittsforskjellene illustrert i figur 8.1 kan være vriene å tolke ettersom tallene er basert på svar gitt på en skala fra 1 til 5. La oss derfor illustrere avstanden mellom samfunnsviterne og humanistene på den ene siden og befolkningen på den andre ved å se på noen av enkeltspørsmålene om innvandring og likestilling. På spørsmål om vi bør gjøre det lettere for innvandrere å få adgang til Norge, svarer 22 prosent blant befolkningen at de er enige, mens 46 prosent er uenige. Blant samfunnsviterne er derimot 46 prosent enige og 17 prosent uenige, og blant humanistene er 57 prosent enige. Blant befolkningen sier 19 prosent seg enige i at innvandring utgjør en alvorlig trussel mot vår nasjonale egenart, mens tilsvarende andel

for samfunnsviterne og humanistene er 4 og 5 prosent. Når det gjelder kjønn og likestilling, er ikke forskjellen like stor hvis vi ser på påstanden om at vi ikke er i mål med likestillingen i Norge: Her er 66 prosent av befolkningen og 70 prosent av forskerne enige. Større avstand er det imidlertid i spørsmålet om forskjeller mellom kvinners og menns yrkesvalg hovedsakelig kan forklares biologisk. Her sier 18 prosent av befolkningen seg enig (42 prosent uenig), mens kun 9 prosent av samfunnsviterne og 5 prosent av humanistene er enig (75 prosent uenig).

Vi kan dermed bekrefte at norske forskere, og særlig samfunnsvitere og humanister, er mer venstreorientert i sine grunnverdier enn befolkningen ellers. Men i hvilken grad oppfatter forskerne selv manglende politisk meningsmangfold som et problem for sitt eget forskningsfelt?

Figur 8.2 viser at et flertall blant forskerne i vårt utvalg i liten grad mener at politisk homogenitet er et problem. En del mener imidlertid at dette er en utfordring, særlig gjelder det samfunnsvitere, der mer enn hver tredje forsker (35 prosent) i vårt utvalg uttrykker at manglende politisk mangfold er et problem, og innenfor humanistiske fag uttrykker hver fjerde det samme. La oss se nærmere på hva som kjennetegner de forskerne som uttrykker misnøye med meningsmangfoldet på eget forskningsfelt.



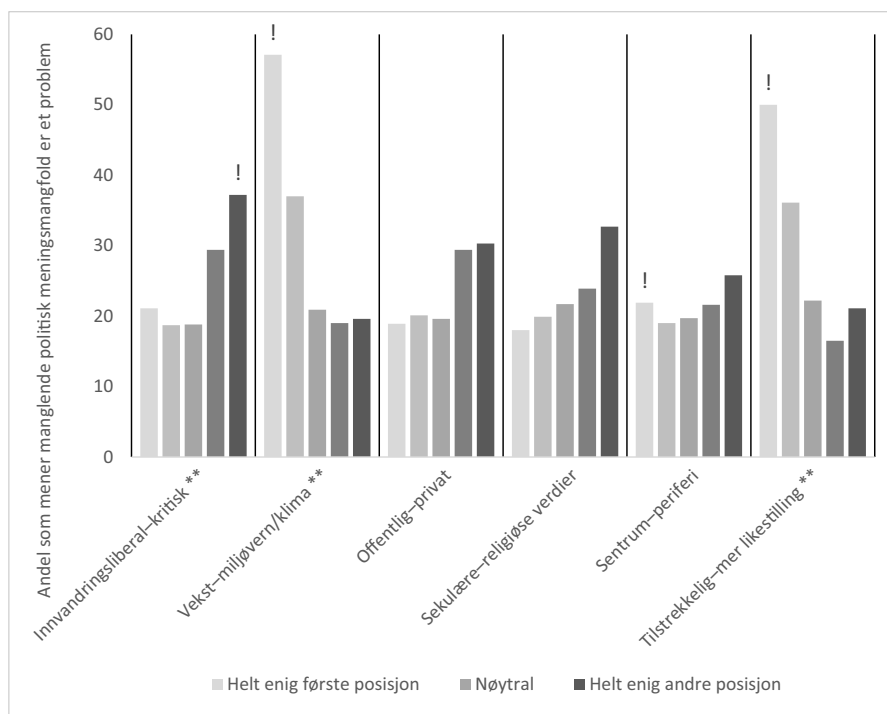
Figur 8.2: Syn på politisk meningsmangfold fordelt på fagfelt.

Note: SV = samfunnsvitenskap, HUM = humaniora, MED = medisin, TK/MN = teknologi og naturvitenskap, LBR/FISK/VET = landbruks-/havbruks-/veterinærvitenskap

De forskerne som savner politisk meningsmangfold, skiller seg tydelig ut på flere spørsmål knyttet til ytringsrom sammenlignet med dem som ikke synes dette er et problem: Flere mener at det politiske klimaet i Norge gjør det vanskelig for dem å si hva de mener (42 prosent mot 18 prosent); flertallet synes politisk korrekthet er

et stort problem i Norge (57 prosent mot 37 prosent); et flertall frykter også å bli oppfattet som politisk aktør ved deltakelse i offentligheten (65 prosent mot 32 prosent). De som savner meningsmangfold, svarer betydelig oftere enn andre at de har latt være å formidle til offentligheten på grunn av politisk ukorrekte funn (20 prosent mot 9 prosent), og at de har unnlatt å realisere en forskningsidé på grunn av frykt for å utfordre kolleger eller arbeidsmiljøet (21 prosent mot 12 prosent).

Ut fra tallene i spørreundersøkelsen vår er det imidlertid vanskelig å si noe sikkert om hvordan forskernes egen politiske orientering slår ut når det gjelder oppfatning av politisk mangfold. Her har vi en metodisk utfordring som gjenspeiler et empirisk faktum: Det er nemlig svært få forskere i vårt utvalg som tilhører den politiske høyresiden. Statistikken vår inneholder ikke mange nok observasjoner til å kunne beregne en slik eventuell sammenheng med sikkerhet. Men sammenhengen viser seg likevel når vi ser på de ideologiske konfliktlinjene: Figur 8.3 viser at forskerne som (uavhengig av partipreferanse) er mest kritiske til innvandring, mest skeptisk til offentlig forbruk, mest positive til religiøse verdier eller mest



Figur 8.3: Bekymring for politisk meningsmangfold fordelt på holdning til ideologiske stridsspørsmål.

Note: ! – basert på færre enn 50 respondenter ** Forskjeller signifikante på 99 %-nivået

enige i at likestillingen har kommet langt nok, i større grad enn andre mener at politisk meningsmangfold er et problem. Ikke overraskende ser vi dermed at de som utgjør en meningsminoritet i akademia, i større grad enn andre reagerer på politisk homogenitet.

Det er imidlertid ikke bare «høyreavvikerne» som savner politisk mangfold. Dette synet er relativt utbredt også blant dem som stemmer til venstre: For eksempel delte 37 prosent av Ap-velgerne, 29 prosent av SV-velgerne og 24 prosent av Rødt-velgerne blant samfunnsviterne i vårt utvalg dette synet. Blant akademikerne som hadde arbeidet med innvandrings- og kjønnsforskning, som plasserer seg til venstre partipolitisk og ideologisk på omtrent samme nivå som samfunnsviterne generelt, var andelen henholdsvis 40 og 35 prosent. Dette tyder på at man kan oppfatte politisk homogenitet som en reell utfordring selv om man tilsynelatende tilhører majoriteten når det gjelder ideologisk verdiorientering. Det kan ha flere forklaringer: Man må ikke tilhøre en minoritet for å se at et dominerende syn kan ha uheldige sider, og mene at ulike perspektiver har godt av å brynes mot hverandre. En forsker kan være venstreorientert og likevel oppleve at venstreideologiske verdier blir for dominerende eller på annet vis preger forskerfellesskapet på negative måter. Dette er aspekter vi kommer nærmere inn på i neste del av kapitlet, der vi undersøker hvilke refleksjoner og erfaringer samfunnsforskere fra våre to utvalgte forskningsfelt har gjort seg rundt problematikken.

HVA FORTELLER MIGRASJONS- OG KJØNNSFORSKERNE?

I det følgende tar vi for oss dybdeintervjuer med 34 forskere som er knyttet til feltene migrasjon og minoriteter eller kjønn og likestilling.²⁸ Den kvantitative spørreundersøkelsen tyder på at disse feltene er temmelig representative for samfunnsforskere generelt når det gjelder stemmegivning og holdninger til de ideologiske stridsspørsmålene omtalt ovenfor.

Forholdet mellom verdier, politikk og forskning

På direkte spørsmål om hvorvidt fagfellesskap og forskning påvirkes av forskernes politiske ideologi og verdier, svarer våre informanter stort sett bekreftende: Hvilke spørsmål man stiller, og hvilket fokus man velger, henger sammen med en dypere verdiorientering. For de fleste er dette en elementær erkjennelse, slik denne migrasjonsforskeren sier det: «Det er ikke vanskelig det. Jeg vil tro at hvis noen svarer nei

28 Se metodeappendikset under overskriften «Kvalitative data» for detaljer om utvalget.

på det, så har de ikke god nok selvinnsikt hvis de er samfunnsforskere.» Samtidig understreker flere at politisk påvirkning kan komme «utenfra»: Oppdragsgivere og finansierende organer kan legge politiske og verdimeslige føringer som vil prege forskningens problemstillinger og innretning. De som i sterkest grad problematiserer denne formen for ekstern politisering og ensretting, er som regel mindre opptatt av intern politisk homogenitet som en utfordring.

Det store flertallet av dem vi har snakket med, kjenner seg likevel igjen i et premiss om at fagfeltene de tilhører, om enn i ulik grad, er preget av en verdiorientering hos forskerne selv som først og fremst påvirker hvilke problemstillinger de velger. Mange peker på at både migrasjons- og kjønnsforskningen har interessert seg særlig for grupper som på ulikt vis har kommet dårlig ut når det gjelder både materielle ressurser og sosial anerkjennelse, og at en grunnleggende motivasjon om å tale på deres vegne og å dokumentere ulikhet, skjevfordeling og undertrykkende mekanismer har preget disse forskningsfeltene, enten det gjelder innvandrere og flyktninger eller kvinner og seksuelle minoriteter.

Flere peker også på at valget om å forske på spørsmål knyttet til både migrasjon og likestilling opprinnelig var koblet til et samfunnsengasjement knyttet til utfordringer som særlig har blitt løftet fram av venstrepolitiske bevegelser, slik en kjønnsforsker sier det med et tilbakeblikk på 1970-tallet: «Det var jo et ras av autoritetskamper som foregikk på venstresida, og en del av de senmoderne fagfeltene som vokste fram ble jo grunnlagt av folk som kom fra venstresida.» For de fleste av kjønns- og likestillingsforskerne er det selvsagt at likestilling er et ideal det er viktig å engasjere seg for, selv om de kan legge ulike ting i hva dette målet innebærer i praksis.

For migrasjonsforskningens del var det også slik at feltet i sin begynnelse var preget av en idealistisk motivasjon om å sette fokus på de vanskelige forholdene for en utsatt minoritet: flyktninger og innvandrere. Flere peker på at identifikasjonen med minoriteter som en sårbar gruppe til en viss grad preger deres virksomhet fortsatt, i motsetning til deler av migrasjonsforskningen som knyttes til «statens» interesser:

Jeg er jo en klassisk venstreorientert. Jeg er godt plassert ute på venstresiden politisk, og er opptatt av hvordan man kan beholde et samfunn med relativt små forskjeller. Jeg har nok hatt en slags grunnleggende interesse for «underdogen». Selv om jeg også mener at innvandring reiser en haug med vanskelige dilemmaer og problemer [...], synes jeg jo ofte det er mer interessant å se det fra innvandrernes perspektiv.

Noen peker også på en dypere motivasjon om å bidra til at migrasjon til Norge skal gå bra:

Poenget mitt tror jeg er at, jeg tror min motivasjon er et ønske om at dette prosjektet med at befolkningen blir mer mangfoldig skal lykkes [...]. Og det tror jeg nok kjennetegner veldig mange som jobber på dette feltet, at man kanskje er over gjennomsnittet positive til innvandring, og til hvordan dette prosjektet skal gå.

Samtidig peker flere, særlig innen migrasjonsforskningen, på at forskningen i tidligere faser var mye tettere knyttet til en form for politisk aktivisme enn nå, og at feltet i dag er preget av både tematisk og metodisk mangfold. En migrasjonsforsker beskriver utviklingen:

Jeg begynte som samfunnsforsker tidlig på 80-tallet, og det var en periode hvor skillelinjene mellom fag og politikk var veldig svake. [...] Da jeg beveget meg mer over i den internasjonale migrasjonsforskningen, var det ikke mindre politisert der, nesten tvert imot, i hvert fall like mye. Og jeg følte etterhvert at det ble begrensende og at de interessante og faglig utviklende spørsmålene var andre steder, altså de var ikke innenfor dogmatikken. Samtidig mener jeg den dag i dag at det er ikke mulig å ha et absolutt skille, at ingen er verdifri og disse helt grunnleggende tingene. Men jeg mener, og har ment i mange år, at man må forsøke å tilstrebe den skillelinjen.

En slik skillelinje trekkes fram av de aller fleste av forskerne vi har snakket med. De er bevisste på at grunnverdiene deres påvirker problemstillinger og fokus, men idealet er at veien videre – hvordan man søker svar, analyserer og presenterer konklusjoner og funn – ikke skal være påvirket av hvor en står politisk. Noen bekjenner seg til et klassisk «weberiansk» vitenskapsideal, der empirisk belegg og etterprøvbare analyser ligger i bunn. Mange av disse jobber med kvantitative data, men også noen av de kvalitativt orienterte forskerne har dette som sitt utgangspunkt. Andre, som befinner seg i en mer humanistisk orientert tradisjon, understreker at tolkninger og konklusjoner skal være transparente, slik at forskerens premisser og posisjon klargjøres tydelig.

Særlig for dem som arbeider tett på enkeltskjebner via feltarbeid og kvalitativ metode, er spørsmålet om hvilke funn de formidler, og hvordan de gjør det, også knyttet til en forskningsetisk forpliktelse om å ikke formidle resultater som gjør at kildene deres får det verre eller blir mer utsatt. Flere peker på at det stadig går et skille mellom dem som fokuserer på innvandrere som gruppe, og dem som stude-

rer konsekvenser av innvandring for velferdsstaten, der sistnevnte perspektiv, som typisk studeres statistisk, ikke gir den samme følelsen av forpliktelse overfor dem dataene gjelder. Hensynet til utsatte grupper framheves imidlertid også av migrasjonsforskere som har frambrakt kvantitative data om mulige negative konsekvenser av innvandring. Disse forskerne understreker ikke bare at det er viktig å formidle nyanser og kvalitetssikre data, men også at grupper som kommer dårlig ut, kan være tjent med at sensitive spørsmål belyses og diskuteres åpent, slik at de kan løftes opp.

OPPFATTES POLITISK HOMOGENITET SOM ET PROBLEM, OG I SÅ FALL PÅ HVILKE MÅTER?

De fleste forskerne vi har intervjuet, er altså enige om at det ikke er vanntette skott mellom politiske verdier og samfunnsvitenskapelig virksomhet. Da er neste spørsmål hvorvidt den politiske skjevfordelingen påvirker akademisk virksomhet og ytringsrom negativt. Er det slik at forskerne selv opplever politisk homogenitet som et problem, og i så fall på hvilke måter?

Av de 34 migrasjons- og kjønnsforskere vi har snakket med, sa en tredjedel at politisk homogenitet var et problem. Ytterligere fem svarte et betinget ja på dette spørsmålet. Noen av disse sa at det kunne være et problem i den grad forskere lar seg styre av sine verdier, mens andre hevdet at problemet er reelt, men avgrenset til enkelte fagfelt eller miljøer. Fem av informantene sa at de ikke oppfattet politisk homogenitet som et problem. Den resterende tredjedelen berørte ikke problematikken direkte, noe som tyder på at spørsmålet ikke oppleves særlig relevant for dem. Denne fordelingen gjenspeiler langt på vei resultatene fra den kvantitative spørreundersøkelsen, der 35 prosent av samfunnsviterne og 25 prosent av humanistene svarte at manglende politisk meningsmangfold innenfor eget forskningsfelt var et problem. Blant migrasjons- og kjønnsforskere var denne andelen henholdsvis 40 og 35 prosent.

Det er verdt å merke seg at de 16 informantene som uttrykte at politisk homogenitet er eller kan være et problem, er forholdsvis politisk heterogene og orienterer seg både til venstre, til høyre og i sentrum av det politiske landskapet.

Vi vil i det følgende fokusere på synspunkter og erfaringer hos den andelen som mener at politisk homogenitet er eller kan være et problem. Intervjumaterialet vårt vitner om at bekymringer rundt dette spørsmålet går i to retninger: det som har med vitenskapelig kvalitet å gjøre, og det som har med faglig-sosiale fellesskap å gjøre. La oss se nærmere på disse to dimensjonene.

Vitenskapelige blindsoner og tabuer

Forskernes bekymringer om vitenskapelige følger av politisk homogenitet dreier seg hovedsakelig om *spørsmål som ikke stilles*, og *funn som ikke ønskes*.

En rekke av våre informanter opplever at politisk homogenitet filtrerer ut potensielt viktige forskningsspørsmål som ikke harmonerer med rådende verdier. En av dem, som definerer seg som innvandringsliberal, men som stemmer konservativt og slik sett utgjør en klar politisk minoritet, er i liten tvil om hvorvidt forskernes politiske orientering definerer rammene for hva som regnes som legitime problemstillinger:

Det sitter liksom i ryggmargen hvilke typer spørsmål som er naturlige å stille, det er noen ting man bare antar at alle er enige om når det gjelder hvilke typer spørsmål som stilles. For eksempel dette med rasisme eller rasismebegrepet, hvordan man skal stille gode spørsmål om det? Hvis du snur det på hodet da, snakket om hvite privilegier, det kan godt være de finnes, men er det noe som heter brune privilegier, er det hjelpemekanismer, som på en måte hjelper innvandrere, minoriteter, inn i forskjellige roller? Svaret er ja, det er klart, det er det ikke sant. Og i hvilke situasjoner kan man da snakke om brune privilegier? Det er klart at det kan man ikke. Det spørsmålet kan man ikke stille, selvfølgelig ikke. [...] Men det at jeg sier at selvfølgelig stiller man ikke det spørsmålet, det forteller deg jo noe. Man kan ikke stille det spørsmålet og jeg kommer aldri til å gjøre det. Men det betyr ikke at jeg ikke synes at det er interessant.

En annen forsker, som riktignok understreker at vedkommende i hovedsak står fritt til å utforske det som er interessant, peker på fenomenet «hvit flukt», at opprinnelige innbyggere i noen bydeler flytter ut når innvandrerandelen blir høy, som et tema som kunne fått et annet fokus, der de fleste studier viser et statistisk mønster uten å utforske erfaringene til dem som flytter:

Jeg tenker at det kanskje er noen sånne spørsmål i det feltet der, som man kunne boret dypere i, men i noen grad kanskje kvier seg for, eller som man på en måte ikke vil gå inn i [...] Og de fleste ville være enig i at det er viktig, men det blir kanskje vanskelig å håndtere på et vis, hvis du liksom gjør dybdeintervjuer med de samme folka [som flytter].

Slike betraktninger finner gjenklang blant flere av våre informanter. En kjønnsforsker savner «større politisk bredde» blant akademikerne for å sikre at alle interessante spørsmål blir belyst, og at forskjellige hypoteser blir undersøkt. «Det er jo alltid bra med litt mer mangfoldige forskningsmiljøer», sier en annen, som under-

streker verdien av politisk verdimangfold for å unngå at interessante forsknings-spørsmål blir liggende uutforsket. På samme måte påpeker en migrasjonsforsker at den som har et annet politisk ståsted, ser verden på en litt annen måte og dermed kan stille andre spørsmål: «Det kan godt hende jeg ikke ville likt det så godt, men jeg tenker at jeg egentlig hadde hatt godt av [større politisk mangfold].»

En annen effekt av politisk homogenitet som flere informanter trekker fram, er at noen typer funn oppfattes som uønsket. En av forskerne skildrer hindringer som kan oppstå ved vitenskapelig publisering av positive funn på et felt som er opptatt av å avdekke negative forhold:

Si i forhold til et kjønnsforskningsfelt, hvor man er vant til at all litteratur er veldig fokusert på [det som er] vondt og vanskelig, diskriminering, også kommer du med en artikkel som [viser at det ikke går så verst], og da kan man gå inn i noen kamper med fagfellevurderinger, og da blir spørsmålet om skal man kaste alt for å få inn den publikasjonen fordi det er viktig for min karriere, eller skal man trekke den? Ofte blir det et slags kompromiss [...].

Oppfatningen om at det er risikabelt å komme med «feil» funn på enkelte felt, kommer til syne hos flere informanter. En forsker sier det kan være «livsfarlig å prøve å si at det ikke er diskriminering»; en annen gir uttrykk for at påstanden om at kvinner prioriterer annerledes enn menn, og at dette er med på å forklare samfunnsmessige kjønnsforskjeller, er noe vedkommende «ikke vil si offentlig». Andre peker på at det å ta initiativ til å forske på menn har blitt opplevd som irrelevant – det ble sett på som upassende å skulle forske på «de som har det bra». Andre nevner biologiske forskjeller mellom kvinner og menn som et tilbakevendende vanskelig tema.

Noen av forskerne gir tydelig uttrykk for at ideologisk homogenitet virker begrensende på det faglige perspektivmangfoldet. En av kjønnsforskerne vi intervjuet, hevder at et teoretisk perspektiv omtalt som *poststrukturalisme* har blitt dominerende i vedkommende sitt felt, slik at det blir umulig å få publisert i internasjonale fagtidsskrifter med den gjeveste klassifiseringen («nivå 2») uten å arbeide innenfor slike perspektiver, som, slik vedkommende ser det, samtidig gir klare ideologiske føringer knyttet til hva som er et legitimt forskningsfokus (undertrykte grupper), og hvilke kjennetegn ved en gruppe det er viktig å fokusere på (sårbarhet og marginalisering). For eksempel opplevde vedkommende i forbindelse med en fagfellevurdering at redaksjonen i et ledende internasjonalt tidsskrift krevde at det ble anlagt et «hvithetsperspektiv», selv om manuskriptet ikke handlet om etnisitet eller rasisme. Andre, særlig migrasjonsforskere, peker på at problemet er der, men at mangfoldet av tidsskrifter er stort nok til at man kan velge bort de

kanalene som er for sterkt ideologisk orientert, og at fagmiljøene i Norge i mange tilfeller er mindre preget av ideologisk ensretting enn internasjonale miljøer, knyttet til migrasjon:

Noen av de teoritradisjonene er jo ganske normative, og de kan stå sterkere i noen tidsskrifter. Jeg ville aldri sendt en artikkel om sårn: «det er ikke diskriminering i Norge», «rasisme er ikke noe problem» til *Ethnic and Racial Studies* hvis noe slikt skulle bli et funn.

Enkelte informanter forteller at de har forlatt bestemte forskningsfelt på grunn av det de oppfatter som ideologisk funderte tvangstrøyer som begrenser forskningens frie utfoldelse. En forsker innen kjønnsfeltet kritiserte tidlig det vedkommende mente var eksempler på for tette koblinger mellom forskning og politisk engasjement. Slik vedkommende beskriver det, var reaksjonene kraftige fra andre forskere på feltet, som så på uttalelsene som et urettmessig oppgjør med et utsatt forskningsfelt. Samtidig kom det bifall fra enkelte mannlige eldre professorer, en støtte som ble opplevd som klamme omfavnelser – fra «feil» side. Forskeren understreker at det også fantes støttespillere innad i kjønnsforskningsmiljøet, men forklarer at hendelsen likevel satte spor:

Kjønnsforskningen er omgitt av en del antagelser om forholdet mellom forskning og politikk, også en form for politisk solidaritetstanke, som jeg ikke passer inn i. Men samtidig ser jeg på meg selv som feminist, det gjør jeg. Og jeg synes at det er veldig mange interessante forskningsspørsmål som ligger der, men det at jeg ikke jobber så mye med kjønn og likestilling som før, tror jeg henger sammen med den historien. At jeg ikke gidder å være i et forskningsfelt hvor jeg oppfatter at det er så trangt.

En annen forsker begrunnet valget om ikke lenger å forske på verken effekter av innvandring eller tema knyttet til kjønn og likestilling, på lignende vis. Dels handlet det om faglig frustrasjon og dels om ubehagelige opplevelser av å bli plassert på «feil» side, der forskeren på den ene siden selv opplevde å bli omfavnet av fremmedfiendtlige miljøer i den offentlige debatten og på den andre siden fryktet fordømmelsen fra forskerkolleger og det å bli stemplet som «høyreavvikler»:

Jeg vil i utgangspunktet plassere meg selv på en form for ideologisk venstreside hvor de fleste forskere er, med et engasjement for kvinner og innvandrere, rettferdighets- og likhetsengasjement. Men jeg opplever at debatten, også innen forskningen, er blitt slik at jeg nærmest føler meg som en høyreavvikler [...] Jeg

opplever at du enten havner i den grøfta som ser diskriminering i alt, eller så havner du på en småvrien høyreside. Hvis det er alternativene, da går jeg heller ut.

Opplevelsen av faglig trange rammer, samt et ubehag ved å bli plassert til høyre for et verdifellesskap man selv føler seg som en del av, kjennetegner erfaringene til de forskerne som reagerer negativt på politisk-ideologisk homogenitet. De som *ikke* bekymrer seg for en slik skjevhet – og det er som nevnt et flertall – opplever i stedet eksterne politiske føringer som mest problematisk (se kapittel 9). Noen av disse er også bekymret for uheldige tilpasninger til politiske trender, men ikke i forbindelse med akademikernes ideologiske orientering. Bekymringene handler om andre spørsmål: høyredreining i myndighetenes innvandringspolitikk, nyliberalistiske tendenser i systemet for forskningsfinansiering og manglende fokus på kjønns- og minoritetsperspektiver i utlysninger av forskningsmidler. Det er verdt å merke seg at de som aktivt avviser noen form for utfordring eller negative sider ved et ideologisk homogent forskerfellesskap, gjerne selv er posisjonert i retninger en del andre forskere ser på som utpreget normative eller for tett på politisk aktivisme, preget av perspektiver knyttet til kritisk raseteori, postkolonialisme eller flytende kjønnsidentitet (*queer theory*). For denne gruppen ser det ut til at trusselen mot den frie forskningen først og fremst kommer utenfra. Internt i egne fagmiljøer opplever de at de faglige diskusjonene er åpne for de fleste perspektiver, slik denne forskeren uttrykker det:

Jeg har aldri opplevd å føle meg forhindret fra å delta i faglige debatter på urimelige premisser, jeg har ikke følt at det har kommet inn noen begrensninger i den faglige debatten, som jeg opplever som usaklig eller urimelige i akademien. De problematiske rammene opplever jeg veldig ofte utenfor akademien.

Når det faglig-sosiale fellesskapet blir moralsk

Ingen liker å bli holdt utenfor. Som alle andre mennesker har de fleste forskere et behov for å tilhøre et fellesskap. På universiteter, høyskoler og forskningsinstitutter er faglige fellesskap også sosiale fellesskap. Hva skjer dersom det faglig-sosiale fellesskapet også fungerer som et *politisk, ideologisk og moralsk* fellesskap? Blant de av våre informanter som sier at politisk homogenitet er et problem, peker flere på opplevelser av uformelle mekanismer for utestengelse av «avvikere», der ulike former for moralsk fordømmelse er sentralt. Vi finner at denne typen erfaringer særlig er knyttet til debatter – eller fraværet av debatt – om rasisme og ulike tilnærminger til hva kjønn og kjønnsidentitet er.

Innen migrasjonsforskningen går betente konflikter knyttet til rasisme og plikten til å *ikke* bidra til stigmatisering langt tilbake. En migrasjonsforsker forteller om en tid der vedkommende opplevde å bli omtalt som rasistisk av fagfeller, og om utenforskap, isolasjon og marginalisering fra sin egen disiplin:

Jeg tror jeg var den første som sa ordet «integrering». På den tiden var parolen på venstresiden at det flerkulturelle, det fargerike fellesskapet, skulle bli til av seg selv hvis vi var snille og gode mot hverandre. Integrering var ikke et tema [...] Det er blikket og tausheten, også det at du ikke tildeles de beste studentene i veiledning. I hele min lange karriere har jeg nesten ikke hatt doktorgradsstipendiater. Det var tilfeller der jeg advarte studenter, hvis de skulle komme videre og få stipendiatstillinger, så måtte de ikke velge meg.

Slik denne forskeren husker det, kom det støtte fra noen få akademikere utenfor eget fagfelt, mens egne fagfeller stort sett forholdt seg tause. For denne forskeren ble derimot den offentlige debatten en støtte, vedkommende opplevde å ha journalister og massemedier på sin side og vant anseelse som en uredd formidler.

I dag påpeker mange som nevnt at rommet for å peke på utfordringer med innvandring eller problemer internt i minoritetsmiljøer er større enn før, der temaer man kan drøfte internt, er langt mer mangslungne enn det som kommer fram i den offentlige debatten (se kapittel 7). Men fortsatt peker flere på viktigheten av å samarbeide med fagfelt litt utenfor den tradisjonelle migrasjonsforskningen eller å ha sin egen teig av nære kolleger for å kunne utforske slike spørsmål. Og noen har stadig en opplevelse av å være på «feil» side når man forsker på utgifter og samfunnskostnader knyttet til innvandring:

Jeg vil ikke si hvor jeg står i det politiske landskapet, men jeg er ikke ekstrem på noen som helst måte. Men det er nok en dominans av folk som står på den politiske venstresiden blant samfunnsforskere og det gjør at det å være opptatt av omfordeling og ulikhet er populære tema. [...] Blant samfunnsforskere får du ikke plusspoeng for å komme med resultater som i større grad brukes av innvandringsmotstandere enn innvandringstilhengere. Jeg har fått høre av gode venner som vil meg vel at når jeg startet å lage analyser på det feltet, måtte jeg regne med å bli oppfattet som en *bad guy*.

Flere peker på at et nytt fokus på kritisk raseteori og strukturell rasisme har gjort at det oppleves mer risikabelt å uttale seg. For mange handler det om frykten for reaksjoner i den offentlige debatten (se kapittel 7), mens for andre handler det like mye eller mer om reaksjoner fra deler av fagmiljøet, der noen opplever at det man

gjør som forsker, kobles til ens grunnleggende moral og personlige egenskaper, der forskeren selv risikerer å bli beskyldt for å tenke rasistisk eller å bidra til rasisme ved å representere et «hvitt» eller «privilegert» syn på verden. En migrasjonsforsker forteller at han har kuttet ut sosiale medier for å slippe å se hvordan han omtales der, og at noen fagfeller, slik han opplever det, opptrer som forskere og aktivister på en gang:

Det er noen bestemte ikke sant, det trenger ikke være så mange for at det skal bli ubehagelig. Det er så veldig mistenkeliggjørende, «du har privilegier fordi du er hvit, fordi du er mann». Det er selvfølgelig sant, jeg har masse privilegier, det handler ikke om det, men at «du mener det du mener fordi du er den du er», ikke sant, ble på en måte helt håpløst for meg.

En annen forsker forteller også om lignende erfaringer i senere tid. Etter å ha publisert en kronikk som kritiserte framveksten av ideologisk ortodoksi i deler av academia, ble vedkommende møtt med taushet blant kollegene, og kronikken ble fjernet fra arbeidsplassens oppslagstavle, som ble brukt til å synliggjøre forskernes mediebidrag. Åpenbart tolket kollegene kronikken som et fiendtlig angrep på eget forskningsmiljø. En annen kjønnsforsker forteller om å ha takket nei til et VG-intervju om perspektiver på mangfold av frykt for negative reaksjoner fra et fagmiljø der vedkommende opplevde at man var i ferd med å bli «svartelistet» av ideologiske årsaker. Konkret var frykten at et slikt intervju kunne bidra til at en ny bok ikke ville havne på pensumlistene.

Andre kjønnsforskere forteller om et miljø der de trår varlig for ikke å trække noen på tærne når visse temaer kommer opp. En eldre forsker som i utgangspunktet er glad i skarpe debatter, setter ord på atmosfæren i seminarer der man leser tekster om interseksjonalitet, et begrep som viser til at mennesker kan rammes av ulike former for diskriminering og undertrykkelse samtidig (men som også er omstridt på grunn av dets ideologiske ladning):

Jeg er jo vant til å ha det veldig artig på jobben, og har aldri vært redd for en diskusjon, det kunne være ganske tøffe tak, både faglig teoretisk og politisk. Men i møtene der det har vært et sånt tema, eller en tekst i bakgrunnen, blir det så stille forskere imellom. Og ... Jeg tror jo jeg har sagt det jeg skal si da, men før hadde jeg sagt det mange flere ganger, og funnet flere måter å si det på, ved nye anledninger, det gjør jeg ikke nå [...]. Og så tenker jeg at det kan jo hende det er helt uviktig eller veldig feil det jeg sier, og at det var bra jeg ikke slåss mer for det, det kan godt hende. Men det er ikke poenget, poenget er at jeg har blitt stille.

En annen kjønnsforsker føler seg direkte uglesett i mange sammenhenger i sitt arbeidsmiljø. Slik denne forskeren opplever det, har fagmiljøet endret seg i ideologisk og dogmatisk retning de senere år, der vedkommende opplever å falle igjen-
nom både som person og forsker:

Det er en sterk sammenblanding av det moralske og faglige [...] «If my feminism isn't intersectional it's bullshit.» Det er slik som siteres ofte, da oversettes det til at hvis man forsker på hvite mennesker av en eller annen grunn, så er det dypt problematisk i seg selv, helt uavhengig av hva man skal finne ut.

Der noen av forskerne vi har snakket med, har konkrete erfaringer med utestengelse og fordømmelse, er det mange flere som *frykter* denne fordømmelsen, og som trekker seg tilbake eller demper seg når det gjelder å uttale seg om betente temaer som rasisme og kjønnsidentitet. Uformelle eksklusjonsmekanismer kan oppleves mer eller mindre hemmende fra person til person. Noen lar seg kanskje ikke affisere like mye som andre. En av våre informanter sier at konformitetspress, eller «ønsket om å bli likt og å passe inn», er det eneste reelle hinderet for akademisk ytringsfrihet i et åpent demokratisk samfunn som det norske, og at man til syvende og sist kan velge «å gi faen» og å gå sin egen vei. Dette er kanskje sant i noen tilfeller, men ikke for alle. Andre forskere som ønsker å gå imot strømmen innenfor fagfelt de opplever er preget av ideologisk ortodoksi, vurderer konsekvensene, ikke bare de sosiale og følelsesmessige, men også hvordan det kan påvirke ens karrieremuligheter.

Samtidig kan det være mer som står på spill enn den enkelte forskers opplevelse av takhøyde og tilhørighet når forskere tilpasser seg et fellesskap preget av mer eller mindre uttalte verdimeslige og ideologiske føringer. Et par av forskerne vi har intervjuet, peker på viktigheten av å snakke til andre enn sine «peers», det vil si kolleger eller andre med lignende verdier og antagelser. En universitetsforsker peker på at det å formulere noe som oppleves som relevant også for folk utenfor det innforståtte og stort sett venstreorienterte akademiske publikumet, er avgjørende for å sikre samfunnets tillit til akademie:

Noe som er ganske gjennomtenkt fra min egen side, er å ta motargumentene på alvor, fra dem som for eksempel er bekymret for betydningen av økt innvandring, for tilliten i samfunnet eller trygdeoverbelastning. Og selv om kanskje funnene mine i stor grad peker i en annen retning, er det vanskeligere å bli avfeid hvis du viser at du har forståelse og innsikt i deres motargumenter. Og jeg tror også at du helhetlig sett framstår som mer overbevisende og blir tatt mer alvorlig.

AVSLUTNING

Forskere i Norge, og særlig samfunnsvitere og humanister, befinner seg et godt stykke til venstre for befolkningen generelt i sine politiske sympatier og grunnverdier. Dette gjenspeiler forholdene i forskningsmessig toneangivende land som USA og Storbritannia, der venstredreiningen blant forskere har økt de siste tiårene.²⁹ Har dette noe å si for den frie forskningens villkår?

Våre undersøkelser tyder på at et flertall blant forskerne ikke ser manglende politisk meningsmangfold i academia som et problem. En betydelig andel gjør imidlertid det, og andelen er høyest blant samfunnsviterne og humanistene, der den politiske homogeniteten er sterkest. Våre data viser også at de som utgjør en ideologisk minoritet, i større grad enn andre mener at mangel på politisk mangfold er en utfordring. De som savner denne typen mangfold, er mer bekymret for politisk korrekthet og ser ut til å legge mer bånd på seg både når det gjelder realisering av forskningsideer og formidling i offentligheten sammenlignet med andre forskere.

Flere av forskerne vi har intervjuet, peker på både vitenskapelige og sosiale konsekvenser av politisk homogenitet. Vitenskapelig handler det om alle spørsmålene som ikke blir stilt og utforsket fordi de ikke registreres som relevante eller verdt å forfølge på forskerfellesskapets moralske radar; sosialt handler det om risikoen for å bli utstøtt av fellesskapet dersom man gir uttrykk for oppfatninger som går på tvers av rådende ideologiske normer.

Forskning, og kanskje særlig samfunnsvitenskapen, er gjerne et svar på det noen mener det er viktig å vite noe om og gjøre noe med. Det er dermed åpenbart – også for forskerne vi har intervjuet – at hva man velger å forske på, ikke er frikoblet fra ens politiske og ideologiske grunnverdier. Deler av samfunnsvitenskapen og humaniora, ikke minst migrasjons- og kjønnsforskningen, som vi har sett nærmere på i dette kapitlet, har i tillegg en tydelig motivasjon om å kritisere maktforhold og avdekke urett og ulikhet. Forskning motivert av et ønske om sosial rettferdighet er noe samfunnet trenger, og noe som bidrar til å gjøre samfunnsforskningen relevant for mange. Problemet er ikke det at forskere er motivert av sine grunnverdier. Problemet for vitenskapen oppstår først hvis verdibaserte og ideologiske antagelser dominerer på en måte som gjør at relevante og viktige spørsmål og emner som ikke harmonerer med rådende verdier, blir marginalisert eller ugyliggjort av grunner som ikke har med vitenskap å gjøre.

29 Carl, «Lackademia: Why Do Academics Lean Left?», *Adam Smith Institute*, 2017, 23; Shields, «The Disappearing Conservative Professor», *National Affairs*, 2018, <https://perma.cc/FDJ3-WE9S>.

Vi har sett andre steder i denne boken at forskere kan danne konkurrerende «stammer» basert på ulike fagtradisjoner, disipliner eller tilnæringsmåter (se kapittel 9). Mye tyder på at slike fellesskap også kan dannes basert på politiske eller ideologiske grunnverdier. Blant samfunnsviterne og humanistene kan vi gjennom surveydata og intervjuer skimte konturene av et ideologisk fellesskap der det som forener medlemmene, ikke er identifikasjon med bestemte politiske partier, men tatt-for-gitte grunnverdier på venstresiden knyttet til likhetsidealer og omsorg for utsatte eller undertrykte grupper. Vi ser klare eksempler på at denne tilhørigheten gjør at det smerter ekstra å bli plassert på en avvikende høyreside, der negative moralske vurderinger fra «ens egne» kommer inn i bildet.

Ideologisk slagside er også et spørsmål om tillit. Hvis hele forskningsfelt over tid blir preget av politisk homogenitet, vil dette kunne redusere tilliten hos den delen av publikum som ikke deler feltets ideologiske verdiorientering. I verste fall risikerer man å ende opp i det psykologen Philip Tetlock kalte «scientific hell», hvor man som forsker mister muligheten til å gjøre krav på ekspertise hos andre enn dem som allerede utgjør ens egen menighet.³⁰

Det er avgjørende for både vitenskapelig kvalitet, tilliten til akademie og samfunnets vilje til å finansiere forskningen at akademikerne er i stand til, og opplever seg fri til, å utforske et bredt spekter av interessante og relevante spørsmål, uavhengig av om spørsmålene appellerer til en bestemt politisk leir og et bestemt sett med moralske verdier. Mye tyder på at politisk homogenitet kan svekke evnen til å fange opp skjevheter og revidere varige misoppfatninger, hvilket er selve kjernen i den akademiske institusjonen. Diskusjonen om hvordan de potensielt uheldige virkningene av den politiske homogeniteten vi observerer, kan motvirkes, hører derfor i høyeste grad hjemme i akademie selv. Vi håper denne første undersøkelsen av politisk mangfold og ytringsfrihet i akademie kan bidra til det.

REFERANSER

Akademiet for yngre forskere. *Rom for mangfold i akademie? En surveyundersøkelse om internasjonalisering, diskriminering og seksuell trakassering blant yngre forskere i Norge*. Oslo: Akademiet for yngre forskere, 2019.

Bergh, Johannes og Bernt Aardal, red. *Velgere og valgkamp: en studie av stortingsvalget 2017*. Oslo: Cappelen Damm, 2019.

Brekke, Torkel. «Røde forskere er et problem». NRK, 11. mars 2013. <https://perma.cc/JC6C-DTYD>.

Burawoy, Michael. «For Public Sociology». *American Sociological Review* 70, no. 1 (2005): 4–28. <https://doi.org/10.1177/000312240507000102>.

30 Tetlock, «Political Psychology or Politicized Psychology: Is the Road to Scientific Hell Paved with Good Moral Intentions?», *Political Psychology* 15, no. 3 (1994): 510.

- Carl, Noah. «Lackademia: Why Do Academics Lean Left?» *Adam Smith Institute*, 2017.
- Chalmers, A. F. *What Is This Thing Called Science?* 3. utgave. Buckingham: Open University Press, 2003.
- Clemet, Kristin. «Røde forskere er et problem, også i ulikhetsdebatten». Kristin Clemets blogg, 19. desember 2019. <https://perma.cc/Q668-RH8R>.
- Colombo, Matteo, Leandra Bucher og Yoel Inbar. «Explanatory Judgment, Moral Offense and Value-Free Science». *Review of Philosophy and Psychology* 7, no. 4 (1. desember 2016): 743–63. <https://doi.org/10.1007/s13164-015-0282-z>.
- Duarte, José L., Jarret T. Crawford, Charlotta Stern, Jonathan Haidt, Lee Jussim og Philip E. Tetlock. «Political Diversity Will Improve Social Psychological Science». *Behavioral and Brain Sciences*, 2015, 1–58. <https://doi.org/10.1017/S0140525X14000430>.
- Enyedi, Zsolt. «Democratic Backsliding and Academic Freedom in Hungary». *Perspectives on Politics* 16, no. 4 (2018): 1067–74. <https://doi.org/10.1017/S1537592718002165>.
- Fevolden, Trond. «Mandat for Komité for kjønnsbalanse og mangfold i forskning (Kif) 2014–2017», Kifinfo, august 2014, <https://perma.cc/H5ZZ-5HY6>
- German, K. T. og S. T. Stevens. «The Targeting of Scholars for Ideological Reasons from 2015 to Present». The Foundation for Individual Rights in Education (FIRE), 2021. <https://perma.cc/9CY2-5NUE>.
- Greenhoot, Andrea Follmer, George Semb, John Colombo og Thomas Schreiber. «Prior Beliefs and Methodological Concepts in Scientific Reasoning». *Applied Cognitive Psychology* 18, no. 2 (2004): 203–21. <https://doi.org/10.1002/acp.959>.
- Gross, Neil. *Why Are Professors Liberal and Why Do Conservatives Care?* Cambridge, Mass: Harvard University Press, 2013.
- Honeycutt, Nathan og Laura Freberg. «The Liberal and Conservative Experience Across Academic Disciplines: An Extension of Inbar and Lammers». *Social Psychological and Personality Science* 8, no. 2 (2017): 115–23. <https://doi.org/10.1177/1948550616667617>.
- Honeycutt, Nathan og Lee Jussim. «A Model of Political Bias in Social Science Research». *Psychological Inquiry* 31, no. 1 (2. januar 2020): 73–85. <https://doi.org/10.1080/1047840X.2020.1722600>.
- Horowitz, Mark, Anthony Haynor og Kenneth Kickham. «Sociology's Sacred Victims and the Politics of Knowledge: Moral Foundations Theory and Disciplinary Controversies». *The American Sociologist* 49 (2018): 459–95.
- Inbar, Yoel og Joris Lammers. «Political Diversity in Social and Personality Psychology». *Perspectives on Psychological Science* 7, no. 5 (2012): 496–503. <https://doi.org/10.1177/1745691612448792>.
- Jussim, Lee. «Political Biases in Academia». *Psychology Today*, 29. mai 2020. <https://perma.cc/Q9SY-FCFZ>.
- . «The Threat to Academic Freedom ... From Academics». Medium, 5. april 2021. <https://perma.cc/6Z6W-ZBSU>.
- Kaufmann, Eric. «Academic Freedom in Crisis: Punishment, Political Discrimination, and Self-Censorship». Center for the Study of Partisanship and Ideology, 1. mars 2021. <https://perma.cc/28PR-PGNH>.
- Kunda, Ziva. «The Case for Motivated Reasoning». *Psychological Bulletin* 108, no. 3 (1990): 480–98. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.3.480>.
- Lilleslätten, Mari. «En trussel mot akademisk frihet er en trussel mot kvinners rettigheter». Kilden, 19. november 2018. <https://perma.cc/TUW6-V427>.
- Lord, Charles G., Lee Ross og Mark R. Lepper. «Biased assimilation and attitude polarization: The effects of prior theories on subsequently considered evidence». *Journal of Personality and Social Psychology* 37, no. 11 (1979): 2098–2109. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.37.11.2098>.
- Martin, Chris C. «How Ideology Has Hindered Sociological Insight». *The American Sociologist* 47, no. 1 (2016): 115–30. <https://doi.org/10.1007/s12108-015-9263-z>.

- Merton, Robert K. «The Normative Structure of Science». I *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*, 267–78. Chicago: University of Chicago Press, 1973.
<https://ci.nii.ac.jp/naid/20001538089/>.
- Noelle-Neumann, Elisabeth. *The Spiral of Silence: Public Opinion, Our Social Skin*. Chicago: University of Chicago Press, 1993.
- Norris, Pippa. «Cancel Culture: Myth or Reality?» *Political Studies*, 11. august 2021, 00323217211037023. <https://doi.org/10.1177/00323217211037023>.
- Peters, Uwe, Nathan Honeycutt, Andreas De Block og Lee Jussim. «Ideological diversity, hostility, and discrimination in philosophy». *Philosophical Psychology* 33, no. 4 (18. mai 2020): 511–48. <https://doi.org/10.1080/09515089.2020.1743257>.
- Randen, Mads. «Fremskrittspartiet i akademia: Minoriteten ingen hjelper». *Universitas*, 3. mai 2017. <https://perma.cc/LJ7U-HYYU>.
- Sachs, Jeffrey. «The ‘Campus Free Speech Crisis’ Is a Myth. Here Are the Facts.» *Washington Post*, 16. mars 2018. perma.cc/WSD9-9QDW.
- Shields, Jon A. «The Disappearing Conservative Professor». *National Affairs*, Fall 2018. <https://perma.cc/FDJ3-WE9S>.
- Stranden, Anne Lise. «Blå velgere er mest skeptisk til om forskere er nøytrale». *forskning.no*, 16. august 2018. <https://perma.cc/5SHS-4CBF>.
- Sultana, Farhana. «The False Equivalence of Academic Freedom and Free Speech». *ACME: An International Journal for Critical Geographies* 17, no. 2 (2018): 228–57.
- Svarstad, Jørgen. «Slik stemmer norske forskere». *Forskerforum*, 31. mars 2017. <https://perma.cc/7YCS-4PBW>.
- Tetlock, Philip E. «Political Psychology or Politicized Psychology: Is the Road to Scientific Hell Paved with Good Moral Intentions?» *Political Psychology* 15, no. 3 (1994): 509–29. <https://doi.org/10.2307/3791569>.
- «The Normative Structure of Science Snapshot». Åpnet 12. januar 2022. <https://ci.nii.ac.jp/naid/20001538089/>.
- Thue, Fredrik W. *Empirisme og demokrati norsk samfunnsforskning som etterkrigsprosjekt*. Oslo: Universitetsforlaget, 1997.
- Tjønndal, Anne, Feroz M. Shah, Marta B. Erdal, Marte C. W. Solheim, Nils H. Korsvoll og Siddhart Sareen. «Mangfold i Forsknings-Norge 2021». *Khrono.no*, 11. februar 2021. <https://perma.cc/M9PR-T9NN>.
- Vanebo, Ove. «Kriminologisk hjernevask». *Aftenposten.no*, 2. mai 2011. <https://perma.cc/QZK2-2XKA>.
- Velo, Pål. «Forsker uttalte seg kritisk – ble bedt om å ta pause fra undervisning». *Morgenbladet*, 28. oktober 2021. <https://perma.cc/39ZN-BX8D>.
- Williams, Joanna. *Academic freedom in an age of conformity: confronting the fear of knowledge*. Palgrave critical university studies. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2016.

9. Finansieringssystemer og faglige «stammekriger»: en trussel mot ytringsfrihet i akademia?

Marte Mangset, Arnfinn H. Midtbøen og Dag Wollebæk

Sammendrag Den akademiske friheten skal sikre forskere frihet til å ytre sine faglige synspunkter, men både faglig perspektivmangfold og forskeres ytringsrom kan møte mange barrierer. Hvordan forskningen er organisert og finansiert, setter rammer for faglig aktivitet og utvikling og kan føre til både konformitetspress og faglig maktkamp. I tillegg kan faglige «stammekriger» innad i forskningsmiljøer skape produktiv debatt, men også fortrenge ny faglig innsikt. I dette kapitlet undersøker vi hvordan forskere på tre forskningsfelt – innvandring, kjønn og klima – oppfatter de faglige skillelinjene på sine områder, og hvordan de erfarer at slike skillelinjer påvirker perspektivmangfold og ytringsrom i akademia.

Nøkkelord ytringsfrihet | akademisk frihet | perspektivmangfold | forskningsfinansiering | konformitetspress

I offentlige debatter om forskeres ytringsfrihet og akademiske frihet er det gjerne to ulike bekymringer som trekkes fram. Ytringsfriheten ses som truet fordi mange forskere begrenser seg i sin offentlige formidling (jf. kapittel 7). Og den akademiske friheten ses som truet på grunn av en form for politisk ensretting, der forskere som har et annet verdimessig eller ideologisk ståsted enn det som er vanlig i forskersamfunnet, trenges ut eller marginaliseres (jf. kapittel 8). Fra et forskerperspektiv finnes imidlertid også andre hindre for fri utforskning og brytning mellom perspektiver i forskningen. Ikke minst innen forskning på temaer som er sentrale i politikktutforming og offentlig debatt, og som gjerne fører til sterke kontroverser utenfor akademia, er det interessant å undersøke hva som kan være kilder til kontroverser, hvilke former kontroversene tar, og hvilken rolle de spiller for perspektivmangfold og ytringsrom innad i akademia. Derfor har vi valgt å se nærmere på forskningsfeltene

innvandring, kjønn og likestilling, og klima. I våre intervjuer med forskere på disse tre feltene framstod finansieringsstrukturer og faglige skillelinjer – knyttet til for eksempel metode, teoretiske perspektiver og vitenskapssyn – som sentrale for å forstå hvordan rommet for diskusjon og kunnskapsproduksjon formes, men på ulike måter. I dette kapitlet undersøker vi hvordan forskerne selv opplever at finansieringsmuligheter og faglige skillelinjer påvirker perspektivmangfold og ytringsrom, og hvordan institusjonelle strukturer – hvordan forskningen er organisert, og hvordan den styres gjennom ulike finansieringsmodeller – bygger opp under dette.

Forskere bruker ulike verktøy – metoder, teorier, data – for å forstå og forklare hvordan verden henger sammen. Forskere med felles verktøy jobber sammen eller diskuterer hverandres forskning, og i noen grad diskuterer de også med forskere som bruker andre perspektiver og metoder. Ideelt sett skal disse diskusjonene være kritiske, men konstruktive, slik at svakheter blir oppdaget og bare de beste ideene overlever. Samtidig kan kampene mellom ulike faglige grupperinger noen ganger bli så harde at enkelte forskere trekker seg ut fra feltet, eller at nye forskere på vei inn i feltet velger å holde seg innenfor de dominerende perspektivene, ikke fordi de anser dem som de beste, men for å unngå bråk eller øke mulighetene for en vellykket karriere. Dette handler ikke bare om feider mellom enkeltforskere, men også om institusjonelle strukturer som bygger opp under spesifikke fagstrukturer: Organisering av forskningen ved universiteter, høyskoler, forskningsinstitutter og sykehus, publisering i tidsskrifter og finansiering gjennom forskningsprogrammer i for eksempel Norges forskningsråd (NFR) eller Det europeiske forskningsrådet (ERC) legger føringer på hvilke perspektiver, metoder og tilnærminger som får en dominerende posisjon, og hvilke som anses som mer marginale. De som får publisert i velrenommerte tidsskrifter og får finansiering til sine forskningsprosjekter, vinner status i fagmiljøene og innflytelse på samfunnsutviklingen.

Hvilke spørsmål som stilles, og hvilke tilnærminger som brukes i forskning, har konsekvenser for hvilke konklusjoner man trekker, og hvilken kunnskap man kan formidle til allmennheten. Opplever forskerne som jobber med innvandrings-, kjønns- og klimaspørsmål, at rommet for å forfølge egne forskningsideer er tilstrekkelig stort, både når det gjelder mulighetene for finansiering og publisering? Er det tabuspørsmål innen de ulike feltene som gjør at bestemte perspektiver ikke drøftes eller forblir marginale? Og hvilken rolle spiller konflikt forskere imellom – om temaene det er relevant å forske på, hvilke teorier og metoder som er legitime – i å åpne eller begrense rommet for perspektivmangfold i akademia?

At det finnes et rom for å uttrykke et annet perspektiv enn det dominerende, er viktig både for kvaliteten på den faglige diskusjonen og for allmennhetens tilgang på kunnskap. Hvis et fagmiljø er preget av bred enighet om forståelsen av et feno-

men, kan det selvsagt skyldes at den faglige utviklingen har kommet langt at alternative fortolkninger er tilbakevist, og at man har sikker kunnskap om et gitt fenomen. Men bred enighet kan også være et tegn på at rommet for å uttrykke alternative perspektiver eller kritikk er for lite. For mye enighet kan altså stå i veien for gode faglige diskusjoner der ulike perspektiver brynes mot hverandre og blir sterkere i møte med kritikk. Motsatt kan også for harde konflikter eller for ensidig finansiering bli hemmende for forskningen dersom bestemte perspektiver trenges ut. Chantal Mouffes idé om at uenighet og diskusjon er grunnleggende for demokratiet,¹ er slik sett i tråd med vitenskapens ideal om kritisk diskusjon som premiss for sannhetssøken: For lite konflikt kan fortrenge verdifull diskusjon, for mye kan ende i ren antagonisme og ødeleggende splid. Gitt at kritikk og diskusjon er et premiss for vitenskapelig arbeid, blir det også viktig ikke bare hvor mye konflikt som finnes, men hvordan konflikten håndteres – både institusjonelt, på gruppenivå og mellom enkeltforskere. Spørsmålet om rommet for perspektivmangfold i akademia berører dermed selve grunnlaget for ytringsfriheten, nemlig sannhetssøken, demokrati og fri meningsdannelse.

I det følgende redegjør vi for teoretiske perspektiver på hvordan organiseringen av forskningen, og maktkamper mellom ulike leirer i spesifikke disipliner og forskningsfelt, kan påvirke vilkårene for kunnskapsproduksjon. Deretter gir vi et innblikk i hvordan forskerne vi har intervjuet, opplever rommet for perspektivmangfold på sine felt, og hva som påvirker dette rommet. Analysene bygger hovedsakelig på 49 kvalitative dybdeintervjuer med forskere på de tre forskningsfeltene innvandring, kjønn og likestilling, og klima.² Vi trekker også inn funn fra spørreundersøkelsen blant norske forskere på tvers av fagfelt for å gi et bredere bilde av hindringer mot å forfølge en forskningsidé, for å undersøke hvorvidt forskere på disse tre feltene skiller seg fra forskere mer generelt.³ Avslutningsvis diskuterer vi hvilke implikasjoner analysene våre har for akademisk frihet og ytringsfrihet blant forskere i Norge.

AKADEMISKE STAMMER OG TERRITORIER

Forskere får kontinuerlig sitt arbeid vurdert av kolleger og fagfeller: på seminarer, når de sender inn artikkelutkast til tidsskrifter, når de forsvaret en doktorgrad,

1 Mouffe, *On the Political* (London og New York: Routledge, 2005); Mouffe, *Agonistics*: (New York: Verso, 2013).

2 For en nærmere beskrivelse av utvalg og metode for intervjudataene, se metodeappendikset under overskriften «Kvalitative data».

3 For en nærmere beskrivelse av surveyundersøkelsen, se metodeappendikset under overskriften «Akademia-undersøkelsen: Forskerne i offentligheten».

søker om fast stilling eller om opprykk, eller når de søker forskningsfinansiering. Dette er institusjonaliserte former for kritisk og systematisk vurdering av vitenskapelig kvalitet. De som vurderer vitenskapelige arbeiders kvalitet, er såkalte fagfeller. Fagfeller er andre forskere som er kompetente på den forskningen som skal vurderes, fordi de som regel kommer fra samme fag og gjerne behersker metodene som er brukt.

Organiseringen av forskning i fag eller disipliner har lange tradisjoner og anses av mange som en forutsetning for vitenskapelig kvalitet.⁴ En grunn til det er at forståelsene av hva som regnes som god forskning, som et godt argument eller et sterkt empirisk grunnlag, vil variere mellom ulike disipliner.⁵ Det er noen store, grunnleggende forskjeller mellom fagområder. Ett hovedskille går mellom naturvitenskapelige fag på den ene siden og samfunnsvitenskap og humaniora på den andre, som beskrevet av C.P. Snow i boken *The Two Cultures*.⁶ Snow skriver at disse to fagområdene aldri vil enes om hva som er god forskning eller gode forskningsspørsmål. Men også *innenfor* hvert av disse store fagområdene er det stor variasjon i forståelsen av hva god forskning er. En empirisk biolog vil ha andre idealer enn en teoretisk fysiker, og en normativ filosof vil ha en annen forståelse av hva som er en god artikkel, enn en empirisk orientert samfunnsviter. Lignende motsetninger kan også gjenfinnes innenfor den enkelte disiplin, som mellom kvantitativ og kvalitativ sosiologi.⁷

Sosiologene Tony Becher og Paul Trowler har beskrevet slike ulike fagtradisjoner som et landskap av ulike «stammer» som kjemper for sine territorier.⁸ De kjemper om talenter og penger, men også om status som de rette forvalterne av kunnskapen om bestemte spørsmål og temaer. Kampen mellom de brede fagområdene, som mellom naturvitenskap, samfunnsvitenskap og humaniora, blir ofte tydelig i spørsmål om fordeling av forskningsmidler mellom ulike programmer i NFR eller ERC. Hva slags type forskning politikere og byråkrater, som er sentrale i beslutninger om hvor mye penger som går til hvilke forskningsprogrammer, anser som mest troverdig, nyttig og viktig, har dermed store konsekvenser for hvilke forskningsprosjekter som ser dagens lys, og hvilke forskningsmiljøer som blomstrer eller svinner hen.⁹ Slike avgjørelser, og måten politikere og byråkrater jobber sammen med forskere på om å styre og drifte det forskningspolitiske

4 Clark, *The Higher Education System* (Los Angeles: University of California Press, 1986).

5 Lamont, *How Professors Think* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009).

6 Snow, *The Two Cultures*. London: (Cambridge University Press, 1959).

7 Abbott, *Chaos of Disciplines*. (Chicago: The University of Chicago Press, 2001).

8 Becher og Trowler, *Academic Tribes and Territories* (Buckingham: Open University Press, 2001).

9 Gläser og Laudel, «Governing Science: How Science Policy Shapes Research Content.» *European Journal of Sociology* 57, no. 1 (2016): 117–68.

systemet og fordeling av penger, peker også på hvordan betingelser for forskningsproduksjon, standarder for ønsket forskning og selve den faglige utviklingen ikke bygger på vitenskapelige premisser løsrevet fra sin sosiale kontekst. Tvert om, vitenskapen er forankret i samfunnets normer og dets institusjoner.¹⁰

Disiplinstrukturen er svært sterk i det akademiske systemet, både på universiteter og høyskoler og i finansieringsinstitusjoner som Forskningsrådet. Samtidig er det mye politisk styring som handler om å få forskere til å jobbe *på tvers av* disiplinstrukturer for å finne nye og bedre løsninger på samfunnsutfordringer. Michael Gibbons og kolleger beskrev i 1994 det de oppfattet som en nyere type forskning («mode 2»), mer drevet fram av politiske ønsker om å løse konkrete samfunnsproblemer enn av forskerne selv, som nettopp mer tverrfaglig.¹¹ Det å bringe forskere fra ulike tradisjoner og med ulike verktøy sammen kan gi svært fruktbare faglige gjennombrudd, og det er jo også noe forskere har gjort på eget initiativ. Men tverrfaglig forskning kan også oppleves påtvunget og som en ulidelig kamp mellom ulike vitenskapsforståelser. Jevnt over preges den anvendte forskningen, som i oppdragsforskningssektoren, mer av tverrfaglighet enn den forskningen som ikke er (like) avhengig av ekstern finansiering, som ved universitetene. Dette betyr at de forskningsfeltene som er preget av politisk etterspørsel, og som kanskje derfor er gjenstand for større offentlig oppmerksomhet og høyere forventninger til forskernes deltakelse i offentligheten, kjennetegnes av mer utstrakt tverrfaglig forskning – og potensielt også større konflikter om vitenskapsforståelser enn andre forskningsfelt.

Kampene mellom ulike fraksjoner av én og samme disiplin, eller mellom ulike leirer i et spesialisert forskningsfelt, preger antakelig den enkelte forsker mer i hverdagen enn forholdet mellom «de to kulturene» gjør. Når man sender inn et manus til et tidsskrift eller en søknad om forskningsfinansiering, kan det være avgjørende for ens videre karriere hvorvidt den man får tildelt som fagfelle, opererer innenfor samme metodiske, teoretiske eller epistemologiske tradisjon. En fysiker blir aldri satt til å vurdere et prosjektforslag fra en statsviter, men en kvantitativt orientert statsviter kan bli satt til å vurdere en artikkel i politisk teori. Slike undergrupper har ikke nødvendigvis de samme forståelsene av hva som er god forskning, selv om graden av variasjon er forskjellig fra disiplin til disiplin.¹²

10 Merton, «Science, Technology and Society in Seventeenth Century England.» *Osiris* 4 (1938); Shapin. «History of science and its sociological reconstructions.» *History of science* 20, no. 3 (1982): 157–211.

11 Gibbons mfl., *The New Production of Knowledge. The Dynamic of Science and Research in Contemporary Societies*. (London: Sage, 1994).

12 Whitley, *The Intellectual and Social Organization of the Sciences*. 2nd ed. (Oxford: Oxford University Press, 2000).

Hva som til syvende og sist anerkjennes som god forskning, og hvilke retninger den faglige utviklingen tar, er avhengig av institusjonelle strukturer med portvoktere som definerer hva det bør forskes på, og hvordan man bør gå fram.¹³ Hvordan de institusjonelle strukturene er utformet – ett hegemonisk perspektiv eller flere, mange ulike tidsskrifter av høy rang eller bare noen få utvalgte, flere finansieringskilder eller bare én eller noen få, og hvordan fagfellekomiteene som vurderer søknader, settes sammen – vil med andre ord åpne for mer eller mindre perspektivmangfold.¹⁴ Programmene i NFR og ERC, som man ofte retter prosjektene sine inn mot når man søker om forskningsmidler, er ofte tverrfaglig definert, mens gruppene av fagfeller, som veier tyngst i avgjørelsene om hvem som får finansiert og realisert forskningen sin, som regel er disiplinbaserte. Dette innebærer at vitenskapseksterne forhold, som politiske ønsker om hvilke områder forskningsmidlene skal brukes på, og vitenskapsinterne forhold, som fagfelleorganisering i finansieringsinstitusjoner og tidsskrifter, er viklet sammen på intrikate måter. Forskere, ikke minst på tverrfaglige områder, må dermed navigere innenfor både eksternt og internt definerte kriterier for hva som regnes som faglig kvalitet, hva som gir gode muligheter for finansiering, og hva som gir anerkjennelse.

I tillegg til de kvalitetsvurderingene som gjøres av fagfeller i institusjonaliserte sammenhenger, er de mer uformelle vurderingene også viktige for opplevelsen av forskeres ytringsrom: Hvordan man blir vurdert av kollegene på seminarer eller pauserommet, er også knyttet til ulike forståelser av kvalitet. Hele universitetsinstitutter eller forskningsmiljøer kan av og til preges av «stammekriger».¹⁵ Forskere har ofte en tett kobling mellom personlig og profesjonell identitet, og den profesjonelle identiteten er knyttet både til institusjonen man jobber med, og til disiplinen, men disiplinen veier som regel tyngst.¹⁶ Slike stammekriger handler dermed gjerne både om å forsvare egen faglig integritet og ære, og om å forsvare bestemte temaer og faglige tilnærminger som man mener er til beste for kunnskapsutviklingen. Denne tette sammenkoblingen mellom personlig og profesjonell identitet gjør at både feider og kritikk kan oppleves som tunge og som begrensende for fri faglig diskusjon. Spørsmålet vårt er i hvilken grad og på hvilken måte slike faglige skillelinjer eller konflikter spiller noen rolle for det opplevde ytringsrommet blant innvandrings-, kjønns- og klimaforskere i Norge.

13 Merton, «Science, Technology and Society in Seventeenth Century England»; Shapin, «Here and Everywhere».

14 Brandt mfl., *Avhengig av forskning* (Bergen: Fagbokforlaget, 2019).

15 Becher og Trowler, *Academic Tribes and Territories*.

16 Clark, *The Higher Education System*; Henkel, «Academic Identity and Autonomy in a Changing Policy Environment.» *Higher Education* 49, no. 1 (2005): 155–76.

Det er viktig å presisere at klare skillelinjer innad i et fag eller et forskningsfelt ikke nødvendigvis betyr at ytringsrommet er snevert. Et mangfold av ulike «stammer» i et felt kan bidra til at flere perspektiver inngår i felles diskusjoner, brynes mot hverandre, og at nye ideer og innfallsvinkler oppstår.¹⁷ Men de kan også eksistere som parallelle universer der forskere bare diskuterer med medlemmer av sin egen «stamme» og utsetter seg lite for konstruktiv kritikk om for eksempel svakheter i metode eller teoretiske perspektiver. Motsatt kan man tenke seg at de fagene som er preget av større konsensus om metode og teori, gir begrenset rom for perspektivmangfold fordi slik enighet kan føre til at nye spørsmål ikke blir stilt og nye metoder ikke utprøvd, og at rommet for alternative perspektiver dermed blir begrenset. Med andre ord: For mye konsensus kan være trykkende, for mye konflikt likeså.

I dette kapitlet forsøker vi ikke å avklare hvordan forholdet mellom konflikt eller konsensus i et fagmiljø bør være. Hensikten er å undersøke hvorvidt institusjonaliserte og uformelle faglige skillelinjer oppleves som hemmende for forskning og faglig debatt – av forskerne selv. Slike faglige skillelinjer kan være virksomme både innenfor en disiplin og i tverrfaglige forskningsfelt, men vi mener det er særlig interessant å undersøke hvordan de arter seg innenfor tverrfaglige forskningsfelt som er gjenstand for mye offentlig oppmerksomhet, og hvor forskernes koblinger til samfunnsdebatten er svært direkte: kjønnsforskning, innvandringsforskning og klimaforskning. Dernest ønsker vi å diskutere hvilke implikasjoner forskernes opplevelser av ytringsrommet har for fri utvikling og formidling av kunnskap. Ved å undersøke dette på tre forskningsfelt som ofte er gjenstand for kontroverser i offentligheten, og altså peke på betydningen av forhold internt i academia, vil vi belyse en større bredde av betingelser som virker inn på ytringsfriheten i academia, enn det som ofte kommer fram i offentlig debatt.

KONFLIKTFYLT KJØNNSFORSKNING – EN STYRKE ELLER SVAKHET FOR YTRINGSKLIMAET?

Innad i utvalget med kjønns- og likestillingsforskere vi har snakket med, fant vi klare faglige skillelinjer – ulike disipliner og ulike metodiske, teoretiske og vitenskapsteoretiske tilnærminger – noe som ikke er overraskende i et tverrfaglig felt. Samtidig, som vi skal se i den videre analysen av de tre ulike forskningsfeltene, kan graden av mangfold og måten de faglige skillelinjene oppleves på, variere mye fra ett tverrfaglig forskningsfelt til et annet. Analysen av intervjuene med kjønns- og likestillingsforskerne viser at de faglige skillelinjene i kjønnsforskningen oppleves

17 Abbott, *Chaos of Disciplines*.

som sterke. Det er for eksempel noen som omtaler seg nettopp som kjønnsforskere, og andre som likestillingsforskere, og som forbinder hver av disse merkelappene med ulike tilnærminger.¹⁸ Det er stor uenighet om hvordan man skal forstå fenomenene det forskes på, om hva som er gode forskningsspørsmål og gode måter å behandle dem på, og denne uenigheten og måten den uttrykkes på, oppleves til tider som krevende og begrensende for en del av forskerne på feltet. Samtidig er ikke alle faglige skillelinjer problematiske. La oss først få en oversikt over hvilke faglige skillelinjer vi fant.

En sentral skillelinje er den som går mellom de forskerne som jobber med likestilling, særlig i arbeidslivet, og de som jobber med kjønn som identitet og med marginaliserte identiteter. Videre går det en viktig skillelinje mellom det store flertallet som er opptatt av kvinner, og de som forsker på menn. En tredje viktig skillelinje går mellom de som jobber med kjønn som noe man er sosialisert inn i, og de som er opptatt av biologi og geners betydning. I de følgende sitatene peker to kjønnsforskere på hvordan slike faglige skillelinjer representerer konflikt:

Det er lite felt, men det er klart, det er indre spenninger, og det gode, gamle forholdet mellom kjønnene er jo en del av det. Hvor mye prioritet skal gis til kvinneforskning, og hvor mye prioritet og hva slags type satsing og fokusering skal det være i forhold til menn og maskuliniteter? Det er et veldig klart konfliktområde.

Jeg ønsker jo ikke at det skal være det, men jeg opplever at det kanskje har blitt [et klart skille mellom forskning på likestilling og forskning på kjønn]. Men det er mulig at det skillet også handler litt om humaniora versus samfunnsforskning. Og at kjønnsforskningen har vært litt uklar på hva er det man egentlig prøver å forstå, forske på, og forklare. [...] Men det er også det med noe med at ... man står mellom på den ene siden en ekstremt, hardcore empirisk [tilnærming]. På den andre siden, humanister som definerer forskningsfronten i den mer teoretiske debatten.

Om vi ser på forskernes institusjonelle tilhørighet og hvilken side av de faglige skillelinjene de tilhører, eller «stammene» de inngår i, finner vi koblinger. Litt skjematisk kan vi si at kjønnsforskerne ofte er ansatt på universitetene, særlig på humanistiske og samfunnsvitenskapelige institutter og på egne sentre for kjønnsforskning. Mange av disse forskerne er opptatt av kjønn som identitet, og de er ofte

18 Vi vil komme inn på disse skillelinjene utover i kapitlet, men av og til også bruke begrepet «kjønnsforskning» som en overgrepande merkelapp på dem alle av hensyn til flyten i teksten.

teoretisk inspirert av humanistiske og poststrukturalistiske perspektiver. Likestillingsforskerne er gjerne ansatt i instituttsektoren, og de er mer avhengige av finansiering fra oppdragsgivere som departementer, etater og andre offentlige aktører som etterspør kunnskap om kjønn i samfunnet som de vil bruke i politikktutviklingen, og jobber typisk med empirisk orientert forskning om likestilling i arbeidsmarked, skole og politikk. I tillegg finner vi forskere med helt andre vitenskapsteoretiske og metodiske tilnærminger, med større interesse for genetikk og biologi. Disse finner vi igjen på universitetsinstitutter i flere disipliner, men ikke blant forskerne som jobber ved sentrene for kjønnsforskning.

At disse koblingene eksisterer i utgangspunktet, kan ha flere årsaker. Forskere av ulik støpning og med ulike interesser kan søke seg til miljøer som ligner dem selv. Portvoktere ved spesifikke institusjoner kan favorisere bestemte tilnærminger. Men våre informanter snakker også om hvordan ulike typer finansieringsstrukturer har betydning: at programmer i Forskningsrådet som finansierer kjønnsforskning, har brukt fagfeller som verdsetter én type kjønnsforskning, mer teoretisk orientert, mens oppdragsgivere som finansierer forskningen i instituttsektoren, verdsetter en annen type forskning, mer pragmatisk og empirisk, og at det dermed dyrkes fram ulike typer forskning ved ulike institusjoner.

Faglige hegemonier blir gjerne først synlig når noen bryter med det rådende perspektivet. Blant kjønnsforskerne vi har intervjuet, er det noen som gir uttrykk for at det kan være krevende å forfekte et perspektiv som bryter med det som dominerer ved institusjonen der de er ansatt. Som vi skrev over, har et poststrukturalistisk teoretisk rammeverk stått særlig sterkt blant forskere i enkelte universitetsmiljøer. En av våre informanter beskrev hva slags sosiale sanksjoner vedkommende har blitt utsatt for, ved ikke å ha forfektet «den rette lære», hvordan vedkommende ble betraktet som «utdatert» eller befant seg faglig utenfor det som til enhver tid defineres internt som «cutting edge». På spørsmål om hva slags forskning eller perspektiver som i dag er «cutting edge», svarer denne forskeren:

Det er mange ting, det handler litt om å være i fronten av den mest posthumanistiske, trans- og interseksjonelle tenkningen. Det å være datert er et stempel som slår hardt, man vil ikke være datert eller utdatert (...) Det er om å gjøre å være mest mulig radikal i en progressiv bevegelse. Veldig moralsk, det er en sterk sammenblanding av det moralske og det faglige (...) Når jeg nå systematisk har browsert nivå 2-tidsskriftene innenfor kjønnsfeltet for å finne ut hvor debatten er, må jeg si at det er ganske vanskelig å komme inn der og ikke jobbe innenfor poststrukturalistiske eller post-humanistiske perspektiver. Det vil jeg si. [Disse perspektivene] er rett og slett ganske hegemoniske.

Faglige skillelinjer kan altså komme til uttrykk gjennom sosiale sanksjoner på arbeidsplassen, men også i mer overgripende institusjonelle strukturer som tidskrifter. Denne forskeren mener at som kjønnsforsker er det svært vanskelig å få publisert noe i de sentrale kjønnsforskningstidsskriftene, de som «gjelder» når man skal søke jobb og finansiering, dersom man ikke forsker innenfor et hegemonisk, poststrukturalistisk perspektiv.

Blant forskerne som jobbet på oppdragsforskningsinstituttene, hvor mer empirisk orientert forskning på likestilling i samfunnet står sterkere, var det ingen som ga uttrykk for lignende ubehag eller mangel på åpenhet for andre perspektiver internt. Det betyr ikke nødvendigvis at det er så mye større åpenhet; det kan også bety at ingen med perspektiver som bryter med det dominerende, blir rekruttert inn på disse instituttene. Noen av informantene ved oppdragsforskningsinstituttene pekte imidlertid på mulige tabuområder i feltet som sådant, som denne forskeren:

Jeg har jo en følelse av at det er kjempeskummelt å begynne å pirke i diskrimineringsfeltet, og at det er livsfarlig å prøve å si at det *ikke* er diskriminering [av kvinner]. Det kan være på grensen til [faglig] selvmord hvis man fortsatt skal prøve å drive innenfor kjønnslikestillingsfeltet (ler).

Blant forskerne som gir uttrykk for å ha opplevd stor motstand mot sine faglige perspektiver, finner vi også de som arbeider med biologiske eller evolusjonsteoretiske perspektiver. Der er det forskere som mener at de har blitt motarbeidet eller vurdert som faglig dårlige fordi de står for en annen tilnærming enn den hegemoniske i feltet. En av informantene trekker fram erfaringer fra Forskningsrådet som typisk uttrykk for hvordan man blir nedvurdert fordi man representerer et perspektiv utenfor hegemoniet: «Ja, [jeg har] rett og slett [opplevd] forsøk på sensur av evolusjonsperspektivet fordi det ble sett på som vanskelig.»

Samtidig, hva som oppleves som hegemoniske perspektiver, kan variere fra forsker til forsker, avhengig av hvor de selv er plassert i systemet. Kjønnsforskningsfeltet er dessuten et eksempel på hvordan faglige hegemonier kan endre seg over tid, og at endringen ikke bare er drevet av vitenskapsinterne forhold: Flere av forskerne vi har intervjuet, beskriver dette forskningsfeltet som mer preget av poststrukturalistiske perspektiver for et par tiår siden, sammenlignet med dagens situasjon. De knytter endringen særlig til én bestemt hendelse og den faglige og offentlige debatten som fulgte, nemlig TV-programmet *Hjernevask*, som ble sendt på NRK i 2010. I programmet ble nettopp den typen kjønnsforskning som fantes ved en del universitetsmiljøer, den poststrukturelle, delvis humanistiske kjønnsforskningen, latterliggjort.

Programmet opplevdes av flere av våre informanter som problematisk i seg selv, både av de som følte seg angrepet, og de som følte at kritikken til dels var berettiget. En forsker beskriver for eksempel programmet som «direkte ondskap, med ønske om å ta rotta på norske forskere». Mange av våre informanter hevder imidlertid at programmet og debatten som fulgte, har bidratt til viktige endringer i kjønnsforskningsfeltet. Dette mener de kommer til uttrykk ved at kjønnsforskningsprogrammet i Forskningsrådet har blitt nedlagt, og ved at den empiriske likestillingsforskningen har blitt styrket på bekostning av den poststrukturelle kjønnsforskningen, gjennom økte bevilgninger. I tillegg peker flere informanter på at perspektiver som setter søkelys på biologi og gener, ikke er like marginale som de var før *Hjernevask*, men tvert om har hatt et oppsving ved flere disipliners universitetsinstitutter. Noen vil tolke disse endringene som at ett faglig perspektivs hegemoni har blitt svekket, og at det har blitt rom for flere ulike perspektiver i kjønnsforskningen. Andre vil kanskje heller hevde at det empiriske likestillingsperspektivet og til dels også biologiske og evolusjonspyskologiske perspektiver har tatt over som dominerende perspektiver i forskningsfeltet.

Det vi ser på kjønnsforskningsfeltet, er altså et mangfold av ulike faglige retninger, og at disse ulike retningene et stykke på vei er adskilt ved ulike institusjoner eller faglige enheter. De ulike «stammene» har ulike vitenskapsteoretiske, teoretiske og metodiske tilnærminger, men undersøker også ulike temaer og stiller ulike spørsmål. Flere av våre informanter gir uttrykk for at det er steile fronter mellom de ulike «stammene», og at det kan være vanskelig å ikke tilhøre flertallet ved den institusjonen man jobber ved. Det at det finnes flere typer finansieringskilder, bidrar til å opprettholde et mangfold av tilnærminger. Samtidig peker informantene på at ulike finansieringskilder gir ulik status (f.eks. at forskningsrådsfinansiering er mer verdt enn oppdrag fra et departement), og at ulik type forskning verdsettes ulikt i det akademiske systemet (vitenskapelige artikler er mer verdt enn rapporter skrevet for oppdragsgivere). Tradisjonelt har både Forskningsrådet og tidsskriftene vært viktige institusjoner i reguleringen av hvem som får status i det akademiske systemet, og disse institusjonene har, ifølge flere av våre informanter, hatt en preferanse for den mer teoretisk orienterte, kanskje humanistiske, kjønnsforskningen. Samtidig har altså hendelser utenfor academia, som TV-programmet *Hjernevask*, bidratt til å sette disse hierarkiene under debatt og endret maktforholdene også innenfor det akademiske systemet. Hvilke «stammer» innenfor kjønns- og likestillingsforskningen som føler seg marginalisert, som opplever at strukturene gjør det vanskelig for dem å forfølge sine forskningsideer, og hvem som har størst sjanse for å bli latterlig-

gjort både internt og i offentligheten, er altså institusjonelt forankret. Men slike strukturer kan endres både gjennom faglig debatt og forhold utenfor akademia.

FRA STEILE FRONTER TIL RESPEKTERT MANGFOLD I INNVANDRINGSFORSKNINGEN?

Som kjønns- og likestillingsforskningen kjennetegnes også innvandringsforskningen av et stort mangfold av faglige disipliner, metodiske innfallsvinkler og teoretiske perspektiver. Og som vi så i foregående del om skillelinjer i kjønnsforskningen, preges også innvandringsfeltet av klare skillelinjer forskere imellom. En viktig skillelinje dreier seg om metodisk tilnærming, og da i hovedsak mellom forskere som jobber med statistiske analyser av store datasett, versus forskere som jobber med kvalitative data som dybdeintervjuer og observasjoner fra feltarbeid. En annen skillelinje, som til dels overlapper med den metodiske, er knyttet til disipliner: Innvandringsforskning bedrives i dag av forskere fra samtlige samfunnsvitenskapelige disipliner og mange fra humaniora. Med ulike disiplinbakgrunn vil man forske og fortolke verden på ulike måter, ofte med utgangspunkt i ulike typer data. I brede enkeltdisipliner som sosiologi vil ulike metodiske tilnærminger leve side om side i samme fag. En tredje skillelinje dreier seg om utkikkspunkt: Her vil det hovedsakelig dreie seg om man setter søkelys på hvordan staten skal håndtere ulike utfordringer knyttet til migrasjon, eller hvordan migranternes eller andre minoritetsgruppers utfordringer og liv arter seg. En siste skillelinje er teoretisk, for eksempel om man ser på innvandring fra et integrasjonsperspektiv eller et postkolonialt perspektiv.

Alle disse skillelinjene representerer kamper internt i innvandringsfeltet om definisjonen av hva som er god forskning og høy vitenskapelig kvalitet, og om hva som er mest samfunnsrelevant kunnskap. Men ifølge våre informanter preges ikke kampene av den samme uforsonlige tonen forskere imellom som kjennetegnet feltet for noen tiår tilbake. Når informantene som jobber med spørsmål knyttet til innvandring, integrasjon og etnisk mangfold, beskriver sitt forskningsfelt, kommer i det hele tatt et endringsnarrativ tydeligere fram enn blant kjønns- og likestillingsforskerne. Mange av våre informanter beskriver innvandringsfeltet som et felt som har vært i stor endring. Litt skjematisk kan narrativet oppsummeres som følger: På 1970- og 1980-tallet var det liten interesse for innvandringsspørsmål i fagmiljøene. Dette endret seg et tiår senere da innvandring ble et viktig tema for politisk og offentlig debatt. 1990-tallet og begynnelsen av 2000-tallet var dessuten preget av skarpe konflikter forskere imellom, for eksempel om rasisme og multikulturalisme. I dag beskrives feltet internt av våre informanter som mindre preget

av slike kamper, selv om innvandringsspørsmålet i *offentligheten* av mange oppleves som mer polarisert enn noen gang. Denne beskrivelsen av innvandringsfeltets utvikling harmonerer med tidligere studier¹⁹ og oppsummeres i dette sitatet av en forsker med en viss fartstid i feltet:

Fortellingen om norsk migrasjonsforskning, den er jo sånn, det var klare fronter og stygge ord og alt mulig, men jeg har opplevd at det var forut for min tid (...) Den nye generasjonen av forskere, de jeg forholder meg til og den forskningstradisjonen jeg forholder meg til, er veldig empirisk. Det betyr jo ikke at man er objektiv, man tar jo valg hele tiden, men litt mer [objektiv] enn teoritradisjonene som kan være ganske normative. Jeg føler at den empiriske forskningen er litt mer opptatt av å stille spørsmål, nettopp å holde to tanker i hodet på en gang da, vise motsetninger og ambivalens, og hvordan det kan være både-og.

Samtidig som flere beskriver forskningsfeltet som mindre konfliktfylt i dag enn tidligere, er mange også opptatt av å understreke at faglige motsetninger ikke er borte. Skillet mellom det som stadig omtales som «statens» versus «de undertryktes» perspektiv, oppleves fremdeles som reelt blant flere av våre informanter. Det som fra deres teig av forskningsfeltet kan oppleves fritt, kan se annerledes ut fra andre ståsteder. En av de erfarne forskerne vi har intervjuet, får fram noe av denne flertydigheten. Samtidig som denne forskeren deler oppfatningen av at rommet for ulike problemstillinger er mye større enn før, svarer vedkommende slik på spørsmålet om det stadig finnes temaer det er vanskelig å snakke om: «De står i kø!»

Hva man ser på som barrierer for fri faglig diskusjon, og hva man opplever som muliggjørende endringer, handler imidlertid om hvilken fagteoretisk posisjon man selv innehar. Mens flere av våre informanter trekker fram rasisme som et konfliktfylt tema det internt er vanskelig å diskutere fordi det oppleves som et spørsmål om moral og menneskesyn, peker andre på den voksende oppmerksomheten om strukturell rasisme i offentligheten som en mulighet til å kunne studere fenomener som det før var vanskelig å sette ord på. Denne forskeren beskriver en endring i aksepten for forskning på rasisme over tid:

Det er nok noe med det stedet jeg jobber, de seniorenene som var der da jeg startet, det har vært en kritikk av postkolonial tankegang, kritisk raseteori. «Det er ikke innafor, det er ikke det vi gjør her». Det har nok formet meg litt, selv om

19 F.eks. Midtbøen, «Innvandringshistorie som faghistorie: Kontroverser i norsk migrasjonsforskning.» *Nytt norsk tidsskrift* 34, no. 2 (2017): 130–49; Andersson, «Boundary Work and Normativity in Research Communication across Time.» *Identities* 28, no. 5 (2021): 598–614.

jeg er opptatt av de temaene, så har jeg ikke gått i den retningen [...] Men i dag tenker jeg at, særlig i etterkant av alt som har skjedd det siste året med *Black Lives Matter* og alle vitnesbyrdene som kommer, men også gjennom forskningen de siste årene om barna til innvandrerne som har alt på plass, men likevel ikke blir akseptert som norsk eller får en jobb, så tenker jeg at det er en annen modenhet i forskningen, men også i offentligheten, til å forsøke å åpne opp forståelsen av hva rasisme kan være.

Et interessant trekk ved innvandringsfeltet er at inndelingen i ulike «stammer» ikke synes like klart strukturert etter institusjonstyper som tilfellet er for kjønns- og likestillingsforskningen. På 1990-tallet var det riktignok slik at forskningen som var mest influert av postkolonialistisk teori, hadde sitt utspring i migrasjonsforskningsmiljøet ved Universitetet i Bergen, mens den mer empiriske forskningen kom fra oppdragsforskningsmiljøer i Oslo.²⁰ I dag er disse grensene mer flytende. Selv om ulike institusjoner skiller seg fra hverandre i faglig profil, lever forskere med ulike teoretiske perspektiver og metodiske tilnærminger side om side i de fleste miljøer. På et overordnet plan kan man likevel knytte også dette nye mønstret til institusjonelle forhold, da forskningspolitikken har lagt føringer på universitetene til å søke mer ekstern finansiering, og dermed forholde seg mer til delvis politiske målsettinger for forskningen, og oppdragsforskningsinstituttene har blitt tvunget til å publisere mer i internasjonale tidsskrifter, og dermed orientere seg mer i teoretisk retning.

At forskere med ulike perspektiver lever side om side, betyr imidlertid ikke at feltet er uten konflikter. Skillelinjene vi omtalte over, kan framstå knallharde i bestemte faglige spørsmål. Kritikkk oppleves av mange som personangrep. Flere av våre informanter mener dessuten at deres tydelige profil i offentligheten – det være seg i spørsmål om rasisme eller i uttalt bekymring for negativ sosial kontroll i enkelte minoritetsmiljøer – har kostet dem både status og karrieremuligheter i akademia. I intervjuene kan vi også spore en betydelig skepsis mellom ulike «stammer» av innvandringsforskningen når det gjelder forholdet mellom fag og politikk (jf. kap. 8). Det kan gjelde de som beskriver seg selv som «empirikere», og som antyder at andre kan blir for normative eller «aktivistiske». Men det kan også komme fra dem som ønsker å distansere seg fra politikkrelevant forskning som, i deres øyne, i for stor grad legger seg tett opptil statens eller myndighetenes problemstillinger.²¹

20 Se Midtbøen, «Innvandringshistorie som faghistorie».

21 Se Andersson, *Kampen om vitenskapeligheten* (Oslo: Universitetsforlaget, 2018) for en interessant diskusjon om oppfatninger om normativitet i norsk migrasjonsforskning.

I forlengelsen av dette finner vi en interessant diskrepans mellom informantene i synet på hva slags forskning som oppfattes som relevant av bevilgende myndigheter, og som derfor får finansiering. Mens flere av våre informanter bekymrer seg for at innvandringsforskningen har vært for dominert av «de undertryktes» perspektiv og spørsmål om for eksempel rasisme og diskriminering, mener andre at det har vært svært vanskelig å få finansiering til nettopp forskning på slike spørsmål. Som denne informanten formulerer det:

Det har rett og slett vært veldig vanskelig å få midler til empirisk forskning på rasisme fra Forskningsrådet. Og ok, det kan handle om at vi ikke er gode nok. Men altså, jeg tror jeg har sendt en rasismesøknad til Forskningsrådet tre ganger, og vi har fått sånn gjennomgående god karakter, men aldri noen penger. [...] Det svenske Forskningsrådet har et dedikert forskningsprogram på rasisme og har delt ut 60 millioner, vi [Norge] har ingenting. Også hvis man ser på forskning på antisemittisme og rasismediskriminering mot samer, så har vi hatt veldig lite, påfallende lite, finansiering av dette feltet i Norge.

Selv om det er ulike syn på hvilke forskningstemaer som det er enkelt eller vanskelig å skaffe finansiering til, peker mange av våre informanter på at forskningen som produseres, preges av aktuelle politiske spørsmål eller strømninger, enten det er via Forskningsrådets programmer, en økende vektlegging av samfunnsrelevans eller gjennom finansiering av empirisk oppdragsforskning på politiske problemområder. Dette beskrives av flere som en strømlinjeforming av forskningen, der midler kanaliseres inn i store, eksternt støttede prosjekter, som har oppnådd støtte ved å oppfylle flest mulig forhåndsdefinerte kriterier. Frykten er at dette gir mindre rom for originale perspektiver.

I sum framstår innvandringsforskningen i dag, basert på det våre informanter forteller oss, som et forskningsfelt preget av forskere fra ulike disipliner, og som analyserer samfunnet med ulike metodiske tilnærminger, faglige perspektiver og teoretiske briller. Få informanter beskriver relasjonene mellom forskere på feltet som uforsonlige i dag, men mange påpeker at det var tilfellet for noen tiår tilbake. Flere forskere opplever likevel enkelttemaer, som rasisme, som så betente at de unngår dem, ikke bare i offentligheten (jf. kap. 7), men også i interne, faglige sammenhenger. Noen konfliktlinjer, som er både faglige og politiske, synes altså å kunne virke begrensende på perspektivmangfold og ytringsrom i academia, i tråd med Mouffes idé om at konflikter er fruktbare bare inntil et visst punkt. På den annen side opplever flere forskere at den offentlige debatten om rasisme i dag har muliggjort en ny og mer åpen og interessant diskusjon om relevansen av rasisme i en norsk kontekst i dag, sammenlignet med få år tilbake. Mens noen opplever at

ytringsrommet knyttet til bestemte temaer fortsatt er begrenset, mener andre altså at det har skjedd en utvikling i retning økt ytringsrom. Uansett: Der informantene våre enes, er i en bekymring for strømlineformingen av forskningen gjennom finansieringssystemet, der problemforståelsen i liten grad åpner for alternative perspektiver.

KLIMAFORSKNING – ET FELLES PARADIGME OG HÅNDTERLIGE KONFLIKTER?

Klimafeltet skiller seg fra de to foregående forskningsfeltene fordi det framstår som mer enhetlig. Den typen faglige disputer mellom ulike leirer som kommer fram i intervjuene med forskere som jobber med kjønn og innvandring, finner vi langt mindre av blant klimaforskerne. Noen av informantene snakker riktignok om harde disputer og om meningsmotstandere i offentlige debatter som de opplever som plagsomme og urimelige, men det er først og fremst med forskere utenfor det de regner som deres eget felt. En slik konfliktlinje går mellom klimaforskere og geologer spesialisert på oljefeltet. Flere av våre informanter forteller om knallharde angrep fra geologer, som i dette eksemplet:

Jeg kan huske at de hadde gått ut voldsomt i media, noen av disse gutta, og skrevet at det var en skandale at jeg drev med den formen for indoktrinering på skoleungdom. Det var en skandale, og noe jeg hadde gjort faglig var ikke sterkt nok. Det var litt komisk for det var basert på ganske gode artikler på den tiden. [...] Jeg husker at på et tidspunkt ble jeg kontaktet av redaktøren i forskning.no og hun sa «det er helt mellom oss, jeg kommer ikke til å sette dette på trykk, men jeg har lyst til å vise deg hva de skriver om deg, hvor langt de er villige å gå».

Også klimaforskerne må altså leve med knallharde kamper og kritikk internt i akademia. Men til forskjell fra kjønns- og innvandringsforskerne er det ikke *innad* i klimaforskningen disse diskusjonene pågår. Mange av klimaforskerne gir dessuten inntrykk av å støtte hverandre når de kommer i konfrontasjoner med forskere fra andre fagområder, eller med samfunnsdebattanter i offentligheten (jf. kap. 7). Kanskje ikke så overraskende ser det derfor heller ikke ut til at disse disputtene fører til at forskerne legger bånd på seg eller unnlater å forfølge forskningsideer eller spesifikke perspektiver. Klimaforskerne oppgir å være enige om både metode, grunnleggende faglige prinsipper og forståelser av hva som er vitenskapelig kvalitet. En av våre informanter kaller denne enigheten for «konform»: «Det finnes en

måte å opparbeide seg kunnskap på, gjennom et sett av metoder det er bred enighet om.» En annen forklarer:

... vi er grunnleggende enig, ja. Selvfølgelig er det jo, det er jo alltid faglig uenighet, altså, du får jo alltid masse juling i en review-prosess og sånt. Men de grunnleggende tingene, at vi bruker fysiske modeller for å kunne varsle både vær og klima framover i tid, det er liksom, ja, det blir ikke så veldig mye diskutert. [...] På Twitter og sånn så er jo folk utrolig åpne med å diskutere både det de holder på med selv, og å kommentere andre sin forskning. Veldig sånn livlig og god diskusjon, uten noe sånn type tydelige konflikter, verken faglig eller personlig.

Denne beskrivelsen står i klar kontrast til de opprivende diskusjonene i kjønnsforskningen og i tidligere faser av innvandringsforskningen. Mange av klimaforskerne vi har intervjuet, er naturvitere, og for dem er sentrale funn i faget – som at klimaendringene er menneskeskapt – ikke gjenstand for diskusjon. I kjønnsforskningen er sentrale spørsmål i feltet – som hvorvidt kjønn er biologisk gitt eller sosialt konstruert – temaer som ulike faggrupper har svært ulike syn på. Og tilsvarende finnes det svært ulike oppfatninger blant innvandringsforskere om utbredelsen av rasisme, avhengig av metodisk innfallsvinkel og teoretisk ståsted.

Klimaforskningen er imidlertid ikke blottet for mangfold i tilnærmingmåter. Våre informanter beskriver flere ulike fagtradisjoner der datagrunnlag og beregningsmodeller varierer. Flere av dem med lang fartstid i forskningen beskriver dessuten en endring over tid, der det før var en manglende respekt mellom disse fagområdene, mens finansieringsstrukturer og nye former for organisering i nyere tid har «tvunget» dem til å samarbeide. Kanskje har en større grad av enighet om vitenskapsforståelser mellom naturvitenskapelige fag, eller et større behov for stor finansiell støtte for å få gjennomført kostbar forskning, gjort at motstanden mot ekstern finansiering og den politiske styringen som har medfulgt, ikke har vært like stor på klimafeltet som på en del humanistiske og samfunnsvitenskapelige områder. I dag synes feltet i alle fall å være preget av gjensidig respekt forskere imellom, slik denne informanten forklarer:

Det tar lang tid å gjøre noe med [den manglende respekten mellom fagområder]. Men jeg som har vært med en stund, jeg ser jo at det, at åpenheten og toleransen har blitt helt annerledes. Og det tenker jeg at skyldes mye opprettelsen av [tverrfaglig arbeidsplass], som på en måte har tvunget folk til å komme sammen. Det var liksom ... det lå jo en finansiering i bønn, men den var på en måte ... den ble jo bare utløst hvis du greide å samarbeide med noen andre.

Finansieringsstrukturer, og politisk initierte institusjonskonstruksjoner, synes altså å ha påvirket klimaforskningen i en mer enhetlig faglig retning, med mer tverrfaglig samarbeid og større enighet. Flere av våre informanter trekker også fram rollen til FNs klimapanel (IPCC) og arbeidsformen der som viktig. Den kollektive prosessen hvor et stort antall forskere jobber sammen fram mot en felles rapport med stor faglig og politisk tyngde, synes sentral for å samle klimaforskerne om en enighet om klimaforskningens metode, datagrunnlag og definisjon av vitenskapelig kvalitet. Kombinasjonen av noen grunnleggende trekk ved naturvitenskapene, endrede finansieringsstrukturer og IPCCs arbeidsform synes altså å ha gradvis bygget opp større faglig konsensus mellom de ulike grenene av klimaforskningen over tid – blant annet på grunn av måten forskningen ble organisert på. Denne organiseringen er dermed ikke bare et resultat av fagenes natur, men må forstås som også drevet fram av politiske og samfunnsmessige krav og forventninger, slik kunnskapssosiologisk forskning har pekt på.²²

Det er lett å få inntrykk av at denne enigheten på klimafeltet rett og slett handler om faglig modenhet, og at man kommer fram til hva som er «riktig» kunnskap. Man kan imidlertid spørre seg om det har utviklet seg en form for faglig ensretting som kan lukke for nye perspektiver. En av våre informanter trakk fram *geo-engineering* eller «klimafiksing» som et uglesett forskningstema få vil vedkjenne seg. Andre pekte på tiltak for å bremse befolkningsveksten i verden som et annet tema som framstår som svært kontroversielt. Også innen klimaforskningen synes det altså å være noen temaer som er tabu. Men i motsetning til i innvandringsforskningen og kjønnsforskningen synes det å være en utbredt enighet blant våre informanter om at man slett ikke skal ta i disse temaene.

Selv om vi over har beskrevet klimaforskningen som et i hovedsak naturvitenskapelig forskningsfelt, er det viktig å være klar over at også forskere med helt andre fagbakgrunner etter hvert har inntatt klimafeltet. Blant våre informanter er derfor også flere forskere med bakgrunn fra ulike samfunnsvitenskapelige disipliner. Disse forskerne framstod ikke som klare opponenter eller kritikere til den naturvitenskapelige delen av faget. Samfunnsviterne skilte seg snarere fra naturviterne ved at de forsker på de samfunnsmessige konsekvensene av klimaendringer, utviklingen av politikk på klimaområdet, effektiviteten av ulike typer tiltak, eller de anvender kunnskapssosiologiske tilnærminger. Enkelte av informantene opplever imidlertid at kolleger med naturvitenskapelig bakgrunn ikke har respekt for den kompetansen de har som samfunnsvitenskapelige klimaforskere, for eksempel når det gjelder å forstå den politiske konteksten som den nasjonale klimadebatten

22 Merton, «Science, Technology and Society in Seventeenth Century England»; Shapin. «Here and Everywhere».

og de internasjonale klimaforhandlingene skjer innenfor. Flere peker dessuten på dominansen av naturvitenskapelige perspektiver når det er snakk om fordeling av ressurser – internt på de tverrfaglige institusjonene, og ikke minst gjennom prioriteringer i Forskningsrådets programmer. Å få finansiert forskning med samfunnsvitenskapelige metoder og perspektiver oppleves av flere forskere som umulig å få gjennomslag for i konkurranse med mer «instrumentelle» prosjekter om klimatilpasning eller utslippskutt i transportsektoren.

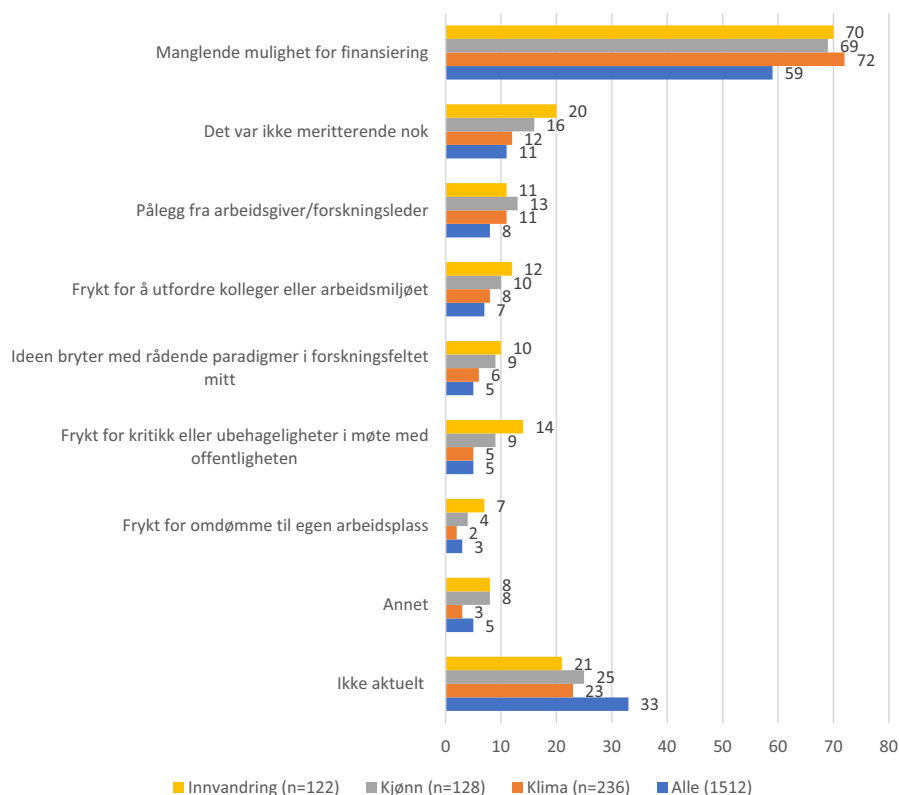
Sammenlignet med kjønns- og innvandringsforskningen framstår altså klimaforskningsfeltet – og særlig den naturvitenskapelige delen av feltet – som mer enhetlig, med større grad av enighet om metoder og datagrunnlag, og med større enighet om de viktigste konklusjonene. Dette kan tolkes som et tegn på faglig modenhet, påvirket av etableringen av tverrfaglige forskningsinstitusjoner som over tid har tvunget fram økt forståelse og samarbeid mellom forskere fra disipliner som tidligere lå i konflikt. Feltet synes ikke å være preget av en klar todeling mellom oppdragsforskningsinstitutter på den ene siden og universiteter på den andre, men snarere som et felt preget av tett kobling og mindre statusforskjeller mellom de tverrfaglige forskningsinstitusjonene og universitetsinstituttene. Samtidig kan denne enigheten kanskje også skyldes en form for faglig ensretting der alternative ideer og radikale perspektiver ikke løftes fram. Den samfunnsvitenskapelige delen av klimaforskningen framstår mer heterogen både i metodebruk og faglige perspektiver. Vi finner få tegn til en grunnleggende kløft mellom de to delene av klimaforskningen, men samtlige av våre informanter med samfunnsvitenskapelig bakgrunn gir uttrykk for at det har blitt vanskeligere over tid å få finansiert forskning som ikke er basert på naturvitenskapenes premisser. Her ligger opplagt en utfordring for perspektivmangfoldet i klimaforskningen i årene som kommer.

SKILLER INNVANDRINGS-, KJØNNS- OG KLIMAFELTENE SEG UT?

Et opplagt viktig spørsmål som springer ut av analysene presentert over, er om feltene vi har konsentrert oss om her, skiller seg fra andre felt og disipliner, eller om det forskerne vi har intervjuet, forteller om «stammekriger» og finansieringsproblemer, snarere er gjengs i academia som sådan. Dette spørsmålet er ikke helt enkelt å besvare, men vi kan få en indikasjon ved å se nærmere på et av spørsmålene som ble stilt i den bredere surveyundersøkelsen blant forskere i Norge nevnt innledningsvis. I surveyundersøkelsen, som gikk ut til norske forskere på tvers av fag og institusjoner, spurte vi om hvorvidt og hvorfor forskere har unnlatt å reali-

sere en konkret forskningsidé.²³ I figur 9.1 sammenligner vi svarene fra innvandrings-, kjønns- og klimaforskerne med utvalget som helhet.

Vi ser av figuren at manglende mulighet for finansiering er den klart viktigste årsaken til at forskere på tvers av fagfelt har unnlatt å realisere egen forskning, slik de selv ser det, men også at forskerne på de tre utvalgte feltene skiller seg ut fra utvalget som helhet. Mens omtrent 60 prosent av forskerutvalget totalt oppgir manglende mulighet for finansiering som en viktig årsak, svarer rundt 70 prosent av forskerne på de tre utvalgte feltene det samme. Disse forskjellene er statistisk



Figur 9.1: Årsaker til ikke å få realisert egen forskning (Har du i løpet av de siste fem årne unnlatt å realisere en forskningsidé på grunn av noe av det følgende? Flere svar mulig). Innvandrings-, kjønns- og klimaforskere separat, samt utvalget samlet.

23 Utvalget av respondenter som har fått og har svart på spørreundersøkelsen, er ikke representativt for norske forskere som helhet. Alt i alt har vi en overrepresentasjon av medisinere og en underrepresentasjon av naturvitere og teknologer blant respondentene. For nærmere informasjon om spørreundersøkelsen, se metodeappendikset under overskriften «Akademia-undersøkelsen: Forskerne i offentligheten».

signifikante. Supplerende analyser (ikke vist) dokumenterer at disse forskjellene ikke skyldes forskjeller mellom bredere fagområder. En egen analyse av samfunnsvitenskapelige og humanistiske forskere på universitetene, som ikke forsker på kjønn, innvandring og klima, viser dessuten at forskerne på de tre feltene skiller seg også fra andre samfunnsvitere og humanister på finansieringsspørsmålet.

De høyere tallene for de tre feltene kan imidlertid ha å gjøre med institusjonstilknytning: Manglende finansiering oppgis oftere i instituttsektoren (68 prosent) enn på universitetene (59 prosent). Når vi kontrollerer for midlertidighet, institusjonstilknytning og forskningserfaring, er det kun klimaforskerne som signifikant oftere oppgir finansieringsvansker. Vi ser også av figuren at innvandringsforskerne, og til dels kjønnsforskerne, i noe større grad enn andre lar være å realisere forskningsideer av andre grunner enn manglende finansiering. De oppgir oftere at prosjektet ikke var meritterende nok, eller at de fryktet kritikk eller ubehageligheter i møte med offentligheten, som begrunnelser for å skrinlegge forskningsideer.

Det kommer neppe som noen overraskelse at finansieringsmuligheter framstår som den desidert viktigste grunnen til at forskning forblir på idéstadiet. Alle ideer er ikke gode. Den harde konkurransen om forskningsmidler er ment å stimulere forskerne til å forbedre prosjektideene sine og dermed høyne kvaliteten på forskningen. Når bare 10–15 prosent av søknadene til enkelte forskningsprogrammer blir finansiert, sier det seg selv at en stor andel av forskerne opplever at manglende finansiering er en sentral årsak til ikke å få realisert sine ideer. Men det ser altså ut til at forskere på innvandrings-, kjønns- og klimafeltet oftere opplever problemer med å få finansiert sine prosjekter sammenlignet med andre. Dette kan også være knyttet til at flere blant disse forskerne jobber ved oppdragsforskningsinstitutt, og at de dermed, i større grad enn forskere på andre temaer som jobber ved universiteter og høyskoler, er avhengige av eksterne midler for å få gjennomført sine forskningsideer.

Spørsmålet er om finansieringsstrukturene bygger opp under dominerende perspektiver som hindrer alternative tilnærminger i å se dagens lys, altså at det bare er en bestemt *type* forskning som blir realisert. Flere av forskerne vi har intervjuet, oppfatter at finansieringssystemet ikke ene og alene er basert på vurderinger av kvalitet, men også på tilhørighet til den faglige leiren som dominerer i de tunge vitenskaps- og finansieringsinstitusjonene. De av våre informanter som hevder at finansieringsstrukturene sensurerer eller systematisk velger bort bestemte perspektiver fordi de er faglig eller politisk kontroversielle, har selvsagt ikke nødvendigvis rett i dette. Likevel kan forskeres *opplevelse* av at det er slik det henger sammen, ha innvirkning på rommet for faglig mangfold fordi de kan tilpasse

forskningen sin til det de antar er det hegemoniske perspektivet. Slik kan vi ende med en mer ensrettet forskning enn det som hadde vært det beste for både faglig diskusjon og utvikling.

AVSLUTNING

Utgangspunktet for dette kapitlet var å undersøke hvordan forskere på innvandrings-, kjønns- og klimafeltet opplever at finansieringsstrukturer og faglige skillelinjer – knyttet for eksempel til metode, teoretiske perspektiver og vitenskapssyn – påvirker rommet for diskusjon og kunnskapsproduksjon. Mens kjønnsforskerne beskriver ganske skarpe skillelinjer langs slike dimensjoner, og konflikter og temaer som får enkelte av dem til å vokte seg for bestemte temaer, synes innvandringsforskerne å ha kommet forbi de tøffeste faglige feidene som preget feltet for et par tiår siden. Selv om det fortsatt finnes en stor variasjon i faglige tilnærminger på innvandringsfeltet og det fortsatt er konflikter knyttet til enkelttemaer, gir våre informanter inntrykk av at en relativt pragmatisk, empirisk tilnærming preger stadig større deler av feltet, og at det er større respekt mellom ulike «stammer» i dag enn tidligere. Dette har kanskje å gjøre med at innvandringsforskningens ulike «stammer» i dag gjenfinnes både på universitetene og i oppdragsforskningen, mens de ulike faglige stammene innen kjønnsforskningen synes å konsentrere seg på ulike typer institusjoner (universitetsinstitutter, universitetssentre eller oppdragsforskningsinstitutter).

Klimaforskningen synes langt mer preget av faglig konsensus enn det de to andre feltene er, noe som antakelig kan knyttes til kjennetegn ved naturvitenskapelige metoder, teorier og vitenskapsforståelse. Samfunnsvitenskapelige klimaforskere skiller seg ut i så måte, men heller ikke disse forskerne beskriver dype konflikter internt i forskningsfeltet. Institusjonelle føringer, som etablering av nye sentre og krav om tverrfaglig samarbeid knyttet til finansiering, der ofte både naturvitenskapelige og samfunnsvitenskapelige forskere inngår, later til å ha spilt en viktig rolle i å utvikle felles faglige orienteringer på tvers av disipliner innad i klimafeltet.

Selv om vi i dette kapitlet har viet stor oppmerksomhet til faglige feider, tyder altså resultatene fra spørreundersøkelsen som har gått ut til norske forskere på tvers av fagfelt og institusjoner, at den ene grunnen som forskere opplever at representerer det største hinderet mot å få realisert sine forskningsideer, er mangel på finansiering. På den ene siden er dette en rent triviell observasjon – det er hard konkurranse om forskningsmidler, og bare en liten andel prosjekter får finansiering. Intervjuene våre viser imidlertid at mange forskere opplever at finansierings-

systemet ikke fungerer som en objektiv siling av prosjekter kun etter vitenskapelig kvalitet. Mange forskere, på alle tre felt, mener at både utlysninger og tildelinger lukker døren for viktige spørsmål og alternative perspektiver, og at en trussel mot perspektivmangfold i akademia er hvordan forskningen finansieres.

Med unntak av en begrenset pott med frie midler i Forskningsrådet og ERC er de som lykkes i forskningsverdenen, de som forsker på temaer som politikere og departementer har definert som sentrale. Finansieringssystemet setter altså rammene for mye av kunnskapsproduksjonen i Norge. Spørsmålet er om dette systemet åpner opp kommunikasjon mellom faglige «stammer» og tilrettelegger for samarbeid om originale forskningsideer eller snarere tvinger fram en systemvennlig konsensus og faglig ensretting uavhengig av forskernes politiske disposisjoner og akademiske interesser. Det er ikke gitt at manglende eller styrende finansiering utgjør hovedproblemet for perspektivmangfold og ytringsfrihet i akademia, men det utgjør utvilsomt et sentralt element i den debatten.

Debatt i offentligheten om hvor fri forskningen er, om ytringsfrihet i akademia og om hvorvidt man kan stole på den kunnskapen forskerne produserer og formidler, handler ofte om hvorvidt enkelte blir utsatt for hets eller trusler fra aktører i offentligheten, eller om politisk orientering farger forskningsresultatene. Som vist i kapittel 7 og 8 i denne boken er slike spørsmål absolutt relevante for diskusjonen om ytringsfrihet og rommet for perspektivmangfold i akademia. Dette kapitlet har vist at også faglige feider knyttet til ulike metoder, teorier og vitenskapssyn, og spørsmål om organiseringen av forskningsfinansieringen, er sentrale for rommet for perspektivmangfold i kunnskapsproduksjon og -formidling.

I våre analyser av hvordan forskere på feltene innvandring, kjønn og klima opplever hva som setter rammene for perspektivmangfold og ytringsrom, ble disse akademia-interne elementene trukket fram som sentrale – enten i tillegg til eller koblet sammen med politiske skillelinjer. Diskusjonen og kritikken forskere imellom, hvilken form de tar, og hvilke institusjonelle strukturer de bygger på, er noe den som er interessert i ytringsfrihet i akademia, bør vie oppmerksomhet.

REFERANSER

- Abbott, Andrew. *Chaos of Disciplines*. Chicago: The University of Chicago Press, 2001.
- Andersson, Mette. *Kampen om vitenskapeligheten: Forskningskommunikasjon i et politisk betent felt*. Oslo: Universitetsforlaget, 2018. <https://doi.org/10.18261/9788215030036-2018>.
- Andersson, Mette. «Boundary Work and Normativity in Research Communication across Time.» *Identities* 28, no. 5 (2021): 598–614. <https://doi.org/10.1080/1070289X.2019.1688953>.
- Becher, Tony og Paul Trowler. *Academic Tribes and Territories: Intellectual Enquiry and the Cultures of Disciplines*. Buckingham: Open University Press, 2001.
- Bleich, Erik. *The Freedom to Be Racist? How the United States and Europe Struggle to Preserve Freedom and Combat Racism*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Brandt, Thomas, Mats Ingulstad, Eirinn Larsen, Marte Mangset og Vera Schwach. *Avhengig av forskning. De norske forskningsrådenes historie*. Bergen: Fagbokforlaget, 2019.
- Clark, Burton R. *The Higher Education System: Academic Organization in Cross-National Perspective*. Los Angeles: University of California Press, 1986.
- Gibbons, Michael, Camille Limoges, Helga Nowotny, Simon Schwartzman, Peter Scott og Martin Trow. *The New Production of Knowledge. The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. London: Sage, 1994.
- Gläser, Jochen og Grit Laudel. «Governing Science: How Science Policy Shapes Research Content.» *European Journal of Sociology* 57, no. 1 (2016): 117–68. <https://doi.org/10.1017/S0003975616000047>.
- Henkel, Mary. «Academic Identity and Autonomy in a Changing Policy Environment.» *Higher Education* 49, no. 1 (2005): 155–76. <https://doi.org/10.1007/s10734-004-2919-1>.
- Lamont, Michèle. *How Professors Think: Inside the Curious World of Academic Judgment*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009.
- Merton, Robert. «Science, Technology and Society in Seventeenth Century England.» *Osiris* 4 (1938). <https://doi.org/10.1086/368484>.
- Midtbøen, Arnfinn H. «innvandringshistorie som faghistorie: Kontroverser i norsk migrasjonsforskning.» *Nytt norsk tidsskrift* 34, no. 2 (2017): 130–49. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3053-2017-02-03>.
- Mouffe, Chantal. *On the Political*. London og New York: Routledge, 2005.
- Mouffe, Chantal. *Agonistics: Thinking the World Politically*. New York: Verso, 2013.
- Shapin, Steven. «Here and Everywhere: Sociology of Scientific Knowledge.» *Annual Review of Sociology* 21, no. 1 (1995): 289–321. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.21.080195.001445>.
- Shapin, Steven. «History of science and its sociological reconstructions.» *History of science* 20, no. 3 (1982): 157–211.
- Snow, Charles Percy. *The Two Cultures*. London: Cambridge University Press, 1959.
- Weber, Max. «Science as Vocation.» *Daedalus* 87, no. 1 (1958): 111–34.
- Whitley, Richard. *The Intellectual and Social Organization of the Sciences*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Williams, Joanna. *Academic Freedom in an Age of Conformity: Confronting the Fear of Knowledge*. New York: Palgrave Macmillan, 2016.

Appendiks: Data og metode

OM PROSJEKTET

Kunnskapens rom i en ny offentlighet (KunOff) (2020–2021) er en videreføring av prosjektene Offentlighetens grenser (2015–2017) og Status for ytringsfriheten i Norge (2013– 2014). Prosjektet er ledet av Institutt for samfunnsforskning (ISF) og er en del av Fritt Ords monitorprosjekt: Status for ytringsfriheten i Norge. KunOff er organisert som et bredt konsortium med bidrag fra ISF, Universitetet i Bergen, NTNU og jurist Vidar Strømme. KunOff studerer vilkårene for ytringsfrihet i Norge, med spesiell vekt på betingelsene for produksjon, formidling og tilgang til kunnskap i offentligheten. Prosjektet har to hoveddeler, fokusert henholdsvis på befolkningen og på vitenskapelig ansatte i akademien.

Da arbeidet med å undersøke status for ytringsfriheten i Norge tok til tidlig i 2013, på oppdrag fra Stiftelsen Fritt Ord, var det nesten 15 år siden Ytringsfrihetsskommisjonen hadde levert sin rapport. Ytringsfrihetsskommisjonen hadde lagt avgjørende premisser for diskusjoner om ytringsfrihet i Norge ved å angi sentrale argumenter for ytringsfriheten, basert på filosofiske og prinsipielle begrunnelser, og ved å legge nye premisser for juridiske vurderinger av ytringsfrihetens rammer, uttrykt i en ny grunnlovsparagraf, § 100.¹ Samtidig som dette rammeverket stod fast, var det en sterk formening, både i offentligheten og i vår forskergruppe, om at teknologiske, politiske og kulturelle endringer hadde endret vilkårene for ytringsfriheten på grunnleggende måter, og at det var viktig å undersøke konsekvensene av dette.

Det første monitorprosjektet, Status for ytringsfriheten i Norge (2013– 2014), tok fire overordnede prosesser som utgangspunkt for sin analyse: et mer *komplekst flerkulturelt, flerreligiøst, individualisert og globalt samfunn*, en *radikal endring innen medie- og kommunikasjonsteknologi* som påvirket journalistikken og publikums mulighet til å ytre seg, en *endring i både statens og markedets overvåkningskapasitet*, og til slutt et *arbeidsliv preget av en økt grad av mål- og resultatstyring*, som kunne lede til mer begrensede ytrings- og varslingsmuligheter for arbeidsta-

1 NOU 1999: 27. «Ytringsfrihet bør finde Sted.» Forslag til ny Grunnlov § 100. Oslo: Justis- og politidepartementet.

kere.² Samtidig var vår forståelse av ytringsfrihetstematikken sterkt knyttet til store, internasjonale og nasjonale hendelser som hadde preget offentlig debatt og bidratt til en utkrystallisering av ulike posisjoner i den. Terrorangrepene i USA 11. september 2001 og karikaturdebatten i kjølvannet av Jyllands-Postens publisering av tegningene av profeten Muhammed i 2005/2006 framstod hver på sin måte som hendelser som uttrykte en endret kulturell og religiøs kontekst, der motsetninger ble satt på spissen og hadde global forankring og rekkevidde.³ Samfunnsdebatten i etterkant av terrorhandlingene på Utøya og i Oslo 22. juli 2011 aktualiserte spørsmål om grensene for hatefulle ytringer, om behovet for ytringsansvar samt om forholdet mellom ytring og handling.⁴

Det andre monitorprosjektet – «Offentlighetens grenser» (2015–2017) – ble utformet noen få uker etter angrepet mot Charlie Hebdo i Paris og mot Krudttønden i København. I utgangspunktet lå det allerede i kortene at prosjektet skulle gå dypere inn i offentlighetens dynamikker enn det første prosjektet hadde kunnet gjøre, men hendelsene bidro til å sette et preg på prosjektet gjennom en interesse for religion og karikaturer som objekter for grensedragnings og politisk debatt.⁵

I denne boken presenteres resultatene av det tredje monitorprosjektet, «Kunnskapens rom i en ny offentlighet» (2020–2021). Dette prosjektet ble i mindre grad definert av konkrete hendelser direkte koblet til ytringsfriheten, men heller av en oppfatning av en endret politisk kontekst og en endret kommunikasjonskontekst. Fra et delvis optimistisk perspektiv på sosiale medier og den digitale offentligheten, der vekten ble lagt på økte ytringsmuligheter, men med blikk for problemer knyttet til netthets og til personvern, reiste utviklingen etter 2015 store spørsmål knyttet til offentligheten som en arena for sannhetssøken og kunnskap. Fokuset knyttet an til forekomsten av falske nyheter, valgpåvirkning og problemer knyttet til ekkokamre og polarisering, men også til nye debatter om akademisk frihet og ytringsbegrensninger på universitetene, med utspring i amerikansk kontekst.

Det siste tiåret kan framstå som preget av store og raske endringer når det gjelder vilkårene for ytringsfriheten; teknologisk, kulturelt og politisk. Vår forskning om ytringsfriheten har forsøkt å fange noen av disse endringene, og forholde seg både til kritiske hendelser og til viktige debatter og forståelser nasjonalt og internasjonalt. At vi har kunnet stå i dette arbeidet over tid, har også gitt mulighet til å forholde oss til hendelsers virkningshistorie og til hvordan grunnleggende forstå-

2 Enjolras, Rasmussen og Steen-Johnsen (red.). *Status for ytringsfriheten i Norge* (Oslo: Fritt Ord; Institutt for samfunnsforskning, 2014).

3 Sniderman mfl., *Paradoxes of Liberal Democracy* (Princeton University Press, 2014).

4 Svare og Svensson, «Ytringskultur bør finne Sted.» *Sosiologi i dag* 45, no. 4 (2015): 67–89.

5 Midtbøen mfl. (red.), *Boundary Struggles*. (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017); Steen-Johnsen mfl., *Ytringsfrihetens grenser* (Oslo: Fritt Ord; Institutt for samfunnsforskning, 2016).

elser av offentligheten har endret seg, slik vi så i forbindelse med 10-årsmarkeringen av 22. juli-terroren⁶ og i aktualiseringen av karikaturdebatten i kjølvannet av angrepet mot Charlie Hebdo ti år etter.⁷ Samtidig har langsiktigheten gitt muligheter til å utforske stabilitet så vel som endring. Selv om prosjektet hele veien har integrert nye innfallsvinkler og spørsmålsstillinger, har det sentrale målet om å utdype forståelsen av de sosiale grensene for ytringsfriheten stått fast.⁸ Disse grensene har blitt utforsket gjennom tre innfallsvinkler – ved å se på befolkningens holdninger til hva slags ytringer som er akseptable på ulike arenaer, ved å undersøke hvorvidt ulike former for selvensur begrenser viljen til å ytre seg, og ved å kartlegge erfaringer med netthets, og hvordan dette henger sammen med tilbake-trekning fra ordskiftet.

BEFOLKNINGSUNDERSØKELSEN OG AKTIVE NETTDEBATTANTER

Analysene i denne boken bygger på flere ulike datakilder. Den første er en representativ befolkningsundersøkelse gjennomført høsten 2020, der deler av utvalget består av de samme individene som i tilsvarende undersøkelser gjennomført i 2015 og 2013. Undersøkelsene ble gjennomført som websurveyer ved bruk av Kantar TNS' aksesspanel (GallupPanelet). Dette panelet er blant de få tilgjengelige web-baserte utvalgskildene i Norge som baserer seg på sannsynlighetsutvalg. Det betyr at rekruttering til panelet skjer gjennom tilfeldig utvelgelse, og at det ikke er mulig å «melde seg på». Slik tilfeldig rekruttering er svært viktig for å kunne gjennomføre befolkningsrepresentative undersøkelser.

Totalt ble det gjennomført 1500 intervjuer med majoritetsbefolkningen og 500 intervjuer med vestlige innvandrere i 2013-runden av undersøkelsen. I 2015-runden ble samtlige av de 2000 som svarte i 2013, og som fortsatt var medlem av GallupPanelet, invitert til å delta i den nye undersøkelsen. Av disse besvarte totalt 990 personer den nye undersøkelsen. Deretter ble det trukket et nytt befolkningsrepresentativt utvalg, slik at det totalt ble gjennomført om lag 2000 intervjuer også i 2015.

I 2020-runden ble alle respondenter som deltok i de to tidligere rundene av undersøkelsen (2013 og 2015), invitert til å delta. I tillegg er det trukket nye

6 Notaker, *Arbeiderpartiet og 22. juli* (Oslo: Aschehoug, 2021); Brenna, *22. juli – og alle dagene etterpå* (Oslo: J.M. Stenersens forlag, 2021).

7 Alm, Brown og Røyseng, *Kommunikasjon og ytringsfrihet i organisasjoner* (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2016).

8 Midtbøen mfl. (red.), *Boundary Struggles*.

respondenter som til sammen gir et nettutvalg på 2000 respondenter, som er representativt på kjønn, alder og utdanning. Det endelige utvalget består da av et befolkningsrepresentativt utvalg, inkludert et mindre panelutvalg. Intervjuene ble gjennomført i august 2020. Spørreskjemaet ble besvart på nett og tok omtrent 15–20 minutter å gjennomføre. 37,2 prosent av bruttoutvalget valgte å delta i undersøkelsen, som altså ga et nettutvalg på 2000 respondenter. I tabell A1 presenteres brutto- og nettutvalgsfordeling og svarprosent for befolkningsutvalgene i undersøkelsene i 2013, 2015 og 2020 samt et delutvalg med aktive nettdebattanter fra 2020. Tabell A2 viser nettutvalgsfordelingen for befolkningsutvalget i 2020-undersøkelsen sammenlignet med den faktiske fordelingen i befolkningen og avvikene mellom disse.

Unge voksne, lavt utdannede og personer med innvandrerbakgrunn er underrepresentert i undersøkelsene. Resultatene som presenteres, er basert på vektete analyser, der det er korrigert for skjevheter knyttet til kjønn, alder og utdanning. For å undersøke effekten av små variasjoner i spørsmålsstillinger ble det benyttet «split-sample» på noen av spørsmålene. Dette innebærer at respondentene ble delt tilfeldig i mindre grupper, som hver fikk litt ulike formuleringer på de samme spørsmålene. Dermed varierer antall respondenter som har svart på hvert enkelt-spørsmål.

Et av målene med prosjektet er å undersøke en gruppe i befolkningen vi har kalt «aktive nettdebattanter». Dette er personer som sier at de ofte deler meningene sine om samfunn og politikk gjennom sosiale medier. Tidligere undersøkelser har vist at de aktive nettdebattantene utgjør en lav andel av befolkningen.⁹ For å kunne studere kjennetegn ved aktive nettdebattanter statistisk og hva som skiller dem fra resten av befolkningen, var vi derfor nødt til å rekruttere et tilleggsutvalg av aktive nettdebattanter til befolkningsundersøkelsen. Dette gjorde vi ved å inkludere spørsmål om hvor ofte folk uttrykker meninger om samfunn og politikk på internett i en såkalt «screenerbuss» våren 2020. Dette er en månedlig undersøkelse som Kantar gjennomfører for å identifisere smale målgrupper. De som svarte at de minst ukentlig uttrykker meninger om samfunn og politikk på internett våren 2020, ble invitert til å delta i befolkningsundersøkelsen om ytringsfrihet høsten 2020, i tillegg til det befolkningsrepresentative utvalget. På denne måten fikk vi en overrepresentasjon av aktive nettdebattanter i utvalget. Det å uttrykke meninger om samfunn og politikk på internett ble i spørsmålsformuleringen eksemplifisert som å skrive innlegg, kommentere andres innlegg eller delta i debatter i kommentarfelt.

9 Enjolras og Steen-Johnsen, «Ytringsfrihet og sosiale medier.» I *Status for ytringsfriheten i Norge*, redigert av Enjolras mfl., 167–183 (Oslo: Fritt Ord; Institutt for samfunnsforskning, 2014).

Tabell A1: Brutto- og nettoutvalgsfordeling og svarprosent for befolkningsutvalgene i undersøkelsene i 2013, 2015 og 2020, samt delutvalget med aktive nettdebattanter fra 2020

	2013 befolkning			2015 befolkning			2020 befolkning			2020 aktive nettdebattanter**		
	Brutto-utvalg	Netto-utvalg	Svar-prosent	Brutto-utvalg	Netto-utvalg	Svar-prosent	Brutto-utvalg	Netto-utvalg	Svar-prosent	Brutto-utvalg	Netto-utvalg	Svar-prosent
Kvinne	1698	783	46,1 prosent	1967	1011	51,4 %	2687	1008	37,5 %	427	260	60,9 %
Mann	1602	751	46,9 %	1857	1002	54,0 %	2719	1004	36,9 %	563	376	66,8 %
18–29 år	641	259	40,4 %	588	248	42,2 %	1157	219	18,9 %	42	26	61,9 %
30–39 år*	570	225	39,5 %	959	433	45,2 %	1185	270	22,8 %	95	57	60,0 %
40–59 år*	1177	522	44,4 %	1120	601	53,7 %	1585	645	40,7 %	312	202	64,7 %
60+ år	908	527	58,0 %	1157	731	63,2 %	1480	878	59,3 %	542	351	64,8 %
Lav utdanning	1644	738	44,9 %	2238	1111	49,6 %	2617	803	30,7 %	418	245	58,6 %
Høy utdanning	1655	795	48,0 %	1586	902	56,9 %	2790	1209	43,3 %	573	391	68,2 %
Total (N)	3300	1534	46,5 %	3824	2013	52,6 %	5407	2012	37,2 %	991	636	64,2 %

*For 2015-undersøkelsen er disse alderskategoriene 30–44 år og 45–59 år.

**Disse respondentene har blitt kontaktet to ganger, først i Kantars «screenerbuss», deretter til undersøkelsen. Svarprosenten til de aktive nettdebattantene er dermed høyere enn til befolkningsutvalget fordi nettdebattanter som ikke ønsket å delta i undersøkelsen, ble fanget opp i «screenerbussen» og ikke kontaktet til selve undersøkelsen senere.

Tabell A2: Populasjons- og nettoutvalgsfordeling og avvik for befolkningsutvalget i undersøkelsen fra 2020. Oppgitt i prosent

	Populasjon*		Nettutvalg		Avvik	
	Mann	Kvinne	Mann	Kvinne	Mann	Kvinne
Under 30 år	11,2	10,5	3,6	7,3	-7,6	-3,2
30–39 år	8,6	8,2	6,5	6,9	-2,1	-1,3
40–59 år	16,7	15,8	16,1	16,0	-0,6	0,2
60+ år	13,9	15,3	23,7	20,0	9,8	4,7
Lav utdanning	34,9	30,1	21,5	18,4	-13,4	-11,7
Høy utdanning	15,4	19,7	28,4	31,7	13,0	12,0
Total	50,2	49,8	49,9	50,1	-0,3	0,3

*Populasjonsdata hentet fra ssb.no.

AKADEMIA-UNDERSØKELSEN: FORSKERNE I OFFENTLIGHETEN

Den andre datakilden er en spørreundersøkelse blant vitenskapelig ansatte ved norske universiteter og høyskoler, universitetssykehus og forskningsinstitutter. Undersøkelsen ble gjennomført av Kantar. Spørreskjemaet ble sendt via e-post med åpen lenke til om lag 59 000 medlemmer av Forskerforbundet, Norsk Tjenestemannslag (NTL) og tre underforeninger av Den norske legeforening: De vitenskapelige legers forening, Overlegeforeningen og Yngre legers forening. Til sammen 4178 personer klikket seg inn på undersøkelsen. Kun medlemmer som hadde en vitenskapelig stilling som inneholdt minimum 20 prosent forsknings- og/eller undervisningstid, ble sendt videre til selve undersøkelsen. Dette gjaldt for 2381 av medlemmene. Til sammen 1856 medlemmer svarte på alle spørsmålene i undersøkelsen. De som ikke fullførte hele undersøkelsen, er utelatt fra analysene i bokens kapitler. I analysene har vi valgt å fokusere på dem med minimum 20 prosent forskningsstilling, og vi har derfor utelatt dem som utelukkende har én undervisningsstilling. Det endelige utvalget som analyseres, er derfor 1512 forskere.

Resultatene som presenteres, er ikke statistisk representative for alle forskere i Norge, da undersøkelsen kun omfatter forskere som er medlem av en fagforening. Samtidig er organisasjonsgraden i Norge, også i akademia, høy. Erfaring tilsier at det kan være vanskelig å nå forskere direkte via utdanningsinstitusjonene. Basert på tidligere gode erfaringer med å gå gjennom fagforeninger, og den høye organisasjonsgraden i Norge og i akademia, valgte vi å derfor sende ut skjemaet via disse.

Fagforeninger som dekket hele spekteret av fagområder, ble invitert, men ikke alle valgte å delta. Det var også variasjon mellom foreningene når det gjaldt hvor mange av medlemmene som svarte. Alt i alt har dette gitt en overrepresentasjon av forskere innenfor medisin i utvalget, og en underrepresentasjon av forskere innenfor tekniske og naturvitenskapelige fag.

Lav svarprosent er en økende utfordring når det gjelder spørreundersøkelser, og andelen deltakere i denne undersøkelsen er på linje med tilsvarende surveyer. Det var noe frafall underveis i undersøkelsen, og kun de som har svart på alle spørsmål, er tatt med i analysene her. Blant dem som har svart på undersøkelsen, er fordelingen av kvinner og menn ganske lik sammensetningen i akademien i Norge (avvik = 3,0 prosentpoeng for menn og -3,0 prosentpoeng for kvinner).¹⁰ Fordelingen av fagansatte/forskere mellom institusjonstyper er litt ulikt den i forskerbefolkningen generelt, i og med at overrepresentasjonen av medisinerer gir en overrepresentasjon av ansatte ved helseforetak. Siden totaltallene i undersøkelsen derfor ikke gir et dekkende bilde av hva forskere i Norge generelt mener, presenterer vi i liten grad tall for hele utvalget samlet. I stedet vektlegger vi variasjoner i holdninger og erfaringer mellom ansatte innenfor ulike fagdisipliner og fagområder, og med ulike bakgrunnskjennetegn. I tabell A3 presenteres en oversikt over respondentenes stiltingstype, fagfelt og arbeidsoppgaver.

Også i denne undersøkelsen er det benyttet «split-sample», slik at vi kan undersøke effekten av ulike spørsmålsformuleringer, samtidig som vi reduserer problemer med strategisk svargiving der respondentene setter enkeltspørsmål opp mot hverandre når de svarer.

10 Populasjonsdata er hentet fra NIFU/FoU-statistikkbanken og omfatter forskere og faglig personale i universitets- og høyskolesektoren, instituttsektoren og personer med forskerstillinger i helseforetak.

Tabell A3: Respondentene i akademia-utvalgets stillingstype, fagfelt og arbeidsoppgaver (N = 1512). Oppgitt i prosent

	Andel
Ved hva slags type institusjon utfører du forskning og/eller undervisning?	
UH (universitet og/eller høyskole)	62,4
Forskningsinstitutt	24,3
Helseforetak	22,8
ABM (arkiv, bibliotek, museum)	3,2
Annet	5,0
Ubesvart	0,2
Omtrent hvor stor andel av arbeidstiden din bruker du på forskning?	
Mer enn 80 prosent av stillingen	25,4
51–80 prosent av stillingen	20,2
20–50 prosent av stillingen	33,9
Mindre enn 20 prosent av stillingen	20,3
Ubesvart	0,2
Hvilke fagfelt jobber du innenfor?	
Samfunnsvitenskap (SV)	22,6
Humaniora og kunsthøgskole (HUM)	13,8
Medisin og helsefag (MED)	44,5
Teknologi (TK), matematikk og naturvitenskap (MN)	17,7
Landbruks- og fiskerifag og veterinærmedisin (LBR/FISK/VET)	6,3
Annet	2,9
Ubesvart	0,3
Hva slags type hovedstilling har du?	
Professor	17,4
Førsteamanuensis	13,4
Forsker	28,9
Universitets- og høyskolelektor/førstelektor	4,0
Postdoktor	3,1
Stipendiat	14,3
Vitenskapelig assistent/ forskningsassistent	0,8
Arkivar/bibliotekar/konservator	0,9
Rådgiver, konsulent eller lignende	2,5
Annet (inkl. dosent)	12,9
Ubesvart	1,9

	Andel
Hvor lenge har du jobbet med forskning og/eller undervisning?	
Mindre enn 5 år	17,3
5–10 år	19,8
10–15 år	14,4
Mer enn 15 år	48,1
Jobber ikke med forskning og/eller undervisning	0,2
Ubesvart	0,1
Vet ikke	0,1
Hva er ditt ansettelsesforhold i din hovedstilling?	
Fast ansatt	79,4
Midlertidig ansatt	18,3
Frilans /selvstendig næringsdrivende	0,3
Annet	1,9
Ubesvart	0,1
Har du forsket på noen av følgende temaer de siste fem årene?	
Kjønn og likestilling	8,5
Klima og miljø	15,6
Innvandring og integrering	8,1
Ingen av disse	68,7
Har ikke forsket de siste fem årene	2,8
Ubesvart	1,6

KVALITATIVE DATA

Den tredje datakilden for dette forskningsprosjektet består av kvalitative dybdeintervjuer med forskere knyttet til klima-, innvandrings- og kjønnsforskning. Nedenfor beskrives forskningsdesign og metode.

Valg av forskningsfelt. De tre forskningsfeltene i fokus er valgt ut med sikte på å utforske erfaringer og refleksjoner hos forskere som jobber med problemstillinger som ofte får oppmerksomhet i mediene, og som er knyttet til omstridt tematikk. Dette gjorde vi nettopp for å undersøke hvordan forskere opplever det å forholde seg til offentligheten når det de forsker på, kan oppfattes som kontroversielt. Utgangspunktet er slik forskningsfelt som skiller seg noe ut fra academia som helhet, men som innebærer at vi dekker erfaringer fra fagområder både innen naturvitenskap og samfunnsvitenskap.

Uvalg av informanter Utvalget av forskere er basert på et mål om å oppnå representativitet innen hvert felt, både når det gjelder kjønn, institusjonstilknytning, alder og faglig og metodisk posisjon. Vi la også vekt på å ha med både forskere som er mye ut i offentligheten og med bred medieerfaring, og forskere som er mer tilbaketrukkne når det gjelder offentlig formidling. Målet var også å oppnå en viss metning innen hvert av feltene. Totalt intervjuet vi 49 forskere. Med mellom 15 og 18 intervjuer fra hvert felt fikk vi slik et godt grunnlag for å kunne si noe om denne gruppen forskeres erfaringer. Tabellene nedenfor viser fordeling av informanter på forskningsfelt, institusjonstype og kjønn. Av anonymiseringshensyn viser vi ikke fordelingen av kjønn og institusjonstype innad innen hvert forskningsfelt.

Tabell A4: Oversikt over antall informanter, fordelt på forskningsfelt, kjønn og institusjonstype

	Antall informanter
Forskningsfelt	
Kjønn og likestilling	15
Migrasjon og integrasjon	18
Klima og miljø	16
Totalt	49
Kjønn	
Menn	21
Kvinner	28
Totalt	49
Institusjonstype	
Universitets- og høyskolesektor	28
Instituttsektor	21
Totalt	49

Metode. Intervjuene var basert på en semistrukturert intervjuguide som dekker sentrale spørsmål som syn på ytringsfrihet i academia generelt, syn på og erfaringer med offentlig formidling, syn på forholdet mellom verdier – politisk orientering og vitenskap samt vurderinger og erfaringer knyttet til ekstern finansiering, styring og innblanding utenfra. Intervjuene ble gjennomført ansikt til ansikt eller via Zoom. Sistnevnte format var nødvendig å ta i bruk på grunn av pandemi-restriksjoner. Hvert intervju varte mellom 1 og 2 timer, ble tatt opp og siden transkribert.

Analyse. Intervjuene ble lest, drøftet og siden kodet tematisk i HyperResearch av alle de tre forskerne som gjennomførte intervjuene. Analysen bygger i stor grad på en systematisk sammenligning av refleksjoner og erfaringer som kommer fram i intervjuene, med data fra den kvantitative spørreundersøkelsen slik at konklusjonene blir mest mulig robuste og nyanserte. Analysene tar sikte på å dekke de sentrale trekkene som kom fram i intervjuene, der de tre kapitlene som bygger på dette datamaterialet – kapittel 7, 8 og 9 – til sammen gir et dekkende bilde av hovedproblemstillingene i forskningsprosjekt og intervjuguide.

Forskningsetikk. Undersøkelsen er gjennomført i tråd med forskningsetiske retningslinjer knyttet til lagring og anonymisering av data. Informantene er anonymisert med mindre de ikke eksplisitt har godkjent og samtykket til noe annet. Det innebærer at informasjon som kan være relevant for enkelte analyser, er tatt bort av anonymitetshensyn, slik at ikke enkeltforskere kan knyttes til enkeltsitater eller andre opplysninger som røper deres identitet.

Om å forske på egen profesjon. Samfunnsvitenskapelig forskning innebærer alltid å forske på noe som man på et eller annet vis er en del av. Likevel gir det å forske på forskere, altså sin egen profesjon, problemstillingen om å håndtere nærhet til feltet noen egne metodiske utfordringer. For å minimere faren for at personlig kjennskap til forskere og felt skal farge vår datainnsamling og våre analyser, har vi fulgt strategier for å skape så stor distanse til forskningsobjektet som mulig. For det første er sammenstillingen av kvantitative og kvalitative data sentral, det har gitt oss mulighet til å korrigere eventuelle skjeve analyser eller ikke-representative konklusjoner. For det andre har de tre hovedansvarlige forskerne bakgrunn fra ulike forskningsfelt og institusjoner, slik at de bringer ulike for forståelser og erfaringer med de feltene vi forsker på, inn i studien. Kjersti Thorbjørnsrud er medieforsker, spesialisert innen ytringsfrihet, politisk kommunikasjon, migrasjon, helse og politikk. Arnfinn H. Midtbøen er sosiolog spesialisert innen migrasjon, statsborgerskap, ulikhet og ytringsfrihet. Marte Mangset er sosiolog spesialisert innen studier av kunnskap, utdanning og forskning, eliter og offentlig forvaltning. Intervjuene har systematisk blitt fordelt slik at hver av forskerne i størst mulig grad unngår felt eller informanter de kjenner godt fra før. Kombinasjonen av ulike perspektiver og ulike tilknytninger til de tre forskningsfeltene vi studerer, har vært viktig for å kunne stille spørsmål ved hverandres analyser, diskutere ulike tolkninger opp mot hverandre og komme fram til robuste funn. For å utsette våre felles analyser for et kompetent, kritisk blikk har vi også presentert foreløpige analyser og tekstutkast for hele forskergruppen, og for eksterne lesere underveis i prosessen.

OM MÅLING AV POLITISKE HOLDNINGER I REPRESENTATIVE BEFOLKNINGSUNDERSØKELSER

Det er vanlig i valgforskning å måle folks holdninger med utgangspunkt i et sett med politiske konfliktlinjer som hører til sentrale ideologiske dimensjoner.¹¹ Disse konfliktlinjene kommer til syne når politiske aktører «mobiliserer støtte i forhold til dem».¹² Velgerne til de ulike partiene fordeler seg systematisk langs disse konfliktlinjene, men det er variasjon innad i partiene og overlapp mellom de ulike partiene.

I befolkningsundersøkelsen (KunOff) er folks holdninger målt på følgende konfliktlinjer: innvandring–solidaritet, offentlig–privat, vekst–vern, sentrum–periferi, moralsk–religiøs og likestilling. Tabell A5 viser en oversikt over påstandene som ble brukt til å måle holdningsdimensjonene. De fleste påstandene er hentet fra stortingsvalgundersøkelsen i 2017.¹³ Innvandring–solidaritet handler om holdninger til innvandring, herunder oppfatninger om hvor restriktiv innvandringspolitikken bør være, og om konsekvensene av innvandring for norsk økonomi og kultur. Offentlig–privat-dimensjonen handler om forholdet mellom stat og marked og svarer til den klassiske økonomiske høyre–venstre-aksen i norsk politikk. Vekst–vern handler om synet på forholdet mellom klima- og miljøhensyn og økonomisk vekst; sentrum–periferi handler om sentraliserings- og distriktspolitikk; moralsk–religiøs er knyttet til hvorvidt man ønsker at religiøse verdier skal være retningsgivende for politikkutforming; og likestillingsdimensjonen handler om holdninger til likestillings vilkår.

Holdningsdimensjonene henger sammen med partipreferanse. I stortingsvalgundersøkelsen fra 2017 fant man følgende mønster: FrPs velgere er mest kritiske til innvandring, mens velgerne til Rødt, MDG og SV er de mest positive; velgerne til Rødt, MDG, SV og Venstre faller på vernesiden på vekst–vern-dimensjonen, mens velgerne til FrP, H, Sp og Ap i større grad har holdninger knyttet til vekst; FrPs velgere er mest positive til privatisering, mens velgerne til Rødt og SV er mest kritiske; KrF skiller seg ut ved å ha de velgerne med mest religiøse verdier, mens velgerne til SV, MDG og Venstre er de mest sekulære; Sps velgere er de som klartest faller på periferi-siden på sentrum–periferi-dimensjonen, mens det ikke er store forskjeller mellom de andre partienes velgere.

11 Grindheim mfl., *Norsk politikk* (Oslo: Universitetsforlaget, 2017).

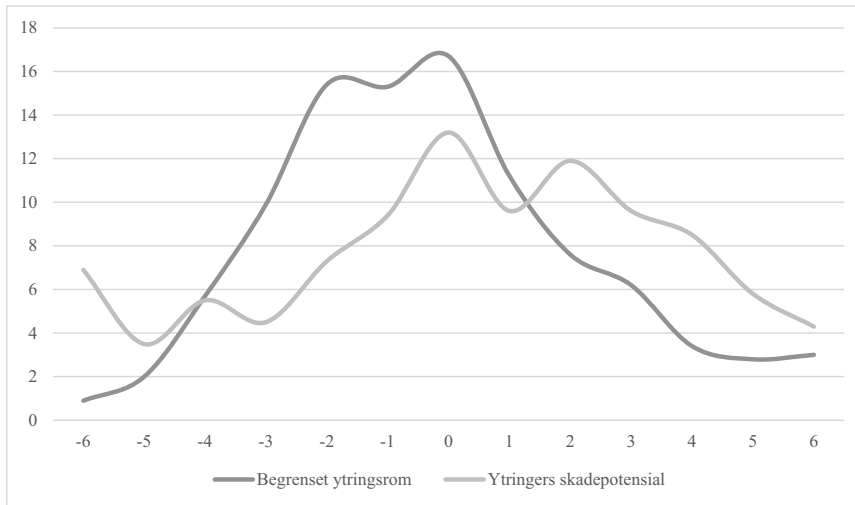
12 Grindheim mfl., *Norsk politikk*, 61.

13 Aardal mfl., «Politiske stridsspørsmål, ideologiske dimensjoner og stemmegivning.» I *Velgere og valgkamp*, redigert av Bergh og Aardal (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2019), 44–80.

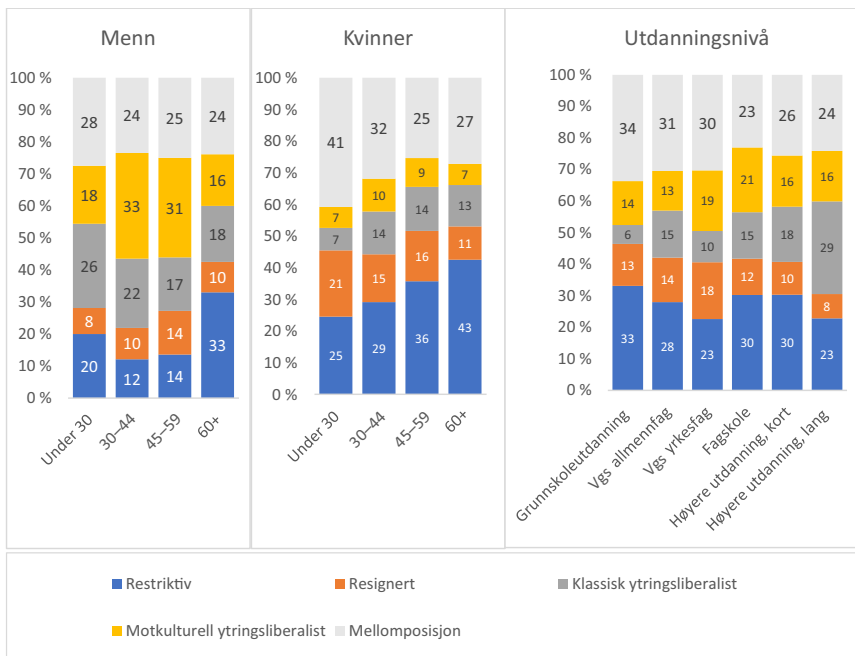
Tabell A5: Holdningsdimensjoner målt i spørreundersøkelsen. Cronbachs alfa og korrelasjon

	Cronbachs alfa	Korrelasjon
Innvandring (høy score = innvandringskritisk)	0.857	0.64–0.67***
Innvandring utgjør en alvorlig trussel mot vår nasjonale egenart		
Innvandring er positivt for norsk økonomi		
Vi bør gjøre det lettere for innvandrere å få adgang til Norge		
Vekst–vern (høy score = mer vern)	0.652	0.48***
Klimaendringene er i hovedsak menneskeskapt		
Det legges altfor liten vekt på miljøvern i dagens Norge		
Offentlig–privat (høy score = mer privat)	0.602	0.43***
Mange offentlige aktiviteter kunne blitt utført både bedre og billigere hvis de ble overlatt til private		
I den nåværende økonomiske situasjonen er det rom for betydelige lettelser i skatter og avgifter		
Moralsk–religiøs (høy score = mer religiøse/moralske verdier)	0.587	0.42***
Det bør være samme mulighet til adopsjon for homofile som for heterofile		
Vi bør satse på et samfunn der kristne verdier spiller en større rolle		
Sentrum–periferi (høy score = mer periferi)	0.553	0.39***
Politikere og byråkrater i Oslo forstår lite av det som skjer i distrikts-Norge		
Flere statlige virksomheter bør flyttes ut i distriktene		
Likestilling/kjønn (høy score = mer likestilling / mindre biologiske forskjeller)	0.518	0.35***
Vi er ikke i mål med likestillingen i Norge		
Forskjeller mellom kvinner og menns yrkesvalg kan hovedsakelig forklares biologisk		
*** $p < 0,001$		

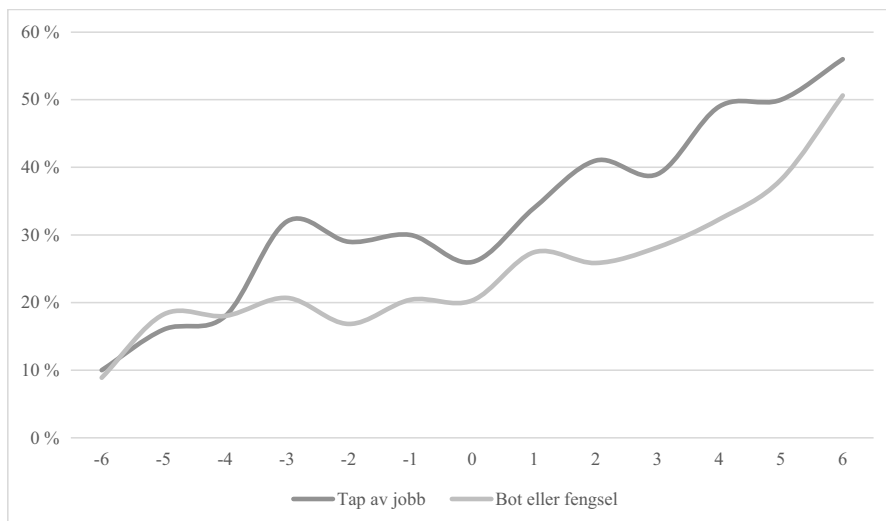
TABELLER OG FIGURER, KAPITTEL 2



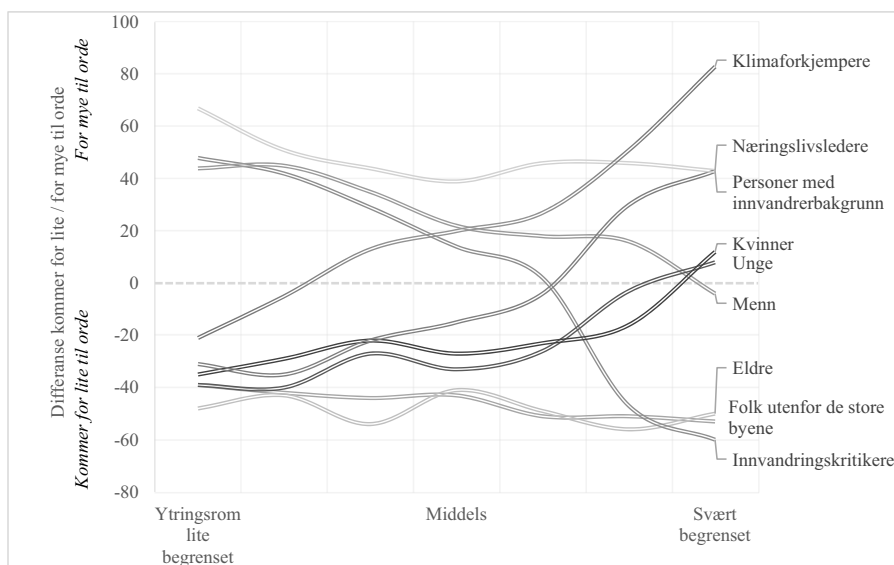
Figur A2.1: Fordeling på de to indeksene.



Figur A2.2: Syn på ytringers skadepotensial og holdning til sanksjoner mot nedsettende ytringer.



Figur A2.3: Andel som mener ytringen «det er vel bedre at vi fjerner disse avskyelige rottene fra jordens overflate selv, tenker jeg!», etter syn på ytringers skadepotensial.



Figur A2.4: Grupper som kommer for mye og for lite til orde, etter syn på begrenset ytringsrom. Differanse kommer for mye til orde–kommer for lite til orde.

Tabell A2.1: Faktoranalyse av holdninger til ytringsfrihet, to dimensjoner

	Ytringers skadepotensial	Begrenset ytringsrom
Universiteter og høyskoler bør beskytte studenter mot krenkende ytringer og ideer	,808	
Det å støtte noens rett til å ytre seg rasistisk er like ille som å være rasist selv	,774	
Det bør være tillatt å brenne religiøse symboler	-,769	
Det politiske klimaet i Norge gjør det vanskelig for meg å si hva jeg mener		,818
Politisk korrekthet er et stort problem i Norge		,771
Norske medier dekker hele bredden av politiske meninger i samfunnet		,643

Tabell A2.2: Holdninger til to dimensjoner ved ytringsfriheten, etter alder, kjønn og utdanning

	Tillatt å brenne religiøse symboler (diff uenig- enig)	Støtte rasisme like ille som å være rasist (diff enig- uenig)	Beskytte studenter mot krenkende ytringer (diff enig- uenig)	Snitt skala ytringer skadelige (-6 til 6)	Politisk klima vanskelig å si hva man mener (diff enig- uenig)	Politisk korrekthet stort problem (diff enig- uenig)	Norske medier dekker hele bredden av politiske meninger i samfunnet (diff uenig- enig)	Snitt skala ytringsrom begrenset (-6 til 6)
Menn								
Under 30	-3	-18	-16	-0,7	-28	1	-15	-0,3
30-44	-28	-29	-31	-1,6	-15	46	-2	0,4
45-59	-14	-23	-11	-1,0	-8	51	-12	0,7
60+	15	11	3	0,3	-40	19	20	-0,7
Kvinner								
Under 30	42	38	33	1,7	-20	19	-6	0,0
30-44	40	12	24	1,1	-32	14	4	-0,4
45-59	49	15	17	1,2	-35	9	11	-0,7
60+	46	27	22	1,4	-49	14	20	-0,9
Utdanning								
Grunnskoleutdanning	41	34	24	1,6	-11	29	-4	0,0
Vgs allmennfag	26	14	11	0,6	-32	24	-3	-0,3
Vgs yrkesfag	16	4	16	0,4	3	34	6	0,4
Fagskole	18	6	6	0,4	-21	24	-7	0,0
Høyere utdanning, kort	20	1	-1	0,2	-32	16	-7	-0,6
Høyere utdanning, lang	2	-17	-17	-0,6	-39	9	-15	-0,9

TABELLER OG FIGURER, KAPITTEL 3

Tabell A3.1: Konsekvenser dersom nedsettende ytringer blir publisert i norske redigerte medier / sosiale medier (flere svar mulig). Prosent og endring fra 2015 (i parentes)

	Ingen konsekvenser/ bør tillates på minst én arena	Sosiale/ikke-jurdiske konsekvenser	Bot	Fengsel
Redigerte medier				
Ytringer om religioner	54 (10)	33 (–15)	10 (5)	2 (1)
... innvandrere	38 (4)	43 (–13)	15 (7)	4 (2)
... muslimer	39 (4)	41 (–16)	15 (8)	4 (3)
... kristne	49 (11)	39 (–15)	10 (4)	2 (0)
... lesbiske, homofile, bifile eller transpersoner	33 (6)	43 (–15)	18 (6)	7 (3)
... politikere	61 (2)	31 (–6)	6 (3)	1 (1)
Sosiale medier				
Ytringer om religioner	52 (3)	37 (–9)	9 (6)	1 (0)
... innvandrere	36 (–3)	49 (–5)	12 (7)	3 (1)
... muslimer	36 (–3)	47 (–7)	13 (9)	3 (1)
... kristne	48 (4)	42 (–8)	9 (5)	1 (–1)
... lesbiske, homofile, bifile eller transpersoner	33 (0)	47 (–9)	15 (8)	4 (2)
... politikere	59 (–4)	31 (–2)	8 (6)	2 (1)

Tabell A3.2: Konsekvenser dersom ytringer som kan oppleves som krenkende, blir publisert i norske redigerte medier / sosiale medier (flere svar mulig). Prosent og endring fra 2015 (i parentes)

	Ingen konsekvenser/ bør tillates på minst én arena	Sosiale/ikke-jurdiske konsekvenser	Bot	Fengsel
Redigerte medier				
Ytringer om religioner	82 (–2)	14 (2)	3 (1)	1 (–1)
... innvandrere	74 (–4)	20 (3)	4 (1)	1 (0)
... muslimer	68 (–4)	23 (0)	7 (4)	1 (0)
... kristne	82 (2)	15 (0)	3 (0)	0 (–1)
... lesbiske, homofile, bifile eller transpersoner	68 (–3)	22 (0)	7 (3)	2 (1)
... politikere	88 (–3)	10 (1)	2 (2)	0 (0)
Sosiale medier				
Ytringer om religioner	81 (–3)	15 (2)	3 (1)	1 (0)
... innvandrere	73 (–5)	21 (3)	5 (1)	2 (1)
... muslimer	69 (–5)	22 (–1)	7 (5)	2 (1)
... kristne	79 (0)	17 (1)	4 (–1)	0 (0)
... lesbiske, homofile, bifile eller transpersoner	67 (–5)	24 (1)	7 (3)	2 (1)
... politikere	87 (–3)	11 (3)	1 (0)	1 (1)

Tabell A3.3: På hvilke arenaer man er villig til å si sin mening, i lys av ulike typer konsekvenser. Prosent

	Ingen arenaer/vet ikke	Utelukkende blant familie og venner	På arbeidsplassen	På internett og i sosiale medier ^a	På internett og i sosiale medier (lukkede grupper)
Du kan oppfattes som uhøflig					
2013	47	24	23	18	
2015	51	24	19	15	
2020	50	24	19	12	14
Det kan være du dummer deg ut					
2013	34	28	33	22	
2015	40	27	29	17	
2020	41	28	24	14	17
Du tror du kan oppfattes som rar eller annerledes					
2013	38	23	34	25	
2015	37	25	32	22	
2020	39	26	30	18	20
Du tror du kan oppfattes som rasistisk					
2013	70	18	9	6	
2015	66	19	12	9	
2020	68	16	9	7	9
Det kan føre til at du blir latterliggjort					
2013	48	25	22	16	
2015	54	22	21	13	
2020	53	23	16	11	13
Det kan føre til at overordnede på arbeidsplassen reagerer negativt					
2013	55	18	24	7	
2015	54	22	21	8	
2020	58	19	17	7	10

	Ingen are- naer/vet ikke	Utelukkende blant familie og venner	På arbeids- plassen	På internett og i sosiale medier ^a	På internett og i sosiale medier (luk- kede grupper)
Politi eller myndigheter kan overvåke det du uttrykker					
2013	66	12	16	18	
2015	62	13	18	18	
2020	64	14	15	14	15
Meningen kan virke støtende på personer eller grupper					
2013	40	39	15	11	
2015	41	35	19	12	
2020	34	39	17	11	15
Meningen kan såre folk du bryr deg om					
2013	68	21	7	5	
2015	71	18	9	5	
2020	68	17	10	7	8

^a I 2020 ble det spurt om både «åpne grupper» og «lukkede grupper» på internett og i sosiale medier. Beregningen er basert på «åpne grupper». I 2013 og 2015 ble ikke dette presisert.

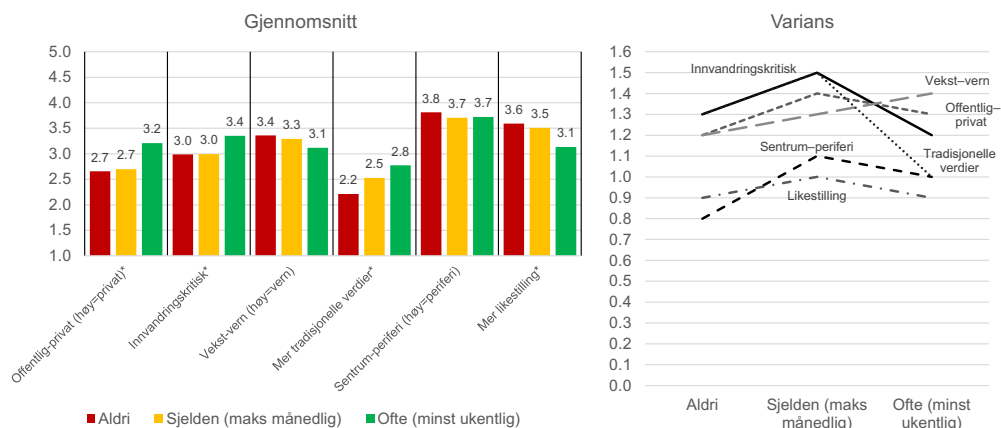
TABELLER OG FIGURER, KAPITTEL 4

Tabell A4.1: Hvor ofte folk ytrer/uttrykker meningene sine på ulike arenaer. Prosent av befolkningen

	Kronikk/leserinlegg i avis			Tv/radio/podkast			Organisasjoner/folkemøter		
	Aldri	Sjelden	Ofte	Aldri	Sjelden	Ofte	Aldri	Sjelden	Ofte
Totalt	80.4	18.5	1.1	91.0	8.0	2.0	75.1	23.7	1.2
Kjønn									
Mann	76.9	21.3	1.8	89.0	9.0	2.0	71.6	26.7	1.8
Kvinne	83.8	15.9	0.4	93.0	7.0	0.0	78.6	20.7	0.7
Alder									
Under 30 år	77.8	21.0	1.2	82.0	15.0	4.0	76.6	21.5	1.9
30–44 år	86.5	11.3	2.3	92.0	6.0	2.0	79.6	18.8	1.6
45–59 år	81.1	18.4	0.5	95.0	5.0	0.0	75.2	23.9	1.0
60 år eller mer	76.1	23.5	0.4	93.0	7.0	0.0	70.4	29.0	0.7
Høyeste utdanning									
Grunnskole/vgs	80.8	18.1	1.2	91.0	7.0	2.0	77.3	21.3	1.5
Universitet/høgskole kort	82.6	15.9	1.5	92.0	7.0	1.0	74.5	24.7	0.8
Universitet/høgskole lang	76.4	23.4	0.2	90.0	9.0	0.0	67.6	31.6	0.9
n	1538	401	17	1809	143	16	1407	529	20

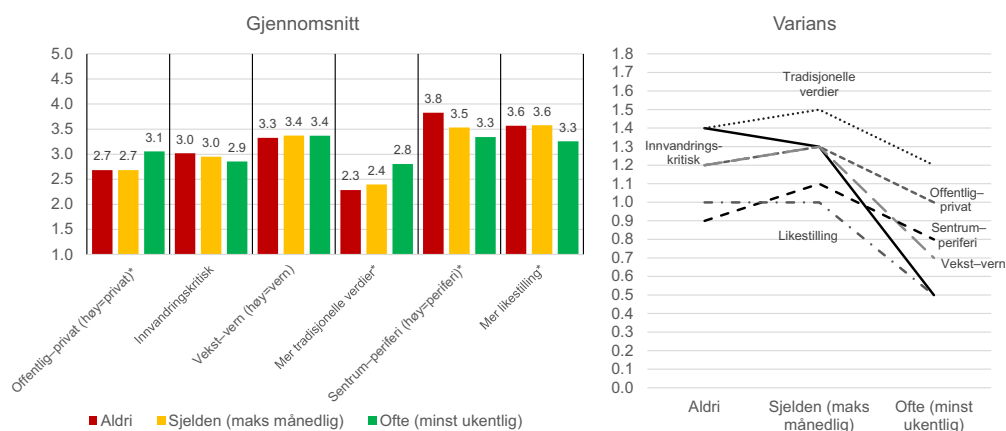
Tabell A4.2: Partipreferanse blant dem som ytrer seg på ulike arenaer. Prosentuert etter hvor ofte folk ytrer seg

	Kronikk/leserinlegg i avis			Tv/radio/podkast			Organisasjoner/folkemøter		
	Aldri	Sjelden	Ofte	Aldri	Sjelden	Ofte	Aldri	Sjelden	Ofte
Rødt	4	5	5	4	6	7	3	5	14
SV	5	9	6	6	10	6	5	10	9
Ap	21	17	20	19	20	41	19	21	38
Sp	7	6	5	7	6	5	7	9	7
MDG	3	3	5	3	3	0	3	3	1
KrF	2	3	2	2	2	3	2	3	2
Venstre	5	5	1	5	4	0	5	6	6
Høyre	19	16	10	19	15	4	20	16	9
FrP	11	15	31	12	14	10	13	10	10
Andre	2	2	1	2	2	0.0	3	1	0.0
Stemte ikke/uoppgitt	20	18	14	20	18	24	21	16	5
n	1538	401	17	1809	143	16	1407	529	20



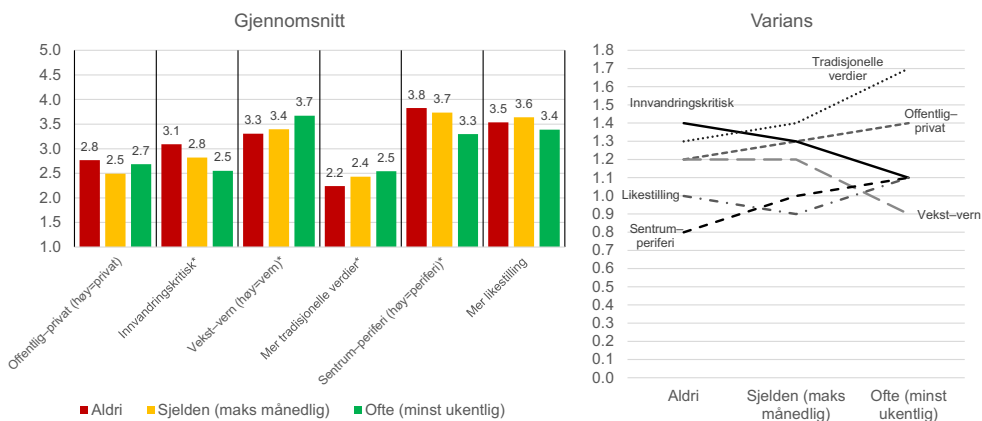
Figur A4.1: Holdninger til politiske stridsspørsmål (ideologiske dimensjoner) etter hvor ofte folk uttrykker meninger om samfunn og politikk gjennom KRONIKK ELLER LESER-INNLEGG I AVISER. Gjennomsnitt og varians.

Note: Signifikante forskjeller i gjennomsnittsnivåer er markert med *. Følgende forskjeller i varians er statistisk signifikante (Levenes test, $p < 0,05$): Offentlig-privat, innvandringskritisk, vekst-vern, mer tradisjonelle verdier, sentrum-periferi. Antall respondenter varierer mellom de ulike dimensjonene: uttrykker aldri meninger, $n = 1749-1798$, uttrykker sjelden meninger, $n = 679-685$, uttrykker ofte meninger, $n = 67-69$.



Figur A4.2: Holdninger til politiske stridsspørsmål (ideologiske dimensjoner) etter hvor ofte folk uttrykker meninger om samfunn og politikk på TV eller radio/podkast. Gjennomsnitt og varians.

Note: Signifikante forskjeller i gjennomsnittsnivåer er markert med *. Følgende forskjeller i varians er statistisk signifikante (Levenes test, $p < 0,05$): Innvandringskritisk, vekst-vern. Antall respondenter varierer mellom de ulike dimensjonene: uttrykker aldri meninger, $n = 2222-2276$, uttrykker sjelden meninger, $n = 254-258$, uttrykker ofte meninger, $n = 29-30$.



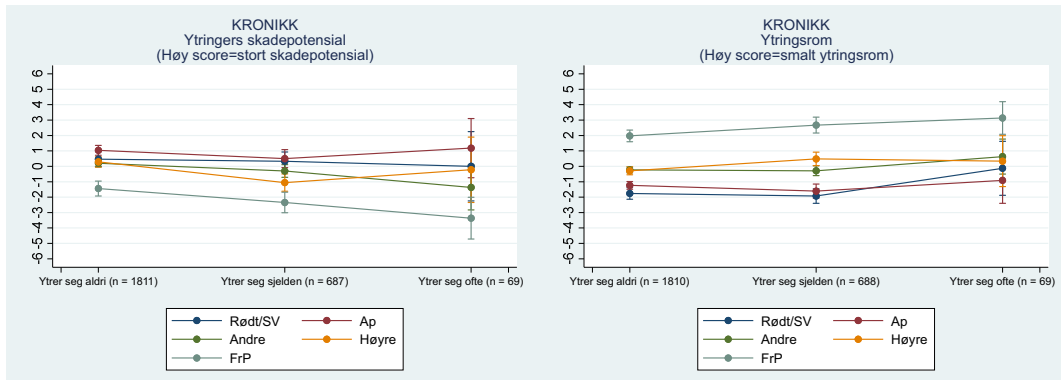
Figur A4.3: Holdninger til politiske stridsspørsmål (ideologiske dimensjoner) etter hvor ofte folk uttrykker meninger om samfunn og politikk i ORGANISASJONSLIVET. Gjennomsnitt og varians.

Note: Signifikante forskjeller i gjennomsnittsnivåer er markert med *. Følgende forskjeller i varians er statistisk signifikante (Levenes test, $p < 0,05$): Offentlig-privat, sentrum-periferi. Antall respondenter varierer mellom de ulike dimensjonene: uttrykker aldri meninger, $n = 1630\text{--}1677$, uttrykker sjelden meninger, $n = 808\text{--}815$, uttrykker ofte meninger, $n = 50\text{--}53$.

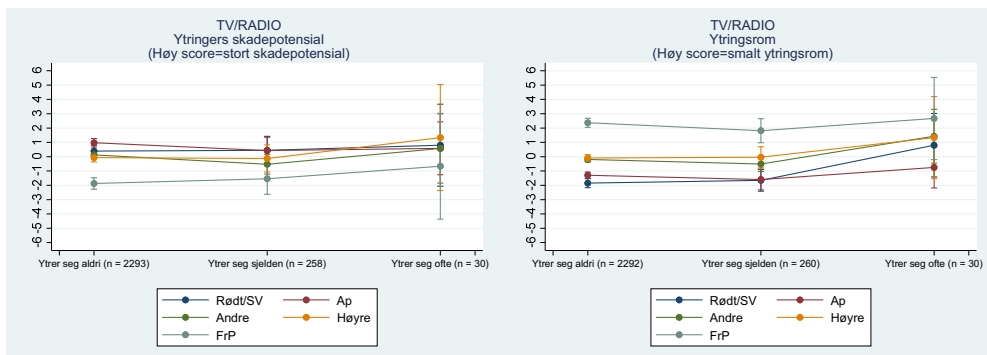
Tabell A4.3: Holdninger til ytringers skadepotensial og oppfatning av ytringsrommet i ulike grupper. ER-indeks

	Ytringer har skade-potensial	Ytringsrommet er trangt
Nettdebatt (hvor ofte man uttrykker meninger om samfunn og politikk på internett og i sosiale medier)	4.444	4.395
Partipreferanse	4.290	3.327
Nettdebatt og partipreferanse	4.015	3.015

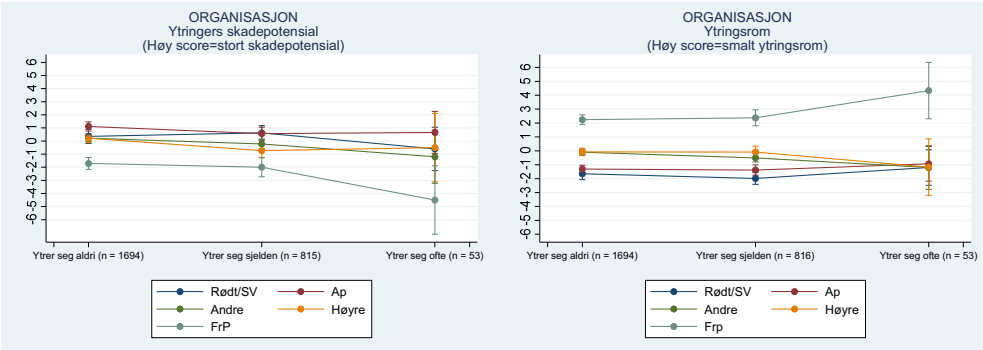
Note: Jo høyere tall, jo større grad av polarisering.



Figur A4.4: Holdninger til ytringers skadepotensial og oppfatning av ytringsrommet mellom ulike velgergrupper etter hvor ofte de ytrer seg gjennom kronikk eller leserinnlegg i aviser. Predikert gjennomsnittsscore fra regresjonsanalyse.

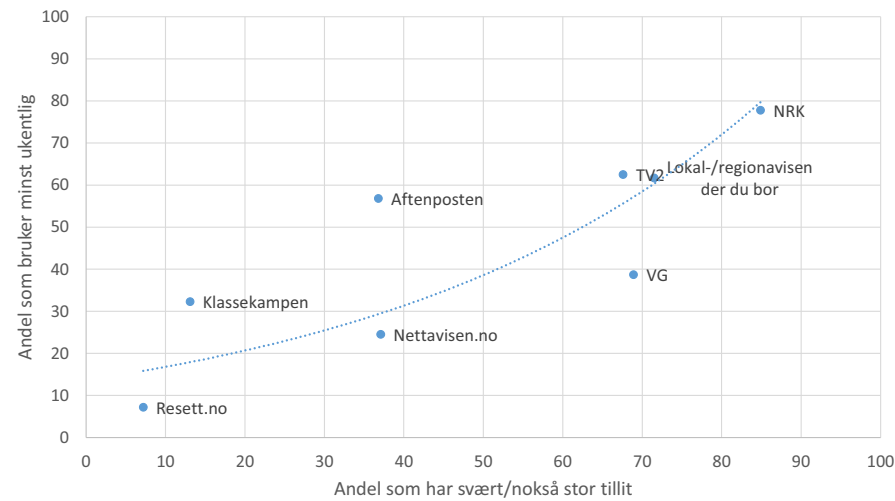


Figur A4.5: Holdninger til ytringers skadepotensial og oppfatning av ytringsrommet mellom ulike velgergrupper etter hvor ofte de ytrer seg på TV eller radio/podkast. Predikert gjennomsnittsscore fra regresjonsanalyse.



Figur A4.6: Holdninger til ytringers skadepotensial og oppfatning av ytringsrommet mellom ulike velgergrupper etter hvor ofte de ytrer seg i organisasjonslivet. Predikert gjennomsnittsscore fra regresjonsanalyse.

TABELLER OG FIGURER, KAPITTEL 6



Figur A6.1: Bruk av og tillit til ulike medier. Prosent.

Tabell A6.1: Sammenhengen mellom mediebruk og bekymring for falske nyheter. Koeffisienter fra lineær regresjon (OLS), kontrollert for kjønn, alder, utdanning og inntekt

	Aften-posten	VG	Nett-avisen.no	Klasse-kampen	Resett.no (sjeld-nere enn ukentlig)	Resett.no (ukentlig eller oftere)	Sosiale medier pri-mær nyhetskilde
Bekymring for falske nyheter (høy score = større bekymring)	-0.07**	-0.06*	0.08**	-0.04	0.15*	0.55***	0.11†
n	1952	1952	1952	1952	1952	1952	1952

Sig: *** p < 0,001, ** p < 0,01, * p < 0,05, † p < 0,1

Tabell A6.2: Sammenhengen mellom ulike politiske holdningsdimensjoner og bekymring for falske nyheter. Koeffisienter fra lineær regresjon (OLS), kontrollert for kjønn, alder, utdanning og inntekt

	Bekymring for falske nyheter
Innvandring (høy score = innvandringskritisk)	0.15***
Vekst-vern (høy score = mer vern)	-0.14***
Offentlig-privat (høy score = mer privat)	0.14***
Moralsk-religiøs (høy score = mer religiøse/moralske verdier)	0.09***
Sentrum-periferi (høy score =mer periferi)	0.11***
n	1952

Sig: *** p < 0,001, ** p < 0,01, * p < 0,05, † p < 0,1

Tabell A6.3: Andel som uttrykker svært eller nokså stor tillit til ulike nyhetskilder. Predikerte prosentandeler fra logistiske regresjonsmodeller med kjønn, alder og utdanning inkludert samtidig

	Aften-posten	VG	Nettavi-sen.no	NRK	TV 2	Klasse-kampen	Resett.no	Lokal-/region-avisen der du bor
Menn	61	33	23	77	59	35	7	60
Kvinner	64	38	22	85	67	40	3	66
Sig.		*		***	***	*	***	**
Under 30 år	66	56	26	82	63	34	13	58
30–44 år	65	41	23	76	61	35	4	58
45–59 år	61	34	21	82	61	34	5	60
60+ år	61	29	21	82	65	42	3	69
Sig.		***				*	***	***
Kort utdanning (inntil vgs)	46	36	25	74	62	24	7	64
Lang utdanning (universitet/høgskole)	74	36	20	86	64	47	4	63
Sig.	***		*	***		***	**	
n	2029	2029	2029	2029	2029	2029	2029	2029

Tabell A6.4: Tillit til ulike nyhetskilder og holdninger til politiske stridsspørsmål. Parvise korrelasjoner (Pearson r)

	Aften-posten	VG	Nettavi-sen.no	NRK	TV 2	Klasse-kampen	Resett.no	Lokal-/region-avisen der du bor
Innvandring (høy score = innvandringskritisk)	−0.30***	−0.12***	0.07**	−0.37***	−0.18***	−0.40***	0.29***	−0.13***
Vekst–vern (høy score = mer vern)	0.33***	0.13***	−0.08***	0.39***	0.15***	0.39***	−0.28***	0.16***
Offentlig–privat (høy score = mer privat)	−0.21***	0.00	0.14***	−0.29***	−0.07**	−0.42***	0.27***	−0.09***
Moralsk–religiøs (høy score = mer religiøse/moralske verdier)	−0.20***	−0.10***	0.09***	−0.24***	−0.10***	−0.22***	0.23***	0.00
Sentrum–periferi (høy score = mer periferi)	−0.17***	−0.06**	0.00	−0.06**	−0.01	−0.05*	0.05*	0.08***
Likestilling/kjønn (høy score = mer likestilling/mindre biologiske forskjeller)	0.24***	0.08***	−0.07**	0.27***	0.12***	0.29***	−0.18***	0.11***
N	2022	2022	2025	2026	2025	2026	2025	2026

Sig.: *** p < 0,001, ** p < 0,01, * p < 0,05

Tabell A6.5: Oppfatninger av journalisters upartiskhet. Andel som svarte «i ganske stor grad» og «i svært stor grad». Prosent

	Lar seg påvirke av sitt politiske standpunkt		Favoriserer kilder som mener det samme som de selv	
	2013	2020	2013	2020
Menn	73	69	69	65
Kvinner	68	46	56	51
Sig. (F-test)	***	***	***	***
Under 30 år	71	51	65	63
30–44 år	71	63	65	65
45–59 år	72	55	62	51
60+ år	68	60	59	53
Sig. (F-test)	**		*	†
Lav utdanning	69	56	62	58
Høy utdanning	74	60	64	58
Sig. (F-test)				
Rødt/SV/MDG	66	58	57	44
Ap	65	45	55	51
Sp/KrF/Venstre	74	69	65	73
Høyre	82	65	72	72
FrP	78	66	73	70
Annet	67	49	62	45
Sig. (F-test)	***	***	***	***
N	1534	425	1527	424

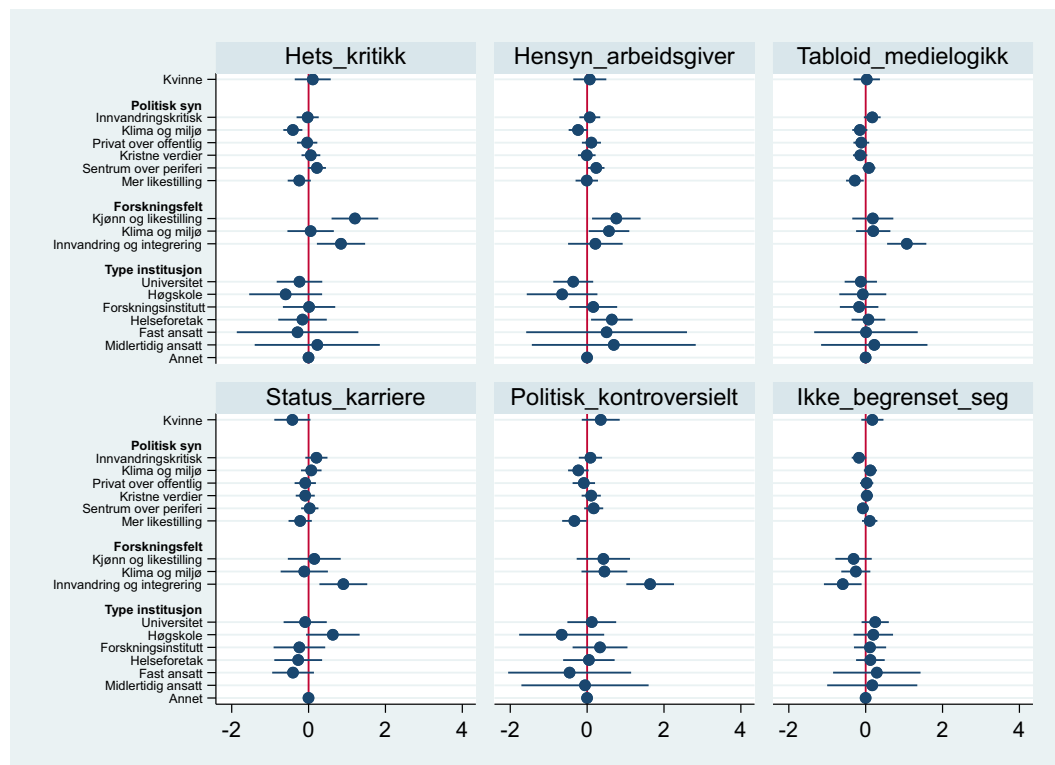
Sig.: *** p < 0,001, ** p < 0,01, * p < 0,05, † p < 0,1

Tabell A6.6: Oppfatninger av journalisters upartiskhet. Andel som svarte «i ganske stor grad» og «i svært stor grad». Prosent

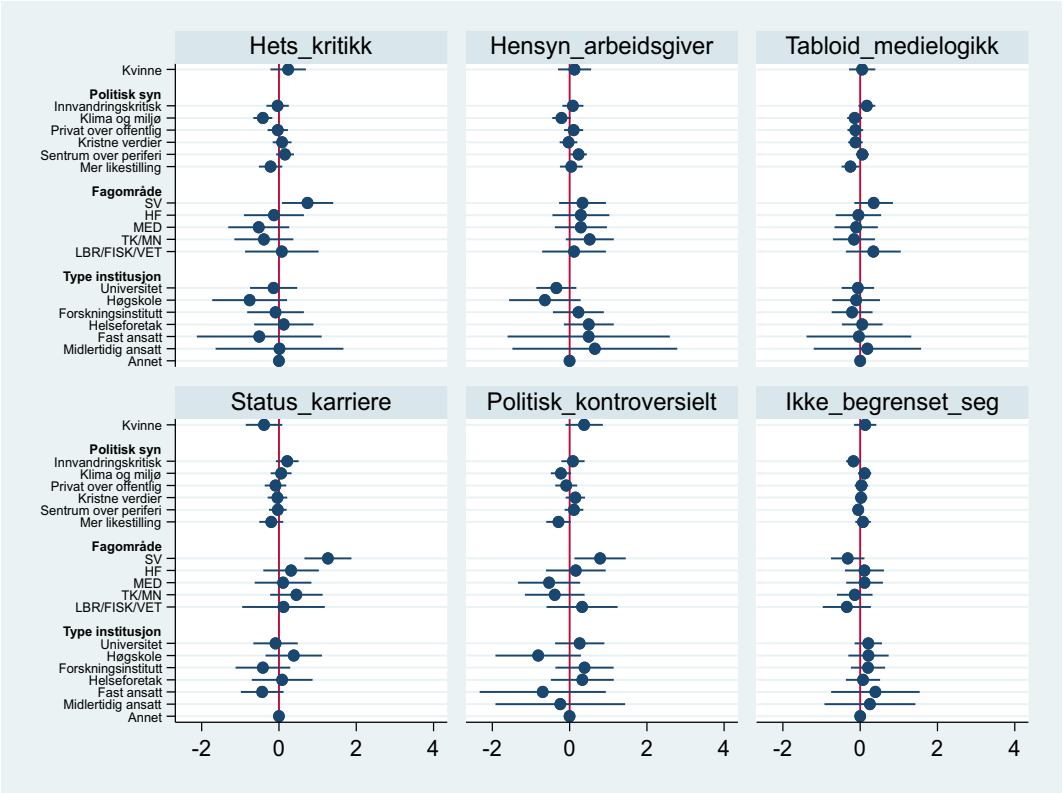
	Lar seg påvirke av sitt politiske standpunkt				Favoriserer kilder som mener det samme som de selv			
	Journalister som skriver om innvandring	Journalister som skriver om klima	Journalister som skriver om kjønn	Journalister som skriver om helse	Journalister som skriver om innvandring	Journalister som skriver om klima	Journalister som skriver om kjønn	Journalister som skriver om helse
Menn	62	53	58	56	63	57	59	56
Kvinner	52	56	54	58	45	58	48	55
Sig. (F-test)	*				*			
Under 30 år	68	46	49	55	69	55	51	61
30–44 år	42	51	64	57	42	57	60	56
45–59 år	67	57	55	59	60	60	53	51
60+ år	57	60	56	56	52	58	52	58
Sig. (F-test)	*		*		**			
Lav utdanning	55	56	58	59	54	60	56	56
Høy utdanning	60	51	52	53	54	52	49	56
Sig. (F-test)	†			*		*		
Rødt/SV/MDG	60	52	56	38	52	48	49	43
Ap	58	52	57	54	53	55	51	42
Sp/KrF/Venstre	51	68	59	56	61	60	50	50
Høyre	63	51	65	70	63	55	60	79
FrP	73	56	52	70	61	69	62	67
Annet	46	53	44	57	40	62	53	58
Sig. (F-test)	**		†	**	*	*		**
n	396	387	434	376	395	392	434	376

Sig.: *** p < 0,001, ** p < 0,01, * p < 0,05, † p < 0,1

TABELLER OG FIGURER, KAPITTEL 7



Figur A71: Multivariat analyse av hindre for forskningsformidling. Med forskningsfelt.



Figur A7.2: Multivariat analyse av hindre for forskningsformidling. Med fagområde.

TABELLER OG FIGURER, KAPITTEL 8

Tabell A8.1: Akademikeres og befolkningens stemmegivning ved stortingsvalget i 2017 (i prosent)

	Sam- funnsvitere	Huma- nister	Medisi- nere	Teknologer/ naturvitere	Landbruks-/ havbruks-/ veterinærviten- skap	Befolk- ningen (survey)
Rødt	13,9	15,9	5,9	7,9	6,4	3,5
SV	28,6	29,5	12,3	14,7	10,6	6,0
Ap	20,9	15,5	20,2	16,5	23,4	20,0
Sp	1,8	3,9	3,5	3,8	9,6	6,9
MDG	11,8	15,0	11,7	13,9	12,8	3,0
KrF	1,8	3,9	5,3	2,3	4,3	2,4
Venstre	4,7	4,8	8,8	7,9	6,4	5,0
Høyre	5,6	5,3	19,9	8,3	12,8	21,2
FrP	0,9	0,5	1,8	3,0	2,1	9,7
Andre	0,3	0,0	0,9	1,9	0,0	1,9
Vil ikke oppgi/husker ikke/vet ikke	9,7	5,8	9,6	19,9	11,7	20,4
N	339	207	674	266	94	2029

REFERANSER

- Alm, Kristian, Mark Brown og Sigrid Røyseng. *Kommunikasjon og ytringsfrihet i organisasjoner*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2016.
- Brenna, Tonje. *22. juli – og alle dagene etterpå*. Oslo: J.M. Stenersens forlag, 2021.
- Enjolras, Bernard, Terje Rasmussen og Kari Steen-Johnsen (red.). *Status for ytringsfriheten i Norge. Hovedrapport fra prosjektet*. Oslo: Fritt Ord, Institutt for samfunnsforskning, 2014.
<http://hdl.handle.net/11250/2442534>
- Enjolras, Bernard og Kari Steen-Johnsen. «Ytringsfrihet og sosiale medier.» I *Status for ytringsfriheten i Norge. Hovedrapport fra prosjektet*, redigert av Bernard Enjolras, Terje Rasmussen og Kari Steen-Johnsen, 167–183. Oslo: Fritt Ord, Institutt for samfunnsforskning, 2014.
<http://hdl.handle.net/11250/2442534>
- Grindheim, Jan Erik, Knut Heidar og Kaare Strøm. *Norsk politikk*. Oslo: Universitetsforlaget, 2017.
- Midtbøen, Arnfinn H., Kari Steen-Johnsen og Kjersti Thorbjørnsrud (red.). *Boundary Struggles. Contestations of Free Speech in the Public Sphere*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017.
<https://doi.org/10.23865/noasp.16>
- Notaker, Hallvard. *Arbeiderpartiet og 22. juli*. Oslo: Aschehoug, 2021.
- NOU 1999: 27. «Ytringsfrihet bør finde Sted» — Forslag til ny Grunnlov § 100. Oslo: Justis- og politidepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-1999-27/id142119/>
- Sniderman, Paul M., Michael Bang Petersen, Rune Slothuus og Rune Stubager. *Paradoxes of Liberal Democracy: Islam, Western Europe, and the Danish Cartoon Crisis*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2014.
- Steen-Johnsen, Kari, Audun Fladmoe og Arnfinn H. Midtbøen. *Ytringsfrihetens grenser. Sosiale normer og politisk toleranse*. Oslo: Fritt Ord, Institutt for samfunnsforskning, 2016.
<http://hdl.handle.net/11250/2442535>
- Svare, Helge og Trygve Svensson. «Ytringskultur bør finde Sted.» *Sosiologi i dag* 45, no. 4 (2015): 67–89. <https://hdl.handle.net/10642/3182>
- Aardal, Bernt, Johannes Bergh og Atle Haugsgjerd. «Politiske stridsspørsmål, ideologiske dimensjoner og stemmegivning.» I *Velgere og valgkamp: en studie av stortingsvalget 2017*, redigert av Johannes Bergh og Bernt Aardal, 44–80. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2019.



Forfattere

Marte Mangset er sosiolog og førsteamanuensis ved Senter for profesjonsstudier ved OsloMet og forsker ved Institutt for samfunnsforskning. Hun forsker på temaer knyttet til utdanning, forskning, byråkrati, eliter og forholdet mellom kunnskap og makt.

Arnfinn H. Midtbøen er førsteamanuensis i sosiologi ved Universitetet i Oslo og forsker I ved Institutt for samfunnsforskning. Han forsker på innvandring, integrasjon og etnisk ulikhet, samt ytringsfrihet og offentlighet.

Kjersti Thorbjørnsrud er forsker I ved Institutt for samfunnsvitenskap. Hun er master i statsvitenskap og ph.d. i medievitenskap. Hennes forskning er knyttet til politisk kommunikasjon, journalistikk, medieinnflytelse, offentlighet og ytringsfrihet.

Bernard Enjolras er forsker I ved institutt for samfunnsforskning og leder av Sentret for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.

Johannes Due Enstad er forsker II ved Institutt for samfunnsforskning. Han har doktorgrad i historie fra Universitetet i Oslo og leder for tiden et forskningsprosjekt om antisemittisme i Europa etter Den kalde krigen.

Ulrik Finstad har mastergrad i sosiologi fra Universitetet i Oslo. Masteroppgaven hans handler om sammenhengen mellom tillit og oppfatninger om falske nyheter i Norge.

Audun Fladmoe (ph.d. i statsvitenskap) er forsker II ved Institutt for samfunnsforskning. Han forsker blant annet på temaer knyttet til ytringsfrihet, hatefulle ytringer, offentlig opinion og samfunnsdeltakelse.

Gard Løken Frøvoll (master i samfunnsøkonomi) er samfunnsøkonom i Civita. Han skrev en empirisk masteroppgave om holdninger til ytringsfrihet, ytringsrom og ulike former for polarisering, basert på befolkningsundersøkelsene om ytringsfrihet 2013–2020.

Hallvard Moe er professor i medievitenskap ved Universitetet i Bergen. Han er særlig interessert i medienes rolle i demokratiet og har publisert omfattende på temaer knyttet til mediebruk, mediepolitikk, nye medier og demokratiteori.

Marjan Nadim (ph.d. i sosiologi) er forsker I ved Institutt for samfunnsforskning. Hun forsker på temaer knyttet til hatefulle ytringer, ytringsfrihet, kjønn, etnisitet og ulikhet i arbeidsmarkedet.

Kari Steen-Johnsen (ph.d. i sosiologi) er forsker I ved Institutt for samfunnsforskning. Hennes forskningsinteresser inkluderer politisk mobilisering og deltakelse, offentlig debatt og ytringsfrihet, med vekt på konsekvenser av digitalisering.

Dag Wollebæk (ph.d. i Sammenliknende politikk) er forsker I ved Institutt for samfunnsforskning. Han forsker blant annet på tillit og politiske holdninger.

ET NYTT MEDIELANDSKAP har gitt endrede vilkår for offentlig debatt: for ytringsfrihet, informasjonsfrihet og kunnskapsformidling. Men der noen ser en grenseløs ny offentlighet preget av hets og sjikane, ser andre et knugende meningsklima der det straffer seg å gå mot strømmen. Og der noen hyller de nye mediene for å slippe nye stemmer til, tviler andre på at en meningsfylt samtale er mulig i dagens algoritimestyrte sosiale medier. Hvordan kan virkeligheten oppfattes så forskjellig?

I denne boken undersøker forfatterne om disse motpolene har gjenklang i den norske befolkningen, eller om polariseringen er overdrevet. De utforsker hvilke grenser folk trekker for hva man kan hevde og mene offentlig, om disse grensedragningene har endret seg i de senere årene, og hvordan alder, kjønn, utdanning og politisk ståsted henger sammen med ulike oppfatninger og erfaringer. Ikke minst undersøker de kunnskapens vilkår i en ny offentlighet: Hvordan vurderer folk flest den informasjonen de har tilgang til via ulike medier? Og hvilke hindringer møter produsenter av ny kunnskap, det vil si forskere i akademia, når de utforsker og formidler sine funn? Er det rom for et mangfold av perspektiver, eller bidrar konformitetspress, maktkamp og styringssystemer til at noen temaer blir underbelyst?

Med utgangspunkt i analyser av unik empiri bidrar boken med innsikt – på tvers av posisjoner og motpoler – i ytringsfrihetens vilkår i en ny norsk offentlighet.

Denne boken er også tilgjengelig i åpen tilgang-utgave på Idunn.

ISBN trykt utgave (print on demand): 978-82-15-05100-0

 Universitetsforlaget

ISBN 978-82-15-05100-0



9 788215 051000